

AKADEMICKÉ POHLEDY DO ZNALOSTNÍ EKONOMIKY

Sborník Katedry aplikované ekonomie

Filozofické fakulty

Univerzity Palackého v Olomouci

Pavla Slavičková (ed.)

Olomouc 2011

Obsah:

Úvodní slovo	4
Mária Agafonová – Helena Melkusová: <i>Sociálna zodpovednosť podnikov a rozvoj komunity</i>	5
Klára Bendová – Jaroslava Kubátová: <i>Řízení virtuální práce v interkulturním prostředí</i>	14
Olga Březinová: <i>Shared responsibility – A recipe to solving problems of today’s world?</i>	29
Martin Drastich: <i>Analysis of Certification Information Security Management Systems in the Czech Republic</i>	39
Irena Dvořáková: <i>Postavení poškozeného v trestním řízení</i>	48
Jana Fabianová – Jaroslava Janeková: <i>Podniková kultúra a jej vplyv na efektívne využívanie ľudských zdrojov</i>	54
Lubica Fedáková: <i>Filozofia komunikácie</i>	61
Ingrid Fröhlichová – Iveta Kufelová: <i>Vybrané metódy hodnotenia ľudského kapitálu a ich využitie v podnikovej praxi</i>	68
Ján Florián Gajniak: <i>Nové trendy vo výučbe právnych disciplín na stavebnej fakulte STU v Bratislave</i>	78
Jana Geršlová: <i>Dobytí obtížného trhu – příklad z historie: Beate Uhse</i>	83
Katarína Heretiková: <i>Znalostná ekonomika ako dosledok postupujúcej globalizácie</i>	92
Theodor Hudeček – Václav Hudeček: <i>Hľadanie zmyslu v súčasnom svete (Alvin Toffler a Charles Handy)</i>	97
Štefan Huszár: <i>Environmentálny rozmer vo vzdelávaní inžinierov</i>	112

Jana Kajanová:

Dopady hospodářské krize na výkonnost výrobních podniků... ..116

Katarína Kočišová – Gabriela Kravčáková:

Vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike a analýza názorov evidovaných nezamestnaných na rolu sociálneho systému pri riešení nezamestnanosti 122

Eva Kovářová:

Přístupy k hodnocení finanční dostupnosti bydlení a zatížení českých domácností náklady na bydlení... 144

Ludmila Lochmanová:

Právní a ekonomický rámec zajištění obchodních závazků se zřetelem na smluvní pokutu... .. 168

Dana Pleskotová – Jiří Řezník:

Regionální ekonomie a její výuka v letech 1930 – 1960... .. 181

Zdeněk Puchinger:

Příspěvek k charakteristice hospodářského vývoje ČR z pohledu světové finanční krize... .. 188

Pavla Slavičková:

Postavení osiřelého dítěte v raném novověku v dílech soudobých autorů... .. 196

Dušan Špirko:

Morální rámec ekonomické krize 203

Jiří Řezník:

Teorie veřejné ekonomiky z pohledu konkurence států 215

Pavla Slavičková:

Zpráva o konferenci - Ekonomické pohledy Generace Y aneb „Chtěli si to vyzkoušet...“ 242

Informace o autorech... .. 245

Úvodní slovo

Dnešní ekonomice a společnosti je přisuzováno mnoho charakteristik, jako například nestálá, nejistá, proměnlivá, nepředvídatelná, dynamická a také globální, interkulturní či znalostní. Právě v oblasti ekonomiky a řízení dnes praxe často předbíhá teorii a věda zpětně reflektuje realitu. Objevují se otázky a problémy, které nikdo nepředvídal, ale které je nutno v zájmu trvale udržitelného rozvoje řešit. Jako vysokoškolské učitele si musíme připustit, že naši současní studenti budou v budoucnu vykonávat profese, které dnes ještě vůbec neexistují, a které si ani neumíme představit.

Katedra aplikované ekonomie Filozofické fakulty Univerzity Palackého shromáždila v rámci mezinárodní korespondenční konference pohledy akademiků do současné znalostní ekonomiky a soubor těchto náhledů je prezentován v této publikaci.

V Olomouci 11. 1. 2011

Jaroslava Kubátová,
vedoucí KAE FF UP

SOCIÁLNA ZODPOVEDNOSŤ PODNIKOV A ROZVOJ KOMUNITY

Mária Agafonová – Helena Melkusová

Abstrakt: *Súčasný vývoj spoločnosti je dynamický, až turbulentný, zároveň je sprevádzaný rôznymi neurčitostami a rizikami. V tejto situácii vzrastá význam sociálnej zodpovednosti podnikov (CSR), ktoré v rámci vlastných programov môžu prispieť k stabilizácii pomerov v jednotlivých lokalitách. Európska komisia zaviazala členov EU k obnoveniu stratégie EÚ (marec 2010) na podporu sociálnej zodpovednosti podnikov, nakoľko je kľúčovým prvkom pre zabezpečenie dlhodobej zamestnanosti a dôvery spotrebiteľov v jednotlivých krajinách. Vzrastá aj význam občianskej angažovanosti, ktorá je integrálnou súčasťou udržateľného rozvoja v komunite. Podniky, ktoré sa aktívne zapájajú do rozvoja komunit a ich inštitúcií sú vyjadrením demokratických a občianskych hodnôt.*

Kľúčové slová: *sociálna zodpovednosť podnikov, komunita, aktívne občianstvo, Podnik 2020, ISO 26000, komunitné investovanie*

V marci 2010 Európska komisia zaviazala svojich členov k obnoveniu stratégie EÚ na podporu aktivít súvisiacich so sociálnou zodpovednosťou podnikov, nakoľko oni sú kľúčovým prvkom pre zabezpečenie dlhodobej zamestnanosti a dôvery spotrebiteľov v jednotlivých krajinách. Európska aliancia požaduje od svojich členov zvyšovať informovanosť a povedomie o CSR, podávať hodnotenia o aktivitách v tejto oblasti (reporting), napomáhať vzniku otvorených kooperačných koalícií, zároveň zvlášť akcentuje environmentálny rozmer produkcie firiem s cieľom zvýšiť ich zainteresovanosť na udržateľnom rozvoji, ako aj prepojenie firiem s komunitou.

Partneri Aliancie pre zodpovedné podnikanie identifikovali niekoľko prioritných oblastí, ktoré reflektujú široký rozsah CSR a rozmanitosť európskych a medzinárodných podnikateľských zvyklostí. Tieto prioritné oblasti sú inšpirované Európskou cestnou mapou pre podnikanie, spracovanou v marci 2005 a boli vymedzené nasledovne:

- Rozvíjanie inovácií a podnikateľských metód modernými technológiami, produktov a služieb, ktoré sú zamerané na sociálne potreby a tretí sektor
- Napomáhať k integrácii sociálnych a environmentálnych aspektov v obchodných operáciách
- Zlepšovanie a rozvíjanie zručností pre schopnosť zamestnať sa, dosiahnuť lepšiu odozvu vo vzťahu k rozmanitosti problémov spätých s rovnosťou príležitostí vzhľadom na demografické zmeny a rýchle starnutie európskej populácie
- Rozvíjanie pracovných návykov, aj v spolupráci s tretím sektorom
- Inovácia v oblasti životného prostredia so špeciálnym zreteľom na integráciu ekologickej využiteľnosti a šetrenia energií v procese tvorby produktov a služieb
- Proaktívny dialóg a zapojenie všetkých relevantných účastníkov

- Ďalšie presadzovanie transparentnosti a komunikácie smerujúce k vytvoreniu nefinančného vplyvu spoločnosti a organizácií, ktoré sú zrozumiteľnejšie pre všetkých zúčastnených a skvalitniť integráciu s ich finančným vplyvom
- Pôsobiť mimo hraníc EÚ v oblasti sociálnej a environmentálnej zodpovednosti na tej istej báze ako spoločnosti podnikajúce vnútri EÚ¹

Súčasťou projektu *CSR Európe* je v októbri 2010 prijatý program Enterprise 2020, ktorý podporuje stratégie pre inteligentný, udržateľný sociálny rozvoj a hospodársky rast. Je nutné nanovo budovať dôveru v podnikanie, čo je životne dôležité pre európske sociálne - trhové hospodárstvo. Uplatňovanie princípov CSR umožňuje budovať konkurencieschopný model hospodárstva a tiež ukazovať cestu k novým formám tvorby hodnoty založenej na riešení spoločenských problémov, ktoré môžu predstavovať jednu z ciest pri riešení hospodárskej krízy. Vzrastá význam vplyvu firiem na vzťahy v komunite, komunitné investovanie sa pozitívne prejaví v lokalite, kde pôsobí firma, vedie k zvyšovaniu kvality života ľudí, ich vyššej dôvere k podnikaniu i produktom firmy.

V Európe je najvýznamnejšou inštitúciou *CSR Europe*², ktorá je poprednou európskou sieťou vytvorenou pre realizáciu sociálnej zodpovednosti podnikov, tvorí ju s približne 70 nadnárodných spoločností a 27 národných partnerských organizácií, členovia. *CSR Európe* je platformou pre získavanie a prenášanie skúseností, ako aj pre rozvíjanie osvedčených postupov v oblasti CSR, slúži na inováciu projektov týkajúcich sa spolupráce podnikov, inštitúcií so všetkými zainteresovanými stranami, je zároveň priestorom, kde sa formuje obchodný a politický dialóg o udržateľnosti života a rozvoja ako aj o konkurencieschopnosti produkcie firiem. Organizácia bola založená v roku 1995 vedúcimi predstaviteľmi európskych podnikov v reakcii na odvolanie predsedu Európskej komisie Jacques Delorsa. Je lídrom aktivít v oblasti CSR, ako aj v oblasti spolupráce firiem a komunit v Európe i svete. Je možné skonštatovať, že tieto aktivity sa preniesli do sveta a v roku 2010 sa na popredných miestach v hodnotení CSR umiestnili firmy z Brazílie.

Sociálna zodpovednosť podnikov je tak svedomím spoločnosti v hospodárskej i sociálnej oblasti, je zároveň udržateľným zodpovedným podnikaním prispievajúcim k riešeniu ekologických problémov a aj globálnych problémov. Sociálna zodpovednosť podnikov podporuje aktivity v oblasti ochrany životného prostredia, spotrebiteľov, zamestnancov, *komunity*, zúčastnené strany a všetkých ostatných členov verejnej sféry. CSR podporuje obce, mestá, kde pôsobí, dobrovoľne odstraňuje praktiky, ktoré poškodzujú verejný záujem, zahrňuje tieto subjekty do firemného rozhodovania, „ctí si ľudí, planétu, zisk“ (táto skutočnosť je symbolicky vyjadrená v angličtine heslom tri P – *people*,

¹ Why an Alliance for CSR? [cit.15.12.2010] Dostupné na internete: www.csreurope.org/pages/en/priorityareas.html

² CONTACT:

CSR Europe
Rue Victor Oudart 7
1030 Brussels
Belgium
tel +32 2 541 1610
fax +32 2 502 8458
email: info@csreurope.org

planet, profit.) CSR sa tak rozvíja vďaka podnikateľskej etike a je zároveň prejavom aplikovanej podnikateľskej etiky.

Organizácia ISO vydala novú medzinárodnú normu *ISO 26000 Návod na spoločenskú zodpovednosť*, ktorá má pomôcť organizáciám všetkých typov, bez ohľadu na ich veľkosť a lokalizáciu, porozumieť princípom spoločenskej zodpovednosti a jej uplatňovania a tým prispieť k trvalo udržateľnému rozvoju a prosperite organizácií a celej spoločnosti. V rámci legislatívnej činnosti prebehla finalizácia normy ISO 26000, ktorá sa stáva aj medzinárodne uznávanou normou pre CSR, o jej význame svedčí i fakt, že ju vo svojej praxi uplatňuje i OSN. Platí pre organizácie súkromného a verejného sektora. Táto norma predstavuje princípy spoločenskej zodpovednosti, doporučuje meranie CSR a týka sa siedmich oblastí činnosti firiem, do hĺbky sa v nej formulujú princípy týkajúce sa nasledujúcich tém:

1. Organizácia a manažment.
2. Ľudské práva.
3. Pracovné podmienky.
4. Životné prostredie.
5. Korektné podnikanie.
6. Starostlivosť o spotrebiteľa.
7. Zapojenie a rozvoj miestnych komunít.³

Utvorená norma *ISO 26000* dáva nástroj každej organizácii aby sa stala spoločensky zodpovednejšou, ak firma využije túto medzinárodnú normu berie na seba očakávania zainteresovaných strán, plnením požiadaviek a rešpektovaním princípov medzinárodných štandardov správania sa zvyšuje vlastné šance na úspechu v konkurenčnom boji.⁴ V týchto súvislostiach je možné

³ Normy, které mají vztah k CSR. [cit.29.12.2010] Dostupné na internete: www.csr-online.cz/Page.aspx?normy, resp. The responsible business experts: [cit.29.12.2010] <http://www.article13.com/csr/whatsnew.asp>

⁴ Organizácia ISO nemá mandát na to, aby diktovala, posudzovala alebo implikovala povinnosti štátov a ich vlád. Vládne authority však môžu prejavovať záujem, aby sa tento návod použil na vytýčenie politiky v oblasti spoločenskej zodpovednosti. Finalizácia normy ISO 26000 bola aj impulzom pre realizáciu medzinárodného workshopu ISO Regional Workshop on Social Responsibility v Litovskom Vilniuse v dňoch 17. - 18. novembra 2009.

Cieľom tohto kreatívneho regionálneho stretnutia bolo:

a) informovať:

- o genéze vývoja súčasného obsahu ISO 26000
- o štádiu rozpracovanosti normy
- o ťažiskových pripomienkach zasielaných od 7. plenárneho zasadnutia WG SR v máji 2009 v Quebecu
- a vysvetliť dilematické formulácie častí textu
- o ďalších fázach až po publikovanie definitívnej verzie textu normy

b) vzájomne konzultovať:

- názory a pripomienky na jednotlivé časti normy
- odporúčania na úpravy, vylepšenia a zdokonalenia
- postup negociácií, agregácie návrhov a ich zapracovania do definitívnej verzie textu.

Na workshope sa zúčastnili zástupcovia 14 krajín (Albánsko, Arménsko, Bosna a Hercegovina, Gruzínsko, Chorvátsko, Litva, Macedónsko, Moldavsko, Čierna hora, Poľsko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko a Ukrajina) za všetky zúčastnené

skonštatovať, že uvedená medzinárodná norma poskytuje organizáciám zároveň návod vo vzťahu k integrácii spoločensky zodpovedného správania sa do už existujúcich systémov, stratégií, postupov, pričom kladie dôraz na dosahované výsledky a zavádzanie inovatívnych postupov v rámci pôsobenia firiem v určitých regiónoch, krajinách, či svetadieloch. V Európe k najvýznamnejším aktivitám v tejto oblasti patrí program Enterprise 2020, v rámci ktorého sa organizujú na medzinárodnej úrovni konferencie, pracovné stretnutia, na ktorých sa prezentujú výsledky v CSR vrátane komunitného investovania a rôznorodej spolupráce firiem s komunitou. Zároveň sa utvára platforma na výmenu názorov, postojov, uplatňovaných konkrétnych stratégií v tematických oblastiach komunitnej praxe.

Dňa 28. októbra 2010 sa v Bruseli uskutočnilo jedno z najväčších a najvýznamnejších podujatí týkajúcich sa zodpovedného podnikania – programu Enterprise 2020. Rokovania sa zúčastnilo viac ako 400 účastníkov z celého sveta. Slovenské Business Leaders Forum malo na podujatí tiež svoj stánok s prezentáciami a materiálmi členov. Na podujatí vystúpili významné osobnosti z inštitucionálnej i firemnej oblasti:

- László Andor, komisár EÚ pre zamestnanosť, sociálne veci a integráciu
- Antonio Tajani, komisár pre priemysel a podnikanie
- Harry van Dorenmalen, Chairman, IBM Europe

Na podujatí predstavili zástupcovia firiem 50 praktických riešení zo týchto štyroch oblastí:

- Trvalá udržateľnosť na trhu
- Rozvoj ľudí a sociálna inklúzia
- Zdravie a kvalita života
- Transparentnosť a dôvera⁵

strany (národné štandardizačné inštitúcie, zamestnávateľia, podniky, ministerstvá, odbory, akademická obec, mimovládne organizácie, spotrebiteľia).

Počas dvoch dní prezentovali zástupcovia jednotlivých krajín modely manažmentu prípravy ISO 26000. Boli prezentované funkcie a činnosti jednotlivých zúčastnených, prínosy a nedostatky súčasného stavu normy a predovšetkým odporúčania, ktoré budú prospešné pre jednotlivé štátne systémy a zároveň pozitívne pôsobiace i z aspektu globálneho.

Záver workshopu:

- a) Sumarizácia odporúčaní na úpravy, vylepšenia a zdokonalenia existujúceho návrhu normy,
- b) oficiálne zaslanie agregovaných finálnych návrhov za národné (štátne) štandardizačné inštitúcie jednotlivých krajín regiónu do 14. februára 2010 pre FDIS (Final Draft of the International Standard – Finálny návrh medzinárodnej normy),
- c) dohoda o podpore, informovanosti, popularizácii a manažmente finalizačných prác pre FDIS na úrovni jednotlivých krajín. (DUBOVCOVÁ, Gabriela. *ISO 26000 a spoločenská zodpovednosť*. [cit.27.12.2010] Dostupné na internete: <http://www.unms.sk/?iso-26000-a-spolocenska-zodpovednost>)

⁵ Jedným z vybraných riešení na toto podujatie bol aj projekt spoločnosti U.S. Steel Košice podporujúci rovnosť príležitostí pre rómsku komunitu v okolí aj v samotnej firme. Na podujatí bol uvedený do života aj akčný plán CSR Europe - Podnik 2020 (Enterprise 2020), prezentovali sa firmy a partneri z jednotlivých krajín Európy, ale aj zo sveta. Na konferencii bolo predstavených niekoľko desiatok riešení a projektov zodpovedného podnikania, ktoré boli realizované firmami v spolupráci s ich partnermi z akademického, vládneho alebo mimovládneho sektora. (Enterprise 2020, [cit.30.12.2010] Dostupné na internete: <http://zodpovednepodnikanie.sk/podujatia-konferencie/enterprise-2020/>).

Občianska angažovanosť a rozvoj komunity je v norme ISO 26000 tiež zachytená. Očakáva sa, že organizácia, firma, podnik má prepojenie na komunitu v ktorej pôsobí. Tieto väzby sa utvárajú aj vďaka občianskej angažovanosti členov komunity. V týchto súvislostiach je nevyhnutné uviesť, že aktívne občianstvo je integrálnou súčasťou udržateľného rozvoja. Občianska angažovanosť sa môže rozvíjať v rámci individuálnych aktivít občanov, alebo aj na kolektívnom základe, napr. činnosť občianskych organizácií, asociácií, združení, ktoré sa podieľajú na zlepšovaní verejného života, žiadajú utváranie mechanizmov, ktoré by dokázali presadzovať verejný a občiansky záujem, firmy, ktoré sú aktívne a zapájajú sa rôznymi formami do života komunity⁶ a komunitných inštitúcií (školy, škôlky, jasle, športoviská, zdravotné zariadenia, zabezpečovanie priestorov pre voľnočasové zmysluplné aktivity a pod.), vnášajú tak do života demokratické a občianske hodnoty. Vzťahy podniku s komunitou sa môžu odlišovať podľa podstaty, veľkosti a poslania podniku. V tejto súvislosti vzťah CSR ku komunitu súvisí aj s tým, v akej miere je podnik schopný prijať hodnoty komunity. Súvisí to aj s kultúrnymi charakteristikami, históriou krajiny, náboženstvom, tradíciami. (Problémy automobilky KIA v SR na začiatku jej pôsobenia, stret dvoch rozličných kultúr, poňatí života.). Je dôležité, aby podnik prijal hodnoty komunity. Občianska angažovanosť znamená, že podnik a komunita majú spoločný cieľ. Efektívna občianska angažovanosť podniku môže zvýšiť kvalitu života komunity. Súčasne podnik musí získať „sociálne oprávnenie k vlastnej výrobnjej činnosti“⁷. Komunitná angažovanosť je hlavným prostriedkom, ktorý podniku pomáha nachádzať spôsoby, ako najefektívnejšie prispieť k rozvoju komunity.

Jedným z významných aktivít firiem a inštitúcií v rámci CSR je aj komunitné investovanie. Pre firmu je komunitou jej bezprostredné alebo širšie okolie, v ktorom figurujú miestne inštitúcie a ich authority, mimovládne neziskové organizácie, školy, škôlky, nemocnice, športové kluby, detské domovy, cirkvi, kultúrne iniciatívy, neformálne záujmové združenia a pod. Firma investuje do komunity, podporuje verejno-prospešný rozvoj, pomáha niektovej z týchto inštitúcií alebo skupín.

Z hľadiska motivácie firmy môže ísť jednak o:

1. nezištný dar bez očakávania priamej protihodnoty (napr. obdarovanie charity z altruistických motívov); ale aj o
2. spoločenskú investíciu s očakávaním možného nepriameho prínosu (napr. podpora školy, z ktorej neskôr firma môže mať vlastných zamestnancov); alebo
3. komerčnú aktivitu, ktorá zároveň pomáha komunitu (napr. sponzoring miestneho futbalového klubu, ktorý na dresoch propaguje donora).

Komunitné investovanie rozoznáva štyri formy darovstva: finančné dary (cash), darovanie času (time), venovanie vecných darov (in kind) a administratívne náklady na komunitné projekty (administrative costs).⁸

⁶ Komunitu chápe táto norma ISO 26000 ako rezidenčné alebo iné spoločenské osídlenie, ktoré sa nachádza vo fyzickom susedstve sídla, alebo sídiel organizácie. Komunita môže v určitom zmysle byť chápaná ako virtuálna, zaoberajúca sa určitou etnickou skupinou alebo rozvojovým problémom. (DUBOVCOVÁ, Gabriela. *ISO 26000 a spoločenská zodpovednosť*. [cit.27.12.2010] Dostupné na internete: <http://www.unms.sk/?iso-26000-a-spolocenska-zodpovednost>)

⁷ The responsible business experts: [cit.29.12.2010] <http://www.article13.com/csr/whatsnew.asp>

⁸ Komunitným investovaním však nie je sponzoring národného futbalového mužstva, keďže takáto aktivita nespĺňa atribút verejno-prospešnosti, je vyhradená len pre úzku cieľovú skupinu a nie je otvorená širšej verejnosti. Z rovnakého dôvodu

V zahraničí už vznikajú snahy o meranie komunitného investovania, najväčšie skúsenosti majú odborníci z Veľkej Británie, kde už v roku 1994 pripravilo 6 britských firiem spoločný štandardizovaný model merania komunitného investovania s cieľom dosiahnuť väčšiu efektivitu v oblasti komunitného investovania a firemného darcovstva. Firmy vytvorili vlastnú skupinu nazvanú *London Benchmarking Group (LBG)*, ktorá sa postupne rozrástla na približne 100 členských podnikov. Jej cieľom je ďalej rozvíjať globálny štandard merania komunitného investovania. Aj na Slovensku už existuje takáto iniciatíva, pôsobí pod názvom *Štandard komunitné investovanie*, ktorá šíri medzinárodne uznávanú a používanú metodiku na meranie firemného darcovstva a komunitného investovania, ktorú v roku 2006 na Slovensku pilotne uviedla *Nadácia Pontis*. Ide o komplexnú metodiku, ktorá firmám umožňuje zhromaždiť údaje z celej firmy, vyhodnotiť rôzne formy podpory, definovať, koľko firma investuje a prečo, ale aj zmerať, čo sa dosiahlo. Ambíciou projektu je predovšetkým poskytnúť firmám prehľad o efektivite ich darcovstva. Implementácia metodiky prináša firme konkrétne benefity a pomáha jej v rozhodovaní, akým smerom by sa mala uberať jej darcovská stratégia. Používanie metodiky počas dvoch rokov prinieslo niektoré zaujímavé výsledky.⁹

ŠKI firmám ponúka systém merania ich príspevku pre komunitu (vstupov), vrátane peňazí, času, vecných darov ako aj súvisiacich nákladov. Model ŠKI je však vhodným manažérskym nástrojom i preto, lebo okrem vstupov učí firmy merať i výstupy, čiže dopad ich darcovstva, a to konkrétne:

- benefity pre komunitu;
- benefity pre firmu a
- znásobenie daru z iných zdrojov (leverage).

Porovnaním vstupov a výstupov získava firma prehľad o efektivite svojho darcovstva, podpore komunity. Štandard komunitné investovanie rozlišuje *tri druhy motivácie podpory komunity*:

- charita, nezištné darcovstvo;
- spoločenská investícia (podpora zdravého prostredia, ktoré nepriamo prospieva aj firme) a
- komerčné aktivity (napr. cause related marketing, sponzoring a pod.)

nie je komunitným investovaním ani preplatenie nákladov na detskom tábore dieťaťu zamestnanca firmy. (Komunitné investovanie. [cit.31.12.2010] Dostupné na internete: <http://zodpovednepodnikanie.sk/o-zodpovednom-podnikani/komunitne-investovanie/>)

⁹Meranie realizovali v roku 2009:

1. Citibank (Slovakia), a.s.
2. Telefónica O2 Slovakia, s.r.o.
3. Provident Financial, s.r.o.
4. T-Mobile Slovensko, a.s.
5. Všeobecná úverová banka, a.s.
6. Východoslovenská energetika a.s.
7. Západoslovenská energetika a.s.

(Štandard komunitné investovanie. [cit.31.12.2010] Dostupné na internete: <http://www.blf.sk/11028>)

ŠKI meria podporu komunity podľa tém:

- zdravie
- umenie/kultúra
- vzdelávanie
- životné prostredie
- sociálna starostlivosť, humanitárna pomoc
- voľný čas, amatérsky šport
- ekonomický rozvoj¹⁰

Hlavnými oblasťami komunitného rozvoja je rozšírenie pracovných miest, rozšírenie vzdelania a kultúrnych statkov, poskytovanie zdravotníckej starostlivosti a služieb komunite.

Podniky by sa cez CSR mali zapojiť do života komunity, poznať ich rozvojové ciele, pomáhať im vždy, kedy to bude možné. Komunitný rozvoj to nie je príležitostný dar podniku komunite, to je trvalý vzťah podniku s komunitou v ktorej podnik pôsobí. Súlad komunitnej angažovanosti s miestnymi prioritami, alebo celoštátnymi, zaručuje maximálne rozvojové výsledky, vedie k vyššej občianskej angažovanosti obyvateľov komunity, yvzšuje sa ich podiel na udržateľnom rozvoji. Podniky musia hľadať využitie vlastných možností v komunite.

Podniky by si mali rozšíriť svoje vedomosti, aby mohli efektívne využívať sociálne investície do komunity, kde pôsobia. Zapojenie komunity prispeje k prežitiu a prosperujúcemu fungovaniu projektov i potom, keď podnik sa v nich už nebude zúčastňovať. Podniky by sa mali vyhýbať akciám, ktoré udržiavajú závislosť komunity na dobročinných aktivitách, daroch podniku. Treba posúdiť spätnú väzbu pomoci, na efektívnosť sociálnych investícií podniku pre komunitu, hodnotiť ich udržateľnosť a zisťovať čo by sa dalo zlepšiť.¹¹

Z uvedeného možno vyvodiť nasledujúce závery:

Po prvé, sociálna zodpovednosť podnikov v komunite poskytuje platformu pre výmenu inovácií a názorov na udržateľnú konkurencieschopnosť podnikov, komunitné investovanie pomáha rozvíjať určité oblasti a zvyšovať tak kvalitu života obyvateľov.

Po druhé, sociálne, ekonomické, environmentálne a kultúrne aspekty života súčasnej spoločnosti vedú k požiadavke využitia ideí CSR v spolupráci s komunitou, najmä v súvislosti s plánovaním budúcnosti ľudí v konkrétnych regiónoch, krajinách.

Po tretie, v Európe sa inštitucionalizujú iniciatívy CSR na medzinárodnej úrovni, existuje významný program Enterprise 2020, organizujú sa stretnutia a výmeny názorov predstaviteľov firiem z rôznych krajín Európy na spoluprácu s ostatnými firmami a komunitami, ako aj s ich významnými lokálnymi a štátnymi inštitúciami. Enterprise 2020 ponúka otvorenú platformu pre inováciu

¹⁰ Zodpovedné podnikanie. [cit.31.12.2010] Dostupné na internete: <http://zodpovednepodnikanie.sk/o-zodpovednom-podnikani/komunitne-investovanie/>

¹¹ Štandard komunitné investovanie. [cit.31.12.2010] Dostupné na internete: <http://www.blf.sk/11028>, resp. www.csr-online.cz/Page.aspx?normy.

a výmenu názorov v tematických oblastiach komunitnej praxe, je zdrojom inšpirácie aj pre slovenské firmy, ktoré chápu význam spolupráce s komunitou.

Internetové zdroje

Why an Alliance for CSR? [cit.15.12.2010] Dostupné na internete: www.csreurope.org/pages/en/priorityareas.html

www.csr.online.cz/Page.aspx?normy, resp. *The responsible business experts:* [cit.29.12.2010]
<http://www.article13.com/csr/whatsnew.asp>

Dubovcová, Gabriela. *ISO 26000 a spoločenská zodpovednosť.* [cit.27.12.2010] Dostupné na internete: <http://www.unms.sk/?iso-26000-a-spolocenska-zodpovednost>

Enterprise 2020, [cit.30.12.2010]: Dostupné na internete:

<http://zodpovednepodnikanie.sk/podujatia-konferencie/enterprise-2020/>).

The responsible business experts: [cit.29.12.2010] <http://www.article13.com/csr/whatsnew.asp>

Komunitné investovanie. [cit.31.12.2010] Dostupné na internete:

<http://zodpovednepodnikanie.sk/o-zodpovednom-podnikani/komunitne-investovanie/>

Štandard komunitné investovanie. [cit.31.12.2010] Dostupné na internete:

<http://www.blf.sk/11028>

Zodpovedné podnikanie. [cit.31.12.2010] Dostupné na internete:

<http://zodpovednepodnikanie.sk/o-zodpovednom-podnikani/komunitne-investovanie/>

Corporate social responsibility and community development

Annotation: *Social responsibilities of the enterprises in the community provide a new platform for exchanging of innovations and opinions for defensibility of the competitive ability of the enterprises and they are an expression of searching more narrow connection of the enterprises with the necessities of the local population and their institutions. Community investment increases the quality of local population's life and is an expression of deeper interest of a firm about given locality. The organization ISO run new international norm, ISO 26000 Direction for social responsibility, which should help the organizations of all types, without regard to their size and locality, to understand the principles of social responsibility and its applying by that to contribute to the permanent defensibility development and to the prosperity of the organizations and the whole society. The use of the CSR ideas is showed to the social, economical, environmental and cultural dimensions of life in certain areas, regions and countries. The initiatives of the CSR on the international level are institutionalized in Europe. The Enterprise programme 2020 creates open platform for innovation and exchanging of the opinions in the thematic areas of the community practice, it is the source of inspiration also for Slovak enterprises, that understand the meaning of cooperation with the community.*

Key words: *corporate social responsibility, community, activ citizenship, Enterprise 2020, ISO 26000, community investment*

ŘÍZENÍ VIRTUÁLNÍ PRÁCE V INTERKULTURNÍM PROSTŘEDÍ

Klára Bendová – Jaroslava Kubátová

Abstrakt: V příspěvku se zaměříme na význam příslušnosti pracovníků virtuálních týmů k odlišným kulturám a na efektivní odraz interkulturality týmů v manažerských přístupech. Vezmeme v úvahu nejen tradičně zdůrazňovanou kulturní odlišnost z hlediska národního, ale i z hlediska profesního. Součástí příspěvku je vyhodnocení ankety s tematikou virtuální práce a virtuálního řízení, která proběhla mezi studenty výzkumného semináře *Virtual Work* na FF UP. V příspěvku hodnotíme efektivitu osobních kontaktů mezi virtuálními pracovníky a navrhuje, jak osobní kontakty nahradit virtuálním *teambuildingem*.

Klíčová slova: Kulturní dimenze, *Second Life*, *teambuilding*, virtuální tým

Úvod

Využívání virtuální práce a týmové spolupráce je typickým znakem současné ekonomiky. Virtuálním týmem rozumíme skupinu lidí, kteří spolupracují na společném projektu napříč prostorem, časem a firmami s využitím informačních a komunikačních technologií ke vzájemné komunikaci.¹² Členové virtuálního týmu se mohou nacházet na různých místech jedné země, ale i světa, pocházet z různých kultur a zřídka nebo vůbec se setkávají osobně. Virtuální práce umožňuje organizacím využívat nejlepších znalostí bez ohledu na geografickou lokalizaci jejich nositele.

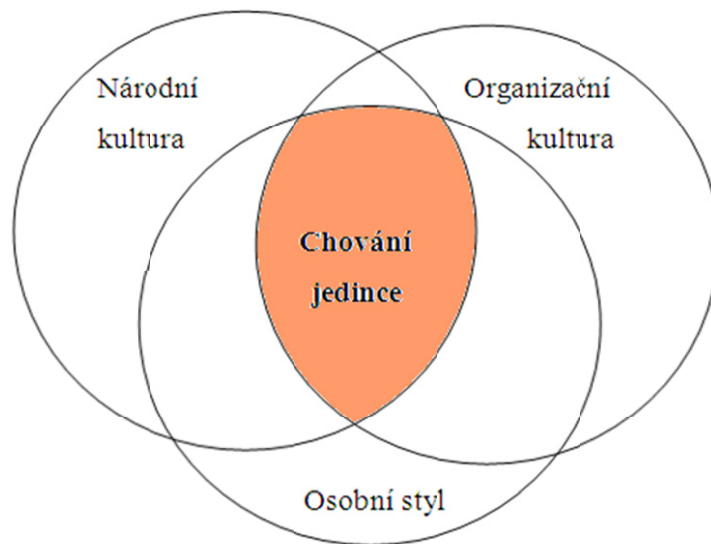
Virtuální týmy se výrazně liší od tradičních pracovních týmů. Jejich členové často nemají žádnou společnou historii, jako např. práci pro stejnou společnost nebo práci na jiném společném projektu. Dále se odlišují výrazně menší, někdy i nulovou možností osobních setkání a komunikace tváří v tvář. Při řízení virtuálních týmů je proto potřeba nalézat kvalitativně nové způsoby utváření a posilování dobrých vztahů a prostředí důvěry uvnitř skupiny. Kulturní odlišnosti a posun v časových zónách zvyšuje pravděpodobnost komunikačních problémů, vznikajících jednak v důsledku nutnosti používat často asynchronní způsoby komunikace (e-mail) namísto synchronní komunikace (internetová telefonie s užitím webkamer, telekonference, setkávání ve virtuálních světech apod.), a jednak v důsledku neefektivní distribuce a odlišné interpretace informací. Hledání způsobů řízení virtuálních týmů je novým úkolem teoretiků i praktiků v oblasti managementu. Jisté je, že k nalezení efektivních metod musí být použit multidisciplinární přístup s ohledem na případnou interkulturalitu týmů, což je předmětem tohoto příspěvku.

Pro potřeby řízení v interkulturním prostředí se často používá vymezení kultur, resp. kulturních dimenzí, podle Geerta Hofstedeho, mj. proto, že je stručné a dobře představitelné. To je důvod, proč ho využijeme jako teoretické východisko i v našem příspěvku. Kulturu v širším pojetí můžeme podle Hofstedeho označit jako mentální program a definovat jako kolektivní naprogramování mysli, jenž odlišuje příslušníky jedné skupiny/kategorie lidí od příslušníků jiné

¹² LIPNACK, J. – STAMPS, J. *Virtual teams: People working across boundaries with technology*. 2nd ed. New York: Wiley, 2000.

skupiny/kategorie lidí.¹³ Rozdíl mezi skupinou a kategorií lidí je v tom, že lidé tvořící skupinu jsou ve vzájemném styku (pracovní tým), zatímco lidé patřící do stejné kategorie sdílejí nějakou společnou charakteristiku, nemusí však být ve vzájemném styku (např. pracovníci nadnárodní firmy, kteří se však nikdy nesešli, a nebo právě i členové virtuálního týmu). Jádrem každé kultury jsou hodnoty, které můžeme vymezit jako všeobecné tendence k dávání přednosti určitým stavům skutečnosti před jinými. Organizační kultura je tedy naprogramováním mysli pracovníků konkrétní organizace. Projevuje se jako sdílené hodnoty, normy, zvyky a očekávání, které pracovníci firmy sdílejí, a které určují jejich pracovní chování. Organizační kultura může být řízená ve prospěch žádoucího pracovního chování pracovníků a ve prospěch organizace, a nebo vzniká neřízeně, spontánně, ve větších organizacích se pak může v různých částech lišit, což zpravidla výkonnost organizace a spokojenost zaměstnanců snižuje.

Organizační kultura úzce souvisí s národní kulturou. V tomto smyslu je třeba brát v úvahu sídlo firmy či její pobočky, ale také národnost (původ) konkrétních pracovníků. Podobně jako organizační kultura i národní kultura se projevuje sdílenými přesvědčeními, hodnotami a způsoby chování příslušníků jednoho národa. Národní kultury se pak mohou rozpadat do dalších subkultur, společných určité např. etnické skupině. Je ovšem nutné si uvědomit, že kultura vymezuje určité hranice, určité spektrum předpokládaného chování a tento prostor může být velice široký. Manažer tedy musí brát v úvahu, že jeho spolupracovníci i on sám jsou ovlivněni národní kulturou, organizační kulturou a že mají rovněž vrozený a naučený určitý osobní styl chování (obr. 1).

Obrázek 1: Průnik vlivu národní kultury, organizační kultury a osobního stylu na chování jedince

¹³ HOFSTEDE, G. et al. Measuring organizational cultures: a qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative Science Quarterly*. 1990, Vol. 35, pp. 286-316 and HOFSTEDE, G. et al. What goals do business leaders pursue? A study in fifteen countries. *Journal of International Business Studies*. 2002, Vol. 33, No. 4, pp. 785–803.

Na obrázku 1 jsou všechny tři kružnice stejně velké, jako by vliv všech tří složek byl stejný. U různých jedinců však vliv jednotlivých složek může být různě silný, např. v případě silně nábožensky orientovaných kultur bude výrazný vliv kultury národní a osobní styl může být zcela určen národní kulturou a jejím náboženstvím.

Manažer, podobně jako každý člen interkulturního týmu, je postaven do nelehké situace, kterou musí řešit jak na základě svých znalostí, tak na základě své empatie a intuice. Proč je tak důležité, aby členové interkulturních týmů akceptovali kulturní odlišnosti svých kolegů? Odpověď je jednoduchá, ale na druhou stranu těžko představitelná. Příslušníci různých kultur (čímž máme na mysli výše vymezeného průniku kultury národní, organizační a osobního stylu) budou vnímat pracovní úkol či pracovní problém různě.

Kulturní dimenze a jejich vliv na virtuální práci

G. Hofstede vymežil šest dimenzí kulturního profilu, které níže stručně připomínáme. Přiřazení konkrétních zemí do kulturních dimenzí lze nalézt např. na webu G. Hofstedeho <http://www.geert-hofstede.com>.

- Power Distance – vztah k autoritě – míra, do jaké lidé akceptují hierarchické uspořádání organizace (společnosti) a formální autoritu (moc) jedinců na vyšších úrovních hierarchie.
- Uncertainty Avoidance – vyhýbání se nejistotě – míra, do jaké lidé snášejí nejistotu a nejasnosti.
- Individualism – Collectivism – individualismus - kolektivismus – míra, do jaké lidé podporují význam, samostatnost a odpovědnost jedince v porovnání s významem skupiny a ochotou podřídit se skupinovým zájmům.
- Masculinity – Femininity – míra, do jaké lidé preferují dosahování úspěchu vč. hmotných statků, odvahy a hrdinství v porovnání se skromností, ohledem na slabší, s významem vztahů a kvalitou života.
- Long term – short term orientation – míra, do jaké lidé sledují dlouhodobé či krátkodobé cíle, souvisí také s mírou úcty k tradicím a ostatním příslušníkům skupiny.
- Indulgence - Restraint¹⁴ - požitkářství vs. zdrženlivost - dimenze nově přidaná v roce 2010, vyjadřuje sklon k požitkářství v porovnání se zdrženlivostí a dodržováním přísných společenských norem.

Podle výzkumů Gerdy Mihhailové¹⁵ mají kulturní dimenze vliv na přijetí podmínek virtuální práce (dimenze Indulgence – Restraint není ve výzkumu zohledněna). V dalším textu stručně vymežíme vztah mezi kulturními dimenzemi a přístupem pracovníků k virtuální práci. Jedinci z kultur s vysokým stupněm vyhýbání se nejistotě nebývají počátečními inovátory a jejich přístup k virtuální

¹⁴ HOFSTEDÉ, G. – HOFSTEDÉ, J. G. *Dimensions of national Cultures* [online]. [cit. 17. prosince 2010]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.geerthofstede.nl/culture/dimensions-of-national-cultures.aspx>>.

¹⁵ MIHHAILOVA, G. Management challenges arising from the use of virtual work. *Baltic Journal of management*. Vol. 4, No. 1, 2009, pp. 80–93.

práci je zdrženlivý. V těchto kulturách se obecně k zavádění a využívání nových technologií přistupuje pomaleji než v kulturách s ochotou akceptovat nejistotu a nejasnosti. Druhou dimenzí, která významně ovlivňuje přístup k virtuální práci, je individualismus – kolektivismus. Je to proto, že tato dimenze také ovlivňuje budování důvěry. Lidé z individualistických kultur potřebují delší čas k vybudování důvěry, dalo by se říci, že jsou více nedůvěřiví, než lidé z kolektivistických kultur. Protože navázání důvěry je v on-line prostředí obecně složitější, než při běžném osobním setkávání, je nutno předpokládat, že začlenění pracovníků s individualistickým přístupem do pracovních týmů bude také komplikovanější než u členů s kolektivistickým přístupem.

Význam dimenze Power Distance se projevuje spíše ve vztahu mezi vedoucím týmu a členy týmu. Problémy pochopitelně mohou nastat, když je míra akceptace hierarchie a formální autority u vedoucího a členů týmu odlišná, stejně tak, pokud jsou odlišnosti mezi jednotlivými členy týmu. Dimenze Masculinity – Femininity má význam pro úspěšné vedení týmu. Maskulinně orientovaný vedoucí virtuálního týmu se může cítit frustrovaný, neboť v on-line prostředí není možné pracovníky osobně průběžně kontrolovat a sledovat jejich postup a dosažené dílčí výsledky, což je způsob práce maskulinně zaměřených vedoucích. Naopak, feminně orientovaní virtuální vedoucí bývají se svou prací v on-line prostředí více spokojeni, neboť je v souladu s jejich hodnotami.

Význam profesní kultury pro řízení virtuální práce

V současném globalizujícím se prostředí, které je charakteristické prolínáním se kultur, je Hofstedeho pojetí významu kulturních dimenzí pro pracovní chování zpochybňováno.¹⁶ Edgar Schein oproti významu národní kultury staví důležitost příslušnosti k profesní kultuře (occupational culture).¹⁷ Profesní kultura odráží hodnoty a způsoby chování spjaté se specifickou profesní skupinou (komunitou). Profesní komunity vytvářejí kultury a subkultury s určitým společným způsobem myšlení a jednání, které je výsledkem společného vzdělanostního základu, požadavky na výkon jejich odborné práce a stykem s kolegy z téže komunity. Abigail Edwards a John Wilson rozřídili některé vybrané profese na šesti různých škálách, charakterizujících profesní kulturu (viz obrázek 2).¹⁸

Podle G. Mihhailové nelze při řízení virtuálních týmů opomenout právě význam profesní kultury, která může přístup pracovníků ovlivnit silněji, než příslušnost ke kultuře národní. G. Mihhailová provedla výzkum ve dvou společnostech, které měly nadnárodní charakter a zaměstnávaly pracovníky různých národností. Výzkumu se účastnilo celkem 58 respondentů z toho 29 techniků, 26 na pozicích odborných manažerů (13 techničtí manažeři, 13 manažeři pro prodej a marketing) a tři vrcholoví manažeři; výsledky tedy nelze zobecňovat, přesto mohou být cenným podnětem pro řízení virtuálních týmů.

V citovaném výzkumu se ukázalo, že příslušnost ke kultuře na základě klasifikace dle Hofstedeho má na způsob virtuální práce a spokojenost s ní slabší vliv než příslušnost k profesní komunitě. Potvrdila se skutečnost, že chování a způsoby komunikace vrcholového managementu

¹⁶ Srov. např. McSWEENEY, B. Hofstede's model of national cultural differences and their consequences: A triumph of faith - a failure of analysis. *Human Relations* 2002; Vol. 55; pp. 89–118.

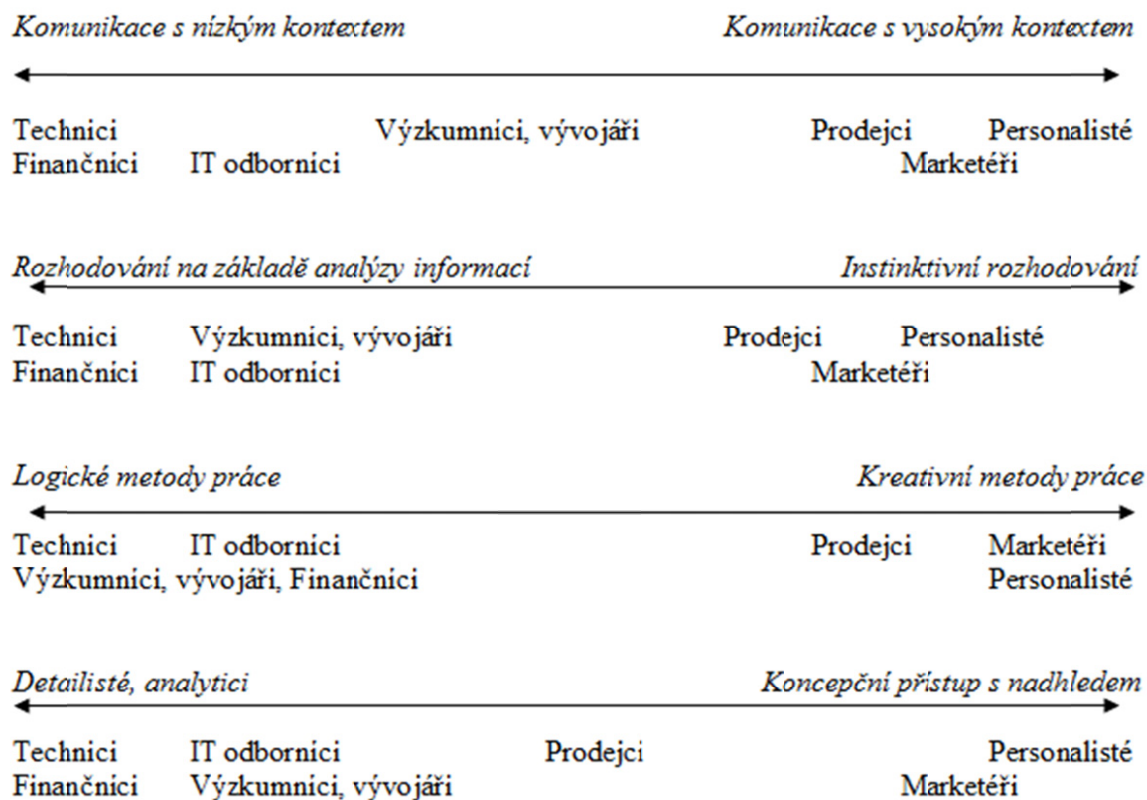
¹⁷ SCHEIN, E. H. Three Cultures of Management: The Key to Organizational Learning. *Sloan Management Review*. Fall 96, Vol. 38, Issue 1, pp. 9–20.

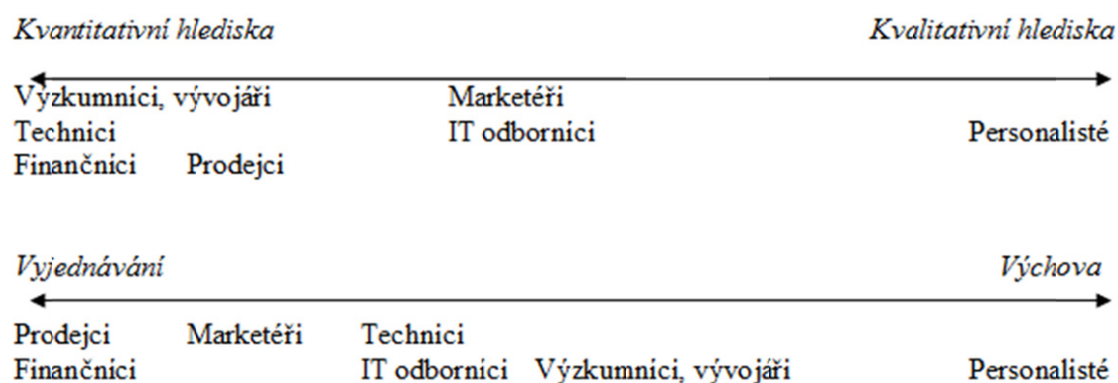
¹⁸ EDWARDS, A. – WILSON, J.R. *Implementing Virtual teams*. Aldershot, Gower Publishing, 2004.

přímo ovlivňují spokojenost všech profesních skupin s virtuální prací. Přitom ale pozitiva i negativa virtuální práce, jak je uváděli představitelé různých profesních skupin, se do značné míry lišila (tabulka 1).

Tabulka 1: Klady a zápory virtuální práce (dle Mihhailova, 2009)

Virtuální práce	Technici	Techničtí manažeři	Manažeři pro prodej a marketing	Vrcholoví manažeři
Klady	Časová a místní flexibilita, různorodost	Časová a místní flexibilita, rychlé řešení problémů	Časová a místní flexibilita	Časová a místní flexibilita, možnost rychle rozhodovat
Zápory	Nedostatek osobní komunikace, dosažitelnost 24/7/365	Nedostatek osobní komunikace, komunikační problémy s nadřízeným	Obtížné řízení virtuálních pracovníků, komunikační problémy s nadřízeným	Pomalá reakce podřízených

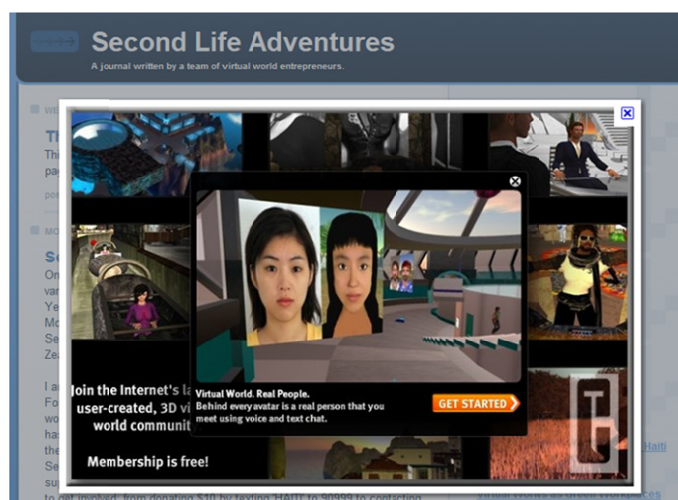

Obrázek 2: Rozložení vybraných profesí na škálách profesní kultury (dle Edwards, Wilson, 2004)

Podpora virtuální práce a komunikace

Další výzkumy virtuálních týmů ukázaly, že jejich často zmiňovaný klad - elektronická komunikace – může být také záporom ve smyslu většího počtu nedorozumění a následného nedosažení stanoveného cíle. To vede celkově k nižší důvěře ve virtuálním týmu a následné nižší efektivitě. Otazník zde vytváří již samotné propojování geograficky vzdálených skupin. Je sice možné technicky propojit jednotlivé týmy nezávisle na jejich fyzické vzdálenosti a zvýšit tak jejich spolupráci, neodbourá to však skutečnost jejich kulturních rozdílů a nenahradí bazální výhody kontaktu face-to-face.

Na základě výše zmíněných faktů se otevírá otázka uplatnění teambuildingu pro virtuální týmy. V dnešní době se pro virtuální teambuilding využívá např. prostředí Second Life¹⁹. 3D prostředí Second Life je určitým ekvivalentem reálného prostředí. Jsou zde virtuální města, budovy, parky, obchody či restaurace. Uživatelé si ve virtuálním prostředí vytvářejí postavy podle svých preferencí a představ. Tito tzv. avataři jsou reprezentanty svých tvůrců v imaginárním světě.

Obrázek 3: Avatar (www.cranialtap.com, 2010)

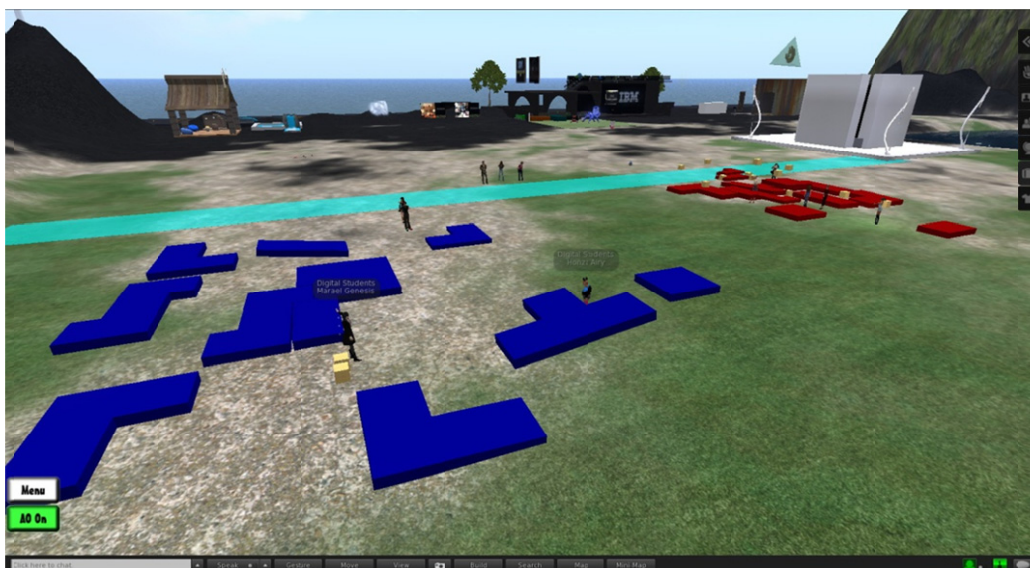
¹⁹ www.secondlife.com, www.secondlife.cz

Výhodou SL je jeho dostupnost na internetu, tedy po celém světě. Při komunikaci mezi uživateli, resp. jejich avatary, lze využít voice chat nebo psaný chat. Dále lze kladně hodnotit pokročilejší elektronické nástroje pro neverbální komunikaci v podobě využití gest a možností úprav avatara dle požadavků každého jednotlivce. Nevýhody SL, se kterými jsme se setkali zejména v průběhu virtuálního teambuildingu, spočívají především v technických otázkách. Za problematiku považujeme zejména časté restarty prostředí SL a komunikační potíže při užití voice chatu ve větším počtu osob. I přes uvedené nedostatky je prostředí SL jedním z nejlepších virtuálních prostředí pro teambuilding virtuálních týmů.

Aktuálními výzvami pro virtuální týmy jsou formování důvěry, týmová spolupráce, stanovení úkolů pro týmovou spolupráci a řízení individuálních rozdílů.²⁰ Pro překonání těchto výzev je možné využít právě virtuální teambuilding. Virtuální teambuilding také nabízí účastníkům lepší poznání spolupracovníků ve virtuálním neformálním prostředí. Znalost členů týmu i mimo pracovní prostředí napomáhá k hlubšímu poznání, které se odráží např. v pochopení kulturních rozdílů, osobních postojů a hodnot a tím zpětně napomáhá akceptaci jednotlivce v pracovním prostředí.

Teambuilding je nutné metodicky vést. Aktivity, které mohou být rozmanité, jako např. hry na podporu kreativity, leadershipu, rozhodovací strategie či mnohé jiné, by měly být systematicky vedeny od začátku po jejich ukončení včetně zpětné vazby účastníků. Dalším důležitým aspektem je účast. Jak dobře známe, ne vždy se všem podaří vytrhnout z pracovního vytížení a účastnit se doplňkových teambuildingových setkání. To je však velkým nedostatkem pro celý tým. Neúčasť kolegů může mít negativní dopad na výsledek celého týmu. Stejně jako důsledné dodržování účasti členů týmu, je nutné vybrat vhodnou osobnost jako instruktora teambuildingu. Dle dosavadních zkušeností právě přístup instruktora (osobní i fyzický – face-to-face nebo pouze prostřednictvím avatara) výrazně ovlivňuje úspěšnost teambuildingu. Doporučujeme nastolit podmínky tak, aby instruktor mohl být přítomen dlouhodobě po dobu konání teambuildingových programů virtuálního týmu a pokud možno, aby se také face-to-face seznámil s účastníky teambuildingového programu. Virtuální teambuilding může být rozmanitý a stále přináší mnoho otázek, které nebyly dosud vyřešeny. S jistotou však můžeme říci, že je užitečným nástrojem podpory rozvoje virtuálních týmů. Pro lepší představu přikládáme ukázky z realizovaného teambuildingového programu na FF UP (obrázek 4 a 5).

²⁰ DĚDINA, J. – ODCHÁZEL, J. *Management a moderní organizování firmy*. Praha: Grada Publishing, 2007.

Obrázek 4: Ukázka ze hry Stavba mostu při virtuálním teambuildingu (FF UP, 2010)

Obrázek 5: Skupinová diskuze (FF UP, 2010)

Virtuální práce - výzkum mezi studenty

V návaznosti na zjištění G. Mihhailové jsme provedli anketu mezi studenty výzkumného semináře Virtual Work. Seminář probíhal v zimním semestru 2010 a účastnilo se ho 13 studentů a studentek (dále studentů). Tito studenti na FF UP studují ekonomii v kombinaci s jinými různými obory, nejčastěji cizími jazyky. Seminář Virtual Work je zaměřen na výzkum metod virtuálního teambuildingu a jejich efektivity. Studenti, kteří se účastnili ankety, měli za sebou semestrální zkušenost s prostředím virtuálního světa Second Life. Cílem ankety bylo zjistit

- jakou práci by studenti chtěli po ukončení studia vykonávat,
- zda by chtěli pracovat virtuálně, popř. do jaké míry,
- zda považují za důležité osobní setkávání členů týmu,

- kdy považují za vhodné pracovat virtuálně a kdy naopak reálně, tj. tradičně,
- jaké další nástroje pro virtuální práci by chtěli používat kromě Second Life,
- jak má být spravedlivě odměňován virtuální pracovník,
- jaký styl vedení považují za vhodný pro virtuální tým.

Poslední otázka se týkala vztahu studentů k vedoucím semináře. Seminář je veden třemi pracovníky, dvě pracovnice (Jarka a Claire) řídí semináře a provádějí výzkum, Romano je technickou podporou a studenty učí, jak prostředím Second Life ovládat a využívat. Všichni tři vyučující jsou v průběhu seminářů v Second Life trvale přítomni prostřednictvím svých avatarů. Odlišuje se však jejich reálný kontakt se studenty. Claire byla v průběhu všech seminářů fyzicky přítomna v počítačové učebně, odkud se většina studentů do Second Life připojovala. Jarka je vedoucí katedry, takže ji všichni studenti znají z úředního styku nebo z jiné výuky, ale do seminářů Virtual Work se vždy připojovala z jiného místa než studenti. Romana studenti nikdy osobně neviděli, scházeli se s ním jen virtuálně. Chtěli jsme tedy zjistit, jak na studenty vedoucí semináře působili, a zda je jejich vztah k vedoucím ovlivněn tím, že je znají – neznají osobně. Kompletní výsledky ankety jsou uvedeny v příloze 1. Názory studentů jsou velmi zajímavé a poměrně různorodé, přesto však můžeme provést určité shrnutí a zobecnění.

Prakticky všichni studenti chtějí pracovat na pozici, která souvisí s jejich studiem ekonomického oboru, zejména v oblastech management, marketing, mezinárodní obchod a zároveň využívat své jazykové znalosti. Nikdo ze studentů by nechtěl být 100 % virtuální pracovník. Míra, do jaké by chtěli pracovat virtuálně, byla v rozmezí 5 % až 60 %, nejčastěji 20 – 30 % pracovní doby. Nikdo ze studentů nezpochybnil význam osobních setkání, doporučená frekvence osobních kontaktů se lišila od několika setkání za celou dobu trvání spolupráce týmu až po setkávání několikrát týdně. Studenti zdůrazňovali, že setkávání tváří v tvář je důležité pro navázání osobních vztahů. Osobní vztahy považují za důležité pro soudržnost a výkon týmu. Studenti vyjádřili přesvědčení, že virtuální práce a spolupráce je efektivní z hlediska času a nákladů, stejně jako v případech, kdy fyzická vzdálenost mezi členy týmu je tak velká, že osobní setkání není možné. Všichni studenti však zároveň vymezili situace, kdy je vhodnější tradiční práce, kdy se spolupracovníci setkají osobně. Zásadním důvodem pro osobní setkávání je podle studentů význam neverbální komunikace, která v Second Life chybí. Kromě Second Life by studenti doporučili pro virtuální práci používat zejména e-mail, Skype, ICQ, Facebook či on-demand vytvořená prostředí. Často se objevil názor, že je vhodné využívat videohovory – právě pro posílení neverbální složky komunikace.

Další otázka se týkala spravedlivého nastavení odměn za práci. Pouze jeden student by byl spokojen s odměnou odvozenou od dosažených a odvedených výsledků (výstupů) práce, na druhou stranu nikdo nechtěl dostávat odměnu pouze na základě odpracované doby. Většina studentů by chtěla být odměňována na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu.

Dále jsme zjišťovali názory studentů na vhodný styl vedení virtuálního týmu. K této otázce jsme obdrželi poměrně rozsáhlé odpovědi. Často se v nich objevovaly následující požadavky na vedoucího virtuálního týmu: technická zdatnost a znalost používaného prostředí, komunikativní, empatický, trpělivý – s poukazem na skutečnost, že při virtuálním kontaktu může být obtížnější vzájemně se pochopit. Další doporučené charakteristiky vedoucího se již příliš neodlišovaly od

obvyklých požadavků na vedoucí. Zajímavý byl postřeh, že vedoucí se musí umět rychle a správně vyjadřovat jak ústně tak písemně, což je častý způsob virtuální komunikace, v písemné komunikaci se musí vyvarovat písarských a pravopisných chyb, které působí neprofesionálně a snižují důvěryhodnost vedoucího.

Poslední dotaz směřoval k rozdílům ve vnímání vedoucích kurzu podle toho, zda je studenti znali i reálně či nikoliv. Z odpovědí vyplynulo, že vztah studentů ke Claire, kterou studenti znali osobně nejlépe, byl bližší než k ostatním dvěma vedoucím. U Jarky hrála roli skutečnost, že studenti věděli, koho si pod jejím avatarem představit. Spolupráci Romana studenti velice oceňovali, přesto v odpovědích zaznívá i nejistota, plynoucí z toho, že si nedovedli za jeho avatarem představit konkrétní reálnou osobu.

Závěr

Řízení virtuální práce a virtuálních týmů je náročnou oblastí, vyžadující multidisciplinární přístup. V tomto příspěvku jsme doložili význam interkulturní dimenze virtuální spolupráce. Při řízení virtuálních týmů je třeba zvažovat příslušnost členů týmu nejen k národním kulturám, ale zejména ke kulturám profesním. Vzdělání, nutné pro výkon konkrétní profese, a dále pak pracovní činnost samotná, určuje způsoby myšlení a chování příslušníků profesních skupin (komunit) bez ohledu na jejich národnost a vedoucí virtuálních týmů musí tuto skutečnost při své činnosti zohlednit.

Inspirováni výzkumem G. Mihailové o odlišném vnímání virtuální práce různými profesními skupinami jsme provedli anketu mezi účastníky výzkumného semináře Virtual Work na FF UP v Olomouci. Po semestrální zkušenosti s aktivitami ve virtuálním světě Second Life studenti vyjádřili řadu názorů, které by neměly být při zavádění a řízení virtuální práce opomíjeny. Studenti chápali efektivitu virtuální práce v případech, kdy osobní setkávání spolupracovníků není z různých důvodů možné, zároveň nepodporovali myšlenku pracovat pouze virtuálně, naopak, alespoň občasný osobní kontakt mezi členy týmu považují za nezbytný. Dokladem důležitosti znát spolupracovníky osobně je vztah studentů k vedoucím kurzu, z nichž některé znali i osobně, někoho nikoliv. Přes velkou spokojenost se spolupracovníkem, kterého znali pouze prostřednictvím jeho avatara, studenti vyjadřovali určitou míru nejistoty při budování vzájemného vztahu.

Zjišťujeme tedy, že na jedné straně je virtuální práce velmi efektivní, jelikož při minimálních nákladech umožňuje spolupráci odborníků bez ohledu na jejich geografickou polohu, na druhou stranu z výzkumů vyplývá, že osobní setkání jsou žádoucí. Zorganizovat osobní setkání členů týmu však vyžaduje značné finanční a časové náklady, což zejména při řešení menších projektů může být neefektivní. Navrhovaným východiskem je realizace virtuálního teambuildingu.

Virtuální teambuilding je možné realizovat v 3D virtuálním prostředí, jako je např. Second Life. Jednotlivci se setkávají prostřednictvím svých avatarů a plní aktivity a úkoly, které jsou metodicky vedeny instruktorem. Z výzkumu vyplynulo, že virtuální teambuilding kladně podporuje formování důvěry v týmu, napomáhá zlepšení týmové spolupráce a často je považován za neformální aktivitu, při níž mají účastníci možnost seznámit se i mimo pracovní povinnosti. Virtuální teambuilding nenahrazuje plně osobní setkávání. Je vhodné jej ale využít doplňkově. Nejprínosnější by byla zřejmě kombinace osobního setkání a setkání v rámci SL. Osobní setkání je vhodné na

začátku spolupráce, a pak jedenkrát měsíčně až kvartálně a při závěrečném vyhodnocení projektu. Naopak setkání v SL může být vhodné pro průběžnou práci v celé délce projektu. Výzkumy prokazují, že virtuální teambuilding je vhodným nástrojem pro virtuální týmy.

Literatura

- DĚDINA, J. – ODCHÁZEL, J. *Management a moderní organizování firmy*. Praha: Grada Publishing, 2007.
- EDWARDS, A. – WILSON, J.R. *Implementing Virtual teams*. Aldershot, Gower Publishing, 2004.
- HOFSTEDE, G. et al. Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative Science Quarterly*. 1990, Vol. 35, pp. 286–316.
- HOFSTEDE, G. et al. What goals do business leaders pursue? A study in fifteen countries. *Journal of International Business Studies*. 2002, Vol. 33, No. 4, pp. 785–803.
- HOFSTEDE, G. *Kultury a organizace: software lidské mysli: spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: Univerzita Karlova, 1999.
- HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, J. G. *Dimensions of national Cultures* [online]. [cit. 17. prosince 2010]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.geerthofstede.nl/culture/dimensions-of-national-cultures.aspx>>.
- LIPNACK, J. – STAMPS, J. *Virtual teams: People working across boundaries with technology*. 2nd ed. New York: Wiley, 2000.
- McSWEENEY, B. Hofstede's model of national cultural differences and their consequences: A triumph of faith - a failure of analysis. *Human Relations* 2002; Vol. 55; pp. 89–118.
- MIHHAILOVA, G. Management challenges arising from the use of virtual work. *Baltic Journal of management*. Vol. 4, No. 1, 2009, pp. 80–93.
- SCHEIN, E. H. Three Cultures of Management: The Key to Organizational Learning. *Sloan Management Review*. Fall 96, Vol. 38, Issue 1, pp. 9–20.

Virtual Work Management in Intercultural Setting

Annotation: *In this paper we stress out the importance of the virtual team members belonging to the different cultures and deal with the question how to reflect the interculturalism in the team management. We consider not only often mentioned different national culture of the team members but also their different occupational culture. The paper contents also an analysis of a survey among the students, who were participants of the research seminar Virtual Work at the Philosophical Faculty, Palacký University. We assess the efficiency of personal contacts between the virtual workers and we suggest how to replace face to face contacts by virtual teambuilding.*

Key words: *Cultural dimension, Second Life, Teambuilding, Virtual team*

Příloha 1: Úplné znění výzkumu provedeného mezi absolventy kurzu Virtual Work na KAE FF UP v ZS 2010
(v prvním řádku tabulky jsou uvedeny otázky, v dalších řádcích odpovědi jednotlivých studentů, u výpovědí je provedena pouze korekce pravopisu)

Jakou pracovní pozici byste po ukončení studia chtěl/a vykonávat?	Jakou část pracovních činností byste chtěl/a vykonávat virtuálně, např. s využitím prostředí Second Life?	Jak často, pokud vůbec, by se podle vašeho názoru měli členové virtuálního týmu scházet osobně? Svou odpověď prosím zdůvodněte.	Nyní srovnáme vhodnost virtuální a „reálné“ práce. Pro jaké pracovní činnosti je dle vašeho názoru vhodnější virtuální výkon práce a proč?	A v jakých případech je podle vašeho názoru vhodnější pracovat reálně, t.j. v real life.	V kurzu jste získali zkušenost se Second Life, jaké jiné techniky, nástroje, prostředí apod. pro virtuální práci a spolupráci byste chtěli používat?	Jaký způsob stanovování odměny považujete za spravedlivý?	Jaký styl vedení je podle vašeho názoru vhodný pro virtuální tým?	Poslední otázka se týká další vaší zkušenosti z tohoto kurzu. Setkali jste se reálně s Claire, s Jarkou v tomto kurzu virtuálně, ale reálně při jiných příležitostech, a pouze virtuálně znáte jen Romana. Prosím, popište stručně, jak na vás tato jednotlivé členové týmu působili? Ovlivňuje váš vztah k nim skutečnost, zda je znáte i z real life? Pokud ano, v čem?
Zástupkyni pro mezinárodní vztahy	10%	Záleží na zaměření týmu... Nedokážu posoudit.	Pro jakékoli velké firmy, kde z nějakého důvodu není možné provést osobní schůzku.	Vždy bych preferovala osobní setkání...	Skype, MSN	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	Jednoznačně je zde zapotřebí větších komunikačních dovedností než v jakémkoli jiném oboru. A vzhledem k faktu, že psané slovo je určitě těžší pochopit, než mluvené, jistě bych zde zařadila i větší dávku trpělivosti.	Určitě jsem měla bližší vztah ke Claire než ke zbylým dvěma členům týmu. Což však nijak neovlivnil můj respekt k nim. Pokyny jsem od všech třech, dle mého, poslouchala stejně.
Manažer; obchodní zástupce (nejlépe mezinárodní); Public Relations V podstatě cokoliv co obnáší spolupráci/obchod/komunikaci s lidmi, nejlépe na mezinárodní úrovni. Možnost využití komunikace v angličtině a znalost světa ekonomie.	50%	Záleží na frekvenci styku týmu virtuálně. Pokud se schází řekněme denně a práce v týmu se stává regulérní a bezproblémová, pak zde není důvod - možná jednou za čas a to spíše ze sociálních důvodů, nežli pracovních. Taky je důležité vzít v potaz to, že pokud pracujeme ve virtuálním prostředí, je to většinou z důvodů možnosti pracovat na jednom místě (členové jsou z celého světa).	Práce, která obnáší komunikaci a domluvu; možnost tvorby na úrovni, kde se tvoří nápady. Pro některé lidi může být tato forma komunikace příjemnější, rychlejší a podněcuje představivost a kreativitu.	Jakákoliv fyzická práce, kde vzniká nějaká služba či statek. Z činnosti, kde dochází k obchodu apod.; jelikož se zde dá využít vystupování, první dojem, šarm, schopnost komunikace na verbální úrovni, osobnost apod.	Populární prostředí Facebooku; možnost využití Skypu (a jiných VOIP softwarů - TeamSpeak, Ventrilo) Možné využití webkamer.	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	Rychlé a úhledné psaní - působí mnohem lépe na oko a taktéž gramaticky správné vyjadřování působí mnohem inteligentněji a podprahově vzbuzuje ve čtenáři pocit pravdy. Flexibilita, schopnost improvizace. Schopnost pomoci s problémy; nadhled a objektivita, chuť a trpělivost s ostatními členy. Snaha zapojit všechny členy - zjistit kdo v čem vyniká, podle toho jim rozdělovat práci. Schopnost dávat ale i přijímat konstruktivní kritiku.	Claire na mě působila velice sympaticky jak v realu tak i virtuálně. Vždy jasně vytyčila co se bude dit, vždy pomohla/vysvětlila nebylo-li něco jasné. S Jarkou jsem měl možnost se setkat pouze jednou v realu, nějak jsem si nestihl vytvořit obrázek, ale virtuálně působila naprosto v pohodě, bez problémů. Roman vždy velice pomohl, vysvětlil do detailu technické problémy apod. Pokud někomu nebylo něco jasné, snažil se opět pomoci a vždy to každý pochopil. Nejlépe bych podotknul to, že se všichni chovali velice lidsky! Čehož si v dnešní době velice cením. Komunikovali jsme s lidmi, kteří se smáli a sdíleli své osobní názory, nevytvářeli nátlak ani stresové prostředí - nechovali se jako kantoři co nesnáší své studenty, ale naopak, navodili až rodinnou/přátelskou atmosféru, v které se velmi dobře pracovalo. Taktéž úkoly byly dobře vymyšlené. Nebyť takového přístupu těchto lidí, rozhodně by mě kurz tolik ne bavil. Jediná věc, která mě překvapila, byla absence relativně úhledného psaní s diakritikou a interpunkcí, ale to je extrémně nedůležitý faktor, spíše něco na čem si asi jen já sám potrpím.
Papírování - psaní dopisů, práce na PC - Word atd.	60%	1 x za čtvrt roku, aby se neztratil kontakt s virtuální rovinou	Např. když potřebujeme udělat poradu s nějakou firmou, která se nenachází v ČR a je relativně vzdálená, tak je lepší se setkat ve virtuálním světě, ale i ten má nevýhody a může zklamat technika.	Rozhodně, když se jedná o nějaké smlouvy atd, je určitě lepší vidět, jak se člověk u toho tváří.	Skype, e-mail, facebook, icq, qip	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	No určitě se musí vytvořit vedoucí skupiny, který bude rozdávat úkoly, ostatní se ho můžou na vše dotazovat, ale taky nesmí být vedoucí skupiny příliš autoritativní, aby taky dokázal naslouchat názorům druhých.	Nesjem studentkou KAE, tudíž nemůžu nikoho porovnat s real life, ale všichni tři na mě působili přátelsky, bez problému pomoci.
Chtěl bych pracovat v soukromém sektoru, alespoň z části využít svoje studijní znalosti	Prezentace nových míst	Při prvním setkání, aby věděli s kým jednají, po domluvě po každé virtuální schůzi pokud bude potřeba něco vysvětlit a na konci projektu pro vzájemný feedback a zhodnocení.	Při prezentaci projektů, zadávání úkolů, domlouvání reálných schůzek, výhodou je schopnost dostavit se na schůzku i v případě nemoci nebo během pobytu v zahraničí.	Při představování a prototypů, návrhů, plánů	Pomohlo by omezit nějakým způsobem interaktivní prostředí, pokud máme poradu v jedné kanceláři, tak by to chtělo aby do té kanceláře neměl nikdo jiný přístup (přímo teleport do kanceláře) a co nejméně interaktivních předmětů aby to neovlivňovalo práci (lagování, výpadky,...)	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	Měl by být dokonale obeznámen s funkcemi a prostředím, kde se schůze konají, měl by podpořit ostatní a doporučit různá zjednodušení, aby rychle všichni dokázali SL ovládat na stejné úrovni, trpělivý pro členy, co se nemají rádi s počítači. Dále by měl mít veškeré vůdčí schopnosti jako každý jiný velitel jakéhokoli týmu.	U Claire a Doc. Kubštové (Jarka) se můj vztah k nim nezměnil a Romana neznám nevim, koho si pod jeho avatarem představím, jestli vyučujících nebo IT pracovníka, takže by se můj vztah k němu určitě změnil, ale nevim jak, rozhodně bych za tím šel po radu ohledně SL.
Pozici obchodní nebo marketingové komunikace, či	20%	Minimálně 1-2x za dobu spolupráce (řekněme 3 měsíce - semestr) jelikož	V situacích kdy je fyzická vzdálenost osob limitujícím	Když je důležitý prvek osobního	Z důvodů časové flexibility se mi jako jako nejvhodnější jeví	Na základě kombinace odpracované doby a	Na pozici vedoucího virtuálního týmu by se hlavně dotýčný tým měl předem shodnout, a to	V reálném prostředí jsem se nikdy nesešel s Romanem a náhled na jeho osobnost mi byl ze značné části ovlivněn jeho vystupováním a vizuálním

<p>obecně komunikace firmy, hlavně se zahraničními subjekty. Práce by měla zahrnovat značné použití angličtiny včetně aplikace obecných aplikovaných znalostí ekonomiky či obchodní korespondence.</p>		<p>osoba ve virtuálním prostředí působí naprosto jinak, než ta určitá osoba v reálném světě, která se za tímto avatarem schová.</p>	<p>faktorem, v takovém případě se virtuální komunikace jeví jako vhodná, ať již formou SL nebo video/voice chatu/konference. Konkrétně písemná online komunikace je vhodná, je-li potřeba jisté opatrnosti a promyšlení si toho, co chce člověk říci, nezáleží-li však na bezprostřednosti nebo osobním dojmu.</p>	<p>dojmu a komunikace, také v případě prvních pracovních vztahů s osobou, aby měl člověk šanci dotyčného poznat „face to face“. Je totiž známé, že osobní, fyzický dojem, ovlivněný smyslovým vnímáním, nás ovlivňuje hlavně podvědomě, ať chceme, nebo ne. Real-life spolupráce je také nezastupitelná v případě osobní/přímé reprezentace, ať už firmy, osoby, nebo projektu.</p>	<p>komunikace e-mail. Dále voice-chat nebo video chat/konference. Prostředí SL se mi osobně jeví jako poněkud těžkopádné a neohrabané, a jak jsme se již několikrát přesvědčili, nespolehlivé, kde technika (hlavně odezva internetového připojení (ping) a hardwarová konfigurace individuálních počítačů) je limitující faktor. V případě příležitostného využití je prostředí SL komplikované.</p>	<p>dosaženého pracovního výstupu</p>	<p>na základě jeho rozhodovacích vlastností a vhodných znalostí v potřebné oblasti. Tato potřeba se projevila hlavně při úkolu stavby mostu. V týmu by dále měly fungovat demokratické principy, čili aby se tým dokázal na jednotlivých prvcích shodnout a dohodnout na způsob realizace činnosti, ať již způsobem hlasování nebo diskuse (podle časové náročnosti)..</p>	<p>zpracováním ve světě SL. Věřím však, že mít tu možnost setkat se s ním ve skutečném světě, představoval bych si ho jinak. Virtuální prostředí je velmi anonymní a může být (a velmi často je) zavádějící. Z vlastní zkušenosti, nejenom z prostředí SL, tak mohu říci, že virtuální svět a mentální obraz o něm neodpovídá reálnému světu a tento prvek „mystifikace“ či „deziluze“ může mít na práci ve virtuálním světě negativní vliv, projeví-li se taková práce někdy i ve světě reálném.</p>
<p>Jednání se zákazníky firmy (i se zahraničními) zahraniční styk, vedení menší pobočky velké firmy</p>	<p>30%</p>	<p>Podle mého názoru by se nechtěl scházet buď vůbec (až na poslední hodině) a nebo každý týden. Nevidali jsme se často a tím pádem jsme se nepoznali a nenavázali jsme skoro žádné vztahy. Také si myslím, že by bylo zajímavější poznat skutečné lidi, po té, co bychom je celý semestr potkávali jenom virtuálně.</p>	<p>Virtuální práce je dobrá pro oživení a pro komunikaci se zahraničím, protože je to levnější než cestování a je lepší vidět alespoň avatara zahraničních partnerů nebo klientů než si stále jenom psát nebo volat.</p>	<p>Pro důležité záležitosti je lepší reálná práce, protože tu virtuální nemusí každý brát moc vážně. Přece jenom na virtuální schůzky ještě nejsme tak zvyklí. Navíc si myslím, že jedna z hodně velkých motivací pro většinu lidí, bývá kolektiv v práci. Pokud je dobrý, vytvoří se přátelství, které by se přes počítač sice dalo navázat, ale rozhodně by ten vztah nebyl tak hluboký.</p>	<p>Např. icq, skype, e-mail, facebook. V dnešní době jsou možnosti opravdu široké. Jelikož jsem však od útlého věku těchto nástrojů hojně používala, teď už jsem s tím skončila. Žádný facebook ani icq, pouze telefon, mail a osobní kontakt.</p>	<p>Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu</p>	<p>Rozhodně by měl být technicky zdatný nebo alespoň v daném prostředí dobře proškolen, aby to na zbytek týmu působilo dobře. Jinak by měl být v mnoha ohledech stejný jako vedoucí reálných týmů. Zdravý sebevědomý, zodpovědný, schopný rozdělovat úkoly tak, aby on sám nedělal vše, přátelský nebo autorita (to může být různé, každý potřebuje mít nad sebou jiný typ vedoucího) a také by měl být empatický.</p>	<p>Mně se líbilo, že Claire jsme mohli pozorovat virtuálně i reálně, tudíž jsme viděli jak se tváří, když jí někdo něco napíše nebo když se směje. Mohli jsme srovnat, jak na nás působí ve virtuálním světě a jak v reálu. U Jarky a Romana mi tam hodně chyběl ten kontakt reálný, pořadí mi připadali takoví cizí. Navíc na mě v tom virtuálním prostředí nepůsobili moc autoritativně (což bylo určité i tím, že to bylo záměrně neformální). Paní Jarku znám, asi jako každý student KAE, od vidění a z vyprávění, takže už jsem si vytvořila takový ten první dojem. Tudíž mě ve virtuálním světě nemohla moc překvapit. Roman byl fajn, protože když jsme něco nevěděli z toho technického pohledu, tak nám to vždy vysvětlil. S ním jsem se nikdy nesešla, proto taky mám pocit, že vůbec nevím jaký je.</p>
<p>Ráda bych se zaměřila na oblast cestovního ruchu. Nedokážu říci, jakou pracovní pozici bych chtěla zastávat, ale láká mě pracovat pro nějakou leteckou společnost.</p>	<p>20%</p>	<p>Podle mého názoru by se tito členové měli scházet alespoň jednou za měsíc. Ne vždy pracuje technologie tak, jak má, a proto by bylo vhodné řešit některé věci a diskutovat o případných problémech osobně.</p>	<p>Myšlím si, že virtuální svět bude vhodným prostředím pro pracovní činnosti jako tvorba nových pc her, reklamní inspirace, může sloužit jako vhodné prostředí pro designery a architektky.</p>	<p>I přesto, že je někdy výhodné pořádat konference, schůzky prostřednictvím SL, já osobně bych zůstala u osobního kontaktu. Z hlediska osobního</p>	<p>Vhodný nástroj pro komunikaci mezi lidmi považuji Skype - je možno využít jak psanou komunikaci, tak hlasovou a dokonce i obrazovou (prostřednictvím web kamery) - což mi připadá jako více osobnější</p>	<p>Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu</p>	<p>Takový vedoucí týmu by dobře znalý. A snažit se zapojit nejen pracovní záležitosti, ale taky trochu zábavy pro odreagování.</p>	<p>Skutečnost, že znám tyto členy i z real life, mě dost ovlivňuje. Upřímně, byly to pro mě velice příjemné strávené hodiny a alespoň na chvíli jsem se necítila jako v jiných předmětech, kdy si dáváte velký pozor na to, co děláte, co říkáte, jak se chováte. V SL pro mě všichni byli jako kamarádi. Pochopitelně pořadí jsem si uvědomovala, že jsou to pro mě autority. Romana jsem považovala za takového anděla strážného, který všechno ví, všechno zná a všechno řadí! :-)</p>

				poznání a větší důvěry k přítomným účastníkům .	komunikace než pouze prostřednictvím psaní, hlasu.			
Assistant brand manager	25%	Když už nějaký virtuální tým vznikne, měl by se osobně scházet alespoň jednou za dva týdny. Pomáhá to k prohloubení vztahů nejen v pracovní rovině. Navíc se o sobě mohou dozvědět to, co ve virtuálním světě dost dobře nejde, například jejich povahu a charakterové vlastnosti.	Virtuální výkon práce je výhodný, když se z nějakého důvodu pracovníci nemohou sejit osobně. Například z důvodu nemoci, nebo pracovní cesty .. Pokud se naskytne problém, který se musí řešit okamžitě, je určitě výhodné používat virtuální prostředky.	Myslím si, že je vždy výhodnější pracovat reálně, tedy pokud se nejedná o případ výše popsaný. Je-li to možné, měli by se pracovníci scházet tvář v tvář a jednat spolu v reálném životě.	Instant messenger, skype, e-mail.	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	Spolehlivý, rozhodný, typ vůdce, komunikativní, schopen empatie a pokud možno nekonfliktní. Někdo, kdo si dokáže sjednat pořádek a vést tým k nejlepšímu a efektivnímu výsledkům.	Všichni byli ochotni pomoci a poradit. To, že některé znám z real life můj vztah k nim neovlivňuje. Myslím, že se jak v reálném, tak v tom virtuálním světě chovají stejně.
Zatím nejsem rozhodnutá. Pozice související s mým oborem - Angličtina se zaměřením na aplikovanou ekonomii.	5%	Někdy se členové můžou v anonymitě cítit bezpečněji a jsou pak otevřenější, více se projevují. Scházění v reálném životě je daleko osobnější. Takže záleží na situaci, proč se komunikace přes virtuální svět koná.	Virtuální svět nabízí místo, prostor, kde se lidé můžou scházet a tím tak šetřit jejich časem, náklady (spojenými s přepravou, atd.)	Mám vyžadující osobní přístup a spolehlivost .	Nejsem příznivkyní všech facebooků, twitterů, skypeů a dalších podobných internetových komunikačních prostředků, zároveň ale nejsem proti nim. Jiné nástroje a prostředí mě proto nenapadají.	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	Vedoucí by měl aktivně zapojovat všechny osoby, měl by být komunikativní, kreativní, nápádit, cílevědomý, měl by umět jednat rozhodně, řešit problémy, mít alternativní přístupy...	Výborně přistupovali ke všem situacím, zvládali problémy, byli nápomocní a zároveň různí. Přesto se mi nejlépe komunikovalo podle kontaktu - Claire, Jarka a Roman až nakonec.
Manažerka (na střední pozici)	15%	Myslím, že členové virtuálního týmu by se měli scházet 1x měsíčně. Pokud by se scházeli častěji, mohla by zaniknout potřeba vytvořit virtuální tým, protože by mohli vše vyřešit osobně. Pokud by se scházeli v delších intervalech než 1x měsíčně, mohly by se mezi jednotlivými členy týmu narušit osobní vazby a kontakty, které virtuální prostředí nahradit nemůže.	Práce ve virtuálním prostředí je podle mě vhodnější v těch případech, kdy okamžitě vyžadují řešení akutních problémů, které členové týmu z jakéhokoli důvodu uskutečnit ihned osobně.	V případech, kdy je nutný osobní kontakt (u lékaře, v některých obchodech, ve škole) a tehdy, když je třeba pracovat s fyzickým materiálem a výrobky.	e-mail Skype ICQ	Podle dosažených a odvedených výsledků (výstupů) práce.	Vedoucí virtuálního týmu by podle mě měl být aktivní, komunikativní, měl by se snažit zapojovat do práce všechny členy týmu, měl by být schopen pohotově reagovat a týmově spolupracovat.	Claire mi ve virtuálním prostředí připadala poněkud přísnější než ve skutečném. V reálném prostředí na mě působila velice vstřícně. Myslím, že to, že ji znám i z reálného života, mě ve vztahu k ní neovlivňuje. Jarku i Romana znám pouze z virtuálního světa. Jarka mi připadá jako kreativní a vtipný člověk. Romano na mě působí jako vždy ochotný pomoci.
Nevím. Asi manažerská pozice v oblasti personalistiky nebo cestovního ruchu.	30%	Podle potřeby. Pokud by bylo třeba podepsat nějaké dokumenty, atd. Nejméně jednou za čtvrt roku.	Například školení zaměstnanců, kdy podnik ušetří náklady spojené s dopravou zaměstnance, atd. Jednání s klienty.	Při důležitých rozhovorech se zaměstnanci a klienty.	Kromě chatu, telefonování a posílání notecards mě nic nenapadá. Možná posílání různých souborů (fotografie, dokumenty, atd).	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	Měl by být rozhodný, přesvědčivý, sebejistý a spolehlivý. Měl by umět vzbudit v ostatních členech týmu smysl pro zodpovědnost k danému projektu.	Všichni tři na mě působili přátelsky a přirozeně. To, že je znám z real life mě nejspíš neovlivnilo. Všechny tři jsem brala jako vedoucí kurzu a takový byl i můj vztah k nim.
V budoucnu bych se ráda věnovala jakékoli činnosti v oblasti marketingu. O přesnějším pozici zatím nemám představu.	10%	2-3krát/1 týden. Ty menší problémy a jiné záležitosti se dají řešit i v prostředí Second Life a na ty důležitější či více závažné se potom členové mohou sejit v reálném světě.	Práce ve virtuálním světě je podle mého názoru vhodná pro nejrůznější přednášky, meetingy či jiná jednání. Ušetří se tak čas a zároveň je členům poskytnuto jisté pohodlí.	V reálném světě je vhodnější spolupracovat při takových aktivitách, kde se především nejistí a dávají tedy přednost setkání „tvář v tvář“.	Určitě bych ráda používala veškeré nástroje, které jsou v Second Life k dispozici, především potom chat, voice chat či posílání notecards.	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	Styl vedení by měl být založen na otevřenosti a respektu, tzn. na možnosti nechat vyjádřit svůj názor všechny členy týmu. Zároveň by ale vedení mělo vládnout pevnou rukou. Mělo by tedy usměrňovat členy a vést je k dosažení daného úkolu.	Všichni tři vyučující se mi jevíli jako velmi sympatičtí lidé, ačkoliv jsem neměla možnost poznat je všechny v „reálu“. Vždy spolupracovali s chutí a v hodinách vytvářeli příjemnou atmosféru. A libila se mi i ta špetka humoru, kterou do našich setkání vnášeli :)
Management v mezinárodní firmě	25%	Minimálně 1x za měsíc, pokud jsou z různých částí světa - aby prohloubili své vztahy a lépe se poznali, což pravděpodobně přispěje k lepší týmové práci.	Např. pracovní porady, školení, nebo jakékoli domlouvání se na daném konceptu.	V případě větší diskuze, aby předpokládá aktivní účast všech členů týmu.	Skype, MSN, pomoc webkamery, email.	Na základě kombinace odpracované doby a dosaženého pracovního výstupu	Vedoucí týmu by měl mít výborné vyjadřovací schopnosti, protože musí umět své myšlenky jasně a srozumitelně formulovat v relativně krátkých větách, měl by být vůdčí typ - umět své spolupracovníky efektivně vést, ale také motivovat k dosažení výsledků.	Claire - jak v RL, tak v SL působí mile a ochotně. Jarka - stejně tak jako Claire, tím, že ji znám děle jako vyučující, je mně vzbuzuje větší respekt, i stylem vyjadřování v SL. Romano - působil velice ochotně a pokaždé nám rád poradil s technikou. To, jestli jsem znala osobu i v RL mě v tomto případě nijak extrémně neovlivnilo, možná bych řekla, že více mě v tomto směru ovlivnilo to, jestli jsem znala více spolužáky.

SHARED RESPONSIBILITY – A RECIPE TO SOLVING PROBLEMS OF TODAY’S WORLD?

Olga Březinová

Abstract: *the article deals with the phenomenon of shared responsibility in its many dimensions and forms. Shared responsibility is applied on global, state, regional, and lower levels. The concept can be useful in policy, production and economy, culture, education, health care, family life. Some kinds of shared responsibility implementing are based on legal acts, some of them are voluntary. Shared responsibility is sometime substituting negative externalities. The paper shows inspiring kinds of implementing the principle.*

Key words: *shared responsibility, global development, sustainability, Millennium Declaration, security, efficiency, waste management, shared marketing*

Introduction

A human being is a member of various social groups (family, professional groups, minorities, nations, interest groups, teams) that determine his identity, his chances and goals. His personal success depends on other group members. In the theory of general equilibrium in economics we can define attainable utility of economic units creating a particular economy.

According to the concept of attainable utility, the economic unit A can reach a maximum possible utility enabled by a given utility of the unit B. The result is to reach a maximum mutual utility. Although we do not leave the maximizing principle of economics, we obviously give up the methodological individualism typical for neoclassical economics; because we have to take into account not only the existence and activities, but also interests and objectives of somebody else. And more of it, we even can think about responsibility for such mutual result. The reason is that we would not be able to reach our objectives without satisfying somebody else’s needs.

Widening this concept by sustainability assumption we can come to the conclusion that the concept of attainable utility is very useful in the world characterized by close links among people, events, multiplied effects and global interdependencies. So we can speak about so called shared responsibility in that connection.

Shared responsibility is a useful and inspiring category. It is sometimes difficult to take the strategy of responsible behaviour, but we should realize that sometimes it could be more costly to behave irresponsibly. And if it is so, the space for responsible behaviour could widen.

Global level of shared responsibility

The concept of shared responsibility goes through all levels of societal life. Coming from the global level, it is possible to mention United Nations initiatives represented for instance by Millennium Development Goals Declaration of the UN in 2000. Representatives of 189 states adopted declaration about essential problems of the world and ways of their solving. In the I. part of the Declaration (I. Values and Principles) heads of state and government recognize in paragraph 2

that, in addition to their separate responsibilities to their individual societies, they have a collective responsibility to uphold the principles of human dignity, equality and equity at the global level. In paragraph 5 they state that they must use a broad and sustained effort to create a shared future. And in paragraph 6 they consider certain fundamental values to be essential to international relations in the 21st century. These include freedom, equality, solidarity, tolerance, respect for nature and shared responsibility.

Shared responsibility is defined there as the responsibility for managing worldwide economic and social development, as well as threats to international peace and security. This responsibility must be shared among the nations of the world and should be exercised multilaterally. The United Nations as the most representative organization in the world must play the central role in this process.²¹

A key area of shared responsibility on global level is connected with security in today's world. UN General Secretary, Kofi A. Annan in his paper read at the High-Level Panel on Threats, Challenges and Change in 2004, called "A more secure world: our shared responsibility", says that over the last decade a remarkable degree of consensus was reached on how to grow economies, alleviate poverty and protect the environment. But there has not yet been an agreement, how to make the world more secure – the security has even got worse in the last few years.

Kofi A. Annan defines interconnected threats in six clusters: economic and social (including poverty and deadly infectious diseases), inter-state conflicts and rivalry, internal violence (including civil war, state collapse and genocide), nuclear, radiological, chemical and biological weapons, terrorism, and transnationally organised crime. Today, these threats are interconnected to an unprecedented degree, and no state acting alone can defeat them. From this fact Kofi A. Annan derives a new role of the UN in today's world and agrees with the Panel conclusion that "We all share responsibility for each other's security."²²

The UN activities in the field of exercising shared responsibility go on. The Millennium Goals Declaration was adopted 10 years ago, and so it is time to be accountable to people. There was the Summit on the Millennium Development Goals held in September 2010. In General Secretary's Report called "Keeping the promise: a forward-looking review to promote an agreed action agenda to achieve the Millennium Development Goals by 2015", it is stated that achievement of the Millennium Development Goals remains feasible with adequate commitment, policies, resources, and effort. The Millennium Declaration represents the most important collective promise ever made to the world's most vulnerable people. This promise is not based on pity or charity, but on solidarity, justice, and the recognition that we are increasingly dependent on one another for our shared prosperity and security, says Kofi A. Annan.²³

In the Outcome Document of this Summit it is stated that for Millennium Development Goal 8 it is necessary to develop a Global Partnership for Development. And in paragraph c) (p. 28) the representatives say, recognizing that the commitments made by developed and developing

²¹ 55/2 United Nations Millennium Declaration. <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>

²² <http://www.un.org/secureworld/oped.html>

²³ http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/64/665

countries in relation to Millennium Development Goals require mutual accountability.²⁴ This is a relative shift in understanding the concept of responsibility. It is not enough, and must be completed by accountability.

European level of shared responsibility

The Amsterdam Treaty at 1997 set a goal for the EU to become the area of freedom, security and justice. Such multidisciplinary system needs a common approach to negative tendencies of today's world, as to terrorism, drugs, international frauds, needs an immigration coordination, cooperation of police, judiciary, customs officials and authorities. Shared responsibility for common development is based on cooperation in all areas – economy, politics, culture, education, security.²⁵

An organic part of discussions about shared responsibility is the shift in the concept of sovereignty of member states. The integration process development needs the individual states sovereignty to be linked to the shared sovereignty within the EU – this tendency is illuminative also for the concept of shared responsibility of individuals.

Václav Havel in his speech in Brussels meeting reminding the 20th anniversary of communism fall says that it is necessary to come from the term identity. Identity can be personal or shared and it is connected with the concept of shared responsibility – it is not possible to uphold only personal, respectively national interests. Those, who stressed national interests, want sometimes to hide a lack of self-confidence and of interest to participate in the common work.

The idea of activity integration is strong and inspiring, but it is impossible to impress it upon other nations (such export of values was sometimes linked to violence in the past). This idea must inspire under the full respect for human freedom, human dignity and equal dialogue. This Havel's approach is followed by his appeal to departure from profit at all costs, from the cult of quantitative growth, non-conceptual settlement on the earth and thoughtless overexploitation of the planet with no respect to the environment and future generations.²⁶

European space is the area where the shared responsibility can be seen in many forms on the level of the whole community, of the state level and within the state on many dimensions. Today's development trends, such as demographic factors (ageing population, small numbers of newborn children, immigration risks), foreign trade growth (China influence), technology process, labour productivity growth, but also consuming society and its harmful effect on the environment, new security threats and fall of traditional values (family, authorities, democracy) – all these need to find a new symbiosis of member states and European community, and of state functions and civic society inside the states.

A good example of shared responsibility in European space is the burden sharing in the Mediterranean region. The content of this activity is to protect a transnational common resource, the Mediterranean Sea. There was a research project realized by English and Greek academics funded by

²⁴ <http://www.un.org/en/mdg/summit2010>

²⁵ http://europa.eu/legislative_summaries/institutional_affairs/treaties/amsterdam_treaty/index.htm

²⁶ A speech of Vaclav Havel:

http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=1290_aj_projevy.html&typ=HTML

the Mediterranean Action Program of the United Nations Environment Program.²⁷ The issue was also discussed in Barcelona Convention²⁸ in 1976 based on the fact that the success of multilateral environmental agreements is strongly dependent on the perceived fairness of the established rules for burden sharing. The research showed that the simple rule of egalitarian justice is the only successful way how to reach the maximum mutual benefit. There is a similar activity in relation to the Baltic Sea.²⁹

Shared responsibility on the level of the state

In some countries treaties about shared responsibility are adopted. For instance in Australia³⁰ agreements between the federal government and individual states governments are concluded to finance together particular projects as building sports playgrounds, motivating business activities and education or health care programmes. The content of those agreements is to combine financial sources from federal and state budgets to reach a desirable goal. So the partnership between federal and state governments is created to reach a measurable and sustainable improvement for the society and to support local governments. Realized projects are then evaluated and they serve as the basis for future similar activities. Each agreement between federal and local governments is concrete, including priorities of shared responsibility, arguments for realizing the particular projects, sources for project realization, the schedule and responsibilities of each part of the agreement, measurable results and feedback mechanisms.

This type of cooperation between federal and local governments seems to be more motivating than a usual redistribution of budget sources.

Another example of shared responsibility on the level of the state is Sweden. The Act of shared responsibility was passed in 2002.³¹ It is concentrated especially on politics of global issues and supporting UN activities connected with decreasing world poverty.

Australia serves as a good example of another modification of shared responsibility principle. This is so called joined up government.³² The idea is that governments have traditionally been organised with vertical structures providing public goods and services. They can be efficient, clear and measurable. But many contemporary public policy issues (such as climate change or social disadvantage) are complex, and so they require another approach – horizontal, holistic, integrated or “whole of” government, usually called a joined up government (it is designed to complement rather than to replace vertical government structures). We can find activities of joined up government in other countries, too, as in the United Kingdom, Canada or Finland.

²⁷ see Skourtos, M.S., Kontogianni, A.A. Shared waters....

²⁸ Barcelona Convention. See: <http://www.unep.ch/regionalseas/main/hconlis.html>

²⁹ see Torvanger, A., Godal, O. A survey

³⁰ <http://www.atns.net.au/extglossary.asp?GlossaryID=289>

³¹ Act of shared responsibility. See: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/574/a/24520>

³² Joint up government. A review

Canada is a very inspiring country according to implementing shared responsibility in many areas. One of them is the intent to preserve cultural and natural heritage. There are wide activities creating heritage strategy, for instance joined custody of the state and local authorities in provinces.³³

Another one is so called voluntary planning. People in provinces (Nova Scotia) organize Citizens' Policy Forum, which can provide advice directly to the Prime Minister, the government, ministers and other government officials.³⁴

Shared responsibility on the state level can have a form of legal norms taken for solving some consequences of potential irresponsibility, as legal acts of waste management in various countries as in Germany or Italy.³⁵ These judiciary activities are based on EC Directives (94/62 and 2004/12) which encourage Member States to implement the principles of "shared and producer responsibility".³⁶

Shared responsibility on "lower" levels of the society

There are many systems within the society, and we are able to find particular aspects of shared responsibility inside them. We can especially speak about extended responsibility of producers including fraud reporting in companies, supply chains of producers, shared marketing, and sustainable leadership based on shared responsibility of stakeholders.

Volunteerism can serve as a good example of shared responsibility of people for improving the surrounding world. Then shared responsibility is applied in health care, including solidarity, prevention and a care of one's own health, and also the right to take health care going abroad. Living is an example of shared responsibility between the state (municipality), and business (house owners), and also tenants.

We can find shared responsibility in so called shared marketing, where activities linked to sales are combined with charity of some kind (for instance one euro of the price of each sold unit of a product is given to a charity project).

The principle of shared responsibility is also used in bargaining, and setting agreements, not only between business partners, but also on government level. For instance, in Philippines in 1990 the Department of Labour and Employment and its Commission of National Wages and Productivity inserted a recommendation for shared responsibility between workers and employers, and provided incentives to both labour and capital to increase productivity of labour and maintain industrial peace.³⁷

Shared parental responsibility is represented for instance by Australia, which passed the Act of Shared Parental Responsibility in 2006.³⁸ This Act brings the most significant reforms to the family law system in last 30 years, and implements a great number of recommendations. The aim of the Act

³³ see: http://vp.gov.ns.ca/files/vp/shared/pubs/Heritage_Final_Report_En.pdf

³⁴ ibidem

³⁵ Squerzanti, E. The application

³⁶ EC Directive 94/62. See: http://ec.europa.eu/environment/waste/packaging_index.htm or <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ> EC Directive 2004/12 ibidem

³⁷ see: http://www.nwpc.dole.gov.ph/pages/legal_corner/ra_no_6971.html

³⁸ see:

[http://www.ag.gov.au/www/agd/agd.nsf/Page/Families_FamilyLawAmendment\(SharedResponsibility\)Act2006](http://www.ag.gov.au/www/agd/agd.nsf/Page/Families_FamilyLawAmendment(SharedResponsibility)Act2006)

is to ensure the right of children to grow up in a safe environment with the love and support of their parents. The emphasis is laid on the protection of children from family violence.

Shared responsibility on companies level

On companies level shared responsibility can be seen in various forms – namely fraud reporting, team building or extended responsibility of producers.

Fraud reporting is the activity coming from company obligation to prevent, to detect, and to report corporate fraud. In the United Kingdom in 2009 year a special project group of the Fraud Advisory Panel examined, how companies in the UK behaved in that field. The conclusion is a bit pessimistic, and shows that the absence of efficient fraud reporting system comes to big losses, not only economical, but also moral.³⁹

Another case of exploiting shared responsibility is the team building or creating team based organization (TBO).⁴⁰ Team based organization is a non-traditional, innovative work space relying on teams to achieve its objectives. Its main characteristics are: mutual trust, employee empowerment in planning, organization, and goal-setting, shared responsibility for self-management, shared accountability for performance, and shared leadership.

Shared responsibility is widely applied in the concept of extended responsibility of producers (ERP). This means responsibility for products during their whole life cycle, then also after their consumption (recycling, waste). Such care of a product and related costs, especially environmental costs must come to the product price (so there is a big issue of competitiveness then). Even during research and development stage we can determine the quantity and the way of further exploitation of waste. ERP in that connection is sometimes called a product stewardship. The concept of ERP was first initiated in Germany in 1991 under “Packaging Ordinance”.⁴¹ Then it was taken by EU and implemented by EU members. Then the concept was widened to other countries, especially Asian (Japan 1995). USA do not have legal acts regulating ERP, they have only recommendations (President Clinton’s era).

Naturally, there are differences in implementing this concept in individual countries. The differences come from legislation and traditions, so in Germany the industry is fully responsible for waste (we can use the term waste management), in Japan and France the responsibility is divided between the government and business sector.

Among individual countries there are big differences in the extent of recycling packages or products, reusing, buying-back, or recycling programmes, or in energy production from waste materials.

Another dimension of shared responsibility in relation to products is based on the idea that responsibility must be shared among all participants of product chain, not only producers themselves.

³⁹ see: <http://lse.ac.uk/collections/laws/news/fap-projectgroup.pdf>

⁴⁰ see: <http://www.businessdictionary.com/definition/team-based-organization-TBO.html> or <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=838025&show=html>

⁴¹ Fishbein, B. Extended

ERP is also laid in legal acts of many countries. In Canada in 2007 the Action Plan of waste handling was approved.⁴² OECD published a guide for handling waste in 2001⁴³, and Sierra Club as a business organization published its recommendations in May 2009.⁴⁴

Shared responsibility in education system

The aim of the concept of shared responsibility applied in the education system (especially in higher education) is to increase efficiency and effectiveness of education process. The assumption of reaching this goal is to create a mutual symbiosis of students, the faculty, teachers, administrative staff, students' associations, graduates, study programmes boards, public support, accreditation commissions, trade unions, families, governments and other bodies linked to higher education.⁴⁵

This tendency is strongly applied in the USA today, and can be very inspiring for us, too. It is possible to overcome implications of decreasing quality of secondary (and also primary) education.

Open questions connected with shared responsibility

The concept of shared responsibility is inspiring and beneficiary, but it is sometimes used in more or less problematic consequences. For instance, shared responsibility in health care is usually linked to solidarity, prevention, cooperation among patients, medical staff and health care institutions of various kinds (insurance offices, ministry of health care, hospitals etc.). But on the other hand, there is an element of asymmetry dealing with irrational behaviour of some people (alcoholics, drug addicts, smokers). They take enormous finance from the health care system and do not contribute to its efficiency.

Another example of problematic consequence in shared responsibility is the case of people living near roads, harmed by a noise of transport exceeding all limits and norms. Officials have a solution: to set a higher limit for noise coming from transport, and so people living near such roads should have to accept the noise, because it will no more be in conflict with the legal norms. So those people will bear the shared responsibility. I suppose it is rather an example of negative externality than a shared responsibility. It is highly asymmetric, because the state and the drivers will not bear any responsibility and the whole responsibility will lie on the arms of people living near noisy roads.

Conclusion

The concept of shared responsibility can help us to understand the consequences of societal development. Interdependencies in today's world are so strong that only common action can improve many of them. Even in contemporary economy, shaken by economic crisis we have to find cases of reaching mutual goals in making prerequisites for future prosperity, using the principle of shared responsibility.

⁴² see: http://www.ccme.ca/ourwork/waste.html?category_id=128

⁴³ Extended producer Responsibility. A Guidance

⁴⁴ Sierra Club

⁴⁵ see: http://www.iidc.indiana.edu/styles/iidc/defiles/cell/IIS3_Final_Report.pdf

References

- Act of Shared Parental Responsibility*. See: [http://www.ag.gov.au/www/agd/agd.nsf/Page/Families_FamilyLawAmendment\(SharedResponsibility\)Act2006](http://www.ag.gov.au/www/agd/agd.nsf/Page/Families_FamilyLawAmendment(SharedResponsibility)Act2006)
- Act of shared responsibility*. See: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/574/a/24520>
- Amsterdam Treaty*. See: http://europa.eu/legislative_summaries/institutional_affairs/treaties/amsterdam_treaty/index.htm
- ANNAN, K. 2010. See: <http://www.un.org/secureworld/oped.html>
- ANNAN, K. 2015. See: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/64/665
- Barcelona Convention*. See: <http://www.unep.ch/regionalseas/main/hconlis.html>
- Heritage Final Report*. See: http://vp.gov.ns.ca/files/vp/shared/pubs/Heritage_Final_Report_En.pdf
- EC Directive 94/62*. See: http://ec.europa.eu/environment/waste/packaging_index.htm or <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ>
- EC Directive 2004/12*. See: http://ec.europa.eu/environment/waste/packaging_index.htm or <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ>
- Extended Producer Responsibility. A Guidance Manual for Governments*. Paris, France, 2001. See: <http://www.epa.gov/epawaste/partnership/stewardship/basic.htm>
- Fraud reporting in listed companies: A shared responsibility*. See: <http://lse.ac.uk/collections/laws/news/fap-projectgroup.pdf>
- Outcome document*. See: <http://www.un.org/en/mdg/summit2010>
- Sierra Club, “Producer Responsibility Recycling”. See: <http://www.sierraclub.org/committees/zerowaste/producerresponsibility/index.asp>
http://www.iidc.indiana.edu/styles/iidc/defiles/cell/IIS3_Final_Report.pdf
- SKOURTOS, M.S. – KONTOGIANNI, A.A. Shared waters – shared responsibility: Application of the principle of burden sharing in the Mediterranean. See: http://www.uea.ac.uk/env/cserge/pub/wp/ecm/ecm_2003_06.pdf
- SQUERZANTI, E. The application of the “responsibility principle” in two member states of the European Union. See: <http://www2.lse.ac.uk/researchAndExpertise/units/CARR/pdf.055StudentConf/Squerzanti.pdf>

TORVANGER, A. – GODAL, O. A survey of differentiation methods for national greenhouse gas reduction targets. Oslo: CICERO Report, 1999–5.

55/2 *United Nations Millennium Declaration*. See: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>

Internetové odkazy:

<http://www.atns.net.au/extglossary.asp?GlossaryID=289>

http://www.nwpc.dole.gov.ph/pages/legal_corner/ra_no_6971.html

<http://www.businessdictionary.com/definition/team-based-organization-TBO.html>

<http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=838025&show=html>

Sdílená odpovědnost - recept na řešení problémů dnešního světa?

Anotace: Článek se zabývá fenoménem sdílené odpovědnosti v jejích mnoha dimenzích a formách. Sdílená odpovědnost je uplatňována na globální, státní i regionální a nižších úrovních. Pojetí sdílené odpovědnosti může být užitečné v politice, výrobě a ekonomice, kultuře, vzdělávání, zdravotnictví, v rodinném životě. Uplatnění některých druhů sdílené odpovědnosti je založeno na právních předpisech, některé jsou dobrovolné. Sdílená odpovědnost někdy nahrazuje negativní externality. Příspěvek ukazuje inspirující možnosti uplatňování tohoto principu.

Klíčová slova: sdílená odpovědnost, globální vývoj, udržitelnost, deklarace tisíciletí, bezpečnost, efektivnost, hospodaření s odpady, sdílený marketing

ANALYSIS OF CERTIFICATION INFORMATION SECURITY MANAGEMENT SYSTEMS IN THE CZECH REPUBLIC

Martin Drastich

Abstract: *Certification information security management system is a new scope, which connects together on implementation those problems in organization. Audit ISMS is newly used conception that include sum of all standard and steps. System definition like set of actions and steps to securing defence and safeness of all important corporate assets, i. e. information, know-how, estates and men, which implemented according to reputable international standard (ISO/IEC 27001:2005).*

Key words: *Audit, information security management system, security policy, certification body*

Introduction

In the current situation of the global economic crisis, one of the preconditions for success of any organization, company or enterprise is improving the quality and safety of their management. Implementation or incorporation, introduction, execution of the ISMS to practice is one of the ways for a solution of this problem. Implementation of the Information Security Management System (ISMS) is based on a strategic decision of the company management. All organizations irrespective of their size or field of activities who consider information as a key part of business processes start copiously using this system. The system is used also by organizations that administer sensitive data of their clients and that have to effectively and comprehensively ensure safety of the data. The following article provides an analysis of the requirements and rules for the initial certification audit of the first as well as of the second stage. Then it includes also the scope of the supervising activities of the certification authority connected with maintaining and planning of the re-certification and supervisory audit. The article analyzes numerous practical steps necessary in connection with the application, suspension, removal or reduction of the scope of the certification, procedure for filing an appeal, complaint or corrective actions, etc.

Basic terminology - ISMS – the Information Security Management System is an efficient documented system for management and administration of information activities. The objective is to eliminate their possible loss, to ensure their availability or integrity by defining certain assets that should be protected. Possible information security risks are identified and controlled and actions with the required stage of safeguards that have to be checked are implemented. **Audit** (from the Latin *auditus*, hearing) means official testing and evaluation by an independent person. The purpose is to identify and evaluate the quality of internal controls in a company. Besides financial audit, recently we can see also introduction of technical audit aimed at products quality or safety of processes, etc. Most of the countries have government-imposed rules for audits. An **auditor** is a qualified person performing professional audits. The result of his work is the auditor's report. **Certification** is a suitable international mechanism for identification of the quality of products but also for the organization management system. Obtaining of the corresponding certification is very frequently one

of the measurable criteria of the management level achieved. A **certificate** is a document that proves a certain fact, fulfillment of certain criteria or authorization for a certain activity, including the time of validity of the certificate and information on who issued the certificate or possibly it includes also information on the extension of its validity.

Rules and procedures of the certification authority – The process of ISMS certification as per ČSN ISO/IEC 27001:2006 must be described in the corresponding instructions that contain responsibilities and records generated during the evaluation process. The certification authority must have established general procedures governing the activities of the certification authority that need to be described in detail in the instructions. General requirements of certification and supervision that need to be respected include: equality and non-discrimination of the access for the applicant for certification, awareness of the requirements for the applicant for certification, awareness of the certificate holders of the certificate validity, awareness of their rights and obligations, awareness of the procedures of the supervisors and the re-certification.

Application for certification

The certification authority must ensure that the representative of the applicant fills in and signs the application for certification (re-certification or transfer of the certification), which defines the scope of the required certification and the applicant agrees to satisfy the requirements for certification and submit all information necessary for his evaluation. In the application the applicant must submit the following information to the certification authority: scope of the certification, general description of the company, its name, address (addresses), place (places) of its physical operations, aspects related to the processes of their work and their activities, all significant legal obligations, information for the certification that is the subject of the application, information related to the organization of the applicant such as his activities, human and technical resources, function and relationship to the larger company, standards or other requirements for which the organization of the applicant wants to have the certification, information related to utilization of consulting related to the management system, hard copy of the security manual and other related documents. The information from the documentation obtained with the application and from the documents review is used for the preparation of the on-site evaluation and the information is treated with reasonable confidentiality.

Review of the audit execution application

Before the execution of the audit, the certification authority must review the application and the additional information connected with the certification in order to ensure that: the information on the company of the applicant and on its management system is sufficient for the audit, that the requirements for the certification are clearly specified and documented and submitted to the organization of the applicant, all known differences in the area of understanding between the certification authority and the organization of the applicant have been resolved, the certification authority is qualified and capable of performing the certification activities, scope of the certification,

location of the worksite/worksites where the organization of the applicant is performing the activities, time necessary for the completion of the audit and all other issues affecting the certification activities are taken into consideration (language, security conditions, threat to impartiality, etc.), the records justifying the decision to execute the audit must be preserved. The protocol on the review of the application is executed by the certification authority (by its head or deputy head) on the basis of an application for certification /re-certification /transfer of certification. The review is followed by the preparation of the evaluation plan, proposal of a group of auditors for evaluation of the documents obtained from the applicant and for the execution of the audit. The audited organization is informed on the composition of the auditors and after receiving this information the audited organization can submit a protest against the appointment of the individual auditors or technical experts. The date and audit plan is agreed with the audited organization.

Certification stages of the audit

The certification authority performs the initial certification audit in the following two stages.

The first audit stage is performed with the objective: to audit the client's management system documentation, to evaluate the client's place of work and specific conditions of his worksite and to perform interviews with the employees of the client in order to determine the level of readiness for the 2nd stage of the audit, to review the client's position and understanding of the standard requirements especially with respect to identification of the key performance or important parameters, processes, objectives and enforcement of the management system, collection of necessary information related to the scope of the management system, processes and location of the client's worksites and the related statutory or mandatory aspects and compliance (e.g. quality, environment, legal aspects of the client's activities, related risk, etc.), review of allocation of resources for the second stage of the audit and agreeing on the details of the 2nd stage of the audit with the client, focusing on planning of the 2nd stage of the audit by obtaining a sufficient understanding of the client's management system and on-site activities connected with the possible significant aspect, evaluation whether internal audits and management reviews are planned and performed and that the level of utilization of the management system confirms that the client is ready for the 2nd stage of the audit. The 1st stage of the audit may be performed at the premises of the client or at the premises of the certification authority. At the end of the audit the group of auditors will meet with the management of the audited organization and during this meeting the group of auditors will submit a preliminary verbal statement on the ISMS compliance of the audited company and the audited organization can ask their questions related to the audit findings and their justification. Findings from the 1st audit stage are documented and communicated to the client including identification of all areas connected with concerns that these could be classified as non-conformities during the 2nd audit stage. The needs of the client to resolve the issues identified in the 1st audit stage are taken into consideration when specifying the interval between the 1st and 2nd stage of the audit.

The second stage of the audit is performed in order to evaluate the enforcement of the client's management system, including its efficiency. The 2nd stage of the audit must be performed at the premises (worksite/worksites) of the client. It must include at least the following facts: information and evidence of compliance with all requirements of the standard or normative document related to the corresponding management system, performance monitoring, measuring, provision of information and review according to the key performance objectives and tasks (in line with the expectations of the corresponding standards and normative documents related to the corresponding management system), the client's management system and performance with respect to compliance with legal regulations, operating control of the client's processes, internal audits and management reviews, responsibility of the management for partial client's policies, connections between the normative requirements, policy, performance objectives and tasks (in line with the expectations of the corresponding standards and normative documents related to the corresponding management system), all corresponding legal requirements, responsibilities, professional qualifications of the employees of the organization, activities, procedures, data on performance and findings of internal audits and conclusions.

Conclusions from the certification audit

At the end of the audit the group of auditors will meet with the management of the audited organization and during this meeting the group of auditors will submit a preliminary verbal statement on the ISMS compliance of the audited company and the audited organization can ask their questions related to the audit findings and their justification. After the evaluation of ISMS of the audited organization, the group of auditors will submit a report on findings regarding the ISMS compliance of the audited organization with the requirements for certification to the certification authority. The certification authority will submit the report on the results of the evaluation describing all non-conformities that need to be removed to the audited organization so that the audited organization can express its opinion and describe the actions for removal of the non-conformities. The report must consider the qualification, experience, and competence of the employees who were included to the evaluation, expedience of the internal organization and procedures adopted by the applicant for achieving confidence in his ISMS, actions adopted for removal of the identified non-conformities, and if applicable also non-conformities identified during previous evaluations.

Information for granting of the certification

Information submitted to the certification authority by the team of auditors in order to obtain a decision regarding the certification must include at least the following: audit reports, notes on non-conformities and, if possible, corrections and corrective actions realized or adopted by the client, confirmation of the information submitted to the certification authority used during the review of the application, recommendation whether to grant the certification or not, together with the conditions or notes from the observation. The decision whether to certify the ISMS of the audited organization or not is adopted by the certification authority on the basis of information collected during the evaluation process. The decision on certification is not made by those who

participated in the evaluation. The decision on certification and on issuing of the certificate is made by the head of the certification authority. The evaluation of the results of the ISMS certification is done by an ISMS specialist who provides a standpoint for the decision on the certification (issuing/non-issuing of the certificate) and the head of the certification authority (in case of his absence the deputy head) makes a decision on the basis of the standpoint of the ISMS specialist on the certification (issuing/non-issuing of the certificate). The right to sign the certificates belongs to the head or deputy head of the certification authority. The certification authority does not delegate the right to grant, maintain, extend, limit, suspend or reject certification to any external person or body.

Supervising activities

Once a year the certification authority performs supervision over the holders of the certificate for the purpose of monitoring the representative areas and functions covered by the scope of the management system and takes into consideration changes at his certified client and changes in his management system. The supervising activities include on-site audits that evaluate fulfillment of specific requirements of SM client with respect to the standard based on which the certification was granted.

Supervisory audit

Supervisory audits are on-site audits; however these are not necessarily audits of the entire system. They must be planned together with other supervising activities, so that COSM can maintain confidence that the certified management system between the individual certification audits continuously meets the requirements. The program of the supervisory audit must include at least the following: internal audits and management reviews, review of actions adopted for settlement of non-conformities identified during the previous audit, investigation of complaints, efficiency of the management system with respect to achieving the objective of the certified client, progress of the planned activities whose objective is continuous improvement, continuous operational management, review of all changes, use of signs and/or other references to the certification. Supervisory audits are performed once a year. The date of the first supervisory audit following after the initial certification must not be set later than 12 months from the last day of the 2nd stage of the audit.

Maintaining the certification

The certification authority maintains the certification on the basis of demonstration that the client continuously meets the requirements of the standard regarding the management system. The client's certification may be maintained without any further independent review on the basis of the positive conclusion of the head of the group of auditors on condition that: the certification authority has a system for all non-conformities or for any other facts that can lead to suspension or removal of the certification which requires the head of the auditing team to inform the certification authority whether it is necessary for the employees with a corresponding qualification who are different from those who performed the audit to start a review with the objective to find out whether the

certification can be maintained. The qualified persons working for the certification authority have to monitor their supervising activities; including monitoring of submitting the reports of their auditors in order to verify that the certification activity is performed in an efficient way.

Planning of re-certification

The certification authority performs re-certification of the ISMS of the audited organizations on a regular basis always after 3 years. The re-certification audit is planned and performed with an objective to evaluate continuous fulfillment of all requirements of the corresponding standard referring to the ISMS or any other normative document. The purpose of the re-certification audit is to confirm continuous compliance and efficiency of the management system as a whole and its continuous validity and expedience for the given scope of certification. The re-certification audit must consider the performance of the management system during the certification period and it must include a review of reports from the previous supervisory audits. The activities of the re-certification audit may require performing the 1st stage audit in the situations of significant changes in the management system at the client or in connection with how the management system is operated (e.g. changes in legislation). In case of multiple worksites or in case of certification according to several standards regarding the management system provided by the COSM, planning of the re-certification audit ensures appropriate covering of the on-site audit, so that the confidence in the certification is ensured.

The re-certification audit

The re-certification audit must include an on-site audit which is focusing on the following: an overall efficiency of SM from the point of view of internal and external changes and its continuous validity and expedience with respect to the scope of the certification, demonstration of personal engagement/commitment to maintain the efficiency and improvement of SM in order to increase the overall performance, whether the function of the certified SM contributes to achieving the policy and objectives of the organization. If the auditors during the re-certification audit identify non-conformities or when the evidence of compliance is missing then the certification authority must specify deadlines for correction or for corrective actions that have to be applied before the completion of the certification.

Suspension, removal, reduction of the scope, appeals, complaints

The certification authority has specified conditions for granting, maintaining, limiting and expanding the certification and also conditions under which the certification may be partially or completely suspended or removed. The certification authority deals with appeals, complaints and disputes submitted to it by the audited organization or by other parties (hereafter the audited organization). The certification authority keeps records of the complaints and disputes, and it also receives documents and evaluates suitable corrective and preventive actions. The certification authority receives appeals or complaints in writing or in an electronic format. Each appeal or complaint is registered. For each appeal or complaint the head of the certification authority makes a

record on clearance of the appeal and/or complaint from the audited organizations against the activities and this record becomes a part of documentation of the certification case. The audited organization may submit a complaint or appeal within one year from receiving the results of the certification procedure.

The procedure of settlement of an appeal or complaint

The head of the certification authority shall evaluate whether the appeal or complaint is formally correct. If the evaluation is positive and in case of need he will ask for a standpoint from the person who performed the particular evaluation. An appeal or complaint referring to a particular evaluation must not be solved by a person who performed the evaluation. In case of factual non-conformities, the manager of the certification authority shall make corrections and he shall ensure withdrawing of the defective documents and issuance of new ones and he shall ensure their hand over to the original holders. He shall make a record on the withdrawal and issuance of the new documents and this record shall become a part of documentation. In case of unjustified complaint of the person who performed the particular evaluation he shall submit a written standpoint to the head of the certification authority.

Communicating the result of the settlement of an appeal or complaint

The head of the certification authority shall send the information on the results of the investigation of the complaint or appeal to the audited organization. If the audited organization does not agree with the conclusions and decision of the certification authority then the audited organization has the right to approach the management board of the certification authority. The certification authority shall provide the audited organization with the address of the chairman of the management board that will deal with the appeal or complaint. A member of the management board who is an involved person during the investigation of the appeal or complaint is excluded from the decision-making on the justification of the complaint. The management board shall issue a final decision within 30 days from receiving the appeal or complaint. The decision of the management board is a final one. The chairman of the management board shall sign the written communication for the audited organization. The documentation for the given appeal or complaint becomes a part of the file of the particular certification case or it is kept with the head of the certification authority.

Deadlines for the settlement of an appeal or complaint

The certification authority is obliged to express its standpoint to an appeal or complaint within 30 days after receiving of this appeal or complaint. If the appeal or complaint is discussed also by the management board then it must be discussed within 60 days. In case of a justified appeal or complaint all costs associated with the removal of the defects shall be covered by the certification authority.

Conclusion

The journey from the idea to implement the Information Security Management System in a company to a successful certification by the certification authority may be a long journey. The process from submitting an application for the certification up to obtaining the certificate may seem complicated. The article tries to analyze this issue of certification in the environment of the Czech Republic. The result is an effort to provide detailed and specific information on a broad range of issues connected with audits and certification of Information Security Management System. The article specifies the individual stages and steps, practical advice, procedures, actions, and deadlines both for the primary audits as well as for the re-certification audits, their both stages, possibilities of supervisory activities of the certification authorities, etc. The knowledge indicated in the article is based on experience from implementation of the ISMS into practice. For the sake of clarity the article describes also a basic terminology connected with certification activities.

Literature

- ISO/IEC 27001 ISO/IEC 27001:2005 - Information technology -- Security techniques -- Information security management systems – Requirements. International Organization for Standardization 2006.
- ČSN EN ISO/IEC 17021:2007 - Posuzování shody – požadavky na orgány provádějící audit a certifikaci systémů managementu, Praha: Český normalizační institut, 2007.
- ŠEBESTA, V. – ŠTVERKA, V. – ŠEBESTOVÁ, M. – SEDLÁČEK, M. *Systémy řízení bezpečnosti informací, Část 3: Směrnice pro management rizik bezpečnosti informací podle BS 7799-3:2005 s komentářem k managementu rizik v ISMS.* Praha: Český normalizační institut, 2007, 50 s.

Analýza certifikace systému managementu bezpečností v ČR

Abstrakt: Certifikace systému managementu bezpečností je novou oblastí, která navazuje na implementaci této problematiky v organizacích. Audit ISMS je nově užívaný pojem, který v sobě zahrnuje sumu všech požadavků a opatření. Definujeme jej jako soubor opatření a požadavků k zajištění ochrany a bezpečnosti všech důležitých aktiv společnosti, tj. informací, know-how, majetku a osob, který se implementuje podle uznávaného mezinárodního standardu (ISO/IEC 27001:2005).

Klíčová slova: Audit, systém managementu bezpečnosti informací, bezpečnostní politika, certifikační orgán

POSTAVENÍ POŠKOZENÉHO V TRESTNÍM ŘÍZENÍ

Irena Dvořáková

Abstrakt: Příspěvek stručně pojednává o postavení poškozeného v trestním řízení. Autorka uvádí jak platnou právní úpravu, tak návrhy právní úpravy, které jsou obsaženy ve věcném záměru trestního řádu a uvádí vlastní názory a připomínky.

Klíčová slova: práva poškozených, věcný záměr trestního řádu, trestní stíhání se souhlasem poškozeného, trestní stíhání na návrh poškozeného, využití zvláštních způsobů řízení a odklonů.

Vzhledem k tomu, že se v posledních letech neustále hovoří o potřebě posílení práv poškozených, rozhodla jsem se ve svém příspěvku uvést některé změny, které jsou navrhovány ve věcném záměru trestního řádu a uvést k nim některé své postřehy.

Nejprve je třeba zdůraznit, že snaha o schválení nového trestního řádu, který by aktuálně reagoval na vzniklé společenské změny, ke kterým došlo v posledních letech, se projevuje již několik desítek let, ale zatím je vše ve fázi věcného záměru.

Navrhuje se vymezení nové základní zásady zajištění práv poškozených a ochrany jejich postavení, což vyplývá z mezinárodních dokumentů, např. rámcového rozhodnutí Rady Evropské Unie o postavení obětí v trestním řízení 2001/220/SVV⁴⁶, Doporučení Rady Evropy č. R (85) 11 o postavení oběti v rámci trestního práva a trestního procesu, Deklarace základních principů spravedlnosti pro oběti trestných činů a zneužití moci. V současné době je pouze v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže speciální zásada, která se vztahuje k mladistvému poškozenému a to zásada uspokojení zájmů poškozeného, který má právo žádat náhradu majetkové újmy nebo jiného zadostiučinění, pokud mu byla trestným činem způsobena majetková či jiná újma.⁴⁷ Domnívám se, že tato navrhovaná změna je jistě pozitivní pro zletilé poškozené, kteří by se tak spíše mohli domoci svých práv, ať již by byla uvedena v preambuli nového trestního řádu, či by byla zařazena do § 2 trestního řádu či by byla vyjádřena v celkové koncepci trestního řádu.

Speciální pozornost by měla být věnována nezletilým poškozeným a poškozeným vybraných trestných činů, zvláště zasahujících do jejich osobnostní integrity.

Jednou ze zásadních otázek, která je ve věcném záměru navrhována je postavení poškozeného, čemuž se hodlám v tomto příspěvku věnovat. Je třeba uvést, že již nyní má poškozený celou řadu práv, která může v trestním řízení uplatnit. Ta jsou upravena v § 43 TR a je to: právo činit návrhy na doplnění dokazování, nahlížet do spisů, zúčastnit se hlavního líčení a veřejného zasedání konaného o odvolání a před skončením řízení se k věci vyjádřit.

⁴⁶ ČÍRTKOVÁ, L. – VITOUŠOVÁ, P. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*. Praha: Grada Publishing, 2007, s. 177 a následující.

⁴⁷ § 3 odst. 7 Zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů)

Dalším samostatným právem poškozeného je jeho oprávnění dát souhlas „k provedení mediace podle zákona o Probační a mediační službě (§ 2 odst. 2 zák. č. 257/200 Sb.)“.⁴⁸

Jedná-li se o poškozeného, který má dle zákona nárok na náhradu škody, kterou mu obviněný způsobil trestným činem, je oprávněn žádat, aby soud v odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost nahradit mu škodu. Tento návrh je povinen uplatnit nejpozději u hlavního líčení před zahájením dokazování. Je nutné, aby vždy uvedl důvody, na základě kterých požaduje náhradu škody a výši škody a rovněž uvedl jmenovitě osobu, proti které tento nárok uplatňuje.⁴⁹

Do trestního řádu sice bylo vloženo ustanovení o právu poškozeného na informace o tom, že obviněný byl propuštěn z vazby nebo že z ní uprchl, byl propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody nebo z něj uprchl a v dalších případech, kdy hrozí poškozenému nebezpečí, ale tyto informace jsou poskytnuty pouze na základě žádosti poškozeného a pokud orgán činný v trestním řízení dospěje k závěru, že skutečně poškozenému hrozí reálné nebezpečí. Zde spatřuji nedostatek v tom, že se jedná pouze o poškozeného, kterému hrozí nebezpečí, domnívám se, že by se tyto informace měly poskytovat všem poškozeným, protože ne vždy se dá dopředu odhadnout, zda poškozenému skutečně hrozí nebezpečí při propuštění či útěku obviněného či nikoliv. Jelínek k tomuto uvádí, že by bylo „vhodnější, kdyby právo na takovou informaci měl poškozený stanoven jako nárok a kdyby se právo na informaci netýkalo jen ohroženého poškozeného.“⁵⁰

Ve věcném záměru trestního řádu je navrhována celá řada dalších práv, která by měl mít poškozený v budoucnu. Uvedu pouze některá z nich:

1. poškozený by měl obdržet v písemné formě již při prvním kontaktu s orgánem činným v trestním řízení o jeho právech v trestním řízení a o organizacích, které poskytují pomoc obětem trestných činů,
2. podat návrh na vydání předběžného opatření v řízení před soudem a dát podnět k jeho vydání v přípravném řízení,
3. podat odpor proti trestnímu příkazu (což by znamenalo rozšíření okruhu oprávněných osob, které jsou nyní oprávněny podat tento opravný prostředek). Jelínek již dříve uvedl, že je škoda, že zákonodárce nedal toto oprávnění poškozenému již dříve – neboť tak mohl učinit novelou trestního řádu z roku 1993 či z roku 1995⁵¹,
4. požadovat náhradu škodu, bezdůvodného obohacení i v případě, že by se jednalo o utajovaného svědka, aniž by došlo k odtajnění jeho identity (což je dle mého názoru sice správné, ale domnívám se, že to bude obtížně realizovatelné),
5. rovněž je navrhováno právo na ohleduplné zacházení, pokud má poškozený zároveň vystupovat jako svědek – týká se to zejména zveřejňování citlivých údajů či zasahování do jeho soukromí,
6. poškozenému, kterému byla způsobena morální škoda, bude přiznáno právo na přiměřené morální zadostiučinění, které bude muset poškozené doložit, protože pokud nebudou

⁴⁸ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo procesní*. 1. vydání podle novelizované právní úpravy účinné od 1. 1. 2010. Praha: Leges, 2010, s. 250.

⁴⁹ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou*. 1. vydání. Praha: Leges, 2009, s. 548.

⁵⁰ JELÍNEK, J. a kol. *Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou*. 1. vydání. Praha: Leges, 2009, s. 554.

⁵¹ JELÍNEK, J. *Poškozený v českém trestním řízení*. Praha: Karolinum, 1998, s. 71.

předložené podklady dostatečné, bude soud automaticky odkazovat na řízení občanskoprávní,

7. za významnou změnu považuji zjednodušení trestního řízení ve věcech, kdy bude počet poškozený mimořádně vysoký, v návrhu se uvádí počet 100 poškozených, kteří si budou muset zvolit zmocněnce, se kterým bude soud komunikovat. Uvádí se, že o počtu zmocněnců by rozhodoval soud, pokud by si poškození zvolili více zmocněnců, než by zákon připouštěl.

V případě trestního stíhání, které je podmíněno souhlasem poškozeného, se nepočítá s velkými změnami. Co se týká výčtu trestných činů, u kterých je souhlas vyžadován, ten by měl dle návrhu věcného záměru zůstat v podstatě stejný až na vztah, který je mezi těmito osobami (jedná se o manžela, partnera, druhu), to by mělo být v novém trestním řádu vypuštěno (aby nedocházelo např. k nátlaku manžela vůči manželce jako oběti domácího násilí). V současné době jsou v § 163a TR uváděny případy, kdy souhlasu poškozeného s trestním stíháním není třeba, což by mělo být rovněž zachováno.

Novinkou by mělo být trestní stíhání obviněného na návrh poškozeného, mělo by se jednat o bagatelní trestné činy, u nichž není na trestním stíhání veřejný zájem, tyto trestné činy by byly taxativně vyjmenovány, rovněž by měly být upraveny případy, kdy návrhu poškozeného nebude třeba. Stejně by měly být upraveny případy, kdy poškozených je více, jako je tomu nyní u trestního stíhání, kdy je nutný souhlas poškozeného – stačí souhlas jednoho poškozeného, tak by tomu bylo i u trestního stíhání na základě návrhu poškozeného. Tento institut by v podstatě znamenal rozšíření katalogu práv poškozeného o možnost podat subsidiární nebo soukromou žalobu či žádost o přiměřené zadostiučinění.

Dále se uvádí, že by bylo vhodné více využívat odklonů v trestním řízení, což by mělo ve větší míře vést k narovnání mezi obviněným a poškozeným, což by kontroloval státní zástupce či soud.⁵² K využívání odklonů by mohlo docházet již ve stadiu předběžného projednání obžaloby, což by mohlo být novým významným účelem tohoto stadia trestního řízení. Nejednalo by se pouze o schválení narovnání, podmíněného zastavení trestního stíhání a odstoupení od trestního stíhání mladistvého, ale rovněž by mohlo jít o dohodu o vině a trestu, soukromou či subsidiární žalobu, které by byly řazeny mezi zvláštní způsoby řízení.

Řízení o dohodě o vině a trestu by mělo být novým druhem řízení, ve kterém by obviněný uznal svou vinu a následně si sjednal dohodu se státním zástupcem za účasti obhájce.

Pro taxativně vyjmenované trestné činy, např. pomluvu či porušení povinnosti při správě cizího majetku by bylo možné, aby poškozený podal soukromou žalobu. Poškozený by tak měl právo před jejím podáním nahlížet do spisů či žádat provedení jednotlivých úkonů prostřednictvím státního zástupce po policejním orgánu. Byly by upraveny i případy, kdy poškozených bude více, případy, kdy poškozený vezme soukromou žalobu, kterou podal zpět, což by mu mělo být umožněno do doby, než se odvolací soud odebere k závěrečné poradě. Další novinkou by měla být např. i subsidiární žaloba.

Mezi odklony by se tedy řadilo již osvědčené podmíněné zastavení trestního stíhání, které je navrhováno v nezměněné podobě, dále by to bylo podmíněné zastavení trestního stíhání s dohledem, kde by měla být prodloužena horní hranice zkušební doby na tři roky za současného dohledu

⁵² <http://portal.justice.cz> – Rekodifikace trestního práva procesního

probačního úředníka. Posledním by mělo být řízení o narovnání, které by mělo být propracováno podrobněji a to tak, aby byla rozšířena práva poškozeného, předpokládá se rozšíření škály přiměřených omezení a povinností, které by mohlo být uloženo obviněnému.

Co se týká řízení o odstoupení od trestního stíhání mladistvého, to by mělo být i nadále upraveno ve speciálním zákoně.⁵³

V neposlední řadě se předpokládá přijetí samostatného zákona o obětech trestných činů, který by komplexně upravil práva obětí trestných činů, jež nemají procesní charakter – jednalo by se např. o ochranu před sekundární viktimizací.⁵⁴ K tomu, že je třeba právní úpravu změnit, se již v roce 2001 vyjádřil Baxa a to následovně: „To znamená, aby oběť, která je nejprve poškozena trestným činem, nebyla ještě jednou traumatizována probíhajícím trestním řízením, zjednodušeně řečeno, aby trestní řízení bylo možno vést až v situaci, kdy oběť trestného činu bude v tomto směru zcela stabilizována.“⁵⁵

Tento zákon by měl upravovat: „1. otázky obecné (vymezení pojmu oběti a zvláště ohrožené oběti, deklarace určitých zásad zacházení s oběťmi), 2. specificky jednotlivá práva oběti, 3. právní rámec spolupráce s nevládními organizacemi, které se zabývají pomocí obětem trestných činů.“⁵⁶

Co říci na závěr? Ve svém příspěvku jsem se omezila pouze na některé navrhované změny, které jsou dle mého názoru zajímavé či podstatné, ale zcela jistě ne jediné, které jsou ve věcném záměru trestního řádu navrhovány. U některých z nich jsem uvedla i své vlastní názory či připomínky, které se mohou stát zdrojem diskuzí. Mohu tedy konstatovat, že i když se jedná pouze zatím o pouhé návrhy a není jisté, že v případě projednávání by byly všechny schváleny, tak jak jsou navrhovány, je vidět velký posun a snaha o zlepšení práv poškozených.

Literatura

- BAXA, J. *Ochrana svědků a postavení oběti trestného činu*, Zpravodaj Bílý kruh bezpečí 2/2001, s. 6–8.
- ČÍRTKOVÁ, L. – VITOUŠOVÁ, P. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*. Praha: Grada Publishing, 191 s.
- GŘIVNA, T. *Český právní rámec současného postavení obětí a budoucí změny*, Zpravodaj Bílý kruh bezpečí 1/2010, s. 12–16.
- JELÍNEK, J. *Poškozený v českém trestním řízení*. Praha: Karolinum, 1998, 190 s.
- JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo procesní*. 1. vydání podle novelizované právní úpravy účinné od 1. 1. 2010. Praha: Leges, 2010, 784 s.

⁵³ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů).

⁵⁴ <http://portal.justice.cz> – Rekodifikace trestního práva procesního.

⁵⁵ BAXA, J. *Ochrana svědků a postavení oběti trestného činu*, Zpravodaj Bílý kruh bezpečí 2/2001, s. 8.

⁵⁶ GŘIVNA, T. *Český právní rámec současného postavení obětí a budoucí změny*, Zpravodaj Bílý kruh bezpečí 1/2010, s. 16.

JELÍNEK, J. a kol. *Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou*. 1. vydání. Praha: Leges, 2009, 1216 s.

Zákon č. 218/2003 Sb., *o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů* (zákon o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů) <http://portal.justice.cz> – *Rekodifikace trestního práva procesního*

The role of injured in criminal proceeding

Annotation: *The report shortly deals about the role of injured in criminal proceeding. The authoress features how valid legal regulation, so proposals of legal regulation, which are contained in material intention of Code of Criminal Procedure and features self opinions and reminders.*

Key words: *the rights of injured, material intention of Code of Criminal Procedure, criminal prosecution with assent of injured, criminal prosecution ex parte injured, utilisation of special means of proceedings.*

PODNIKOVÁ KULTÚRA A JEJ VPLYV NA EFEKTÍVNE VYUŽÍVANIE ĽUDSKÝCH ZDROJOV⁵⁷

Jana Fabianová – Jaroslava Janeková

Abstrakt: Článok pojednáva o pozitívnych a negatívnych vplyvoch podnikovej kultúry na pohodu pri práci, kvalitu a efektivitu práce ako aj na komplexnú kvalitu samotného podniku. V príspevku sú charakterizované typy podnikových kultúr, pozornosť je venovaná taktiež prvkom vplývajúcim na rozvoj ľudského potenciálu.

Kľúčové slová: podniková kultúra, ľudské zdroje, rozvoj ľudských zdrojov, motivácia, odmeňovanie

Úvod

Jedným z najdôležitejších prvkov vplývajúcich na efektívnosť činnosti podniku je podniková kultúra. Podniková kultúra existuje v každom podniku a v svojej pozitívnej aj negatívnej podobe vplýva na aktivitu zamestnancov. Nositeľmi podnikovej kultúry sú ľudia. To, aké vládnu medzi nimi vzťahy, aké hodnoty uznávajú, akými normami sa riadia, aké ciele si stanovujú a ako sa s nimi stotožňujú, z dlhodobého hľadiska určuje funkčnosť a životaschopnosť podniku. Podniková kultúra predstavuje charakteristickú podnikovú klímu, ktorú si často manažment a dlhoroční zamestnanci ani neuvedomujú, ale výrazne ju pociťujú noví zamestnanci.

Podniková kultúra a jej jednotlivé úrovne

Jednoznačne zadefinovať, čo pojem podniková kultúra predstavuje je náročné. Existuje veľa jednoduchých i zložitých definícií, no napriek mnohým formuláciám možno spoločné charakteristické prvky zhrnúť nasledovne: „podniková kultúra je tvorená systémom predpokladov, predstáv, hodnôt, a noriem, ktoré sa v podniku prijali a rozvinuli a majú veľký vplyv na konanie, uvažovanie i vystupovanie zamestnancov. Navonok sa prejavuje ako forma spoločenského styku zamestnancov, v spoločných zvykoch, obyčajach, oblečení, materiálnom vybavení a pod. Základné spôsoby správania sa stávajú vzorom pre nových zamestnancov.“⁵⁸

Každý podnik má svoju vlastnú pre neho charakteristickú podnikovú kultúru. Aj podniky pôsobiace v tom istom odvetví, ponúkajúce tie isté služby alebo produkty, majúce rovnakú organizačnú štruktúru a veľmi blízko si konkurujúce (napr., poisťovne, banky), majú veľké odlišnosti v spôsobe, ako konajú.

Podniková kultúra má svoju štruktúru, skladajúcu sa z troch úrovní. Prvú - povrchovú úroveň predstavujú artefakty- viditeľné symboly a javy ako je napríklad logo, oblečenie, formy spoločenského styku. Tieto sú pomerne dobre viditeľné, ale pre ich pochopenie je často potrebná ich interpretácia a

⁵⁷ Príspevok je súčasťou grantovej úlohy VEGA č. 1/0052/08 Systémový prístup k racionalizácii pracovných procesov vo výrobných podnikoch.

⁵⁸ KACHAŇÁKOVÁ, A. *Podniková kultúra*. Ekonóm, Bratislava, 2008, s.11

správne rozšífrovanie. To vyžaduje sa zaoberať druhou úrovňou štruktúry podnikovej kultúry, ktorú predstavuje systém hodnôt, noriem a štandardov správania. Ich vznik je prevažne prirodzený, ovplyvnený želaniami ľudí, ale moc ovplyvňovať ich má manažment v závislosti od cieľov podniku. Tretiu úroveň podnikovej kultúry predstavujú základné premisy- predpoklady a predstavy manažmentu a zamestnancov o existencii podniku, úspechu, kariére, odmeňovaní. Sú podvedomé, spontánne a ťažko vnímateľné aj pre zamestnancov podniku. Ďalším prvkom tejto úrovne sú prístupy zamestnancov k práci, k spolupracovníkom, k zákazníkom, k cieľom podniku a pod. Sú podmienené povahovou charakteristikou jednotlivca, jeho temperamentom, zodpovednosťou, potrebami, spôsobilosťou vykonávať určitú prácu.

Silná podniková kultúra

Cieľom podnikovej kultúry je dosiahnuť identifikáciu zamestnancov s cieľmi, ktoré vedú k prosperite podniku. V súvislosti s úspechom sa hovorí o pozitívnej podnikovej kultúre a najčastejšie sa tým myslí silná podniková kultúra. Tá by mala spĺňať nasledovné kritériá. Mala by byť výstižná, jasne a zrozumiteľne dávať zamestnancom najavo, aké konanie sa od nich požaduje, aké konanie je ešte akceptovateľné a aké je neprípustné. Mala by byť rozšírená, čiže vo veľkej miere akceptovaná zamestnancami, a tak vykazovať vysokú mieru homogenity. A nakoniec by mala byť v podniku zakotvená, čo predpokladá vysokú mieru identifikácie zamestnancov s podnikovými hodnotami, vzormi a normami konania.

Prednosti silnej podnikovej kultúry

Silná podniková kultúra je charakteristická vysokou lojalitou zamestnancov k podniku, ich spolupatričnosťou a identifikáciou sa s podnikom. V silnej podnikovej kultúre všetci manažéri preferujú spoločné, relatívne konzistentné hodnoty, ktoré akceptuje aj väčšina zamestnancov, čo v konečnom dôsledku zjednodušuje ich riadenie, zvyšuje motiváciu a znižuje nároky na kontrolu. Zlepšuje sa komunikácia, redukovujú sa konfliktné situácie, urýchljuje sa rozhodovanie a implementácia projektov. Celkovo to vedie k zvyšovaniu stability podniku, zvyšovaniu jeho konkurencieschopnosti a jeho jasnej prezentácii navonok. Ale ako každý extrém aj v tomto prípade príliš veľká závislosť manažmentu a zamestnancov od preferovaných hodnôt vedie k nepružnosti pri prijímaní nových myšlienok a pri zbavovaní sa už nevyhovujúcich stereotypov.

Problematické a neefektívne formy podnikových kultúr

Podľa Vriesa a Millera možno charakterizovať päť typov kultúr, ktoré sú neefektívne, z dlhodobého hľadiska vytvárajú neúnosné podmienky pre existenciu zamestnancov a môžu viesť k rozpadu podniku. Poznanie týchto kultúr by malo viesť k vzdialeniu sa od podmienok, ktoré vedú k ich vzniku.

Paranoidná kultúra

V takomto type kultúr panuje neustály strach a obavy zamestnancov z neustálej kontroly spolupracovníkov. Pracuje sa s vedomím očakávania toho najhoršieho. Takáto kultúra vedie

k vysokej fluktuácii pracovníkov. Negatívne informácie sa rýchlo šíria aj do okolia, čo sa prejavuje v problémoch nájst kvalitných pracovníkov, ktorí sú základom konkurencieschopnosti podniku.

Nátlaková kultúra

Základnou črtou takejto kultúry je perfekcionizmus a sústredovanie sa na detail. Dôsledne sa presadzuje poriadok prostredníctvom podrobne rozpracovaných postupov a príkazov. V prostredí podniku prevláda formálnosť a vecnosť, ktoré prísne regulujú správanie sa zamestnancov. Nepripúšťajú sa žiadne emócie.

Dramatická kultúra

Tento typ kultúry sa vyznačuje prítomnosťou dominantnej charismatickej osobnosti, ktorá sa na základe vlastnej iniciatívy dostala do centra diania v podniku. Všetko rozhodovanie sa odvíja od tejto osobnosti, u ostatných pracovníkov prevláda na nej silná závislosť, aj navonok deklarovaná kladnými emóciami. Jednotlivci nerešpektujúci autoritatívne a často nesprávne rozhodnutia vedúcej osobnosti ohrozujú svoju pracovnú pozíciu. V takomto podniku je veľká fluktuácia zamestnancov.

Depresívna kultúra

V takomto podniku panuje pesimizmus, strach z budúcnosti a presvedčenie, že len málo záležitostí je možné skutočne ovplyvniť. Snahy o zmenu neprinášajú pozitívny efekt, všetko prebieha v „zabehaných kolajach“. Všade prevláda rutina a zamestnanci strácajú záujem sa niečím zaoberať v takom strnulom systéme. Dôsledkom toho je odchod kvalitných pracovníkov.

Schizoidná kultúra

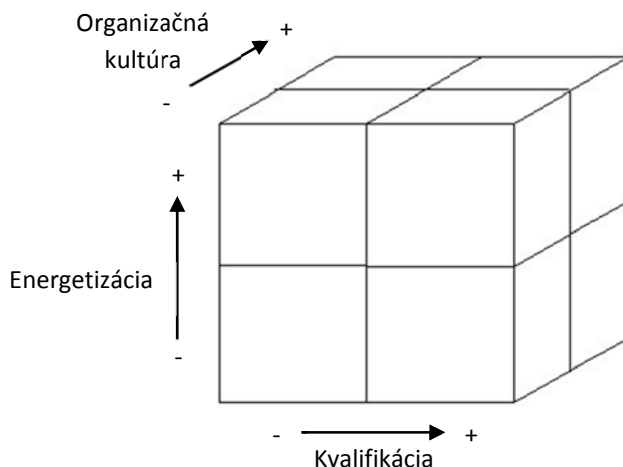
V takomto type podnikovej kultúry vládne presvedčenie, že je lepšie sa držať niekde v úzadí od vedenia podniku, kde sa ľudia cítia v bezpečí. A práve tam prebieha boj o moc za využívanie rôznych nekalých praktík, intríg a koalícií. Ak sa podarí niekomu zvíťaziť v takomto nezdravom prostredí podporujúcom neférové súťaženie, nastupuje prestížnu kariéru. Neustály boj o moc ale znižuje konkurencieschopnosť podniku a môže viesť k jeho zániku.

Prvky podnikovej kultúry podnecujúce výkonnosť pracovnej sily

Podniková kultúra a efektívne využívanie ľudských zdrojov spolu úzko súvisia. Zamestnanci, ktorí sú stotožnení s podnikom, s jeho cieľmi a hodnotami a sú vhodne motivovaní pracujú kvalitne a efektívne. Pozitívne duševné napätie a optimálna aspiračná úroveň pracovníka je motivujúca, podnecuje k iniciatíve a optimálnym výkonom. Naopak, podniková klíma rušená konfliktami, frustráciou a stresmi vyčerpáva, pôsobí demotivujúco a vedie k poklesu výkonnosti.

Správne podchytenie a využitie potenciálu všetkých zamestnancov predstavuje základnú podmienku úspešnej existencie podniku v konkurenčnom prostredí. Uvoľnenie hybných síl skrytých v človeku závisí od nastavenia mechanizmov pôsobiacich v organizácii. Optimálne využívanie a rozvoj potenciálu človeka je závislé od troch podmienok.: vedieť, chcieť a môcť. Podľa J. Bartáka môžeme tieto podmienky graficky znázorniť ako „kocku“ (obr.1). Prvé dve charakteristiky (vedieť

a chcieť) sa týkajú skúmaného subjektu - pracovníka, tretia charakteristika (organizačná kultúra) dáva reálne šance na uplatnenie človeka.⁵⁹

Obr. 1 Trojica podmienok potrebná k optimálnemu využívaniu a rozvoju ľudského potenciálu (Barták, 2006)

Vedieť predpokladá požadovanú mieru vedomostí z daného odboru, schopností a zručností (vrodené predispozície, získané a rozvíjané spôsobilosti) a tiež skúsenosti z praxe.

Chcieť predstavuje osobné nasadenie človeka, teda jeho energetizáciu. Energetizáciu možno vyjadriť uplatnením a rozvíjaním potenciálu človeka v záujme jeho osobných a skupinových cieľov. Významne súvisí s emocionálnou inteligenciou človeka (sebauvedomenie, sebaovládanie, ctižiadostivosť, iniciatíva, kreativita...).

Môcť je subjektovo-objektová charakteristika. Závisí nie len od pracovníka, ale hlavne od prostredia (podnikovej kultúry), v ktorom človek môže (alebo nemôže) svoje ambície, potreby, záujmy a aspirácie uplatniť.

Zvyšovanie kvalifikácie, nadobúdanie zručností a praktických skúseností a tým znižovanie disproporcií medzi aktuálnymi kompetenciami pracovníka a požiadavkami na neho kladenými rozvíja potenciál človeka v dimenzii *vedieť*. V organizáciách sú ako nástroje na podporu profesijného rastu najviac využívané nasledujúce formy:

1. Vzdelávanie, ktoré je prioritne orientované na osvojovanie si vedomostí a postojov. Môže vplývať aj na rozvoj osobnosti. Ide o informačný proces, ktorého cieľom je ovplyvňovať znalosti človeka, podávať mu informácie o tom, čo, ako a prečo má robiť a predpokladať, že z toho niečo uplatní vo svojom správaní v praxi. Proces je zameraný len na verbálnu reprodukciu, nie na aplikáciu získaných vedomostí.

⁵⁹ BARTÁK, J. *Skryté bohatstvá firmy*. Praha: Alfa Publishing, s.r.o., 2006.

2. Výcvik zručností (trénovanie) je proces komplexnejší ako vzdelávanie. Účelom nie je len odovzdanie a získanie vedomostí, ale aj nácvik nových zručností potrebných pre výkon odbornej činnosti. Ovpľyňovanie zručností človeka je robené s predpokladom, že sa nové správanie čo najdlhšie udrží.

3. Osobnostný rozvoj predstavuje vzdelávanie v širšom zmysle slova orientované na ďalšie sebarozvíjanie. Zahŕňa rozvoj sociálnych spôsobilostí (schopnosť komunikovať, prezentovať sa, kooperovať, viesť ľudí), ale aj poznávacích spôsobilostí (schopnosť učiť sa, riešiť problémy, tvorivosť). Najsilnejším nástrojom individuálneho rozvoja zamestnanca je koučovanie, ktoré predstavuje dlhodobejšiu inštruktáž, vysvetľovanie založené na princípe kladenia si primeraných cieľov, na aktivizácii účastníka kladením otázok a na účinnej spätnej väzbe.

Ovpľyňenie subjektu v rozmere *chcieť*, čiže jeho energetizácia, je záležitosťou motivácie a odmeňovania. Pracovná motivácia je s podnikovou kultúrou úzko previazaná, keďže samotná podniková kultúra má silný motivačný efekt a zároveň podporuje konkrétne motivačné činitele. Pracovná motivácia predstavuje proces rozhodovania pracovníka s akým úsilím bude prácu vykonávať. Najlepšia motivácia sa docieľa, ak sa zamestnanci stotožnia s pracovnými úlohami a sú presvedčení o ich význame. Potom sú ochotní zmobilizovať všetky svoje schopnosti a energiu a správajú sa iniciatívne. Odmeňovanie zamestnancov má významný motivačný vplyv. Pozostáva z troch hlavných kategórií: peňažné, nepeňažné a rôzne zamestnanecké výhody. Základom správneho systému odmeňovania zamestnancov je identifikácia ich potrieb, záujmov a hodnotovej orientácie. Takto nastavené odmeňovanie podnecuje žiaduce správanie zamestnancov a ich výkon v zmysle podnikovej kultúry.

Rozvoj ľudského kapitálu v smere *môcť* je otázka vytvárania pracovných podmienok a pridelenia kompetencií. Aby bol pracovník na svojom poste produktívny, je nevyhnutné, aby poznal účel svojho postu. Musí vedieť, aké sú očakávané výsledky jeho práce, čo má robiť a ako to má robiť, aby očakávané výsledky dosahoval. Týmto zabráni podnik tomu, že sa zamestnancovi nebude na poste dariť.

Pohoda pri práci, primerané fyzické a psychické zaťaženie sú faktory vplývajúce nie len na podávaný výkon pracovníkov, ale priamo na fyzické a duševné zdravie. Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie je zdravie stavom úplnej telesnej, duševnej a sociálnej pohody. A práve sociálna pohoda, veľmi úzko spätá s podnikovou kultúrou, mnohým ľuďom na pracovisku chýba. Podniková kultúra má vplyv na vnútropodnikové riadenie a na organizáciu a významným spôsobom ovplyvňuje konanie pracovníkov. Nadmernému pracovnému stresu sú vystavení predovšetkým riadiaci pracovníci, u ktorých sa v jeho dôsledku môžu prejavovať psychosomatické poruchy.

Iným druhom stresu prameniacim z nezdravých interpersonálnych vzťahov je mobing. Mobing, psychický teror na pracovisku, je podľa Heinza Leymana systematický útok na osobu, ktorý praktizuje aspoň raz za týždeň a aspoň pol roka jedna alebo viac osôb. Zlá pracovná klíma dusí motiváciu a vedie často k "vnútornej výpovedi". Vhodné podmienky pre vznik mobingu vytvára buď preťaženie pracovníkov a zlá organizácia práce, alebo jednotvárnosť a nuda. Podnetom býva taktiež zlý štýl riadenia, konkurenčný tlak a strach z nezamestnanosti. Podniky často krát tento problém

ignorujú. Trpia tým nie len mobovaní, ale psychická vojna je drahá aj pre podnik. Obete mobbingu (často kvalitní pracovníci) bývajú týždne aj mesiace práceneschopné, podávajú trvale znížený výkon (výskumy hovoria o polovičnom až štvrtinovom pracovnom výkone) a zväčša podnik opúšťajú. Podľa prieskumov ostáva v podniku len 1 z 50 mobovaných. V tom prípade buď dôjde k zmene podnikovej kultúry, alebo obeť naďalej znáša všetky príkoria.

Záver

Vytváranie a rozvíjanie pozitívnej podnikovej kultúry je jednou z najdôležitejších úloh každého podniku. V silnom konkurenčnom prostredí má z dlhodobého hľadiska šance obstáť len podnik, ktorého zamestnanci sa s jeho podnikovou kultúrou stotožnili a sú na ňu patrične hrdí a ktorý aj navonok pôsobí spoľahlivo, pozitívne a partnersky a skrze podnikovú kultúru vytvára vo verejnosti pozitívny obraz.

Literatúra

- BARTÁK, J. *Skryté bohatství firmy*. Praha: Alfa Publishing, s.r.o., 2006. ISBN 80-86851-17-6.
- KACHAŇÁKOVÁ, A. *Podniková kultúra*. Ekonóm, Bratislava, 2008. ISBN 978-80-225-2424-7.
- MAYEROVÁ, M. *Stres, motivace a výkonnost*. Praha: Grada Publishing a.s., 1997. ISBN 80-7169-425-8.
- MOJZEŠOVÁ, M. – FABIANOVÁ, J. – DAŇOVÁ, M. Mobbing, psychický teror na pracovisku. In: *Automotive Industry Magazine*, 1/2010. Žilina: Leader Press, 2010, ISSN 1337-7612.
- VERNAYOVÁ, D. *Podniková kultúra ako podstatný činiteľ efektívnosti malých a stredných podnikov*. Ekonóm, Bratislava, 1998, ISBN 80-225-1007-6.

Organization culture and its influence on effective use of human resources

Annotation: *The contribution deals with positive and negative influence of organization culture on work comfort, quality and effectiveness of work as well as on complex quality of an organization. There are characterized types of organization cultures in the contribution. The attention is also devoted to factors influencing on human potential development.*

Key words: *organization culture, human resources, human resource development, motivation, reward*

FILOZOFIA KOMUNIKÁCIE

Lubica Fedáková

Abstrakt: *Súčasná doba kladie zvýšené nároky na rétorické a komunikačné schopnosti. Kvalita reči je očakávaná. Umenie hovoriť je umením vedieť povedať to čo viem, a tak sa aktuálne javí potreba zdokonaľovania rečovej komunikácie, pestovanie rečovo komunikatívnych spôsobilosti, odovzdávanie svojich pocitov, predstáv, myšlienok, úvah, názorov, prejavov vôle.*

Kľúčové slová: *komunikácia, rétorika, argumentácia, presvedčanie*

Hovoriť zrozumiteľne, vecne správne a presvedčivo sa môžeme naučiť, potrebná je "iba" motivácia a vnútorný záujem. Esteticky pôsobivá reč a vypestovaná rečovo - komunikatívna spôsobilosť by mala byť jednou z dôležitých zložiek profilu absolventa každej univerzity a vysokej školy. Schopnosť jednotlivcov vyjadrovať svoje myšlienky a presadzovať ich, je však natolko rozdielna, že je pre nás ťažké fundovane argumentovať a počúvať. V hraničných situáciách si zrazu uvedomíme, aké ťažké je nájsť vhodné slovo, gesto, úsmev. Komunikácia sa dnes zúžila na odovzdávanie informácii, kontrolu a reportovanie. Brzdí ju strach z nepochopenia, neistota, necitlivosť, nezáujem, neochota, nepočúvanie a absencia ľudskosti. Jazyk je chápaný v súvislostiach pragmatických, sociálnych, psychologických, filozofických, viditeľná je snaha o vyjadrenie osobného postoja vo vede a v spoločnosti. Rastie význam náhod, alternatív a rešpektu k odlišnému vnímaniu sveta. Skúsenosti nás presvedčajú o tom, že nie vždy sa nám podarí povedať to, čo sme povedať chceli a to čo v rozhovore vnímame, nie vždy je totožné s tým, čo bolo skutočne povedané, informácie si vyberáme a počúvame selektívne. To čo je správne, sa nepresadí len preto, že je to správne, a je potrebné to iným vysvetliť. D. Allhoff a W.Allhoff zdôraznili, že „hovoriť k druhým, alebo s druhými, prednášať hovorený prejav, diskutovať, debatovať a vyjednávať rozvážne, cielene a zrozumiteľne nie je umenie. Ide o nutnosť prijímať a ďalej odovzdávať informácie, presvedčivo prezentovať, kooperatívne riešiť problémy, cieľavedome moderovať procesy, dorozumievať sa s druhými, vytvárať a udržiavať medziludské vzťahy.“⁶⁰

Návrat k aplikovanej rétorike je jednou z možných ciest k vzdelávaniu a cvičeniam v rečnení, správaní a písaní, s možnosťou aplikácie vo všetkých sférach spoločnosti. „Rétorika rozhovoru“ sa uplatňuje aj v bežnom živote, pri prezentácii vlastných názorov, argumentácii a presvedčaní. využíva verbálne i neverbálne stylistické prostriedky

Pohľad do dejín

„ Rečník, ktorého vychovávame, nech je teda taký, akého ho definuje Cato: čestný muž, v reči skúsený, avšak rozhodne nech je to čestný muž, tak, ako to on dal na prvé miesto a ako to je od prirodzenosti dôležitejšie a významnejšie, a to nielen preto, že ak schopnosť hovoriť vyzbrojí zlo, nebude pre verejný i súkromný život nič zhubnejšie než výrečnosť, ale tiež preto, že my sami, čo sme sa pokúsili, čo nám

⁶⁰ ALLHOFF, D. A. – ALLHOFF, W. *Rétorika a komunikácia*. Praha: Grada, 2008. 200 s. ISBN 978-80-247-2283-2. s. 13

sily stačili, niečo dodať k rečníckej obratnosti, by sme preukázali ľudstvu najhoršiu službu, keby sme tieto zbrane dali do rúk lupičovi a nie vojakovi.“

Marcus Fabius Quintilianus

V antickej spoločnosti bola rétorika (gr. ῥητορική [τέχνη] *rhētorikē (technē)*) predovšetkým umením, techné rhētoriké, ars retorica, súvisiacim so schopnosťou verejne hovoriť, jazykovým štýlom, prostriedkom persuázie, presviedčania.

Práve Aristoteles kládol dôraz na rétorické umenie argumentácie, to znamená, neprehovárať, ale skúmať, čo je na veci vierohodné. Rétoriku vymedzil ako „schopnosť“ každú vec chápať podľa možnosti presvedčivo.“⁶¹ V diele Rétorika uvádza druhy reči, ktoré sa v komunikácii majú používať, ukazuje, aké prostriedky má rečník voliť, aby dosiahol svojou rečou a slovami to, čo si zaumienil a dokázal správne pochopiť slová a reč iných. V zhode s Platónom tvrdil, že je možné poznať objektívnu pravdu, uprednostňoval obsah pred formou a v rámci literárnej teórie skúmal i ozdoby reči, metaforu, metonymiu, antitétu, paralelizmus. Na vzdelanie a vlastnosti rečníka stanovil požiadavky, predpoklady dané prírodou, zdravie, dobrý znelý hlas, vzhľad, bystrosť ducha (natura), štúdium z kníh, napodobňovanie (ars at doctrina) a poctivú a veľmi dlhú drinu (exercitatio). Od rečníka vyžadoval éthos, daný kvalitou charakteru, autentickosťou, otvorenosťou, dôveryhodnosťou a integritou myšlienok (vnútorných pohnútok a zámerov), slov a činov, čo predpokladá predovšetkým poznávať samých seba, určiť si svoje hodnoty, motiváciu a osobnostný typ. Páthos, ako schopnosť vcítiť sa do druhého vyžaduje empatiu, počúvanie a pochopenie. Dôležité je naučiť sa pozorne počúvať a jasne sa vyjadrovať. Zároveň je potrebné naučiť sa pravdivo vyjadrovať svoje pocity. Schopnosť človeka vcítiť sa považoval za veľké umenie. Racionálna argumentácia, logos, musí byť v súlade so zámermi (éthos) a pochopením druhej strany (páthos). V tomto prípade ide o hľadanie spoločných záujmov, očakávaných prínosov a možných činností. Ide o dialóg podložený argumentmi a zároveň hľadanie kompromisov.

Rečnícky a argumentačný výcvik bol súčasťou všeobecného vzdelania. Svoje služby ponúkali aj rečnícke školy a tzv. logografovia, ktorí za odmenu vypracovali prejav. Stačilo sa ho už iba naučiť naspamäť a predniesť.

Vo všeobecnosti sa rétorika definovala ako umenie, schopnosť vedieť pôsobivo formulovať myšlienky a získať tak poslucháča na svoju stranu. Hraničila s filozofiou, politikou, logikou, jazykovedou, psychológiou, literatúrou i pedagogikou, pozostávala z piatich častí, ktorými boli; náuka o nachádzaní látky (inventio), náuka o usporiadaní (dispositio), náuka o výraze (elocutio), náuka o zapamätávaní (memoria), náuka o prednese (actio).

Etika presviedčania

Bez odporu prijať iný názor, tézy, rady, myšlienky a nápady, nechať sa presvedčiť, nie je dnes vôbec jednoduché. Vždy však máme príležitosť preskúmať tvrdenia a tézy a vzniesť protiargumenty.

⁶¹ ARISTOTELES. *Rétorika*. Bratislava: Thetis, 2009. 260 s. ISBN: 978-80-970115-1-2. s. 12,1355b26f.

Je dôležité si pamätať, že naši argumentační partneri s nami môžu nesúhlasiť, môžu prezentovať protichodné názory a vždy je prítomná istá miera rizika z neúspechu.

Platón⁶² nám odkazuje, že „musíme poznať pravú podstatu všetkých jednotlivých vecí, o ktorých hovoríme, alebo píšeme, musíme vedieť definovať každú vec samu osebe, po vymedzení definície musíme vedieť, ako deliť definovanú vec podľa jednotlivých znakov až na nedeliteľné prvky, rovnakým spôsobom máme rozoznať prirodzenú povahu duše, určiť pre každú povahu, čo je pre ňu vhodné, a podľa toho rozvrhnúť a vyšperkovať reč, duši zložitej reč pestrú a všestrannú a duši prostej reč jednoduchú.“

Platón požadoval aby rečník mal skutočné poznanie, a nie iba zdanie o veciach, poznať podstatu a povahu duše je potrebné preto, aby prispôbil reč chápaniu poslucháča a potom na neho mohol úspešne pôsobiť.

D. Slančová⁶³ prezentuje názor, že aj v súčasnosti je hlavným cieľom rečníka schopnosť ovplyvňovať, meniť a posilňovať postoje, správanie, konanie poslucháčov. Zároveň nájsť a vyjadriť všetko, čo je vo veci presvedčivé. Rečník má úspech ak sa mu podarí získať si priazeň publika, ukázať v čom tkvie jadro sporu, dokázať zdôvodniť vlastné východiská a vyvrátiť protivníkovú pozíciu.

Ako uvádza J. Grác⁶⁴ „proces presvedčovania je také ovplyvňovanie, pri ktorom sa recipient pod vplyvom toho kto presvedčuje, dobrovoľne, zainteresovane a zúčastnene uistuje o zdôvodnenie nejakého stanoviska, a tak hlavným zámerom je poslucháča presvedčiť. Slovo persuázia (z lat. persuasio – onis, f.) možno chápať nielen ako *presvedčenie*, ale i ako *presvedčovanie*. Slovesom (persuadeo – ere) sa totiž rozumie nielen nahovárať, prehovárať, navádzať, zvädzať, alebo pohnúť niekoho, ale najmä presvedčovať niekoho. Na významový vzťah slova presvedčovanie upozorňuje aj slovotvorný kmeň slova (suadeo – ere), ktorým sa rozumie radiť, odporúčať, navrhovať niekomu niečo. Jestvujúci vzťah nie je náhodný ani etymologicky, pretože slovotvorná prípona suadeo – ere súvisí so slovom Suada – ae, Suada, čiže Suadela, podľa antickej mytológie výrečná bohyňa “prehovárania” zvaná v gréčtine Peitho.“ Zámer, ktorý sleduje rečník sa líši od zámeru informačnej reči, cieľom je ovplyvniť poslucháčove myšlienky, prípadne jeho konanie.

Možnosť presvedčovania a zmenu názoru v podstatnej miere ovplyvňuje komunikátor, hovoriaci a jeho vierohodnosť, neverbálne správanie a zainteresovanosť, samotná komunikácia a jej forma a obsah (zrozumiteľnosť, výstavba, členenie, argumentačné figúry, kvalita, výber a počet argumentov). Veľmi dôležitá je cieľová skupina a ich predbežná informovanosť, súdy a predsudky, postoje k problému a samotná osobnosť. Presvedčanie by malo byť „dobrovoľné, zainteresované a zúčastnené.“ Konflikt medzi mienkou jedného človeka a mienkou iného spočíva v rozdielnej odpovedi na otázku čo je prospešnejšie a preto podľa odporúčaní D. Slančovej⁶⁵ konštruktívne správanie môže byť posilnené tým, že:

- Vyjadrite svoj nesúhlas,
- nesúhlas by sa mal dotýkať prerokúvanej témy,

⁶² PLATÓN. *Faidros*. Praha: OIKOYMENH, 1993. 85s. ISBN 80-85241-33-1. s. (III 276e).

⁶³ SLANČOVÁ, D. *Základy praktickej rétoriky*. Prešov: PU FF, 2001. 211 s. ISBN 80-89038-04-2.

⁶⁴ GRÁC, J. *Persuázia. Oplyvňovanie človeka človekom*. 2.vydanie. Martin: Osveta, 1988. 376 s. ISBN 70-00588. s.16.

⁶⁵ SLANČOVÁ, D. *Základy praktickej rétoriky*. Prešov: PU FF, 2001. 211 s. ISBN 80-89038-04-2. s.73.

- nesúhlas vyžaduje podporu dôkazu,
- rešpekt k zdvorilostnému princípu efektívnej komunikácie,
- vyjadrite nesúhlas s myšlienkou, nekritizujte osobu, ktorá myšlienku vyslovila,
- hľadajte východisko, nie obranu,
- na útok reagujte racionálne,
- konflikt riešte integračným prístupom.

V prejavoch politických, ekonomických, súdnych, reklamných, diskusných a polemických môžeme nájsť argumentačné a persuzívne postupy. Argumentácia ako druh explikácie, výkladu, je úzko spojená s persuziou. Argument sa bežne chápe ako dôvod pre tvrdenie, že určitá téza je platná. Môžeme rátať s priamymi argumentmi (faktické a argumenty opierajúce sa o cudzie alebo vlastné svedectvo), alebo nepriamymi argumentmi (induktívne a deduktívne) a argumentmi emocionálnymi.

Efektívnosť argumentačného prejavu môže zvýšiť transparentná argumentácia a to hlavne usporiadaním argumentov tak, že najsilnejší, najvýraznejší argument umiestnime na začiatok, alebo na koniec argumentačného reťazca, predvídaním možných protiargumentov a vyhýbaním sa osobných útokov a argumentačných chýb.⁶⁶

Ak chceme niekoho presvedčiť, musíme vedieť natoľko motivovať, aby nás druhí počúvali, mali by sme vedieť zrozumiteľne informovať a zaujať taký postoj, aby ostatní mohli prehodnotiť svoje doterajšie názory a postoje. Zmena názoru na základe argumentácie je realizovateľná iba na základe vedomostí, úsudkov a niekedy taktiež predsudkov, to znamená vedieť akceptovať doterajšie správanie druhého.

Medzi faktory úspešného presvedčovacieho úsilia je možné zaradiť vierohodnosť (reč tela, zainteresovanosť), emotívnosť a logickú argumentáciu. Zvíťaziť v logickom dueli však vôbec neznamená, že porazený bol presvedčený, pravdou môže byť dokonca pravý opak, porazený sa vo svojom názore môže ešte viac utvrdiť.

Argumentovať presvedčivo znamená poznať postoje a názory, prípadne predsudky partnera, je dôležité vlastniť správne (pravdivé, spoľahlivé, dôveryhodné) argumenty, detailne a písomne prezentovať fakty, vyvarovať sa negatívnych emócií, nenarušiť intímnu sféru, dôležitá je hlasná a zrozumiteľná reč. Práve dôveryhodnosť súvisí s *expertnou úrovňou, etikou, životnými skúsenosťami a entuziazmom*. Nech sú naše slová čo najmiernejšie a argumenty čo najtvrdšie, venujme rovnaký čas analýze toho čo prezentuje druhá strana a rozmyšľaniu nad svojou reakciou. Ak sa v diskusii začnú objavovať urážky, prestanú pribúdať nové argumenty, alebo sa pôvodná téma stráca, je na čase z nej odísť. Ako argument je možné použiť dôkaz ad oculus, avšak ani očividný dôkaz nemusí byť zdrojom stopercentnej istoty, zmysly môžu klamať. Múdre by bolo nevymedzovať si dopredu okruh ľudí, od ktorých sme ochotní si nechať niečo povedať, aj človek ktorého neuznávame môže mať pravdu. Argument je nesprávny, zlý, ak je postavený na nepravdivých predpokladoch a/alebo jeho záver je vyvedený nesprávnym úsudkom. V prípade, že očakávame tvrdé odmietnutie nášho záveru, najprv

⁶⁶ SLANČOVÁ, D. *Základy praktickej rétoriky*. Prešov: PU FF, 2001, 211 s. ISBN 80-89038-04-2.

prezentujeme svoje predpoklady a úsudok, až potom samotný záver. Zvyšujeme tým pravdepodobnosť, že druhá strana náš argument dočíta (aktívne dopyčuje) celý a neskôr vstúpia do hry emócie, ktoré môžu znížiť pravdepodobnosť jeho nezaujatého spracovania. Za každých okolností sa vyhýbame falošným argumentom, práve analógia môže ale veľmi pomôcť pri snahe vysvetliť určité tvrdenie, tvorbou viacerých variácií zvyšujeme šancu pochopenia toho čo majú spoločné.

V bežnej komunikácii obvykle nevenujeme zvláštnu pozornosť neverbálnej časti komunikácie, tá však má pre porozumenie zásadný význam. Hovoriaci je vnímaný všetkými zmyslami, vzbudzuje v nás sympatie, ľahostajnosť, či antipatie. Sledujeme jeho mimiku, gestá, počujeme hlas, príjemný, nepríjemný. Všetky informácie vytvárajú celkový dojem, ktorý je rozhodujúci pre obraz, ktorý si poslucháč vytvára. Držanie tela, gestá a mimika sprostredkujú rad dôležitých informácií, neistotu, pocit nadradenosti, nedotknuteľnosť, krčovitosť, napätie, uvoľnenosť, ochotu k rozhovoru, izoláciu, nedôveru, rezervovanosť, otvorenosť, nečestnosť, zainteresované počúvanie, predstieranú pozornosť a nezáujem. Odovzdávame emócie – pocity, nálady, afekty, naznačujeme záujem, vytvárame dojem o tom, kto sme, ovplyvňujeme postoj komunikačného partnera a riadime chod vzájomného styku. Je dôležité pri akomkoľvek rozhovore vždy udržiavať očný kontakt, dať si dole farebné okuliare a vybrať žuvačku, nepozerať na vybrané miesta tela a tváre, prvý dojem je veľmi dôležitý.

Poslucháč však ľahšie asimiluje názory hovoriaceho, ktoré sa iba minimálne líšia od jeho názoru, teda také, ktoré považuje za podobné vlastným názorom. Je dôležité vymedziť to, o čom sa nebude hovoriť, vymedzenie témy je potrebné zdôvodniť, poslucháč je potom otvorenejší tomu, čo sa hovorí. Obzvlášť zdôrazňovaná problematika sa zvyčajne nevedome vytláča z pamäte. Protiargumenty, vymedzenie, ďalšie hodnotenie problému môže poslucháč prijať aj do vlastnej argumentácie.

V mnohých prípadoch sa môže stať presvedčanie zbytočné, resp. zmätočné. Je ťažké presvedčať niekoho vo veciach vkusu, chuti, záľub, estetického cítenia, vo veciach samotných východísk myslenia daného človeka, vo svetonázorových východiskách, v komunikácii s človekom, ktorého prezentovaný názor je súčasťou jeho úradu, jeho role, tam, kde za názormi druhej strany stoja materiálne záujmy, ak presvedčenie a názory majú charakter mánie či utkvelej predstavy, dogiem, u platených, respektíve najatých stúpcov názorov a myšlienok, u ľudí s podvedomými a vedomými antipatiami a averziami, či naopak sympatiami a obdivom k niečomu, voči racionálnemu presvedčaniu sú rezistentní, ak deklaruje ktorákoľvek strana dialógu ako cieľ presvedčiť o svojej pravde druhú stranu.

Význam umenia presvedčať môže však byť práve v profesijnom živote pre nás fatálny.

Literatúra

ARISTOTELES. *Rétorika*. Bratislava: Thetis, 2009. 260s. ISBN: 978-80-970115-1-2.

ALLHOFF, D. A. – ALLHOFF, W. *Rétorika a komunikácia*. Praha: Grada, 2008. 200 s. ISBN 978-80-247-2283-2.

BUCHTOVÁ, B. *Rétorika*. Praha: Grada, 2006. 212 s. ISBN 80-247-0868-X.

GRÁC, J. *Persuázia. O vplyvňovanie človeka človekom*. 2.vydanie. Martin: Osveta, 1988. 376 s. ISBN 70-00588.

KRAUS, J. *Rétorika v evropské kultúre*. Praha: Academia, 1998. 182 s. ISBN 80-200-0659-1.

PLATÓN. *Faidros*. Praha: OIKOYMENH, 1993. 85s. ISBN 80-85241-33-1

SLANČOVÁ, D. *Základy praktickej rétoriky*. Prešov: PU FF, 2001. 211 s. ISBN 80-89038-04-2.

Philosophy of Communication

Abstract: *The contemporary era is putting increased demands on rhetorical and communication abilities. Quality of speech is expected. The art of speech is the art to be able to say what I know, and so there appears the need to perfect vocal communication, cultivation of vocal capacity, transmission of feelings, ideas, thoughts, reflections, opinions, exercise of will.*

Key words: *communication, rhetoric, argument, persuasion*

VYBRANÉ METÓDY HODNOTENIA ĽUDSKÉHO KAPITÁLU A ICH VYUŽITIE V PODNIKOVEJ PRAXI⁶⁷

Ingrid Fröhlichová – Iveta Kufelová

Abstrakt: V každom podniku je hodnotenie zamestnancov dôležitou súčasťou riadenia ľudských zdrojov. Aj napriek širokému teoretickému zastúpeniu metód na hodnotenie zamestnancov v podnikoch sa takáto škála nepoužíva. V poslednom období niektoré, najmä však veľké firmy, oslovujú personálne inštitúcie s požiadavkou aj na túto činnosť, pričom sú spravidla zadávateľom a financujú predmetné aktivity. Medzi metódy, ktoré práve personálne agentúry odporúčajú ako efektívne možno z hľadiska firemnej praxe zaradiť:

- spätná väzba zdola v procese hodnotenia ľudského kapitálu
- BARS v procese hodnotenia ľudského kapitálu
- Assessment Centrum v procese hodnotenia ľudského kapitálu
- Johari okno a jeho interpretácia v procese hodnotenia zamestnancov

Kľúčové slová: ľudský kapitál, hodnotenie zamestnancov, metódy hodnotenia

Hodnotenie ľudského kapitálu je náročná činnosť, ktorej efekt je podmienený jednak kvalitou samotnej metódy hodnotenia a jej zabezpečením, ako aj pripravenosťou hodnotiteľa a jeho snahou hodnotiť objektívne. Je preto dôležité zabezpečiť už pri samotnej tvorbe hodnotiaceho procesu, aby bol manažment podniku presvedčený o jeho nevyhnutnosti a o jeho pozitívnom prínose, rovnako však treba klásť dôraz aj na zapojenie podriadeného do hodnotenia v každej jeho fáze. Teória uvádza nasledovné štyri metódy, z ktorých si možno vybrať z hľadiska podnikovej práce:

Metóda spätná väzba zdola v procese hodnotenia ľudského kapitálu

Na základe výsledkov mnohých prieskumov je zrejmé, že pod hodnotením ľudského kapitálu väčšina respondentov rozumie hodnotenie podriadeného nadriadeným, to znamená, že hodnotenie je viac-menej úlohou vedúceho. V treťom tisícročí sa však začína nová etapa tohto vzťahu, ktorá pripúšťa aj opačný proces v hodnotení ľudského kapitálu.

Metóda spätná väzba zdola⁶⁸ je nástroj, ktorý má podporiť efektívnu komunikáciu a dobré spôsoby správania medzi zamestnancami a ich nadriadenými. Pre zamestnanca je to nástroj, ako poskytnúť svojmu nadriadenému informácie o tom, ako ho vidí z hľadiska jeho prístupov k manažérskym činnostiam. Pre vedúceho zamestnanca je podnetom na zlepšenie svojej práce týkajúcej sa predovšetkým riadenia a vedenia ľudí.

⁶⁷ Príspevok vychádza ako súčasť grantovej úlohy VEGA, r. č.: 1/0410/10 „Teoretické aspekty regulácie sieťových odvetví v podmienkach globalizácie vývoja ekonomiky“ na roky 2009–2011, zodpovedný riešiteľ prof. Eleonora Fendeková, PhD.

⁶⁸ <http://www.e-360.sk/metoda.php>

Význam spätnej väzby zdola pre vedúceho zamestnanca (manažéra):

- Spätná väzba zdola je jedným zo spôsobov komunikácie, prostredníctvom ktorej môžu zamestnanci a manažéri hľadať optimálny spôsob spolupráce.
- Vedúci zamestnanec zistí, ako ho vnímajú kolegovia v tíme, na základe čoho si môže určiť oblasti svojho ďalšieho rozvoja a vzdelávania.
- Spätná väzba zdola podporuje rozvoj organizačného útvaru a optimalizáciu procesov týkajúcich sa útvarov, resp. tímu.
- Spätná väzba zdola sa môže chápať aj ako systém, ktorý signalizuje a upozorňuje na slabé miesta organizačného útvaru skôr, než by sa odzrkadlili v negatívnych výsledkoch.
- Spätná väzba zdola pomáha manažérovi optimalizovať vlastné riadiace postupy a prístupy k vedeniu ľudí.

Význam spätnej väzby zdola pre zamestnanca:

- Spätnou väzbou zdola sa otvára ďalší komunikačný kanál pre otvorenú komunikáciu medzi podriadeným a nadriadeným.
- Zamestnanec má možnosť vyjadriť anonymne svoj názor na profesionálne správanie manažéra, pričom zamestnanec sa nevyjadruje k osobným charakteristikám vedúceho, ale k jednotlivým prejavom jeho manažérskej práce.
- Spätná väzba zdola umožňuje vyjadriť spätnú väzbu aj tým zamestnancom, ktorí v bezprostrednom kontakte nedokážu vyjadriť svoj názor.
- Lahšie sa môžu odstrániť nedorozumenia v tíme.

Pri spätnej väzbe zdola platia nasledujúce pravidlá:

- spätnú väzbu poskytujú zamestnanci svojmu vedúcemu na báze dobrovoľnosti.
- spätnú väzbu zdola poskytujú zamestnanci prostredníctvom písomného, anonymného dotazníka.
- za realizáciu spätnej väzby zdola je zodpovedný manažér.

Úlohou manažéra pri zabezpečení spätnej väzby zdola je:

- zabezpečiť, aby sa všetci zamestnanci dozvedeli o možnosti poskytnúť anonymnú spätnú väzbu zdola,
- vysvetliť zamestnancom jej ciele a význam,
- určiť časové rozpätie jej realizácie,
- zabezpečiť, aby každý zamestnanec mal možnosť prístupu k dotazníku,
- dohodnúť termín, miesto a spôsob oznámenia výsledkov.

Zásady poskytovania spätnej väzby

Nie je ľahké dávať spätnú väzbu takým spôsobom, aby ju iná osoba mohla prijímať bez nepríjemného pocitu. Vhodná technika si vyžaduje prax v citlivosti k iným ľuďom a schopnosť vžiť sa do ich situácie. Ide o určitú filozofiu, ktorá hovorí, že akceptujeme seba aj iných, t. j., že ich názor na mňa je pre mňa dôležitý tak, ako je môj názor dôležitý pre nich.

Optimálnosť spätnej väzby znamená vhodnú otvorenosť, nie však úplnú. Poskytovanie spätnej väzby má svoje hranice: sú totiž určité veci, ktoré z nejakých dôvodov nie je vhodné povedať

iným. Je dôležité nájsť a udržať v komunikácii, resp. v procese hodnotenia dobrú úroveň medziludských vzťahov. Preto, ak sa podáva spätná väzba, je potrebné dodržať určité pravidlá, aby bola pre prijímateľa vhodná a priniesla pozitívny efekt. Spätná väzba teda má byť:

- Pozitívna, prijímateľa má podnietiť byť lepším, nie ho znechutiť. Pri komunikácii s prijímateľom treba byť preto „taktný“, aj keď sa mu má povedať negatívna informácia.
- Súvisiaca, má sa týkať konkrétnej situácie. Je potrebné opísať konkrétne správanie, ktoré máme pri hodnotení na mysli. Na podanie spätnej väzby netreba čakať na neskôr alebo na inú príležitosť, pretože prijímateľ môže zabudnúť, ako to vlastne bolo, spätná väzba mu nebude pripadať adekvátne a preto spochybni jej hodnotu.
- Jasná a zrozumiteľná, hodnotený má dostať jasnú správu o tom, čo mu hodnotiteľ hovorí a mal by pochopiť mieru toho, čo sa mu hovorí. Nejasnosť poskytuje dve úskalía:
- hodnotený nepochopí plnú šírku správy, nevhodne si domyslí to, čo nebolo formulované dostatočne presne.
- Zodpovedná, je treba presne vedieť, čo chceme podaním spätnej väzby dosiahnuť. Hodnotenému treba pomôcť, usmerniť ho, nie povedať mu, ako je neschopný. Preto je treba uvedomiť si zodpovednosť, ktorá vyplýva pre hodnotiteľa a podľa toho riadiť obsah a formu podávania spätnej väzby.

Pri poskytovaní spätnej väzby môže hodnotiteľ využiť niektorú z nasledujúcich foriem:

- opisnú, pri ktorej sa hodnotenému povie iba to, čo hodnotiteľ pozoroval,
- hodnotiacu, kde sa prijímateľovi spätnej väzby povie, ako jeho konanie hodnotí okolie z určitého aspektu, napríklad ako to vplýva na jeho výkon, ako to pôsobí na spolupracovníkov,
- explicitnú, kde spätná väzba bude jasným, otvoreným konštatovaním (ale nemá ísť o necitlivé vyjadrovanie),
- implicitnú, ide o vyjadrenie „medzi riadkami“, ale tak, aby to hodnotený pochopil.

Zásady prijímania spätnej väzby

Vyžadovanie a následné využitie spätnej väzby v procese hodnotenia má tiež svoje hranice, resp. zásady. Prijímateľ by mal vedieť s poskytnutými informáciami efektívne nakladať, to znamená, mal by byť pripravený vhodne ich využiť. Nie je to jednoduché, najmä pokiaľ sa dozvie negatívne správy, ale mal by dodržať nasledujúce zásady:

- s informáciou nemusí súhlasiť, ale mal by byť dostatočne kritický a objektívny,
- sám rozhodne, čo so spätnou väzbou urobí: či ju prijme alebo odmietne, ale vždy je lepšie byť pripravený na zmenu ako jej odolávať,
- treba sa vyhýbať vysvetľovaniu, popieraniam, protiargumentovaniu, dokazovaniu a obhajovaniu, pretože spätná väzba je informáciou o tom, ako nás iní vidia,
- spätná väzba je dôležitá na to, aby sa hodnotený mohol zlepšovať a rozvíjať sa.

Metóda BARS v procese hodnotenia ľudského kapitálu

Objektívne asi neexistuje „najlepšia metóda“ hodnotenia ľudského kapitálu, výber jednotlivých metód závisí od individuálnych potrieb podniku: predmete podnikania, uplatňovania manažérskych praktík, podnikovej kultúry. Je zrejme že do popredia sa dostávajú kvalitatívne metódy hodnotenia ľudského kapitálu, medzi ktoré môžem zaradiť aj metódu BARS, Behaviorally Anchored

Rating Scale⁶⁹. Podstatou tejto metódy je predpoklad, že vhodné správanie zamestnancov implikuje k požadovanému a efektívnemu pracovnému výkonu. Pri hodnotení teda nejde o priame merateľné ukazovatele, ale hodnotí sa prístup k práci, dodržiavanie určitého postupu pri práci a celkové správanie sa v práci. Aj pri tejto metóde je najdôležitejšie zvoliť správny počet a náplň hodnotiacich kritérií, pomocou ktorých sa výkon zamestnanca hodnotí. Kritériá je vhodné rozdeliť podľa konkrétnych profesií v rámci podniku tak, aby rešpektovali požiadavky na konkrétne pracovné miesto, čo znamená, že samotný výber hodnotiacich kritérií má byť v súlade s pracovnou náplňou a pozíciou zamestnanca. Voľba počtu aj obsah kritérií nemá žiadne obmedzenia, dôležité je, aby boli jasné, zrozumiteľné a rešpektovali jednotlivé úrovne pracovného výkonu. Medzi odporúčané kritériá v hodnotení ľudského kapitálu sa zaraďujú nasledovné:

- schopnosť strategicky riadiť a plánovať,
- schopnosť viesť a riadiť ľudí,
- schopnosť analyzovať, rozhodovať sa,
- vzťah k riziku,
- pozitívny prístup k zmenám,
- organizačné schopnosti,
- jazykové znalosti,
- plnenie pracovných úloh.

Druhá dôležitá úloha pri využívaní tejto metódy je vhodné nastavenie hodnotiacej škály, ktorá sa skladá z presne definovaného počtu stupňov, najčastejšie sa využíva 5 stupňová škála. Je dobré, keď sa na definovaní hodnotiacej stupnice podieľajú aj hodnotení zamestnanci, nakoľko to zabezpečuje väčšiu objektivitu. Obsah aj rozsah hodnotiacej škály je taktiež interná vec podnikov.

Metóda BARS je podobne ako väčšina kvalitatívnych metód orientovaná do budúcnosti, jej význam spočíva najmä v tom, že má zabezpečiť súlad medzi schopnosťami zamestnancov a potrebami, resp. cieľmi spoločnosti. Pozitívom tejto metódy je, že dokáže určiť presný vzorec požadovaného správania sa zamestnancov a na základe výsledkov aj zistiť rozdielnosť medzi modelovým a reálnym pracovným správaním zamestnanca. To dáva priestor na zlepšovanie výkonnosti a správania zamestnanca.

Výhoda metódy BARS spočíva najmä v tom, že nevyžaduje zložité matematické metódy, je teda ľahko zvládnuteľná. Zabezpečuje jednoduchú a zrozumiteľnú spätnú väzbu. Použitie, resp. využitie výsledkov však závisí od existujúcej firemnej kultúry, ktorú môžeme považovať za hlavný faktor spôsobu interpretácie výsledkov.

Nevýhoda tejto metódy je hlavne v tom, že vyžaduje náročnú prípravnú fázu (zaškolenie), bez ktorej by sa však ťažko zabezpečovala objektivita celého hodnotiaceho procesu.

Metóda Assessment Centra v procese hodnotenia ľudského kapitálu

Niekedy vzniká požiadavka presnejšie zhodnotiť schopnosti hodnoteného zamestnanca a to nielen pre personálne plánovanie v podniku, resp. zistenie jeho potenciálu a tým využitie ľudského

⁶⁹ <http://performance-appraisals.org/faq/bars.htm>

kapitálu, ale aj pre samotného hodnoteného zamestnanca na poskytnutie spätnej väzby kvôli jeho ďalšiemu pôsobeniu vo firme. Práve vtedy je vhodné využiť metódu Assessment Centra⁷⁰, ktorá sa opiera o simuláciu reálnych podmienok a pozorovanie zamestnanca. Základom tejto metódy je pozorovanie pracovníka pri činnosti v hodnotiacom stredisku. Ide o dlhšiu a náročnejšiu metódu počas jedného až viacerých dní, obvykle v tíme viacerých zamestnancov, kde hodnotení zamestnanci sú vystavení podobným podmienkam, v akých bežne pracujú. Napríklad sú pod intenzívnou pracovnou záťažou dlhšiu dobu, sú vystavení nedostatku času, tlaku situácie, musia argumentovať, presvedčať, dokonca môžu byť kritizovaní a popri tom musia plniť stanovené úlohy. Táto metóda umožňuje pozorovať správanie pracovníka aj v pracovných záťažových a hraničných situáciách, ktoré by sa pri bežnom spôsobe pozorovania práce nedalo odhaliť. Nedochádza k skresleniu pozorovania tým, že hodnotiteľ vlastne nemá možnosť vidieť hodnoteného zamestnanca „v akcii“, lebo kedykoľvek majú spolu rozhovor, je situácia iná, ako keď je hodnotený zamestnanec v pracovnej situácii.

Dôležité pri tejto metóde je stanoviť kritériá posudzovania, ktoré sú odvodené od potrieb pracovnej pozície, na ktoré sa zamestnanec vlastne „dolaďuje“. Posudzuje sa, ako zamestnanec spĺňa tieto kritériá. Je dokonca možné, že prejaví vlastnosti a schopnosti, ktoré neboli predmetom posudzovania, ale môžu byť cenné v inej pozícii. Posudzovanie adeptov môže byť priebežne vykonávané posudzovateľmi, ktorí sú prítomní, ale nezasahujú do procesu. Táto metóda jednoznačne patrí do rúk odborníkov, ktorí musia:

- zostaviť kritériá posudzovania odvodené od potrieb pracovnej pozície,
- vhodne zostaviť plán činnosti, aby sa mohli prejaviť posudzované vlastnosti,
- zorganizovať celý priebeh, aby nenastali rušivé a skresľujúce momenty,
- analyzovať správanie hodnoteného,
- vhodne interpretovať získaný materiál, aby sa dal využiť pre ďalšie rozhodnutia rozvoj podniku.

Hodnotiace stredisko nie je lacnou záležitosťou, ak však má byť zamestnanec hodnotený dôkladne a objektívne, je to najlepší nástroj. Napríklad pri rozhodovaní o postupe zamestnanca na dôležitú alebo kľúčovú pozíciu. Je to zrejme najvypovednejšia metóda, ktorá odpovie na nasledujúce otázky:

- Aké je správanie zamestnanca pod pracovnou záťažou?
- Ako reaguje na situáciu s nedostatkom informácií pre rozhodovanie?
- Ako reaguje na „zle“ riešiteľné situácie (ak neexistuje bezbolestné riešenie)?
- Ako reaguje v situácii, kde musí niesť riziko?
- Ako reaguje v situácii, keď je kritizovaný?
- Ako vie argumentovať a zvládať námietky iných?
- Ako reaguje, keď sa neprijmú argumenty?
- Ako dokáže motivovať a presvedčiť iných?
- Aké má postoje v špecifických situáciách?
- Aké hodnoty vyznáva zamestnanec a v akom hodnotovom rebríčku?

⁷⁰ Uvedená metóda je v ponuke väčšiny personálnych agentúr a text spracovaný v predkladanej dizertačnej práci vychádza z ich interných podkladov.

Medzi základné charakteristické vlastnosti hodnotenia metódou Assessment Centra patria:

- hodnotenie je objektivizované z hľadiska vlastností hodnoteného, ktoré prejavuje v záťažových situáciách; poskytuje najúplnejšie informácie z uvedených metód;
- je drahé a časovo náročné.

Metóda Johari okno a jeho interpretácia v procese hodnotenia zamestnancov

Za dôležitý prvok hodnotiaceho procesu sa považuje spätná väzba. Pod spätnou väzbou rozumieme obojstranný prenos informácií, resp. komunikáciu medzi zúčastnenými stranami. Komunikácia sa deje na vecnej rovine, keď sa prenášajú vecné informácie, má však aj osobnú rovinu, keď sa prenášajú informácie o tých, ktorí komunikujú.

Funkcia spätnej väzby je v dvoch smeroch: pre prijímateľa a pre toho, kto ju dáva. Pre prijímateľa je spätná väzba výdatným informačným kanálom o tom, ako ho vnímajú iní a to mu umožňuje korekcie jeho správania. Samozrejme iba vtedy, ak tieto informácie získa a použije. Ak človek poskytne spätnú väzbu, získava šancu, že sa medzi ním a partnerom (nadriadený, podriadený, kolega) komunikácia zlepší vo vzťahovej rovine a tým aj v rovine vecnej.

Poskytovanie a využívanie, resp. vyžiadanie spätnej väzby je dôležitou súčasťou komunikačnej zručnosti ľudí. Ide o zručnosti v oblasti sociálnych kompetencií, ktoré umožňujú napríklad motivovať ľudí, delegovať im úlohy a v neposlednom rade získavať informácie o ich výsledkoch, názoroch.

Miera komunikatívnosti, resp. poskytovania spätnej väzby, je u ľudí rozličná. Ak človek chce urobiť korekcie vo svojom správaní smerom k želanému stavu, je prvou podmienkou vedieť, aký som teraz. Obidva procesy spätnej väzby, t. j. dávanie a využívanie spätnej väzby, môžu mať rozličnú mieru. Sú ľudia, ktorí hovoria málo, ľudia, ktorí komunikujú obojstranne veľa, ľudia, ktorí viac hovoria ako počúvajú a ľudia, ktorí veľa počúvajú, ale o sebe hovoria málo. Tento pomer schopnosti komunikácie ukazuje Johari okno⁷¹: grafická metóda ktorou sa vyjadruje miera a využívanie spätnej väzby. Poznať práve túto mieru u jednotlivých zamestnancov je v procese hodnotenia veľmi dôležité a umožňuje použiť výsledky z hodnotiaceho procesu efektívne. Práve preto sa odporúča považovať metódu Johariho okna, resp. Johari test, za súčasť hodnotenia ľudského kapitálu. Ide o symbolické rozdelenie vlastného ja do štyroch oblastí. Tieto štyri oblasti predstavujú štyri súčasti osobnosti, ktoré hrajú úlohu v procese komunikácie. Neexistujú oddelene od seba, naopak, sú od seba závislé.

Johari okno:

		JA O SEBE	
		VIEM	NEVIEM
INÍ O MNE	VEDIA	VEREJNÁ Oblasť	SLEPÁ oblasť
	NEVEDIA	SKRYTÁ Oblasť	NEZNÁMA oblasť

⁷¹ Johari okno je metóda, nástroj v psychológii, ktorej tvorcami sú Joyef Lufta a Harry Inghama a vznikla v roku 1995 v USA.

Ľavá horná časť okna, Verejná oblasť, predstavuje oblasť efektívnej komunikácie s druhým človekom, kde prebieha obojstranná komunikácia, pri ktorej ja o sebe viem, lebo mám informácie od druhých a tí druhí o mne vedia, lebo im informácie poskytnem.

Existujú však názory, ktoré druhý človek o mne má, ale mi ich neposkytol, alebo ich poskytol, ale ja som ich však nezachytil. To sú informácie, ktoré ja o sebe nedostanem, hoci iní ich vedia. A tiež existujú postrehy a názory, ktoré som ja vypozeroval o druhom človeku alebo som ich vyvodil, ale nepovedal som mu ich. Teda ja viem, ale ten druhý nie, lebo som mu to nepovedal. Aj takéto vzťahy zachytáva Johari okno.

Kvadrant „Slepá oblasť“ vyjadruje stav, keď ja o sebe poskytnem informácie, takže druhí o mne vedia, ale nezískam ich od druhého. Buď preto, lebo ich ten druhý nehovorí, alebo preto, že nepočúvam. Výsledkom je, že vznikne pre mňa informačné slepé miesto o mne samom, pričom iní mnohé moje vlastnosti poznajú.

Kvadrant „Neznáma oblasť“ vyjadruje tie informácie, ktoré navzájom o sebe nevieme, hoci existujú. Môžu to byť skryté schopnosti, ktoré som v sebe neodhalil ani ja, ani iní.

„Skrytá oblasť“ vyjadruje stav, keď ja o sebe informácie viem, získam ich od iných, ale ja neposkytnem informácie o sebe, ani neposkytnem informácie o tom, čo si o tom druhom myslím. Výsledkom takejto komunikácie je, že ten druhý pozoruje iba moju fasádu a nevie, čo sa za ňou skrýva.

Z hľadiska prijímania spätnej väzby je dôležitý tvar komunikačnej oblasti jednotlivých zamestnancov, na ktorý treba v procese hodnotenia prihliadať a vyhnúť sa tak nesprávnym rozhodnutiam. Rozlišujeme štyri typické prípady:

Príliš veľké neznámo je stav, keď je komunikačná oblasť malá, človek je veľmi neosobný, nevyužíva ani spätnú väzbu poskytnutú inými, ani sa nevyjadruje k iným ľuďom. Takýchto ľudí môžu ostatní vnímať ako chladných a utiahnutých. Úroveň dôvery k nim je nízka, lebo málo komunikujú.

	Príliš veľké neznámo

Ak sa človek vyjadruje smerom k iným a sám nevyužíva informácie od iných, má komunikačná oblasť príliš veľké slepé miesto. Takýto človek o sebe veľa rozpráva, ale málo počúva. Nie je dôležité, či mu druhí neposkytujú spätnú väzbu, alebo mu ju poskytujú, no on je nevšímavý, výsledok je rovnaký. Takýchto ľudí považuje okolie často za arogantných, pretože málo dbajú na reakciu ostatných.

	Príliš veľké slepé miesto
--	---------------------------

Človek, ktorý pozorne vníma od druhého informácie o sebe, dokonca sa ich dožaduje, ale neposkytuje informácie druhému, má komunikačnú oblasť skrytú. Dostáva informácie o sebe, ale sám za to poskytuje veľmi málo. Dominantnou oblasťou takýchto ľudí je fasáda, za ktorú sa ťažko dostať. Preto takých ľudí často podozrievajú, pretože vzbudzujú pocit, že ukrývajú dôležité informácie a to následne vzbudzuje nedôveru.

Skrytá oblasť (veľká fasáda)	

Ak je komunikačná oblasť veľká v oboch smeroch, znamená to dobré podmienky komunikácie, lebo taký človek dobre využíva poskytovanie aj vyžadovanie spätnej väzby. Ľudia, ktorí využívajú tento štýl vytvárajú čestné a dôveryhodné vzťahy. Podnik by mal presadzovať práve tento štýl využívania spätnej väzby, nakoľko podporuje dobré medziludské vzťahy a z nich vyplýva vyššia pracovná výkonnosť zamestnancov.

Záver

Nemožno tvrdiť, že uvedené štyri metódy majú v podnikovej praxi široké zastúpenie, ale personalistika v rámci celostného manažmentu poukazuje na potrebu budovania pozície firmy postavenej na ľudskom kapitále s vysokou kvalifikovanosťou, flexibilitou a kreatívnosťou a práve takéto metódy sú schopné tento potenciál skutočne odhaliť.

Použitie týchto metód hodnotenia v malých a stredných podnikoch sa samozrejme, môže odporučiť, no vzhľadom na finančnú náročnosť a často krát prirodzené väzby rodinného typu v podstate využitie týchto metód vylučujú.

Literatúra

- ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů*. Praha: Grada Publishing, 2007, 789 s. ISBN 8024714078.
- COATES, Ch. *Efektivní řízení*. Praha: Grada Publishing, 1997. ISBN 8071693928.
- COLE, G. A. *Personal Management. Theory and Practice*. London: Continuum, 2000, 410 s. ISBN 0826453880.
- KACHAŇÁKOVÁ, A. *Riadenie ľudských zdrojov*. Bratislava: Sprint, 2007, 207 s. ISBN 8089085830.
- SZARKOVÁ, M. *Psychológia pre manažérov a podnikateľov*. 2. vyd. Bratislava: Sprint, 2007, 286 s. ISBN 8089085776.
- LUBELEC, L. Ako efektívne zaviesť a udržať systém pracovného hodnotenia? In: *Personalistika – Práca – Mzda*. 2003, roč. 8.
- PODSTRELENEC, J. Hodnotiace rozhovory. In: *Trend*, roč. 10, č. 4, 2004. ISSN 1214-4594
- <http://www.e-360.sk/metoda.php>
- <http://performance-appraisals.org/faq/bars.htm>

Selected methods of evolution of human capital and their use in corporate practice

Annotation: Staff assessment is an important part of human resource management.

Despite the broad representation of the theoretical methods for the assessment of employees in businesses this scale notu sed. In recent years, some, especially large comapnies, addressing personnel institutions with a requirement for this activity and are generally the sponsor and finance the activities. The methods currently recommended by agency personnel may be effective in terms of corporate experience include:

- Reaction from bottom in the process of evaluating human capital*
- Bars in the evaluation of human capital*
- Assessment Center in the evaluation of human capital*
- Johar window and its interpretation in the process of assessment of employees*

Key words: human capital, assessment of employees, methods of assessment

NOVÉ TRENDY VO VÝUČBE PRÁVNÝCH DISCIPLÍN NA STAVEBNEJ FAKULTE STU V BRATISLAVE

Ján Florián Gajniak

Abstrakt: *V príspevku poukazujeme na štandardné postupy pri výučbe právnych disciplín na Stavebnej fakulte STU v Bratislave, ako aj na nové trendy a špecifiká tohto pedagogického procesu.*

Kľúčové slová: *pedagogický proces, fakulta, právna disciplína, poslucháč, pedagóg,*

Výučba právnych disciplín na Stavebnej fakulte Slovenskej technickej univerzite /ďalej len „STU“/ v Bratislave prebieha v dennej ako aj externej forme štúdia. Základný účel, zásady a pravidlá pedagogického procesu právne upravuje zákon č. 131/2002 Z.z. o vysokých školách a zmene a doplnení niektorých zákonov, v platnom znení. Kvalita výučby právnych disciplín na technických univerzitách zahŕňa v sebe viacero základných pilierov, ktoré pomáhajú poslucháčom na jednej strane v teoretickej rovine k nadobudnutiu poznatkov z daných právnych odvetví a na druhej strane v praktickej rovine k zručnosti aplikovať tieto vedomosti v profesionálnom a súkromnom živote.

V príspevku chceme vyzdvihnúť základné kvalitatívne parametre výučby právnych disciplín na Stavebnej fakulte STU v Bratislave /ďalej len „fakulta“/ ako aj prehľad právnych disciplín, ktoré sa vyučujú na fakulte, ďalej základné požiadavky na zmeny v obsahu a forme ukončenia výučby. Vo vyššie uvedenom kontexte ide o to, aby bola rovnováha jednotlivých právnych disciplín zaradených do výučby v rámci jednotlivých študijných programov s potrebami praxe.

V rámci kvality výučby právnych disciplín na fakulte sú viaceré odborné aspekty, avšak tri z nich patria medzi základné:

1. Štruktúra právnej problematiky v kontexte systému právneho predmetu a práva v širšom význame.
2. Základne pojmy a inštitúty v danej právnej disciplíne.
3. Príklady, ktoré smerujú k samostatnej tvorbe zadaní zmlúv, iných právnych úkonov, právnych podaní a žalôb poslucháčmi.

Samozrejme, že všetky naznačené odborné aspekty pri výučbe právnych disciplín sa viac alebo menej prekrývajú, resp. dopĺňajú, ale hranice rozdielov sú viac ako badateľné. V tomto príspevku je snaha jednotlivé aspekty stručne charakterizovať, aby bola zdôraznená ich funkcia a význam.

Prvý odborný aspekt:**Štruktúra právnej problematiky v kontexte systému právneho predmetu a práva v širšom význame.**

Je pochopiteľné, že už pri samotnom konštituovaní relevantného obsahu jednotlivých predmetov právnych disciplín, resp. tvorbe sylabusu predmetu, bolo zohľadnené postavenie právnej problematiky predmetu v systéme právneho odvetvia a práva v širšom poňatí.

Z praktického hľadiska je účelné vymedziť rozsah základných právnych predpisov, rozsah základných vykonávacích právnych predpisov a napokon základnú štruktúru členenia základného právneho predpisu, eventuálne v odôvodnených prípadoch základných vykonávacích predpisov. Poslucháč musí získať základnú predstavu o rozsah právnej úpravy predmetu, pretože pokiaľ pedagóg nevyvedie hranice predmetu poslucháč má predstavu, že právne predpisy sú nezvládnuteľné a „akosi“ neohraničené. Je nutné a prospešné tento aspekt zaradiť aj do sylabusu konkrétnych predmetov a rovnako do skúšobných otázok.

Základnou funkciou vyššie uvedeného postupu je zvládnutie orientácie sa v predmete a v systéme daného právneho odvetvia pri kontrétnom hľadaní právnych noriem s odbornej praxe absolventa vysokej školy.

Druhý odborný aspekt:**Základne pojmy a inštitúty v danej právnej disciplíne.**

Nové pojmy a inštitúty v právnom vednom odbore sú na jednej strane obohatením pre samotného poslucháča, ale na druhej strane automaticky vyžadujú od neho určitý pozitívny vzťah k tomu odboru. Pedagóg istým spôsobom predurčuje tento vzťah, napríklad už aj tým, že je odborníkom v danom odbore, pričom má bohaté teoretické a praktické skúsenosti.

Pri právnych disciplínach je špecifické pri osvojovaní si pojmov a inštitútov, že sú „akosi“ odtrhnuté od zeme a „akosi“ príliš abstraktné. To je v konečnom dôsledku aj pravda, pretože základným materiálom na ktorom sa stavia sú spoločenské vzťahy pretavené cez právne normy do právnych vzťahov.

Aj napriek vyššie uvedeným súvislostiam pojmy a inštitúty v právnej problematike sú stabilné do doby pokiaľ je právna norma účinná. Dokonca možno konštatovať, že práve technický a ekonomický rozvoj veľkou mierou mení právnu úpravu a v rámci toho vznikajú nové právne pojmy a inštitúty. Presnosť vymedzenia právnych pojmov a inštitútov je metodickou nevyhnutnosťou, ale na druhej strane výkladové možnosti spojené s príkladmi sú určitou kompenzáciou a pomôckou na zvládnutie základov právnych predmetov.

Latinské výrazy pojmov a inštitútov sa príliš často nepoužívajú, ale vo vhodných prípadoch sú na mieste.

Konštatovanie, že právne pojmy a inštitúty sú fundamentom a skeletom pre pochopenie kontrétného právneho vzťahu sa potvrdzuje v praxi absolventov fakulty.

Tretí odborný aspekt:

Príklady, ktoré smerujú k samostatnej tvorbe zadaní zmlúv, iných právnych úkonov, právnych podaní a žalôb poslucháčmi.

Používanie príkladov vo výučbe právnych disciplín je rutinná záležitosť všetkých pedagógov. Relevantný obsah sylabusov predmetov právnych disciplín nepredpisuje rozsah a formu používania príkladov. Rovnako aj zadania pre poslucháčov pedagóg určuje samostatne.

Na prvý pohľad v tejto oblasti nie sú problémy vecného ani odborného charakteru. Pri bližšej analýze však zistíme, že obsahový rámec príkladov musí byť v korelácii s harmonogramom výučby a prebratou materiálou a použitá forma /písomná alebo ústna/ musí byť prezentovaná v primeranom stave, aby došlo k správnej interakcii s poslucháčom. Inak povedané, že je možné používať príklady vo výučbe bez hlbšieho zámeru a účelu, resp. tak neprimerane, že poslucháč im nerozumie a stráca akúkoľvek pozornosť k preberanej právnej problematike.

Požiadavky praxe nadstavujú parametre pre používanie príkladov a v tejto väzbe na požiadavky pedagóga na samotného poslucháča. Súbežné vykonávanie právnej praxe a výučby predmetov právnych disciplín pedagógom je najlepším základom pre stanovenie praktických požiadaviek pre poslucháčov fakulty, pretože neexistuje žiadna metodika alebo normy v štúdijských programoch fakulty. Pre určenie a optimalizáciu používania príkladov by bolo prospešné vykonať analýzu potrieb praxe na absolventa fakulty. Výskum by mohla realizovať katedra humanitných vied fakulty na báze požiadaviek jednotlivých odborných katedier.

Prehľad právnych disciplín vyučovaných na fakulte v roku 2010, letný semester¹:

názov predmetu	štúd.program²	stupeň štúdia	prednáška/cvičenie	počet študentov
Základy práva	VSH	1/3	1/1	77
Základy práva	MPM	1/3	2/0	19
Stavebné právo	PSA	1/4	2/0	329
Stav.a hosp. právo	NKP	2/2	1/1	11
Stav. a hosp.právo	NKI	2/2	1/1	37
Stav.a hosp.právo	TZB	2/2	2/0	28
Stavebné právo	AKP	2/2	2/1	20
Práv.formy podnikania	PSA	1/4	2/0	235
Stavebné právo	ERS	2/2	2/1	31
Pozemkové právo	GaK	2/2	2/0	59
Stavebné právo	TS	2/2	2/2	8

Prehľad právnych disciplín vyučovaných na fakulte v roku 2010, zimný semester¹:

názov predmetu	štúd.program ²	stupeň štúdia	prednáška/cvičenie	počet študentov
Základy práva	PSA	1/3,4	2/0	11
Stavebné právo	IŽP	1/2	1/1	7
Autorské právo a právna úprava dizajnu	PSA	2/2	2/1s	35

Záver a nové trendy vo výučbe právnych disciplín

Tím katedry humanitných vied fakulty v posledných rokoch venoval značné úsilie, aby do maximálnej miery „pretlačil“ práve relevantný rozsah a obsah výučby jednotlivých právnych disciplín v rámci jednotlivých študijných programov na fakulte. Vyššie uvedený prehľad je v danom roku špecifický, nakoľko v roku 2010 bola realizovaná výučba podľa novej akreditácie, ktorá istým spôsobom zmenila tradičný model výučby právnických disciplín a preto pri podrobnejšej analýze v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi došlo k úbytku rozsahu výučby právnických disciplín. Vyššie uvedený stav však v priebehu ďalšieho študijného roka bude vyrovnaný.

Môže sa zdať, že rozsah a obsah výučby právnych disciplín v programoch výučby na fakulte je optimálny. Toto tvrdenie však nebude celkom pravdivé, ak sa do výučby právnych disciplín nezaradí aj právna problematika práva duševného a priemyselného vlastníctva, vo všetkých študijných programoch, eventuálne základné otázky pozemkové práva v rozsahu podľa druhu študijného programu. To je samozrejme jeden z návrhov nového trendu výučby právnych disciplín, resp. základ na ktorom sa dá stavať kvalita výučby. Je úlohou pedagógov, aby pravidelne do jednotlivých tém zaradovali novelizácie právnych predpisov, ktorých nie je v posledných rokoch práve najmenej. Rovnako pokiaľ možno aj najnovšiu judikatúru k jednotlivým študijným otázkam. V porovnaní s ostatnými technickými univerzitami v Slovenskej republike, na ktorých sa realizuje výučba právnych disciplín s ukončením výučby skúškou, je na našej fakulte ukončenie výučby týchto právnych disciplín výhradne formou klasifikovaných zápočtov, čo neadekvátne pôsobí na kvalitu prípravy študentov pre prax. Ďalším návrhom nového trendu je skutočnosť, aby pri najbližších akreditáciách študijných programov inžinierskeho štúdia, vo všetkých právnych disciplínach vyučujúcich sa na fakulte, bola povinná forma ukončenia štúdia skúškou, tak ako je to na všetkých vyspelých technických univerzitách.

Literatúra

[1] Pedagogické úväzky za rok 2010 KHUV – archív katedry

[2] Vysvetlivky skratiek študijných programov sa nachádzajú v študijných programoch roku 2010

New trends in the teaching of legal disciplines at Faculty of Civil Engineering STU in Bratislava

Abstract: *In this paper we show the standard approaches to teaching legal disciplines in Faculty of Civil Engineering STU in Bratislava, as well as new trends and specifics of the teaching process.*

Keywords: *educational process, faculty, legal discipline, student, teacher*

DOBYTÍ OBTÍŽNÉHO TRHU – PŘÍKLAD Z HISTORIE: BEATE UHSE

Jana Geršlová

Abstrakt: Existuje řada značek, které vznikaly a prosazovaly se na trhu za nepříliš příznivých podmínek. Je ovšem jedna, která dokázala zdánlivě nemožné – překonat tabu společnosti a etablovat se díky postupně vypracovávané koncepci úspěchu: dnes jeden z největších koncernů s erotickým zbožím – Beate Uhse. Článek mapuje jednotlivé etapy vývoje firmy a dokládá, jak postupně důsledným spojením „chytrého“ marketingu a několik desítek let trvajícím otevřeným kontaktem se zákazníky se podařilo postupně vydobýt zpočátku zcela „nepřátelský“ trh.

Klíčová slova: trh, značka, marketing, tvorba značky, hospodářské dějiny, podnikatelské osobnosti

Úvodem

Značka a její tvorba, to je téma mnoha publikací napříč všemi ekonomickými obory. Značka a její vývoj úzce souvisí s úspěchem firmy – pokud se kolem sebe rozhlédneme, existuje řada úspěšných značek, které by si zasloužily naši pozornost – Coca Cola, Mercedes, BMW, Ford, IKEA, Jacobs, Adidas, Sacher, Siemens, Stollwerk, Schwarzkopf, Toyota, Zeiss a celá dlouhá řada dalších. Proč tedy zrovna Beate Uhse? Její příklad je velmi zvláštní, a kromě toho, že je hodný obdivu, skrývá v sobě řadu i dnes aktuálních poučení. I když Beate Uhse v roce 2001 ve svých téměř 82 letech zemřela, pokusila se v poslední etapě svého života o ohlédnutí zpět a vydala celou řadu knížek (spoluautory byli žurnalisté, kteří vyprávění dali potřebnou „fazonu“) o více než 50 letech svého podnikání. Podnikání ve světě erotiky, ovšem v době, kdy byla společnost počátku 50. let prudérní, se však v jednoduchých zásadách příliš nelišilo od jiných – především v otázkách budování značky. Souviselo to s budováním podnikové kultury a celé podnikatelské filozofie – spojené po celou dobu velmi úzce s podnikatelskou osobností Beate Uhse.

Celý život Beate Uhse (1919–2001) byl spojen a ovlivněn společenskými a politickými podmínkami, které mnohdy nečekaně a bolestivě zasahovaly do jejího života, který je načrtnut v základních rysech. Článek vysvětluje, jak vlastně vznikl nápad podnikat v takovém nezvyklém oboru a jakými kroky se mladá podnikatelka ubírala v dobách německého hospodářského zázraku. Nešlo jen o podnikání, ale v mnoha případech o bitvy právníků, které končily ve většině případů úspěšně a postupně také lámaly ledy ve společnosti. Zvrat začal od okamžiku agresivnějšího vstupu médií a zcela záměrné a důsledné práce Beate Uhse směrem k veřejnosti. Beate Uhse pak sama popisuje zásady tvorby své značky a strategie úspěchu firmy – ale i momenty, které byly slepou uličkou.

Životopis

Beate Köstlin, tak se jmenovala Beate za svobodna, se narodila v roce 1919 v malé vesničce Wargenau nedaleko města Königsberg (dnes Kaliningrad) ve východním Prusku jako nejmladší

dceru ze tří dětí rolníka Otto Köstlin a lékařky Margarete Köstlin-Räntsch.⁷² U své matky nacházela vzor pro svou pozdější samostatnost – její matka byla totiž jednou z prvních lékařek v Německu vůbec, emancipovaná, i když to slovo bylo tehdy zcela neznámé. Beate navštěvovala Odenwaldschule v Heppenheimu a na ostrově Juist, bydlela v internátech. Rodiče vychovávali své děti velmi liberálně a zcela otevřeně s nimi probírala nejrůznější stránky života včetně sexuality a vztahů. Beate byla sportovně velmi nadaná, např. ve svých 15 letech se stala mistryní Hesenska v hodu oštěpem. Byla ovšem zcela imunní proti přáním svých rodičů stát se také lékařkou či převzít otcův statek. Řadu svých aktivit konala Beate v té době právě natruc rodičům. V šestnácti opustila školu a odešla do Británie pracovat jako au-pair. Poté se vrátila domů a na přání rodičů absolvovala vzdělání v oblasti vedení hospodářství. V sedmnácti letech si splnila svůj dětský sen – i přes svůj věk získala letecký průkaz a dostala v Berlíně místo u jedné letecké firmy. V roce 1938 složila další zkoušku uměleckého létání. Byla členkou německého leteckého klubu a účastnila se mezinárodních leteckých soutěží. Brzy také získala prestižní místo – zalétávala nová letadla. Kromě toho pracovala pro film – jako dublérka natáčela dobrodružné letecké scény, především ve filmech s Hansem Albersem, tehdejším filmovým idolem, kterého ona sama také velmi obdivovala.

Čtyři týdny po začátku druhé světové války se provdala za leteckého instruktora – a také svého učitele létání – Hanse-Jürgena Uhseho, který byl další den po jejich svatbě povolán do armády. Sama, ve svých dvaceti letech, převážela letadla Luftwaffe na místa jejich nasazení, brzy v hodnosti kapitána. V roce 1943 se stala matkou, její muž zahynul v květnu 1944 při nočním útoku. Beate se vrátila do armády. V posledních dnech dubna 1945 se jí podařilo uletět z obklíčeného Berlína s dvoumotorovým letadlem, půl hodiny před obsazením letiště Gatow sovětskými jednotkami. Na palubě měla s sebou tehdy svého osmnáctiměsíčního syna, chůvu, leteckého mechanika a dva zraněné. Letadlo přistálo ve Šlesvicko-Holštýnsku. Beate Uhse byla uprchlík a matka s dítětem – to byla ta nejhorší možná varianta existence ve vyhladovělém poválečném Německu. Musela vymyslet způsob, jak z této situace ven. Začala podnikat.

V roce 1949, to jí bylo třicet let, se po druhé provdala za obchodníka Ernsta-Waltera Rotermunda se zásilkovým zbožím, přijala jméno Beate Rotermund a přestěhovala se za ním do severoněmeckého města Flensburg. Ernst-Walter Rotermund, nazývaný též Ewe, pocházel z flensburské obchodnické rodiny, vrátil se po válce ze sovětského zajetí, vychovával syna Dirka a dceru Bärbel z prvního manželství, z tohoto manželství se jim narodil syn Ulrich. Po letech tvrdé práce a společného podnikání se objevily problémy: nejprve se roku 1957 rozhodl Ewe vystoupit ze společného podnikání a na chod celé firmy zůstala Beate Uhse sama. Přesto trvalo jejich manželství ještě dalších 15 let, i když se Ewe ve Flensburgu objevoval jen sporadicky. Do práce ve firmě se postupně zapojovali tři synové – Eweho Dirk i oba synové Beaty – Klaus a Ulrich. Dcera Eweho se vrátila ke své matce. Toto druhé manželství bylo rozvedeno 9. května 1972 za značného zájmu médií. Beate Uhse žila několik let s přítelem černé pleti původem z New Yorku. Nastalo také rozdělení úloh ve firmě – syn Klaus dostal na starost velkoobchod a zahraniční zastoupení, Ulrich všechny obchody firmy a vlastní filmovou produkci, Dirk se staral o reklamu a zásilkový obchod. V roce 1981 vznikla

⁷² Základní data KÖSTER, M. Lust für Millionen. In: *Brillante Bilanzen. Fünf Unternehmerinnen und ihre Lebensgeschichte*. Weinheim Basel: Beltz & Gelberg, 2005, s. 202–265.

akciová společnost Beate Uhse a došlo k výraznějšímu rozdělení sfér podnikání – Beate Uhse řídila spolu se svým mladším synem Ulrichem obchody a oblast filmu a videa, starší Klaus s Dirkem se starali o zásilkový obchod a nakladatelství. Nastaly ovšem léta tragédií, která poznamenala celou rodinu. V roce 1984 zemřel starší syn Klaus na rakovinu žaludku. Dost možná i tento osud zachránil život jeho matce – Beate Uhse se nechala též vyšetřit a byla zjištěna stejná nemoc jako u jejího syna. Podrobila se operaci i několika dalším – to ji na několik let „zpomalilo“ v jejím podnikání. Přesto se vrátila do života, dále sportovala, objevila kouzlo golfu, v 75 letech si udělala potápěčský kurz, od léta 1988 začala ve spolupráci s novináři i svou osobní asistentkou publikovat knihy o svém životě. Firma začala v roce 1992 obchodovat on-line, 1999 vstoupila firma na burzu.⁷³

Beate Uhse zemřela v létě 2001 ve Švýcarsku, kde na klinice v St. Gallen podlehla těžkému zápalu plic. Její tělo bylo převezeno do Flensburgu a pohřbeno na nedalekém lesním hřbitově v Glücksburgu.

Strategie úspěchu

Trh vyžaduje odvahu

Na svém příkladu Beate Uhse dokládá, že i trh, který se zdá být obtížný a nedostupný, lze dobýt – musí se v to věřit. Lidé si po válce pomáhali, jak mohli. Na Beate se obracely ženy o radu – co dělat, aby neotěhotněly, když trh antikoncepci nenabízel. Řada z nich se totiž s tímto problémem potýkala. Beate měla základní znalosti od své matky, v knihovně si vypůjčila literaturu a napsala brožuru, ve které vysvětlovala jednu z přirozených antikoncepčních metod plodných a neplodných dnů, tzv. teorii Knause-Ogina. Brožura nesla název „Schrift X“, tedy „Spis X“. Prodávala ho svým sousedkám a známým po dvě marky (zhruba cena čtvrt cigarety), byl k dostání také na dobírku. „Samozřejmě, že je to velmi nejistá metoda, ovšem pořád lepší, než nic“, vzpomínala Beate po letech. Zájemkyň přibývalo, prodalo se za několik měsíců přes třicet tisíc exemplářů. Množily se také dotazy a hlavně přání, zda by nemohla sehnat kondomy a další literaturu s odbornými texty k této tehdy ještě tak tabuizované oblasti. Ukázalo se, že to je pro širokou veřejnost velkou neznámou – a Beate Uhse se této poradenské role ujala. Jak sama ve svých vzpomínkách uvádí: „Víte, všechno zlé je vždy k něčemu dobré. Ztratila jsem za války vše – rodinu, zázemí, povolání a muže. Nemohla jsem se příliš ohlížet na veřejné mínění, musela jsem uživit dítě, chtěla jsem něco smysluplného dělat. Nezbyvalo mi moc prostoru na to, aby mi něco bylo trapné, nikdy jsem se nestyděla, ale také jsem nebyla nikdy hrdá“.⁷⁴ Dodnes je přesvědčená o tom, že úspěch získala svým osobním nasazením. Na rozdíl od konkurence – postupně totiž vznikaly jiné, anonymní firmy na německém trhu s nabídkou podobného zboží s tajuplnými nápisy „Erotovo zboží“ nebo „Taktní zásilka“, Beate Uhse se v každém katalogu podepsala pod svou fotografií. Vycházela totiž z pocitu, že pokud někdo chce konzultovat a řešit své problémy intimního života, musí mít před sebou reálně existující osobu, ke které bude mít důvěru. Ve svých vzpomínkách zdůrazňuje, že po celou dobu se pohybovala na tenkém ledě velmi tabuizovaného světa. Kromě

⁷³ Blíže k životopisu HOBRECHT, J. *Beate Uhse. Chronik eines Lebens*. Flensburg: Beate Uhse Holding, 2003.

⁷⁴ UHSE, B. – PRAMANN, U. *Ich will Freiheit für die Liebe – Beate Uhse. Die Autobiographie*. München: Ullstein Taschenbuch, 2001, s. 109.

právních problémů – o kterých bude ještě řeč, to bylo téma sexuality v celé společnosti. Bylo to téma navýsost tabuizované, snahy o osvětu, případy ochranné prostředky či vůbec erotické zboží narážely na bariéru morálky a také i tvrdému odporu katolické církve. Beate Uhse však nepočítala s vehemencí odporu, naopak viděla šance trhu: „chtěla jsem své peníze vydělávat zavedením moderních a užitečných produktů. I přes všechny bariéry jsem se nechtěla jen tak vzdát. Protože jsem viděla obrovské šance tohoto trhu, který se přede mnou otevíral. Chtěla jsem ho získat „normálně“, zcela seriózně, tak jak to dělali např. výrobci knoflíků, papíru nebo továrníci s punčochami...“.⁷⁵ K tomu všemu šla po nevyšlapaných cestách.

Firmě se dařilo. Šlágreem roku 1953 se stala kniha „Je v našem manželství všechno v pořádku?“, která se věnovala radám především v oblasti sexu a byla distribuovaná zákazníkům firmy zdarma. Bylo jich tehdy již kolem 200 tisíc, do roku 1960 stoupl jejich počet na jeden milión. Kolem roku 1956 začala firma zasílat některé hygienické zboží, které dnes lze běžně dostat v lékárnách, a také svůdné erotické prádlo, které Beate Uhse sama nechávala vyrábět. Z návštěvy Spojených států v roce 1961 si přivezla základní poučku: ve světě byznysu neplatí, že velké ryby požírají ty malé, ale rychlé ryby ty pomalé. A další tři důležité zásady posunuly její firmu o velký kus dopředu před konkurenci: úspěšná zásilkatelská firma musí mít své katalogy zboží v barvě, musí garantovat svým zákazníkům stoprocentní možnost vrácení zboží a poslední zásadu – zásilkový obchod musí mít také své vlastní prodejny. Tím byla prolomena poslední bariéra – roku 1962 otevřela Beate Uhse první „Sex-Shop“ na světě. Název zněl „Uhse-Shop“ a původně měl sloužit pouze jako nabídka vzorků pro zájemce, kteří si pak zboží mohli objednat v katalogu. Nečekaný úspěch urychlil otevření podobných prodejen v dalších velkých městech, obrat stoupal, padaly zábrany, především v souvislosti se společenskými změnami v Německu koncem šedesátých let.

Stejně tak, jako musela reagovat na situaci na trhu ve svých počátcích podnikání, tak tomu bylo i později. Příkladů najdeme mnoho – ať už její rychlá reakce na rozšíření trhu o spolkové země bývalé NDR po sjednocení Německa nebo při vstupu do internetového podnikání nebo po vstupu firmy na burzu. Byť šlo o kvalitativně jiné podmínky, zásada zůstala stejná: firma musí být tam, kde jsou (noví) zákazníci. Sjednocení Německa znamenalo obrovský nárůst odbytu firmy – již v prvních dnech po otevření hranic odjížděly první nákladní vozy s logem Beate Uhse do bývalé NDR s katalogy. Jako vzpomínku na toto vzrušené období měla Beate na svém pracovním stole stále položen originální kousek berlínské zdi. Beate Uhse vedla svou firmu spolu se synem Ulrichem Rotermundem (druhý syn zemřel v roce 1984). V roce 1996 oslavila firma své padesátiny mimo jiné i další zajímavou aktivitou: v centru Berlína otevřela Beate Uhse Muzeum erotiky. Znalci tvrdí, že je největší na světě. Exponáty z celého světa a mnoha historických epoch nikoho nenechají na pochybách, že erotika měla, má a snad i bude mít místo ve světě každého a bylo jen otázkou vkusu doby, jak se na ni nahlíželo.

Proč se Beate Uhse jmenuje Beate Uhse

Když pošta doručila Beatě Uhse 3. září 1947 dopis z flensburského vojenského ředitelství to, že smí podnikat, bylo to v době, kdy rozesílala „Spis X“. Firmu nazvala svým jménem. Její zásilkový obchod však byl již natolik úspěšný, že se rozhodla ponechat firmě i nadále jméno Beate Uhse, i když

⁷⁵ UHSE, B. – PRAMANN, U. *Mit Lust und Liebe. Mein Leben*. Frankfurt am Main a Berlin: Ullstein, 1989, s. 15.

bylo zcela jasné, o jaké zboží se jedná. Od počátku ale Beate Uhse zdůrazňovala, že stojí za svým podnikáním, ke každé zásilce přikládala osobní dopis, svou fotografii a podpis. Dostávala také řadu dopisů, kde se zákazníci svěřovali s velmi intimními problémy – nejprve na ně odpovídala sama, v pozdějších letech tuto agendu vyřizovali specialisté, lékaři a další odborníci. Tento vztah důvěry, spojený se jménem podnikatelky, byl jedním ze základních principů marketingu od počátku trvání firmy. Jméno Beate Uhse zůstalo i přesto, že se podruhé vdala a jejím občanským jménem bylo Beate Rotermund. 22. 2. 1952 bylo zapsáno ke jménu firmy „Zásilkový obchod pro manželskou hygienu Beate Uhse“.⁷⁶ Postupné budování image podnikatelské osobnosti bylo v podstatě už od začátku podnikatelské kariéry, vznikalo přirozeně, každodenním kontaktem se zákazníky. Na každém dopise, později i v katalozích, najdeme rukopis Beate Uhse a její typický podpis, od roku 1954 – jak bylo řečeno – přidávala i svoji fotografii. Bylo to přirozené, zvýrazněné mnoha soudními přelíčeními, ale výraz tomu dala především média. Beate Uhse byla sama své firmě tiskovou mluvčí, věděla, že čas, který věnuje kontaktu s novináři nebo jen prostě kontaktu s veřejností jako takovou – není ztracený, protože jejím cílem bylo přesvědčit společnost o tom, že její oblast zájmu je ve své podstatě úplně stejná jako každý jiný předmět podnikání. Vysvětlovala vše jasně, srozumitelně, řečí, které všichni rozuměli. Stejně tak měla velmi dobré vztahy se svými zaměstnanci a pro všechny měla vždy dveře otevřené – tato podniková kultura se zachovala ve firmě dosud.

Kondomy v džungli paragrafů

Tento nadpis jsem si vypůjčila z memoárů Beate Uhse⁷⁷, nicméně představuje velmi důležitou součást vývoje firmy, boje o značku a koneckonců i o úspěch podnikání, především v jejích počátcích. Beate Uhse začala na dobírku zasílat odbornou sexuologickou literaturu a také kondomy. Brzy byla také velmi dobře známá u flensburské policie – řada občanů se cítila ohrožena touto novou vlnou dosud tabuizovaných témat. Kromě protestů především katolických kruhů, že kazí dobré mravy, se dostala také na černou listinu těch, se kterými není záhodno se stýkat. Pohybovala se ve světě, který byl protkáán dobovými morálními představami a jako „selfmadewomen“ je postupně bourala. Měla sice za sebou skvělé advokáty, jenže i z kruhů justice, soudů a advokacie se našlo mnoho těch, kteří neustále podávali trestní oznámení.

Zásilkový obchod Beate Uhse se rozrůstal, množily se ovšem také procesy proti jeho majitelce, které byly vedeny po lince právní, státní i církevní a měly jednoho společného jmenovatele: údajná „nemravnost“. Zajímavé je, že právě v té době prudce vzrostly objednávky zboží a dotazy, které Beate shromažďovala a v publikacích se je pak snažila vysvětlovat. Vycházely publikace „Mezi čtyřma očima“, výstižný je například název jednoho z prvních katalogů: „Pohled do kouzelného světa erotiky“. Firma se potýkala i s daleko prozaičtějšími problémy, především ve svých začátcích. Všechny objednávky musely procházet přes flensburskou poštu. Beate Uhse ještě neměla zřízenou vlastní schránku a na vlastní sklady ještě chyběly finance. Beate Uhse se smíchem často vzpomínala na to, jak dopadala jednání s bankami o poskytnutí kreditu, když jenom slovo „prezervativ“, který do zásilkového obchodu patřil, se bankéři skoro báli vyslovit. Každopádně už tehdy se ukázala jako

⁷⁶ UHSE, B. *Sex sells. Die Erfolgsstory von Europas größtem Erotik-Konzern*. München: Knauer, 2002, s. 59.

⁷⁷ Tamtéž, s. 18.

skvělá podnikatelka, která dostávala na trh zboží, na které tehdejší společnost ještě nebyla připravena. Základem bylo, aby se firma pohybovala pokud možno stále na legální straně zákonů – pokud to aspoň trochu bylo možné. Tomu musela odpovídat především reklama – je jasné, že musela být jiná než na kancelářské zboží, klobouky či hračky a hlavně před ní musela být chráněna mládež. Řada zásilek katalogů firmy na adresy přímo do poštovních schránek vyvolala řadu žalob (B. Uhse uvádí z počátku padesátých let 82 žalob, žaloby byly především kvůli urážce či hanobení). K soudům se Beate Uhse zásadně dostavovala se svým advokátem osobně – žalující tak byli nuceni svou žalobu přednést „z očí do očí“ a mnoho z nich se přiznalo, že byli k žalobě přinuceni buď svou manželkou nebo farářem. Dalším bylo dokázáno, že již byli zákazníky firmy a zbytek svou žalobu stáhl. U těchto zásilek šlo navíc o označení s pečetí – obálka označovala předem obsah, takže její otevření znamenalo souhlas s jejím obsahem. Není třeba dodávat, že se i díky těmto, ale i celou řadou dalších soudních procesů o Beate Uhse postupně dovídalo stále více lidí – ostatně kolem roku 1955 uvádí 200 tisíc adres zákazníků.⁷⁸ Důsledná kontrola všech paragrafů byla od té doby ve firmě zásadou. Sama Beate Uhse se řídila heslem „důvěra je dobrá – kontrola levnější“. Především od roku 1975 se situace v Německu díky novému trestnímu zákoníku zliberalizovala, ale i poté bylo právní oddělení ve firmě vždy jedno z největších. Zásada „čím choulostivější podnikání, tím důležitější právní oddělení“ se dodržuje ve firmě dodnes. A nejen to. Firma si postupně získávala také stále více uznání, protože sama Beate Uhse se snažila otevřeně vyjadřovat k jednotlivým kauzám, vysvětlovala, že vše je přirozenou součástí života lidí a její podnikání je jako každé jiné – fair, otevřené všem, dostupné a transparentní. Je jasné, že především některým soudním procesům, především v šedesátých letech, se věnovala i média a ve velké většině stála na straně Beate Uhse.

Image úplně normální obchodnice

V padesátých letech byla Beate Uhse jako podnikatelka a obchodnice často vystavena nejrůznějším útokům. Byla žena, která se zabývala pro mnohé zcela nepochopitelnou oblastí podnikání. I když se dostavovaly postupně podnikatelské úspěchy, přece jen narážela na mnohé situace, které nečekala. Po celý život byla vášnivou sportovkyní, mezi její oblíbené sporty patřil tenis – přesto ji v roce 1963 místní flensburský tenisový klub odmítl přijmout mezi své členy, stejně tak jako ji odmítl také Svaz flensburských podnikatelek. Byla pro mnohé zosobněním zla, ale přece jen jí nikdo nemohl upřít, že se pokouší o nové cesty, firmu vede s pílí, odvahou a energicky – tohle byly vlastnosti, které německá společnosti padesátých let oceňovala. Navíc: když jako žena provozovala obchod s erotickými potřebami, byla v určité výhodě oproti muži – měla manžela, děti, starala se o rodinu, proto si nikdo nedovolil ji obvinít z pokleslých mravů. Dokázala také, že je tolerantní, liberální, odpovídala na dotazy věcně, pomáhala s problémy – zvyšovala se důvěra ke zcela konkrétní, neanonymní pomoci. Navíc tím, že měla podobný osud jako řada dalších německých žen po válce, mnozí se s jejím osudem mohli identifikovat a u řady více konzervativních lidí mohla dokonce při vši problematice svého obchodu vzbudit sympatie či důvěru. „*Posun, který zaznamenal sex v médiích v šedesátých letech, ovlivnil také i moji pozici*“, uvádí Beate Uhse ve svých vzpomínkách.⁷⁹ Dále uvádí:

⁷⁸ Tamtéž, s. 22.

⁷⁹ UHSE, B. *Lustvoll in den Markt. Strategien für schwierige Märkte*. Planegg : WRS Verlag, 2000, s. 59.

Dále jsem se chovala otevřeně a tolerantně. Protože se mi podařilo vybudovat vazby v médiích a o tyto vazby jsem po celou dobu pečovala, stal se z médií přítel. Mohla jsem také začít s tím, že jsem pečovala o naši image. Dostávalo se mi čím dále tím větší pozornosti, více jsem byla oceňována jako osobnost. Ptali se mne na téma erotika, sex, obchod a sex. Stala jsem se expertem pro všechny otázky související se sexualitou. Od té doby jsem mohla ukázat nejen své odborné kompetence, ale i kompetence firmy. Pomalu se tak tvořil obraz úspěšné podnikatelky“. Beate Uhse však zcela otevřeně pojmenovala i rizika, která jsou spojena s vazbou trojúhelníku Beate Uhse značka - Beate Uhse osobnost podnikatele - Beate Uhse firma/podnik. Všechny vazby těchto tří rovin jsou mezi sebou spojeny a ovlivňují jedna druhou. Kritickou fází v případě Beate Uhse byl rok 1971 a 1972, kdy se rozváděla se svým druhým manželem. Ewe Rotermund zapojil do této kampaně tisk a články se zabývaly opravdu nechutnými detaily vztahu. Beate Uhse se v důsledku tohoto kroku na několik let odmlčela v médiích, (podle jejího vyjádření to nebylo z vypočítavosti, ale z důvodu skutečného zklamání a rozčarování) bylo to poprvé vůbec a zdá se, že jí to přineslo respekt. Tvorba image všech tří rovin v sobě nese podle Beate Uhse řadu vazeb:

1. Co je dobré pro podnik, zpravidla prospívá i značce.
2. Co je dobré pro osobnost podnikatele, je zpravidla dobré pro značku a pro podnik.
3. Pokud podnikatelská osobnost získala negativní image či má za sebou nějaké uklouznutí, které poškodilo její image, může se tato skutečnost negativně podepsat na podniku i na značce.
4. Úspěch značky či podniku ulpívá na podnikatelské osobnosti.⁸⁰

Každopádně lze tvrdit, že velká část úspěchu firmy Beate Uhse spočívá právě v její dlouholeté a cílevědomé snaze vytvořit autentický obraz firmy, vedené jedním a jednotným stylem, otevřeně k jakýmkoliv problémům.

Závěrem

Řada prací o Beate Uhse se shoduje v tom, že její osudy kopírují osudy Německa ve 20. století.⁸¹ Po smrti Beate Uhse se objevily paralely k tomu, že její život je podobný historii zvyků a obyčejů v Německu. To, co kdysi svou vůlí a energií začala a prosazovala jedna jediná žena, znamená dnes obrovský, světově známý podnik s nepřehlédnutelnými hospodářskými výsledky. Že se o to zasloužila především sama Beate Uhse, o tom již dnes nikdo nepochybuje.

Zdá se, že je dnes možné hovořit o mýtu Beate Uhse. Ona sama se nikdy nevyhýbala tomu, aby svoje osudy skrývala za podnikání – naopak, vytvořila i svou vlastní iniciativou obraz ženy-podnikatelky – a možná že i tento obraz mněla možnost ve svých autobiografiích do jisté míry poopravit.⁸² Přesto všechno je řada jejích kroků v oblasti budování značky a dobytí trhu, který nebyl vůbec přátelský, aktuální i pro řadu dalších odvětví.

⁸⁰ Tamtéž, s. 65.

⁸¹ Např. STEEN, U. van. *Liebesperlen – Beate Uhse. Eine deutsche Karriere*. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 2003, s. 72–73.

⁸² HEINEMANN, E. D. Der Mythos Beate Uhse. Respektabilität, Geschichte und autobiographisches Marketing in der frühen Bundesrepublik. In: *Werkstatt Geschichte* 40, 2005, s. 70.

Literatura

- HEINEMANN, E. D. Der Mythos Beate Uhse. Respektabilität, Geschichte und autobiographisches Marketing in der frühen Bundesrepublik. In: *Werkstatt Geschichte* 40, 2005, s. 69–92.
- HOBRECHT, J. *Beate Uhse. Chronik eines Lebens*. Flensburg: Beate Uhse Holding, 2003. ISBN 3-00-010643-X.
- KÖSTER, M. Lust für Millionen. In: *Brillante Bilanzen. Fünf Unternehmerinnen und ihre Lebensgeschichte*. Weinheim Basel: Beltz & Gelberg, 2005, s. 202–265. ISBN 3-407-80957-3.
- STEEN, U. Van. *Liebesperlen – Beate Uhse. Eine deutsche Karriere*. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 2003. ISBN 3-434-50548-2.
- UHSE, B. – PRAMANN, U. *Mit Lust und Liebe. Mein Leben*. Frankfurt am Main a Berlin: Ullstein, 1989. ISBN 3-550-06429-2.
- UHSE, B. – PRAMANN, U. *Ich will Freiheit für die Liebe – Beate Uhse. Die Autobiographie*. München: Ullstein Taschenbuch, 2001. ISBN 3-548-60049-2.
- UHSE, B. *Sex sells. Die Erfolgsstory von Europas größtem Erotik-Konzern*. München: Knaur, 2002. ISBN 3-426-77599-9.
- UHSE, B. *Lustvoll in den Markt. Strategien für schwierige Märkte*. Planegg: WRS Verlag, 2000. ISBN 3-8092-1443-4.

Conquest of the difficult market – an example from the history: Beate Uhse

Abstract: *There is a lot of trademarks that came into existence and won recognition on the market under not very favourable conditions. But there is one of them that reached something seemingly impossible – to overcome societal taboo and establish itself thanks to gradually worked out Access conception (policy): one of the biggest today's companies of erotic goods – Beate Uhse. The paper is mapping individual steps of company development and shows, how to succeed capturing a market originally completely „hostile“ gradually by combining a „clever“ marketing with several tens of years lasting open contact with customers.*

Key words: *market, brand, trademark, marketing, label creation, economic history, entrepreneurship (business) personalities.*

ZNALOSTNÁ EKONOMIKA AKO DÔSLEDOK POSTUPUJÚCEJ GLOBALIZÁCIE

Katarína Heretiková

Abstrakt: Globalizácia je zákonný nesmierne zložitý a protirečivý proces, ktorý prináša aj pozitívne a negatívne dôsledky a je málo pochopený a vedecky preskúmaný. Z hľadiska budúcnosti ľudstva nadobúda podstatný rozmer problematika vplyvu globalizácie na dynamiku ekonomiky a kultúrno-sociálnych procesov. V tomto komplexe problémov kľúčová úloha pripadá informačným technológiám, ktoré otvorili cestu ich nevídaného zrýchlenia, prehĺbenia a rozšírenia. Prechod od industriálnej spoločnosti k znalostnej je súčasne prechodom od neobmedzeného rastu k trvalo udržateľnému rozvoju.

Kľúčové slová: ekonomická globalizácia, transformácia ekonomiky, znalostná spoločnosť

V priebehu posledných dvoch – troch desaťročí sa mimoriadne zintenzívnilo prenikanie výsledkov vedy do výroby, služieb a prehĺbila sa intelektuálnizácia rôznych aspektov fungovania ekonomiky. Vo vzájomnej interakcii sa prelínajú dve línie – utváranie znalostnej ekonomiky a globalizácia ekonomických štruktúr a procesov. Vývoj vysokosofistikovaných technológií vytvára predpoklady dlhodobého rastu. Rýchlosť vedeckých objavov a technologických aplikácií prevratne mení podmienky pre prácu a život ľudí. Výrazný vplyv majú trendy v oblastiach - informačných a komunikačných technológií, biotechnológií nanotechnológií nových materiálov a nových zdrojov energie. Zrýchľujú sa toky informácií pri súčasnej minimalizácii nákladov s tým spojených – čo je jeden z kľúčových predpokladov utvárania znalostnej ekonomiky a spoločnosti, v ktorej sa znalosti stávajú dôležitejšími ako suroviny, kapitál, pracovná sila.

Postupný prechod od industriálneho modelu ekonomiky a spoločnosti k modelu znalostnej ekonomiky a spoločnosti bude znamenať zmeny predovšetkým v postavení človeka, kvalitatívne novom význame hospodárenia s ľudskými schopnosťami a novom vplyve vedy, výskumu a inovácií. Znalostná ekonomika a spoločnosť a jej ekonomické, sociálne, ekologické, etické parametre budú určujúcimi faktormi výkonnosti a konkurencieschopnosti krajín. Zvládnutie alebo nezvládnutie účinnej adaptácie bude mať neporovnateľne väčšie diferenciačné účinky, ako to bolo v rámci industriálneho modelu rozvoja.

Súčasťou prechodu k znalostnej ekonomike a spoločnosti je proces globalizácie všetkých stránok ľudskej spoločnosti. Politické, sociálne, technologické, kultúrne, etické aspekty aktívne spolupôsobia – no aj pri nich je dôležitá ekonomická motivácia. Procesy utvárania znalostnej ekonomiky a spoločnosti a globalizácie sa prelínajú, prebiehajú však nerovnomerne. Nerovnomerný vývoj v rôznych oblastiach spoločnosti zvýši napätie, ovplyvní vzťahy medzi ľuďmi a spôsob života. Vzrastie medzera medzi rýchlosťou zmien spôsobených technologickým rozvojom a rýchlosťou zmien v usporiadaní spoločnosti a reakcie na ňu. Cesty k znalostnej ekonomike budú ovplyvnené aj postupujúcou globalizáciou a zotrvačnosťou vývoja industriálnej spoločnosti.

Spoločnosť smerujúca k znalostnej ekonomike bude trvale vzdelávajúcou sa spoločnosťou, kde každý jednotlivec bude nútený dopĺňať si svoju kvalifikáciu po celý život v súlade s meniacimi sa potrebami spoločnosti. Zrýchlený technologický vývoj bude skracovať životnosť existujúcich profesií, povedie k zastarávaniu nadobudnutých vedomostí a zručností a zvýši dopyt po kvalifikovanej pracovnej sile tak v domácom ako aj medzinárodnom rámci. Investori, ktorí zakladajú konkurenčné výhody na lacnej pracovnej sile budú musieť prejsť na progresívnejšie typy výroby. To bude vyžadovať vytvárať podmienky stimulujúce príchod nových investorov zameraných na využívanie kvalifikovanej pracovnej sily a inovačného potenciálu ľudí. Na tieto zmeny podporujúce nástup znalostnej ekonomiky a spoločnosti bude nutné sa pripraviť. Krajina, ktorá nezabezpečí v predstihu dostatočný vzdelanostný a vedeckovýskumný potenciál, zaostane v konkurenčnej schopnosti a výkonnosti svojej ekonomiky. Výroba produktov znalostnej ekonomiky má totiž globálny rozmer. Neviaže sa len na určité geografické miesto s výhodnejšími prírodnými podmienkami, lacnejšou pracovnou silou atď., ale etabluje sa kdekoľvek na zemeguli, ak je tam k dispozícii potrebná intelektuálna kapacita.

Táto zmena v kvalite výrobných faktorov spôsobí aj posun od statických komparatívnych výhod k dynamickým. Ak v období statických komparatívnych výhod sa hospodárska politika orientovala hlavne na trhy výrobkov, tak v období dynamických komparatívnych výhod pribudnú opatrenia zamerané na trhy výrobných faktorov, najmä na zvyšovanie ich mobility, adaptability, na zvyšovanie efektívnosti alokácie zdrojov, atraktívnosti domáceho prostredia pre zahraničných investorov, na podporu inovačných aktivít, najmä malých a stredných podnikov, na komercializáciu výsledkov výskumu, na podporu vzdelania, medzinárodnej spolupráce, na vytváranie klímy sociálneho zmiernu atď.

Účinky znalostnej ekonomiky sú prenikavejšie a intenzívnejšie, než boli účinky industriálnej etapy rozvoja. Menia celkové pracovné prostredie človeka, zvyšujú nároky na ľudskú infraštruktúru, zahrňujúcu systém vzdelávania, zdravotnú starostlivosť, využívanie voľného času atď. Zrýchlený technologický rozvoj prináša aj neistoty a riziká. Nerovnomerný vývoj rôznych segmentov ekonomiky a spoločnosti zvyšuje spoločenské napätie, ovplyvňuje vzťahy medzi ľuďmi, spôsob ich života a zneisťuje uznávané hodnoty. Narastajú aj rozdiely medzi rýchlosťou zmien spôsobených technologickým rozvojom a rýchlosťou zmien v usporiadaní spoločnosti a ľudskej reakcie na ne. Dôsledky týchto rozdielov sa premietajú do širších spoločenských súvislostí. Za takejto situácie nemožno riešiť otázky technologického rozvoja len v technologickvej rovine, pretože zasahujú celú spoločnosť, život jednotlivca.

Bude narastať aj zaťaženie produktívnej časti obyvateľstva postproduktívnymi vekovými skupinami, ktoré bude treba kompenzovať kvalifikovanejšou prácou s vyššou ekonomickou výkonnosťou. Nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily bude mať preto trvalý charakter, v dôsledku čoho sa bude zvyšovať dopyt po nej nielen v rámci domácom, ale aj v medzinárodnom. Treba rátať s tým, že medzinárodná migrácia kvalifikovanej pracovnej sily bude mať rôzny vplyv na vyspelé a menej vyspelé krajiny. Pre krajinu, z ktorej kvalifikovaní pracovníci odchádzajú, znamená takýto proces nielen stratu kvalifikovaného personálu, ale aj investícií do ich vzdelania. Na druhej strane krajina, ktorá týchto pracovníkov prijíma, má viac výhod. Po prvé, získava kvalifikovanú

pracovnú silu bez vynaloženia potrebných investícií do vzdelania. Po druhé, môže pružne vykrývať svojou imigračnou politikou medzeru v kvalifikačnej štruktúre podľa potrieb technologického rozvoja a štruktúry trhu a odstraňovať tak časové oneskorenie spojené často s niekoľkoročnou prípravou kvalifikovaného personálu.

Čeliť týmto problémom bude možné iba zvyšovaním výkonnosti ekonomiky a rýchlejším rastom príjmov týchto skupín obyvateľstva, ktoré sa svojou kvalifikáciou a odbornosťou o takýto vývoj zaslúžia. Možnosť zvyšovať si svoju kvalifikáciu musí byť však poskytnutá každému občanovi. Preto treba vytvárať podmienky, aby budúca spoločnosť mohla byť trvalo sa vzdelávajúcou a učiacou sa spoločnosťou, v ktorej každý jednotlivec bude spoluvytvárať svoju kvalifikáciu po celý život v súlade s meniacimi sa potrebami spoločnosti. Vzdelanie sa stane existenčnou potrebou človeka. Už dnes sa vníma ako základné ľudské právo a šanca na dôstojný život.

Základnou koncepciou vzdelávania sa za týchto podmienok stane koncepcia celoživotného učenia sa, združujúca predškolské, primárne, sekundárne, terciálne a ďalšie postformálne vzdelávanie do vzájomne prepojeného celku. Vzdelávanie bude potrebné postupne formovať do systému integrujúceho všetky stupne a druhy vzdelávania, t.j. školské, mimoškolské, profesijné, záujmové a občianske. Na tomto by sme sa mali podieľať školy, podniky, orgány samosprávy a regiónov, odbory, komory, občianske združenia, cirkvi a ďalšie organizácie. Takýto rozšírený systém vzdelávania si bude vyžadovať vysokú mieru pružnosti a pestrosti, ako aj nový systém financovania ktorý by zabezpečoval adekvátnu motiváciu všetkých aktérov vzdelávania.

Týmto zmenám sa musí prispôbiť aj školská výchova, aby u žiakov pestovali motiváciu na celoživotné vzdelávanie. Zvýšené nároky na vzdelanie nebude možné dosiahnuť bez zvyšovania kvality učiteľského personálu, jeho materiálneho zabezpečenia, spoločenského postavenia, ako aj konkurenčného prostredia pôsobením súkromných škôl – či už domácich, alebo zahraničných.

V ekonomike založenej na znalostiach vzrastie aj význam tvorivej činnosti reprezentovanej výskumom a vývojom. Vynakladanie verejných prostriedkov na výskum predpokladá užšiu spoluprácu verejne financovaných výskumných inštitúcií s podnikateľskou sférou a zvýšenie mobility výskumných pracovníkov, vysokoškolských pedagógov a pracovníkov podnikateľskej sféry. Problémom je často aj nevyjasnenosť vzťahov kľúčových koordinátorov realizácie vednej technickej a inovačnej politiky. Dôležitou podmienkou výskumu je vytváranie priaznivej klímy dosahovanej zdokonaľovaním metód manažmentu na všetkých jeho úrovniach. Neoddeliteľnú súčasť rozvoja znalostnej ekonomiky predstavuje proces informatizácie. Umožňuje občanom prístup k informačným zdrojom potrebným pre ich občiansky, odborný a kultúrny rozvoj.

Ďalšou z rozhodujúcich otázok budúcnosti bude aj využitie informácií na fungovanie celej spoločnosti. Hlavným problémom však nebude dostupnosť informácií, ale schopnosť ich zvládnutia, selekcie a vlastného využitia. Vzhľadom na rýchly rast objemu informácií sa zvýšia nároky na ich korektnosť a relevantnosť. Pre spoločnosť sa rozvoj informatizácie zmení z doterajšieho chápania počítačovej gramotnosti na gramotnosť informačnú (schopnosť pracovať a rozhodovať sa na základe informácií). Bude sa to odrážať na výraznom zvýšení potreby už nie klasických informačných odborníkov, ale na potrebe systémových analytikov schopných pracovať s týmito informáciami.

Literatúra

BAUMAN, Z. *Globalizácia*. Bratislava, 2000.

BRZEZINSKI, Z. *Volba: Globální nadvláda nebo globální vedení*. Praha, 2004.

Dlhodobá vízia a stratégia Slovenskej spoločnosti. Bratislava, 2008.

DRUCKER, P. *Megatrendy pre 21. stololetí*. Praha, 1998.

GLENN, J.C. – GORDON, T.J. *Stav budúcnosti* (vybrané kapitoly z rokov 1997–2007).

GLENN, J.C. – GORDON, T.J. *2010 State of the Future*. American Council for the United Nations University. Washington DC.

GORE, A. *Země na misce vah*. Praha, 2000.

HENDERSONOVÁ, H. *Za horizontem globalizace*. Praha, 2001.

KLINEC, I. *Globálna ekonomika, globálne myslenie*. Bratislava, 1996.

NAISBITT, J. – ABURDENOVÁ, P. *Megatrendy 2000*. Bratislava, 1992.

NORBERG, J. *Globalizace*. Praha, 2006.

SOROS, G. *O globalizácii*. Bratislava, 2002.

TOFFLER, A. *Nová civilizace*. Praha, 2001.

www.futurologia.sk

Knowledge economy – as a consequence of progressive globalization

Abstract: *Globalization is a lawful, very complex and contradictory process that produces positive and negative consequences. Above all, it is not well the globalization impact the dynamics of the economy while cultural and social processes become essential. Within the complex of the problems, information, technologies play key role, as they have accelerated them, intensifies them and extended them. Conversion from industrial society to information society is at the same time an advance from unlimited growth to permanently sustainable progress.*

Key words: *economic globalization, transformation of economy, society of knowledges*

HLADANIE ZMYSLU V SÚČASNOM SVETE (ALVIN TOFFLER A CHARLES HANDY)

Theodor Hudeček – Václav Hudeček

Abstrakt: Ešte pred troma desiatkami rokov naše životy i naše spoločnosti stmelovali mocné inštitúcie - štát, právny a vzdelávací systém, cirkev, rodina, pracovné organizácie. Rešpektovali sme ich a zverili im do rúk svoju budúcnosť. Dovolili sme im, aby nás riadili a kontrolovali. To však už neplatí. Spolu s tým, ako náš svet nadobúda zložitejší a vzájomne závislejší charakter, aj zmeny sú čím ďalej tým nelineárnejšími, diskontinuálnejšími a nepredvídateľnými. Budúcnosť sa preto stále menej podobá minulosti. A stále menej sa podobá našim doterajším predstavám. Z pochopenia tejto skutočnosti vyplýva potreba celkom nového pohľadu na budúcnosť. Vytvárať nový obraz budúcnosti znamená nahradiť staré myslenie - t.j. názor, že sme do určitej miery schopní budúcnosť riadiť, kontrolovať a predpovedať - novým myslením, vychádzajúcim z diskontinuálnych zmien.. Je to myslenie, ktoré odchýlky považuje za normálny jav. Je celkom nepochybné, že budúcnosť nebude pokračovaním minulosti. Bude radom vzájomne diskontinuálnych javov. A len vtedy, keď sa zmierime s týmito diskontinuitami a zariadime sa podľa nich, budeme mať v 21. storočí aspoň nejakú nádej na úspech a prežitie.

Kľúčové slová: súčasný svet, akcelerácia historického času, nový obraz budúcnosti, ciele výchovy, netradičný systém vzdelávania

V jednej z najznámejších svojich z prác - Šok z budúcnosti - futurolog, filozof a prognostik – Alvin Toffler - novým, fundamentálne odlišným spôsobom formuloval princípy spôsobu tvorby možností a vôbec predpokladov, aktuálnej reflexie a postulátov primeranej akceptácie, aktuálnych sociálnych premien. Domnievame sa, že aj v prípade, že by táto kniha bola jediným počinom autora, mala by nárok byť označovaná za kvalifikované, netradičné komentovanie aktuálnych prevratných zmien vo vývoji ľudstva.

V kapitole *Stratégia spoločenskej prognostiky* uvádzanej práce, kladie Toffler hneď niekoľko základných východiskových otázok. Jedna z kľúčových znie: *Je možné žiť v spoločnosti, ktorá sa vymkla kontrole? Túto otázku pred nás stavia „šok z budúcnosti“, lebo práve v takejto situácii sa nachádzame. Už ak by sme stratili vládu len nad technológiami, mali by sme dosť závažné problémy. „Pochmúrnou skutočnosťou však je, že na svoju cestu sa vydávajú tiež ďalšie spoločenské procesy – prudko a živelne oscilujú na všetky strany a vzdorujú akémukoľvek úsiliu ich riadiť.“*⁸³

Podľa samotného Tofflera práca Šok z budúcnosti sa usiluje osvetliť, či „ozmysliť“ samotnú podstatu procesu hlbokých zmien civilizácie, ktoré otvorili súdobú epochu. Na ich počiatku je akýsi „veľký tresk“ - radikálne nové formy pôsobenia civilizačných transformácií na ľudí i organizácie. Jeho dôsledkom je povestný šok ktorý sa prejavuje dezorientáciou a napätím tvárou v tvár ostrému prúdu zmien, v príliš tesnom riečišti naraz nezvyčajne krátkeho času. Dôsledkom prudkej akcelerácie zmien,

⁸³ TOFFLER, A. Šok z budúcnosti, s. 214

ich nezávislej orientácie je „zhustenie“ historického času. V rýchlom slede udalostí sa jednotlivci, národy i organizácie ocitajú v akomsi preťažení pod masívnymi dopadmi (tlakom) zmien, strácajú orientáciu a schopnosť prijímať inteligentné rezultatívne rozhodnutia. Šok z budúcnosti signalizuje kritický zlom vo vývoji rodiny, ohlasuje genetickú revolúciu, prekročenie zenitu konzumnej spoločnosti, prináša revolučné zmeny vo vzdelaní, výchove atď.

„Francis Bacon povedal, že vedenie je moc. Túto vetu môžeme teraz preložiť do súčasných pojmov. V našom spoločenskom prostredí platí: vedenie je zmena – a stále rýchlejšie pribúdajúce vedomosti poháňajú ohromný motor technológie a zmenu tak urýchľujú.“⁸⁴ Podľa Tofflera „reťazec“: objav – použitie – vplyv – objav, tvorí štruktúru situácie. Je to poprepájaná reakcia zmeny, dlhá, strmo stúpajúca krivka zrýchlenia vývoja ľudskej spoločnosti. Tlak zrýchlenia dosiahol úrovně, ktorá už nemôže byť považovaná za „normálnu“. Normálne inštitúcie industriálnej spoločnosti už nemôžu túto akceleráciu zvládnuť a pod jej tlakom sa otriasajú všetky spoločenské štruktúry.

Zrýchlenie je jednou z najdôležitejších a najťažšie chápaných spoločenských síl. Táto formulácia však vyjadruje len polovicu, jednu stránku javu. Zrýchlenie zmien je súčasne silou psychologickou. Rastúce tempo zmien vo svete okolo nás podstatným spôsobom narúša našu vnútornú rovnováhu a zásadne mení spôsob, akým prežívame život. Vonkajšie zrýchlenie sa mení na zrýchlenie vnútorné: „Možno to ilustrovať, aj keď mimoriadne zjednodušené: ak si predstavíme život jedinca ako veľký kanál, ktorým prúdia skúsenosti. Tento prúd sa skladá – respektíve si myslíme, že sa skladá – z nespočetných „situácií“. Zrýchlenie zmien v okolitej spoločnosti prúd situácií v tomto koryte drasticky mení.“⁸⁵

V tejto súvislosti Toffler uvádza, že neexistuje nijaká jasná definícia „situácie“. So skúsenosťou si neporadíme, ak si ju nerozdelíme do „situačných“, zvládnuteľných jednotiek. Deliace čiary medzi situáciami môžu byť nezretelné, lebo každá situácia má istú „celistvosť“, vytára určitú kvalitatívne chápanú jednotku. Možno určiť niečo ako štruktúru situácie: „Každá situácia má ... určité identifikovateľné prvky: patria sem: „veci“ – fyzické predmety – prírodné alebo vyrobené človekom. K situácii dochádza na určitom „mieste“ – na lokalite alebo aréne, kde akcia prebieha. (Nie je náhodné, že latinský kmeň „situ“ znamená miesto). Každá spoločenská situácia má samozrejme osoby a obsadenie – ľudí. Situácie sú taktiež zakotvené v organizačnej štruktúre spoločnosti a v myšlienkovom a informačnom kontexte. Na základe týchto piatich prvkov môžeme každú situáciu analyzovať.“⁸⁶

Avšak situácie majú ďalšiu dimenziu, alebo - možno povedať „polohu“ - ktorá pretína všetky ostatné, aj keď práve preto nebýva zjavná a je ťažko postihnuteľná. Je to doba trvania – časový rozsah, v ktorom situácia prebieha, obrazne povedané, ktorú má k dispozícii. Ak si zoberieme zdanlivo rovnaké alebo veľmi podobné situácie, ktoré sú pri použití istého uhla videnia v mnohých ohľadoch identické, nemôžu byť v nijakom prípade totožné, ak napr. jedna trvá dlhšie než druhá. Čas vstupuje do diania rozhodujúcim spôsobom a mení zmysel, ale aj obsah situácií. „Rovnako, ako sa z pohrebného pochodu, zahraného príliš rýchlo, stane veselá odrhovačka, tak má predlžovaná situácia

⁸⁴ TOFFLER, A. Šok z budúcnosti. Praha: Práce, 1992, s. 22.

⁸⁵ Tamtiež, s. 23.

⁸⁶ Tamtiež, s. 23.

zreteľne odlišný „nádyh“ alebo význam než situácia, ktorá nás zasiahne v staccatovom rytme, ktorá prepukne náhle a rovnako rýchlo opadá.“⁸⁷

Toto je jeden z najpreukázateľnejších momentov, keď sa tlak zrýchlenia v širšom spoločenskom kontexte stretáva s bežnou, každodennou skúsenosťou jednotlivca. Zrýchlenie zmien skrakuje dĺžku trvania situácií. To nielen drasticky mení ich „nádyh“, ale urýchľuje tiež ich prietok kanálom skúseností. V porovnaní s životom v pomalšie sa meniacej spoločnosti, prúdi teraz v danom časovom intervale týmto kanálom viacero situácií, čo vedie k hlbokým zmenám v psychológii človeka. Máme totiž sklon zameriavať sa v istom časovom úseku len na jednu situáciu a preto rýchlejší sled situácií, prúdiaci okolo nás, nesmierne komplikuje celú štruktúru života, znásobuje množstvo úloh, ktoré musíme hrať a počet tých, z ktorých si musíme vybrať. Táto skutočnosť je kľúčom k pochopeniu ťaživého pocitu komplikovanosti súčasného života.

V citovanej práci píše autor o zvýšenom prietoku informácií, ktoré značne zaťažujú zložité mechanizmy, ktorými prenášame pozornosť od jednej situácie na druhú. Preskakujeme od jedného k druhému, ostáva menej času na dôkladnú, kludnú pozornosť, simultánne venovanú jednému problému alebo situácii. Takto vzniká už spomínaný neurčitý pocit, že „veci sa naraz pohybujú rýchlejšie“. Žiaľ, neide však iba o pocit. „Veci“ sa naozaj pohybujú rýchlejšie - okolo nás a - cez nás.

„Väčšina našich teórií o spoločenskej a psychologickej zmene podáva presvedčivý obraz človeka, žijúceho v relatívne statickej spoločnosti, ale čo sa týka skutočného dnešného človeka, je obraz pokrivený a neúplný. Postráda zásadný rozdiel, ktorý odlišuje ľudí minulosti alebo prítomnosti od ľudí budúcnosti. Tento rozdiel je zhrnutý v slove „pomíjajúcnosť“.“⁸⁸ Toffler chápe tento pojem ako dlho chýbajúce spojenie medzi sociologickými teóriami zmeny a psychológiou jednotlivca. Spojenie týchto odborov prinesie nové možnosti ako analyzovať problémy rýchlych zmien. Poskytuje tiež metódu aproximatívnu, probabilnú, no účinnú - ako deduktívne merať rýchlosť „prietoku situácií“.

Pomíjajúcnosť je ďalším „provizóriom“ nášho každodenného života. Vyúsťuje do nálady, do pocitu nestálosti. Filozofi a teológovia si boli vždy vedomí, že človek je pomíjajúci. V tomto vznešenom zmysle bola pomíjajúcnosť vždy súčasťou života. No dnes je pocit nestálosti oveľa akútnejší a hlbší... „Všetci sme v skutočnosti občanmi a veku pomíjajúcnosti.“⁸⁹ Osobitne krehké a nestále nám pripadajú naše vzťahy k ľuďom. Ak však analyzujeme charakter skúsenosti človeka so svetom, môžeme určiť niekoľko druhov základných vzťahov. Okrem vzťahu človeka k iným ľuďom môžeme hovoriť o vzťahu človeka k veciam, môžeme skúmať jeho vzťahy k miestam, môžeme analyzovať jeho väzby k inštitúciám a organizáciám, ktoré vytvára a v neposlednom rade môžeme študovať jeho vzťah k určitým myšlienkam alebo toku informácií v spoločnosti.

Týchto päť druhov vzťahov, spolu s časom, respektíve v čase, považujeme za základné tkanivo spoločenskej skúsenosti. Dĺžka vzťahov sa zrýchľovaním toku historického času obrazne povedané skrakuje. Tie, ktoré predtým pretrvávali dlhú dobu, majú teraz oveľa kratšiu predpokladanú životnosť. A toto skrátenie, toto „zhustenie“ je sprevádzané - nie vždy plne reflektovaným, skôr

⁸⁷ TOFFLER, A. *Šok z budúcnosti*, s. 23.

⁸⁸ TOFFLER, A. *Šok z budúcnosti*, s. 28

⁸⁹ Tamtiež, s. 28

podvedomým, pociťovaným, ale celkom „hmatateľným“ pocitom, že žijeme vykorenení a neistí, ako na pohyblivom, tekúcom piesku.

Pomíjajúcnosť môžeme považovať súčasne za mieru obratu rôznych druhov vzťahov v ľudskom živote. Zatiaľ čo život v minulosti a prítomnosti sa vyznačoval relatívne nízkym stupňom pomíjajúcnosti, vzťahy mali skôr dlhodobejší charakter, ľudia budúcnosti žijú v podmienkach vysokého stupňa pomíjajúcnosti, keď vzťahy sú kratšie a ich obrat je mimoriadne vysoký. Veci, miesta, ľudia, idey a organizačné štruktúry sa v živote ľudí budúcnosti spotrebávajú oveľa rýchlejšie. To prirodzene výrazne ovplyvňuje, ako ľudia prežívajú skutočnosť, určuje ich osobnú angažovanosť, ale aj ich schopnosť alebo indisponovanosť primerane sa adaptovať. Práve tento rýchly prúd vzťahov spolu s prílivom nového, s rastúcou komplikovanosťou prostredia, kladie neskutočné nároky na možnosť adaptácie a vyvoláva nebezpečenstvo šoku z budúcnosti.

V roku 1980 nasledovala ďalšia veľká Tofflerova práca: *Tretia vlna (The Third Wave)*. Otázka „umiestnenia“ tejto práce, jej vzťahu k *Šoku z budúcnosti*, miesta obidvoch v celku diela Tofflerovcov, je v odbornej literatúre veľmi často pertraktovaná. U niektorých autorov sme sa stretli s hodnotením *Šoku z budúcnosti* ako najslávnejšej práce A. Tofflera. Tak je tomu napríklad v interview pre *Gazetu Wyborczu* z 28. 2. 1999 v ktorom označuje Jacek Żakowski zmienenu prácu za „prvú a najslávnejšiu“ z Tofflerových diel.⁹⁰

V uvedenom interview sa Toffler k Žakovského charakteristike explicitne nevyjadril a v podstate jeho názor ponechal bez povšimnutia. Zásadné, relevantné vyjadrenie však nájdeme v samotnej Tofflerovej práci: „...pokladám (Tretiu vlnu), za radikálne odlišnú od knihy *Šok z budúcnosti*, tak čo do formy, ako aj zamerania. Pokrýva napríklad oveľa širšie časové rozpätie – minulosť aj budúcnosť. Výraznejšie sa zameriava na budúcnosť. Jej stavba je odlišná. (Vnímový čitateľ zistí, že jej štruktúra je odrazom jej ústrednej metafory – zrážania sa vln)“.⁹¹

Rozdiely sú v skutočnosti ešte hlbšie. Zatiaľ čo *Šok z budúcnosti* hlásal potrebu určitých zmien, kládol dôraz na osobnú a spoločenskú cenu, ktorú treba za zmeny zaplatiť. *Tretia vlna*, hoci sa zmieňuje o ťažkostiach adaptácie, zdôrazňuje rovnako veľkú cenu, ktorú treba zaplatiť za to, že sa niektoré veci nemenia dosť rýchlo.⁹² *Šok z budúcnosti* je často charakterizovaný ako práca, v ktorej sa píše o „predčasnom príchode budúcnosti“, dočasne v nej absentuje komplexnejší alebo systematickejší náčrt kontúr vynárajúcej sa spoločnosti zajtrajška. Práca sa zameriavala skôr na procesy, a nie na smery zmien.

Predbežne možno povedať, že v *Tretej vlne* sa objektív videnia podstatne obrátil. Jej autori sa v nej menej sústreďujú na akceleráciu a teoretickú explikáciu samotnej podstaty sociálne - historického diania, pochopenie ktorej možno robilo bežnému čitateľovi určité problémy, a viac sa zameriavajú na smery, ktorými nás premeny unášajú. *Šok z budúcnosti* sa väčšmi zameriaval na proces,

⁹⁰ TOFFLER: Nečakaj nás krvavé revoluce, interview pre *Gazetu Wyborczu*, In: ŻAKOVSKI, J. *Obavy a naděje. Rozhovory o budoucnosti*. Praha: MF, 2004, s. 131–158.

⁹¹ V tejto súvislosti by sme chceli upozorniť, že niektorí autori (niekedy aj samotný Toffler) pri charakteristike vlastnej historiozofickej koncepcie hovoria o „vlnovej teórii“ pohybu a zmien dejinného procesu. Chceme poukázať na rozdiel medzi prinajmenšom vágnom používaním označenia *vlnová teória* a koncepciou založenou na princípe *zrážania sa vln*. Zatiaľčo prvé označenie môže evokovať predstavu chápania sociálneho pohybu jako pokľudného vývoja, idea *zrážania vln* zvyrazňuje jeho dynamiku a vnútornú konfliktnosť.

⁹² TOFFLER, A. *Tretia vlna*. Bratislava: ÚML ÚV KSS, 1985, s. 5.

Tretia vlna na štruktúru: „Z týchto dôvodov by sa obidve knihy mali navzájom dopĺňať, nie však ako prvá kniha a jej pokračovanie, ale ako doplnujúce sa (komplementárne) časti oveľa širšieho celku. Každá je celkom odlišná, každá (jedna) však pomáha vysvetliť tú druhú.“⁹³

„Tretia vlna je kniha pre tých, ktorí veria, že príbeh ľudstva ani zďaleka nekončí, že sa práve začal... Veľkou časťou sveta sa dnes ženie silná prílivová vlna, ktoré vytvára nové, často neobvyklé prostredie pre prácu, hru, manželstvo, výchovu detí alebo odchod do dôchodku... Hodnotový systém sa rozpadol na kúsky, zatiaľ čo záchranné člny rodiny, cirkví a štátu sa zmietajú okolo nás.“⁹⁴

Fenomenálna reflexia týchto prudkých zmien vypovedá o ich zdanlivej izolovanosti, nestálosti, úpadku a katastrofe. Mnohé zo súčasných zmien však naopak poukazujú na súvislosť, nie sú náhodné, v skutočnosti sú súčasťou oveľa širšieho úkazu: zániku industrializmu a objavovania sa novej civilizácie. Žiadúce je najmä vytvorenie systematického rámca pre pochopenie konfliktných síl v dnešnom svete, prekonanie fragmentárnych analýz, uplatnenie rozsiahlych syntéz.

Dôležitým predpokladom pre pochopenie novej reality je prehodnotenie starých domnienok, starých spôsobov myslenia, paradigiem a dogiem, ako aj ideológií. Aj keď im možno priznať užitočnosť v minulosti, dnes už nezodpovedajú novým požiadavkám. „Svet, ktorý sa závravným tempom formuje zo stretu nových hodnôt a technológií, nových geopolitických vzťahov, nových spôsobov života a komunikácie, si vyžaduje úplne nové myšlienky a analógie, klasifikácie a pojmy... Nie sú namieste ani ortodoxné postoje alebo prístupy.“⁹⁵

V Tretej vlne Tofflerovci tvrdia, že uprostred skazy a úpadku možno nájsť dostatočne presvedčivé dôkazy zrodu a života. Tofflerovci v nej prešli od pozorovaní k formulácii *zásadného prognostického rámca*. Informačnú revolúciu zasadili do historickej perspektívy tým, že ju porovnali s dvoma predchádzajúcimi veľkými transformáciami, s poľnohospodárskou a priemyslovou revolúciou a na nich založenými civilizáciami

Ako jedni z prvých pochopili, že rozvoj a šírenie informácií sa v súčasnosti stalo hlavným zdrojom rastu produktivity práce a mohutnosti ľudstva. Od informačných tokov na svetových finančných trhoch cez razantné pôsobenie médií, až po prevraty v biologickej revolúcii a ich dopady na zdravie a poľnohospodársku výrobu – tu všade môžeme pozorovať, ako informačná revolúcia mení štruktúru, tempo i samotný obsah nášho života.

Pretože Tretia vlna dáva týmto premenám zmysel, mala obrovský vplyv na strategické rozhodovanie v obchode a politike nielen v USA, ale aj v Číne, Japonsku a ďalších rýchlo sa rozvíjajúcich oblastiach, ktoré sa v súčasnosti sústreďujú na špičkové technológie, na rozvoj odborov s vysokým podielom spracovania informácií. V samotných Spojených štátoch kniha ovplyvnila veľa významných osobností, ktoré spolupôsobili pri štrukturovaní organizácií tak, aby boli pripravené na 21. storočie.

Ďalšia z kníh Tofflerovcov - *Posun moci. O vedení, bohatstve a násilí na rozhraní 21. storočia*, vyšla v roku 1990. Obsahovo tvorí s predchádzajúcimi dvoma ucelenú trilógiu. Typológiu moci a mocenských vzťahov môžeme uskutočňovať aj z hľadiska zdrojov stojacich v pozadí daného

⁹³ TOFFLER, A. *Tretia vlna*, s. 5

⁹⁴ TOFFLER, A. *Tretia vlna*, s. 2

⁹⁵ TOFFLER, c. d. 5

mocenského vplyvu. A.Toffler vo svojom diele *Posun moci* uvažuje o troch základných zdrojoch moci - násilí, bohatstve a vedení (knowledge).

Poradie, v akom sú uvedené, zároveň vyjadruje aj mieru ich kvality. Za najmenej kvalitný druh moci považuje Toffler moc založenú na násilí, nakoľko je len represívna, a preto nepružná. Moc postavená na bohatstve je súčasne aj motivujúca, má však tiež jeden závažný nedostatok: "Každé vrecko má svoje dno". Jej veľkosť a dosah je limitovaný veľkosťou bohatstva, ktoré sa za ňou skrýva a ktoré je nutne obmedzené (vyčerpatel'né) Najkvalitnejším druhom moci je moc opierajúca sa o vedenie. Vedenie nielenže umožňuje znásobiť prvé dva mocenské faktory (t.j. násilie a bohatstvo) ale má i tú výhodu, že nemá dno, že sa nespotrebovávajú a to ani s rastom svojich vlastníkov. Ten istý poznatok môže využiť vo svoj prospech neobmedzené množstvo ľudí bez toho, aby z neho ubudlo, alebo aby sa nejakým spôsobom znehodnotil⁹⁶.

Zatiaľ čo sa *Tretia vlna* sústredila predovšetkým na smery zmien, *Posun moci* sa primárne zaoberá predpokladmi a mechanizmom ich kontroly. Práve otázka moci je podľa Tofflera jednou z najmenej pochopených a najdôležitejších otázok života, čo sa osobitne negatívne prejavuje na úsvite éry *posunujúcej sa moci*. Na všetkých úrovniach spoločenského života dochádza k dezintegrácii doteraz jestvujúcich štruktúr moci, vďaka ktorým bol svet ako-tak udržiavaný pokope. Možno hovoriť o všeobecnom rozklade doterajších štruktúr moci, o rozpade všeobecne uznávaných, v súčasnosti už prekonaných autorít.

Pozoruhodné sú Tofflerove úvahy o svetových rovnováhach a brzdách moci. Od konca druhej svetovej vojny dominovali vo svete dve supervelmoci (bipolárny systém), pričom každá mala svojich spojencov, satelitov a chránencov. Táto rovnováha medzi nimi bola narušená a vo svetovom systéme sa vytvorili „čierne diery“ – oblasti s vákuom moci. Zmienené vákuum môže dotlačiť národy do nadväzovania nezvyčajných, až fantastických a nepredstaviteľných spojení a koalícií. Posun moci prebieha doslova nepredstaviteľnou rýchlosťou. Politici i vojaci sú udalosťami skôr vlečení, pociťujú stratu schopnosti ich vôbec nejakým spôsobom ovplyvňovať či dokonca kontrolovať. Sme svedkami ojedinelej udalosti v ľudských dejinách.

Dochádza k revolúcii v samotnej povahe moci: *Posun moci neznamená len jej presun, ale najmä jej premenu*. Tento proces súvisí s celkovým zdynamizovaním sociálnych procesov a s prienikom nových fenoménov, ktoré často vôbec nevieme pomenovať, resp. u ktorých nevieme presnejšie určiť okolnosti ich vzniku a fungovania a smeru pohybu. Ak si zoberieme prognostickú literatúru, máme na mysli vedeckú, resp. akademickú literatúru, zistíme, že sa udialo niečo, čo si donedávna netrúfol predpovedať nikto zo seriózných futuroológov a sociálnych diagnostikov.⁹⁷

Revolúcia v systéme tvorby bohatstva spôsobila revolúciu v povahe moci. Zmena spôsobu vytvárania bohatstva sa nevyhnutne dostala do kolízie so záujmami tých, čo zakladali svoju moc na

⁹⁶Porovnaj TOFFLER, A. *Posun moci*. Digest z rovnomennej knihy. In: HOHOŠ, L. (ed.): *Nové slovo*, č. 31, 1.8.1991, s. 23.

⁹⁷ Pozri napríklad prácu renomovaných autorov J. Naisbitta a P. Aburdenovej - *Megatrendy 2000*. Bratislava, 1992. Mnohým sa ich predpovede a úvahy o výskyte trhového socializmu v ZSSR zdali prirodzvané. O 90. rokoch minulého storočia písali ako o období, v ktorom sa zreteľnejšie začnú prejavovať výsledky transformácie socializmu. Podľa ich názoru posledná dekáda 20. storočia bude dejiskom „mimoriadneho obdobia pokusov o záchranu socializmu“. O aktuálnom rozpade ZSSR a jeho impéria vôbec neuvažovali.

predchádzajúcom systéme jeho tvorby. Pri vstupe do informačnej spoločnosti sila a bohatstvo boli vlastníctvom mocných a bohatých. Moc však nadobúda nový rozmer. Jej kvalita je podmienená využívaním vedenia, ktoré znamená výkonnosť, lebo používa najmenší zdroj moci na dosiahnutie cieľov. Najkvalitnejšia moc vzniká využívaním vedenia, neide však len o schopnosť usmerňovať ostatných, aby konali tak, ako ja chcem.

Spomedzi troch základných prostriedkov sociálnej kontroly - násilia, bohatstve a vedení, sa len vedenie dá použiť na to, aby sme potrestali, odmenili, presvedčili a dokonca premenili nepriateľa na spojenca. Vedenie znásobuje bohatstvo a silu, pričom maximálna moc je dosahovaná múdrou kombináciou všetkých troch zdrojov moci. V najvyspelejších krajinách sa bez ohľadu na nerovnosti v príjmoch a bohatstve bude bojovať o moc v oblasti prístupu k vedeniu. Ak nepochopíme, ako a ku komu plynie vedenie, nemôžeme sa brániť proti zneužitiu moci, ani sa snažiť vytvoriť lepšiu a demokratickejšiu spoločnosť.⁹⁸

Vo všeobecnosti platí, že *každá zásadná zmena*, každý historický zlom má za následok akceleráciu vývoja sociálnej skutočnosti, čo väčšinou komplikuje, problematizuje a „znesnadňuje“ poznanie, klasifikáciu, postihnutie jej základných, konštitutívnych prvkov a štruktúrnych princípov. Toto sa bezo zvyšku týka aj - a možno povedať najmä - skúmaní aktuálnych (v danom prípade aj „akútnych“) podôb spoločnosti. Súčasne jej poznanie, ktorého výsledky sú považované za podmienku praktickej orientácie a aktivity ľudí, sťažuje limitovaná, individuálne, ale aj sociálne-historicky determinovaná, disponovanosť - kantovsky povedané mohutnosť - poznávacieho subjektu. Podstatnú úlohu v daných súvislostiach zohráva inertnosť aplikovaných hľadísk „poznávajúceho subjektu“ bežné, „zvyčajné“, účinkovanie zotrvačnosti, ilúzií „osvedčených“ prístupov, používanie neprimeraného, zastaraného pojmového aparátu, strnulých schém, ktoré sú vzťahované na pochopenie prebiehajúcich spoločenských transformácií.

U mnohých autorov sa stretávame s úvahami o štruktúre, princípoch a východiskách metódy Tofflerovcov. Hovorí a píše sa o nej pomerne často, treba však pripomenúť, že nie vždy zasvätené a systematicky. Aké sú teda vlastne východiská, princípy, pretenzie, požiadavky, kladené Tofflerovcami na proponovanú – v ich prácach permanentne vyžadovanú, neustále zvýrazňovanú *novú metódu skúmania*, na nové prístupy pri chápaní sociálnej reality? Otázku môžeme rozšíriť a pýtať sa na *dôvody a pôvod akcentovania potreby aplikácie zásadne nových prístupov pri skúmaní jej aktuálnych a „budúcnostných“, perspektívnych podôb*.

Najskôr treba uviesť, že práve táto problematika zaujíma v prácach Tofflerovcov kľúčové miesto. Tvorí os ich celého diela, preniká všetkými ich teoretickými a praktickými aktivitami. Za to, že obsiahly komplex sociálno-analytických úvah vytvára *kompaktný*, aj keď vnútorne horizontálne i vertikálne členený *celok*, vďaka práve použitiu novej metódy, ktorú chápe ako *nástroj* stále rozpracovávaný, inštrumentalizovaný, „preverovaný“, korigovaný a akceptovaný, ako systém, dynamický a expandujúci svojimi vnútornými prostriedkami.

Nemá teda štatút niečoho, čo je stále „poruke“, „na použitie“. Výsledkom metódy nie sú jednoznačne platné tvrdenia, závery či pravdy. Stále je upozorňované na jej probabilný, otvorený štatút. Faktom však je, že interpreti prác Tofflerovcov, a treba povedať, že ich nie je až tak priveľa, sa

⁹⁸ TOFFLER, A. Posun moci. Digest z rovnomennej knihy. In: HOHOŠ, L. (ed.): *Nové slovo*, č. 31, 1.8.1991, s. 23.

skôr - (alebo radšej?), venujú deskripcii resp. komentovanému náčrtu výpovedí, resp. názorov, nie veľmi často ich analyzujú, alebo rozvíjajú. Na takýto spôsob recepcie upozorňujú aj samotní Tofflerovci.

Chápanie metódy je tesne spojené, podobne ako neraz v histórii základných gnozeologických iniciatív, so zmenami svetonázoru, a to nielen v jeho kognitívnom, noetickom, rozmere, no najmä vo svetonázorových dimenziách, ale aj v praktických postojoch. Ide tu vlastne o akúsi novú *filozofiu praxe*. Nová metóda rovná sa *nový svetonázor, nové paradigma videnia, poznávania a predovšetkým konania*. Je potvrdením permanentnej možnosti (nevyhnutnosti) zásadných svetonázorových, kopernikánskych“ obrátov.

S *hlbinnou dimenziou* ich metódy: s vymedzením samotných *predpokladov*, „mohutností“, *možností* nášho poznania se stretieme už pri čítaní *Šoku z budúcnosti*, no najmä práve v ťažiskovom diele Tofflerovcov - *Tretia vlna*. Toffler hovorí o nevyhnutnosti tvorby *novej paradigmy, videnia a prístupu k skutočnosti*. Prekonanie starých schém pochopenia a interpretácie, je podmienené hľadaním autenticity, identity človeka, ľudskej identity: „ ... značnú časť nášho vnútorného zmätku, úzkosti a dezorientácie možno priamo pripísať konfliktom v nás samotných a v našich politických inštitúciách... V momente, keď to pochopíme, stanú sa nám zrozumiteľnými mnohé, zdanlivo nezmyselné veci.“⁹⁹

Kľúčový význam nových pohľadov Tofflerových však ostáva stále nedocenený. Väčšina politikov ich nedokáže primerane akceptovať, rovnako málo systematické (až na výnimky) sú snahy integrovať koncepciu Tretej vlny premien sveta do politických programov a kampaní a do praxe vládnej politiky jednotlivých krajín. Takto vzniká priepasť medzi rozsahom všeobecných objektívnych zmien vo svete a stagnujúcou politikou, čo podkopáva vlastnú štruktúru systémov politických.

Faktom však je, že Alvin a Heidi Tofflerovci prichádzajú s tak presnými futurologickými koncepciami, že čitateľ ich prác má pocit, akoby mali prístup k akémusi privilegovanému okienku s výhľadom na naše súčasné krízové stavy. Objavnosť ich analýz nás vedie k tomu, aby sme brali vážne ich teóriu civilizačných vln, na ktorej sú založené všetky ďalšie ich predpovede.

Zaujímavou črtou mnohých súčasných sociálno-teoretických skúmaní – a platí to aj o Tofflerovcoch - je nekonvenčnosť, obraznosť či alegorickosť vyjadrovania sa, k veľmi vážnym teoretickým problémom. Neoprávnene však bývajú takéto vyjadrenia spájané s predstavou relativizmu a vágnosti, či dokonca problematickej hodnovernosti. To však nemožno považovať za akýsi gnozeologický relativizmus či pragmatizmus.

Podľa A. a H. Tofflerovcov civilizácia druhej vlny (industriálna spoločnosť) nás ubezpečila, že vieme, alebo by sme mali vedieť, čo – obrazne povedané – spôsobuje dianie vecí. Povedala nám, že „...každý jav má jedinečné, determinované miesto v priestore a v čase. Povedala nám tiež, že tie isté podmienky vždy vytvárajú rovnaké výsledky... Povedala nám, že celý vesmír pozostáva takpovediac z biliardových tág a gúlí – príčin a následkov. Tento mechanistický pohľad na kauzalitu bol a stále je

⁹⁹ TOFFLER, A. *Tretia vlna*, s. 15.

nesmierne výhodný. Pomáha nám liečiť choroby, stavať obrovské mrakodrapy, navrhovať inteligentné stroje a vytvárať obrovské organizácie... „¹⁰⁰

V tejto súvislosti sú preferované postupy, ktoré odhaľujú fungovanie súvislostí v nemechanistických systémoch. Noetický optimizmus, ktorý nachádzame v ich celom diele, je podstatným spôsobom zdôvodnený práve schopnosťou prekonať kauzálne myslenie, charakteristické pre druhú vlnu, schopnosťou uvažovať v termínoch zosilňovačov, a zoslabovačov premien, kladnej a zápornej spätnej väzby, zlomov systému a náhlych revolučných štruktúr a fúzie náhody a nevyhnutnosti.

Čo je podľa Tofflerovcov predovšetkým charakteristické pre trendy tretej vlny? Predovšetkým je to jednoznačná orientácia na *meniacu sa a rastúcu rozmanitosť*. Ďalej dôraz na *kvalitatívnu diferenciaciu*. Tretia vlna sa pokúša integrovať nové pohľady na prírodu, evolúciu, pokrok, na konštruovanie nového *kvalitatívneho chápania priestoru a času, na spájanie evolucionizmu a holizmu s novou kauzalitou*.

Takto vlastne dochádza k novému kopernikánskemu obratu pri interpretácii problémov sociálnej reality. „Indust-realita“, ktorá sa kedysi zdala takou mocnou a úplnou, akýmsi všeobiahlym vysvetlením spätosti vesmíru a jeho komponentov, javí sa aj teraz ako nesmierne užitočná. Ale jej nároky na univerzálnosť sa rozpadajú. Superideológia druhej vlny sa zo strategicky výhodného postavenia zajtrajška javí ako provinčná, slúžiaca sama sebe.

Spolu s tým, ako náš svet nadobúda zložitejší a vzájomne závislejší charakter, aj zmeny sú čím ďalej tým nelineárnejšími, diskontinuálnejšie a nepredvídateľné. Budúcnosť sa stále menej podobá minulosti. A stále menej sa podobá našim doterajším predstavám. Z pochopenia tejto skutočnosti vyplýva potreba celkom nového pohľadu na budúcnosť v našich korporáciách, v našich spoločnostiach i v našich osobných životoch. Je celkom nepochybné, že budúcnosť nebude prostým pokračovaním minulosti. Bude radom vzájomne diskontinuálnych javov. A len vtedy, keď sa s tým zmierime, a „zaradíme“ sa do nového kontextu, budeme mať v 21. storočí aspoň nejakú nádej na úspech a prežitie.

Nový obraz budúcnosti vyžaduje nahradiť staré myslenie – názor, že sme do určitej miery schopní budúcnosť riadiť, kontrolovať a predpovedať – novým myslením, vychádzajúcim z diskontinuálnych zmien. *Je to myslenie, ktoré odchýlky považuje za normálny jav.* „Na diskontinuite je skvelé to, že vytvára príležitosti. Znamená to, že nikto si v 21. storočí nemôže byť dopredu istý úspechom. Ak však chceme budúcnosť pevne uchopiť, musíme minulosť nechať plávať. Musíme prehodnotiť a v mnohých prípadoch opustiť staré modely, staré paradigmy, staré pravidlá, staré stratégie, staré východiská a staré recepty na úspech.“¹⁰¹

Na budúcnosť sa teda nemôžeme pozeráť ako na pokračovanie minulosti. Veci, ktoré vás dostali tam, kde ste, sú zriedkakedy totožné s vecami, ktoré vás na tomto mieste môžu udržať. Pokiaľ však na druhej strane neviete, odkiaľ ste prišli, len ťažko sa vám podarí postúpiť dopredu. Na budúcnosť sa naopak musíme pozeráť ako na rad diskontinuít a musíme sa naučiť túto skutočnosť

¹⁰⁰ Tamže, s. 468.

¹⁰¹ GIBSON, R. Nové chápaní podnikání, In: *Nový obraz budoucnosti*, s. 23.

považovať za samozrejmu¹⁰². Situácia možno vyzerá chaoticky, chaos je však pravdepodobne slovo, ktoré ju správne nevystihuje. Z vedeckého hľadiska chaos nie je chaotický. Termín chaos naopak znamená, že veci sa riadia surčítymi fundamentálnymi schémami a že existujú dôvody, prečo dochádza ku konkrétnym udalostiam. V týchto dôvodoch je však určitý priestor, takže to, ako sa veci vyvinú, môžete sami ovplyvniť. A práve toto považujem za nesmierne vzrušujúce uprostred všetkej tej neistoty či dokonca anarchie, ktorá nás obklopuje.. Znamená to totiž, že budúcnosť nie je stopercentne predurčená. Nie je predurčená dokonca ani vo vede – čo znamená, že jediné drobné mávnutie krídel motýľa alebo to, že niečo urobím, môže svet naozaj málo zmeniť (pozri Handy, Ch. Ako nájsť zmysel v neistote. In: *Nový obraz budúcnosti*, s. 34).

Zrejme už pominula doba, keď sociálna analytika a najmä prognostika, mnohým splyvala so „sociálnou meteorológiou“, abstraktnou, pseudovedeckou, neschopnou ovplyvňovať a už vôbec nie určovať, či dokonca riadiť konkrétne sociálne dianie.

Nesporná a viac než relatívna úspešnosť súčasných prognostických sociálnych výskumov bola a určite ešte istý čas ostane podmienená a určovaná niekoľkými základnými okolnosťami. Na báze rozvoja vedy ako celku boli utvorené neobvykle priaznivé predpoklady pre rozvoj sociálneho bádania. Akoby sa naplnili slová N. Hartmanna, že „...človeka ako duchovnú bytosť nie je možné pochopiť mimo svet, v ktorom žije. Je nevyhnutné chápať ho na základe jeho súvislostí s celkovou stavbou sveta a s ohľadom k nej znovu určiť jeho podstatu.“¹⁰³

Vo spomínanom českom vydaní práce *Nová civilizácia. Tretia vlna a jej dôsledky*, uvádza prekladateľ a znalec diela Tofflerovcov, B. Blažek takúto charakteristiku ich metódy: „...jej inštrumenty sú tri: jednak technologický determinizmus, podľa ktorého veľké technické inovácie vždy vyvolali mnoho zmien (za čo ich – Tofflerovcov - kritizovali marxisti), po druhé dialektická triáda téza – antitéza – syntéza (za čo ich marxisti oceňovali) a po tretie veľká dávka trufalej schematizácie, (pre ktorú ich odmietajú existenciálne ladení myslitelia)“¹⁰⁴ Autor však vzápätí exculpuje Tofflerových z takýchto obvinení a dodáva, že vznesené výhrady sú väčšinou neopodstatnené a je možné ich vysvetliť neznalosťou celku diela.

Základom intelektuálnej práce Tofflerových je vytváranie určitých ideálnych typov, zbavených „jednosmerného“ určovania techniky, ekonomickej „základne“ nadstavbových elementov sociálnej reality: politiky, práva, morálky, vedy, či politických foriem spoločnosti.

Podľa názoru B. Blažka je ich koncept civilizácie inšpirovaný skôr kultúrnou antropológiou a jej zmyslom pre vzájomné spájanie „štruktúraciu“ mnohých sociálnych dimenzií. „Inak povedané: Tofflerovci nehľadajú čo spôsobuje elektronika ako príčina, ale kto je akýmsi prirodzeným spojencom možností, ktoré v sebe táto technika skrýva a koho tieto možnosti naopak ohrozujú.“ Interesuje ich skôr kontext súvislostí, kontext „funkčných korelácií“.¹⁰⁵

Charles Handy sa narodil v roku 1932 v Írsku. Je jedným z najznámejších a najvplyvnejších žijúcich filozofov. (Špecializuje sa na problematiku správania a manažmentu. Vyštudoval na Oxforde,

¹⁰² HANDY, Ch. Jak najít smysl v nejistotě, In: *Nový obraz budoucnosti*, s. 38.

¹⁰³ HARTMANN, N. *Nové cesty ontologie*. Bratislava, 1976, s. 76.

¹⁰⁴ TOFFLER, A. – TOFFLEROVÁ, H. *Nová civilizace*, s. 10–11.

¹⁰⁵ Pozri TOFFLER, A. – TOFFLEROVÁ, H. *Nová civilizace*, s. 11.

v júli 2006 mu bol udelený čestný titul doktora práv na Trinity College v Dubline. Bol spoluzakladateľom Business School v Londýne v roku 1967, na ktorej aj vyučoval. Je čestným doktorom bristolskej polytechniky, Kráľovskej univerzity v Belfaste a Univerzity v Dubline).

Podľa Ch. Handyho, ľudia, ktorí budú v budúcnosti zastávať dôležité miesta v spoločnosti, stáť na čele významných organizácií a firiem, sa musia vyrovnávať so zmenami hodnotových orientácií, dôsledkami globalizácie, naučiť sa pružne reagovať, čeliť tlaku ekologických a sociálnych faktorov a s radou ďalších vecí.

V súčasnosti nevzniká vo svete, ba ani u nás problém s nedostatkom dobrých manažérov, ale to, čo nás trápi všeobecne, je *nedostatok lídrov*. To znamená ľudí, ktorí budú schopní a kompetentní riadiť, ale aj viesť. Dnes sa mnoho autorov zhoduje v tom, že budúcnosť bude patriť najmä ľuďom, ktorí vo svete stálych zmien dokážu vyhľadávať a viesť ostatých k ochote naplňovať ciele. Povedané v skratke, vodcovia budúcnosti sa definujú nielen odbornou kompetenciou, ale aj umením komunikovať, motivovať a mať primeranú hodnotovú orientáciu. Sú to ľudia s celistvou osobnosťou, nie príliš jednostranne zameraní len ako odborníci vo svojom odbore. Skutočný vodca sa musí stať pre ľudí vzorom.

Vlastníci a zamestnanci musia byť taktiež manažérsky kompetentní. Manažment ako veda je založená na 3 pilieroch kompetencií: praktická zručnosť, odborná zdatnosť a sociálna zrelosť. Každá z týchto dimenzií má dva protipóly:

1. *Praktická zručnosť*: na jednej strane je to šikovnosť (majstrovstvo) a na druhej nešikovnosť
2. *Odborná zdatnosť*: je to rozumnosť (poznatky), opozitom je hlúposť (nevedomosť)
3. *Sociálna zrelosť*: je to múdrosť (žiť aj pre iných) proti egoizmu (žiť len pre seba)

Otázkou je, čo sa bude z týchto dimenzií činiť v roku 2020. Jednoznačná odpoveď na túto otázku je súlad pozitívnych stránok týchto dimenzií to znamená múdrosť – rozumnosť – šikovnosť. Na druhej strane, za úplne nekompetentného manažéra sa bude považovať ten, kto bude preferovať egoizmus – hlúposť – nešikovnosť. Žiaľ v súčasnom svete vzniká určitá dominancia a presila egoizmu a ľudskosť ostáva v úzadí.

V našom pohľade na svet, teda na budúci svet neustálej diskontinuity, problémy ešte vôbec nie sú obsiahnuté. Musíme tento svet objaviť, vynájsť. Tradičný systém vzdelávania hrozí nebezpečenstvom diskvalifikácie namiesto kvalifikácie. Mnohé z predpokladov, na ktorých bolo založené vzdelanie, sa opieralo o tvrdenie, že vo svete existujú „poznateľné“ veci. A že, keď tieto veci poznám, budem môcť vo svete konať s určitou istotou. Myslíme, že väčšina týchto predpokladov sa treba zbaviť. Domnievame sa, že potrebujeme výučbu celkom nového druhu, v ktorej si budeme osvojovať len znalosti a fakty.

Úvahy tohto druhu vychádzajú z niekdajšieho predpokladu, dnes však už takmer všeobecného presvedčenia, teda nie len domnienky, že sme poslednou generáciou starej civilizácie a prvou generáciou epochy novej, a že značnú časť nášho vnútorného zmätku, úzkosti a dezorientácie možno priamo pripísať konfliktom v nás samých a v našich politických inštitúciách, medzi zomierajúcou civilizáciou Druhej vlny a nastupujúcou civilizáciou Tretej vlny, ktorá

nástojčivo búcha na dvere. V momente, keď to konečne pochopíme, stanú sa nám zrozumiteľnými mnohé zdanlivo nezmyselné veci. Mohutná štruktúra zmeny sa začne vynárať celkom zreteľne. Snaha o prežitie začne byť znovu možná a reálna. Skrátka, revolučná premisa oslobodzuje náš intelekt aj našu vôľu.

Handy sa v tejto súvislosti odvoláva na profesora pedagogiky H. Gardnera z Harvardskej univerzity vypracovali zoznam siedmich rozličných inteligencií. Predstava, že inteligencia môže mať toľko rozličných dimenzií, bola pre pedagogických pracovníkov revolučným objavom. Dnes môžeme k tomuto zoznamu pridať aj emocionálnu inteligenciu. Rôzne druhy inteligencie sa však nemusia spájať v jednej osobe. Šťastný môže byť ten, kto je obdarovaný aspoň tromi.

Sú to: *faktografická inteligencia*, ako encyklopedická schopnosť zapamätať si najrozličnejšie fakty. *Analytická inteligencia* – schopnosť logicky a koncepčne uvažovať. *Číselná inteligencia* je schopnosť orientovať sa bez problémov v problematike čísel. Schopnosť ľahkého zvládnutia nielen materinského jazyka, ale aj cudzích jazykov zaručuje *lingvistická inteligencia*. Schopnosť vidieť vo veciach podobnosť a príbuznosť schém nazývame *priestorová inteligencia*, (vyskytuje sa u umelcov, podnikateľov a systémových analytikov). *Športová inteligencia* predstavuje formu inteligencie, súvisiacej s činnosťou, ktorá často býva charakterizovaná ako rekreačná. *Intuitívne inteligencia* znamená schopnosť vycítiť a pochopiť veci, ktoré nie sú evidentné na prvý pohľad. Veľmi zložitým fenoménom, najmä pre psychológov, je *emocionálna inteligencia*. Stručne charakterizovať *praktickú inteligenciu* možno ako schopnosť reálneho posúdenia ľudskej praktickej činnosti. *Interpersonálna inteligencia* je požadovaná všade tam, kde je tvorca schopný primerane posúdiť svoje individuálne schopnosti a ich nadväznosť na činnosť kolektívu. Klasifikáciu uzatvára *hudobná inteligencia*.¹⁰⁶

Tento „zoznam“ možno neustále dopĺňať a prvou povinnosťou školy pre život by malo byť pomôcť mladému človeku pri budovaní jeho „inteligentného profilu“. Ďalej by ho škola mala viesť k tomu, aby vybraný súbor týchto inteligencií rozvíjal a hľadal spôsob ich optimálneho využitia. Tým sa vytvorí základňa pre potrebnú sebadôveru, bez ktorej sa človek nemôže naučiť prakticky ničomu.

Dobre vyškolený mozog nie je nič, nad čím by mali ľudia „ohrňať nos“. Väčšinou však zistíme, že náš mozog bol školený na to, aby riešil uzavreté problémy, zatiaľ čo väčšina vecí, s ktorými sa teraz potýkame, má charakter problémov otvorených. „Aké sú predajné náklady?“ – to je otázka, ktorá predstavuje uzavretý problém so správnou alebo nesprávnou odpoveďou. „Čo by sme s tým mali robiť?“ – je otázka predstavujúca otvorený problém s neobmedzeným množstvom potenciálnych odpovedí. Ako človek vyškolený v analýze som často nemal skúsenosti s prijímaním rozhodnutí, ktoré sa môžu, ale nemusia ukázať ako správne.

Národné centrum Spojených štátov pre detské klinické programy zverejnilo obsah siedmich vlastností, ktoré deti potrebujú, aby si úspešne počínali v škole a ako by som dodal ja, pravdepodobne aj v živote. Sú to sebadôvera, zvedavosť, cielavedomosť, sebaovládanie, pocit spolunáležitosti a schopnosť komunikovať a spolupracovať. Naviac sa ukazuje, že schopnosť oddialovaného sebauspokojenia je lepšou definíciou úspechu než IQ. Daniel Goleman všetky tieto atribúty spája do

¹⁰⁶ Porovnaj - HANDY, CH. *Hľad ducha*, s. 181–183.

jednej kategórie, ktorú nazýva emocionálna inteligencia. Úspech jeho nedávno vydanej knihy s týmto názvom naznačuje, že s nim súhlasí mnoho ľudí.

Spoločnosť poveruje školy najrozličnejšími funkciami, čo je jednou z príčin ich problémov. Napriek tomu ostávajú pre život jediným tréningovým ihriskom, ktoré máme k dispozícii. Z tohto dôvodu sú vzácnymi a chránenými inštitúciami, je ale nevyhnutné, aby si ujasnili dôsledky svojej práce. Keď sa ekonomický historik R. H. Tawney vrátil do Veľkej Británie po katastrofálnych skúsenostiach z prvej svetovej vojny a z toho, čo nazval „svetom hrobov“, volal po vzdelaní, ktoré by bolo veľkorysé, inšpiratívne a humánne a nahradilo by existujúci systém, ktorý „nebol úctyhodný ako univerzita, obľúbený ako reštaurácia, ale len nepostrádateľný ako poštová schránka“. Ostro kritizoval utilitaristický prístup pre jeho „špirituálnu zanedbanosť“ a vyhlasoval, že „obľúbené sú len tie inštitúcie, ktoré oslovujú fantáziu. Vytvorenia takýchto inštitúcií sme sa vo väčšine svojich spoločností doteraz nedočkali.

Škola vhodná pre život a pre prácu mala považovať za svoje nasledovné zásady, ak chce byť študentom prospešná v dobe, keď začínajú chápať zodpovednosť za vlastný život, za svoje názory na svet i na iných ľudí, s ktorými pracujú, a súčasne osloviť ich fantáziu a inšpirovať ich dušu. Dôležité je samozrejme jedno i druhé, ale svet bude existovať vždy. Potrebujeme si vypestovať vieru vo vlastné schopnosti vyrovnáť sa s týmto svetom. Príliš veľa ľudí zažíva v škole neúspech, odchádzajú z nej s podlomeným sebavedomím a to je najhoršie predstaviteľné východisko k tomu, aby sme si začali hľadať prácu, alebo sa sami začali potýkať s vlastným životom.

Procesu vzdelávania doteraz vládlo presvedčenie, že cieľom výchovy a výcviku je naplniť myseľ čo najväčším množstvom informácií. Väčšina z nich sa rýchlo zabudne. V živote a práci sa všetkému učíme až keď to potrebujeme, nie s predstihom. Vedomosti majú u väčšiny ľudí krátky polčas rozpadu. Pokiaľ ich vo veľmi krátkej dobe nezačneme využívať, vytratia sa. To vedie aj k zmene úlohy učiteľa. Namiesto toho, aby bol studnicou vedomostí, musia byť pripravení na to, že budú svojich študentov viesť k tomu, aby po faktických a teoretických údajoch pátrali v hĺbkach internetu.

Pre väčšinu ľudí je život procesom objavovania – objavovaním toho, čo dokážeme, a v konečnom dôsledku aj toho, v čo veríme. Najlepším spôsobom, ako je naučiť sa cestovať, je vydať sa na cestu. Jediným potrebným stimulom je prirodzená zvedavosť. Štúdium metód vzdelávania je procesom objavovania a následného rozmachu. Väčšine dôležitých vecí v živote sa nemôže nikto naučiť, možno k nim ľudí iba doviestí..

Učíme sa, keď spätne premýšľame o tom, čo sa stalo. Naopak tento proces funguje len zriedka. Ľudia by sa mali naučiť, ako majú žiť, ešte než žiť začnú. Veľké nebezpečenstvo vzdelávacieho systému, ktorý dáva prednosť informáciám pred skúsenosťami spočíva v tom, že po jeho absolvovaní dostanete len jednu šancu. Pokiaľ neuspějete hneď na prvý raz, obyčajne to znova neskusíte. Preto treba do škôl a univerzít zabudovať čo najviac skúseností s realitou, súčasne však vytvárať viac príležitostí k reflexívnemu učeniu a rekvalifikácii po škole.

Tradičný systém vzdelávania hrozí nebezpečenstvom diskvalifikácie namiesto kvalifikácie. Mnohé z predpokladov, na ktorých bolo založené moje vzdelanie, sa opieralo o tvrdenie, že vo svete existujú „poznateľné“ veci. A že, keď tieto veci poznám, budem môcť vo svete konať s určitou istotou.

Myslím, že väčšina týchto predpokladov sa treba zbaviť. Domnievam sa, že potrebujeme výučbu celkom nového druhu, v ktorej si nebudeme osvojovať len znalosti a fakty.

Úvahy tohto druhu vychádzajú z niekdajšieho predpokladu, dnes však už takmer všeobecného presvedčenia, teda nie len domnienky, že sme poslednou generáciou starej civilizácie a prvou generáciou epochy novej, a že značnú časť nášho vnútorného zmätku, úzkosti a dezorientácie možno priamo pripísať konfliktom v nás samých a v našich politických inštitúciách, medzi zomierajúcou civilizáciou Druhej vlny a nastupujúcou civilizáciou Tretej vlny, ktorá nástojčivo búcha na dvere. V momente, keď to konečne pochopíme, stanú sa nám zrozumiteľnými mnohé zdanlivo nezmyselné veci. Mohutná štruktúra zmeny sa začne vynárať celkom zreteľne. Snaha o prežitie začne byť znovu možná a reálna. Skrátka, revolučná premisa oslobodzuje náš intelekt aj našu vôľu.

Spomínaný „zoznam súboru inteligencií“ možno neustále dopĺňať a prvou povinnosťou školy pre život by malo byť pomôcť mladému človeku pri budovaní jeho „inteligentného profilu“. Ďalej by ho škola mala viesť k tomu, aby vybraný súbor týchto inteligencií rozvíjal a hľadal spôsob ich optimálneho využitia. Tým sa vytvorí základňa pre potrebnú sebadôveru, bez ktorej sa človek nemôže naučiť prakticky ničomu.

Literatúra

GIBSON, R. *Nový obraz budúcnosti*. Praha: Management Press, 2000.

TOFFLER, A. – TOFFLEROVA, H. *Šok z budúcnosti*. Praha: Práce, 1992.

TOFFLER, A. – TOFFLEROVA, H. *Tretia vlna*. Bratislava: ÚML ÚV KSS interné vydanie, 1985.

TOFFLER, A. – TOFFLEROVA, H. *Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky*. Praha: Dokořán, 2001.

HANDY, CH. *Hlad ducha*. Praha: Management press, 1999.

ŽAKOWSKI, J. *Obavy a naděje*. Praha: Mladá fronta, 2004.

Quest for Purpose in the Modern World

Abstract: *Even three decades ago our lives and our societies were held together by powerful institutions - the state, the legal and educational system, the church, the family, the work organizations. We respected them and entrust into their hands our future. We allowed them to manage and control us. But this is no longer valid. Our world becomes more complex and has interdependent nature; and in connection with that changes become more nonlinear, discontinuous and unpredictable. Therefore the future continually looks less like the past, and continues to less resemble our up to now ideas. Understanding this fact therefore results in the need of entirely new perspective on the future. Creation of a new picture of the future means to replace the old thinking – the opinion that we are somehow able to manage, predict, and control the future – by a new thinking, resulting from the discontinuous changes. It is the thinking that regards variations as normal. It is quite clear that the future will not be the continued past. It will be series of mutually discontinuous phenomena. And only when we reconcile with these discontinuities and set up for them, we will have some hope of success and survival in the 21st century.*

Keywords: *contemporary world, acceleration of historical time, rethinking future, aims of education, untraditional systems of education*

ENVIRONMENTÁLNY ROZMER VO VZDELÁVANÍ INŽINIEROV

Štefan Huszár

Abstrakt: Inžinierske vzdelávanie je potrebné rozšíriť o environmentálny rozmer. Pod týmto rozmerom sa predstavuje vzdelávanie v súlade s princípmi udržateľného rozvoja, Vilniuskej stratégie OSN k udržateľnému rozvoju, atribúty, ktoré inžinier získa v dôsledku rozšírenia inžinierskej edukácie o environmentálny rozmer.

Kľúčové slová: inžinierske vzdelávanie, udržateľný rozvoj spoločnosti, životné prostredie, environmentálny rozmer vzdelávania.

Životná nutnosť ochrany životného prostredia, predovšetkým od nerozumejúcej činnosti ľudí, vrátane a najmä inžinierov, ako aj technickej inteligencie vcelku, vyvoláva nutnosť interdisciplinárneho prístupu, potreby nachádzať nové prístupy riešenia postavených pred nimi úloh v súlade s princípmi trvalo udržateľného rozvoja. Takáto nutnosť je o to naliehavejšia, že človek sa stal celoplanetárnym činiteľom, dôsledky jeho činnosti v mnohých prípadoch prevyšujú dopady prirodzených procesov, vyvolávajúce alarmujúce environmentálne i ekologické následky. Viacnásobne by to malo platiť v sfére činnosti technických špecialistov, nakoľko práve oni vo svojej profesijnej činnosti veľmi často ako prví prichádzajú do kontaktu s ekologickým prostredím a vôbec nie je ľahostajné, ani nesmie byť ľahostajné, ako takýto kontakt „prebehne“ - či šetrne k prostrediu, alebo bezohľadne k nemu.

Kľúčom k potrebnej zmene vo vzťahu človek - životné prostredie, inžinierska činnosť - príroda (mohli by sme menovať ďalšie a ďalšie stránky tohto komplexu) môže byť vyhľadávanie a presadzovanie nových prístupov k trvalo udržateľnému rozvoju. Zakladateľ učenia o bio-noosfére akademik V. I. Vernadskij už v polovici minulého storočia písal o tom, že „Noosféra je geologickým javom na tejto planéte, kde sa človek stal i mocnou geologickou silou a môže, a musí pretvárať svojou prácou a rozumom oblasť svojho života zásadným spôsobom v porovnaní s tým, čo bolo predtým“¹⁰⁷. Nemožno pritom opomenúť ani fakt, že človek môže jestvovať iba v hraniciach biosféry, pričom svojou existenciou ovplyvňuje všetko živé na našej planéte, ba i planétu samotnú. Teda, opäť slovami Vernadského, „...on (človek), podobne, ako všetko živé, môže pôsobiť a myslieť v planetárnom aspekte len v oblasti života - v biosfére, v určitom zemskom obale, s ktorým je neoddeliteľne spojený a z ktorého sa nikdy nemôže celkom vymaniť; ľudská existencia je funkciou biosféry“¹⁰⁸. Dnes už je zrejmé aj to, že rozsah pôsobenia človeka na biosféru prevyšuje prírodné procesy a vyvoláva vážne ekologické dôsledky.

Dnes už stále jasnejšie sa v literatúre poukazuje na prísnu zákonitosť vzájomnej závislosti spoločenskej výroby a životného prostredia. Je zrejmé, že trvalý rozvoj (spoločenskej) výroby a zabezpečenie vysokých ukazovateľov „kvality života“ sa môžu uskutočniť iba vtedy, ak sa zachová

¹⁰⁷ VERNADSKIJ, V.I. *Chimičeskoje strojenije biosféry Zemli i jejo okruženija*. Moskva, 1965, s.328.

¹⁰⁸ VERNADSKIJ, V.I. *Razmyšlenije naturalista*. 2. diel, Moskva, 1977, s. 24.

čisté a zdravé životné prostredie. vyžaduje to prechod na také formy činnosti a zásahov človeka do životného prostredia, ktoré zohľadňujú požiadavky eliminácie dopadov výrobných i spotrebných procesov. Domnievame sa, že táto závislosť ukazuje aj na to, že ekologické procesy a hospodárska činnosť človeka prestali byť izolovanými systémami, stali sa systémami vzájomnej podmienenosti a koexistencie, pričom ľudská stránka, stelesnená spoločenskou výrobou a spotrebou, sa stala určujúcou, možno povedať, determinujúcou zložkou tejto vzájomnej závislosti. Dôsledkom sú komplexy zvyšujúcich sa globálnych ekologických problémov, ktoré sa prejavujú okrem iného ako:

- zvýšenie objemu a koncentrácie nečistôt v atmosfére;
- nárast plochy degradovaných pôd;
- likvidácia lesných plôch, zhoršenie kvality lesov a zvlášť znižovanie dažďových pralesov;
- nedostatok a znížená kvalita podzemnej vody;
- znižovanie morských zdrojov;
- globálne klimatické zmeny a noho ďalších.

Zmenšenie, alebo aj eliminácia podobných nežiaducich dopadov a javov predovšetkým závisí od technickej inteligencie, zvlášť od odborníkov v inžinierskych profesiách, i keď je nesporná a nepochybniteľná ja úloha humanitno-vedných a spoločenskovedných odborníkov. Zdá sa nám, že naplnenie tejto potreby možno dosiahnuť environmentalizáciou prípravy odborníkov vo všetkých technických smeroch, rozšírenie nesporne vysokej kvality odbornej o prípravy o environmentálny rozmer. Teda za účelom prechodu spoločnosti i ekonomiky k trvalo udržateľnému rozvoju, politicko-ideologický rámec ktorého určujú aj národné stratégie trvalo udržateľného rozvoja, je obsiahnutá aj v „Agende 21“, vo „Vilniuskej stratégii“ OSN¹⁰⁹ a mnohých ďalších, profesionálna orientácia inžinierskeho vzdelávania by mala byť rozšírená so špecifickosťou ochrany životného prostredia a jeho udržateľného rozvoja. Všeobecné črty toho, čo by sme mali dosiahnuť v takomto rozšírení inžinierskeho vzdelávania, možno vyjadriť v nadobudnutí nasledovných atribútov:

- vedomosti (pomôžu identifikovať rôzne vedomosti o životnom prostredí a jeho problémoch)
- umenie (odhalenie a nachádzanie riešení problémov životného prostredia, práca so spoločenskými skupinami v tejto oblasti)
- návyky (vypestovať si väčšiu vnímateľnosť a citlivosť k okolitej prírode, k jej problémom)
- pozíciu (odhaľovať environmentálne hodnoty a motivovať na aktívnu účasť v ozdravovaní a ochrane životného prostredia)
- zapojenie (vymedzovať možnosti riešenia ekologických problémov a možností aktívnej účasti v riešení)

Žiaľ, tieto momenty nie vždy zohľadňujú akreditované študijné programy inžinierskeho vzdelávania. Zároveň je stále zrejmejšia potreba skúmania a osvojovania nasledovných, podľa nášho názoru neodmysliteľných problémov v inžinierskom i technickom vzdelávaní:

¹⁰⁹ Na zasadnutí na vysokej úrovni zástupcov ministerstiev životného prostredia a školstva členských štátov EHK OSN vo Vilniuse, ktoré sa konalo 17. - 18. marca (března) 2005, bola prijatá stratégia, dostupná na adrese [Strategie EHK OSN pro vzdělávání k udržitelnému rozvoji](#), ktorá poskytuje základný rámec presadzovania vzdelávania a výchovy k udržateľnému rozvoju vo všetkých členských štátoch EHK OSN.

1. **Technologická udržateľnosť**, v ktorej možno konkretizovať environmentálne prijateľné technológie, vrátane tzv. „čistých“ technológií; energeticky efektívne projekty, šetriace prírodné zdroje; predlžovanie životnosti výrobkov.
2. **Energetická udržateľnosť**, v ktorej vidíme predovšetkým obnoviteľné zdroje energií; realizáciu energeticky efektívnych projektov; „čisté“ energetické nosiče; ekologické palivo.
3. **Manažment trvalého rozvoja**, v ktorom chápeme predchádzanie a minimalizáciu vzniku odpadov; recirkuláciu odpadov; rozvoj inžinierskej činnosti so sústredením na zabezpečenie jestvovania prírodného prostredia a udržateľného rozvoja spoločnosti; šetrné a úsporné zaobchádzanie s prírodnými zdrojmi; obmedzovanie používania palív minerálneho pôvodu.
4. **Stratégia udržateľnosti**, ktorá znamená najmä stratégiu „využívania“ životného prostredia, spojenú s jeho udržateľnosťou a ochranou od ľubovoľnej potencionalnej hrozby; ekonomickú stratégiu, spojenú s rozdeľovaním materiálnych blah (aj vo vnútri jednej vekovej kategórie, aj medzi vekovými kategóriami; sociálnu stratégiu, v ktorej sú obsiahnuté životné otázky obyvateľstva, stavu životného prostredia a ekológie, spoločenského zdravia.
5. **Udržateľnosť vzdelávacích programov s environmentálnym rozmerom**, ktorá znamená vzdelávanie, spôsobilé poskytnúť vedomostné nástroje na identifikáciu enviroproblémov i udržateľného rozvoja v sfére inžinierskych profesií; vzdelávanie, formujúce pozíciu a vzťah inžiniera k otázkam životného prostredia tak, aby inžinier vo väčšej miere si uvedomoval hodnotu a poškoditeľnosť životného prostredia i prírodného prostredia; vzdelávanie, nabádajúce inžiniera na využívanie princípov udržateľného rozvoja vo svojej odbornej činnosti (i v občianskom živote); vzdelávanie nepretržité, ktoré má charakter predchádzania vo vzťahu k rastúcim problémom environmentu i spoločnosti.

V problematike realizácie tejto potreby, teda rozšírenia inžinierskej edukácie o environmentálny rozmer, nemáme na zreteli vnesenie niečoho cudzieho do odborných študijných programov, ale identifikáciu a aplikáciu jestvujúceho environmentálneho rozmeru v každej jednej profesii.

Na rozdiel od celého radu iných odborností inžinierska činnosť je vždy konštruktívna a mala by byť vždy nasmerovaná na vyhľadávanie činností a aktivít, smerovaných dosiahnuť zlepšenie komplexu vzťahov spoločnosť - príroda. Inžinierska činnosť je predurčená neustále hľadať a myslieť na vyhľadávanie foriem činností k zlepšeniu ekologickej situácie spoločnosti pri jej udržateľnom rozvoji a zároveň na zmenšenie dopadu ekonomického rozvoja na životné prostredie a prírodu. Tieto sú založené na vedeckých prístupoch i fundamentálnych vedomostiach, ovplyvnené sú aj národnými tradíciami a národnou a všeludskou kultúrnou skúsenosťou.

Literatúra

- VERNADSKIJ, V.I. *Chimičeskoje strojenije biosféry Zemli i jeho okruženija*. Moskva, 1965, s.328.
 VERNADSKIJ, V.I. *Razmyšlenije naturalista*. 2. diel, Moskva, 1977, s. 24.

Environmental Measure in Engineers Education

Annotation: *It is necessary to widen the education of engineers about environmental measure. This measure represents education in accordance with principle of sustainable development of Vilnius strategy OSN to the sustainable development, attributes, that an engineer achieves in consequence of widening the education of engineers about the environmental measure.*

Key words: *education of engineers, sustainable development of the society, environment, environmental measure of education*

DOPADY HOSPODÁRSKEJ KRÍZY NA VÝKONNOSŤ VÝROBNÝCH PODNIKOV¹¹⁰

Jana Kajanová

Abstrakt: Aktuálnym problémom súčasných výrobných podnikov je spôsob ako sa vyrovnat' s dopadmi hospodárskej krízy. Naštartovanie, obnovenie, posilnenie a v niektorých prípadoch aj udržanie existencie podniku sa stali kľúčovými otázkami podnikového riadenia. Vývoj a sledovanie výkonnosti, možnosti ozdravenia a revitalizácie sú špecifické pre jednotlivé podniky. Tento príspevok poukazuje na následky a dopady hospodárskej krízy na výrobné podniky a ich previazanosť s ich výkonnosťou.

Kľúčové slová: hospodárska kríza, výkonnosť, výrobné podniky

Úvod

Z hľadiska odborných i vedeckých ekonomických a manažérskych diskusií je možno považovať hospodársku krízu za jedno z najcitovanejších a najuvádzanejších termínov za posledné roky, a to predovšetkým pri hodnotení činnosti, výkonu a situácie v podnikateľských subjektoch.

Hospodárska kríza je jedným z faktorov, ktoré výrazne zmenili podmienky, v ktorých sa podnikateľské subjekty nachádzajú. Neistota, nestabilita a zmena externého prostredia si vyžiadali adekvátne rýchlu reakciu podnikateľských subjektov. Podniky sa nutne museli začať prispôbovať novým podmienkam a situáciám a dôslednejšie analyzovať zmeny na trhu, ktoré podstatne menili interné prostredie týchto subjektov. Do podnikového riadenia sa stále častejšie zaraďujú mechanizmy a nástroje, ktoré sú schopné korigovať a eliminovať negatívne dôsledky a dopady hospodárskej krízy. Predovšetkým systémový prístup a komplexný pohľad na novú situáciu vytvárajú základ pre úspešné zvládnutie vznikajúcich a pretrvávajúcich problémov, s ktorými sa podnikateľské subjekty aj v súčasnosti stretávajú.

Ak hovoríme o komplexnom prístupe a analýze parciálnych oblastí riadenia v podniku, je nutné nazerať aj na vplyv hospodárskej krízy na tieto jednotlivé úseky podnikateľského subjektu. K hlavným oblastiam výskumu preto zaraďujeme:

- oblasť výroby, kde zohľadníme dopad hospodárskej krízy na výkonnosť podniku, mechanizmy nákupu surovín, cenovú politiku, priestorové a časové usporiadanie výrobných procesov a podobne, udržanie a vytváranie nových kapacít,
- oblasť financovania, kde jednoznačne rezonuje otázka stability podnikateľského subjektu, zabezpečenie potrebných zdrojov, efektívne využívanie vloženého kapitálu v optimálnom prostredí, udržanie likvidity a rentability, posilnenie finančných analýz pre potreby

¹¹⁰ Predložený príspevok bol spracovaný v rámci výskumnej úlohy VEGA č. 1/0447/10 „Vytvorenie architektúry vybraných kľúčových faktorov výkonnosti výrobných podnikov pre trvalo udržateľný rozvoj z aspektu príčin a minimalizácie dopadov hospodárskej krízy“. Vedúca projektu: Doc. Ing. Jana Kajanová, PhD. Doba riešenia projektu: 1. 1. 2010 - 31. 12. 2011

- minimalizácie rizík vychádzajúcich z nedostatku relevantných informácií o finančnej situácii a zmenách na turbulentných trhoch,
- oblasť nákladov a rozpočtovníctva, ktoré majú špeciálne postavenie a funkciu z hľadiska sledovania a vyhodnocovania výkonnosti, efektívnosti a hospodárnosti podnikateľských subjektov,
 - oblasť logistiky, kde je potrebné zohľadniť možnosti a optimalizáciu skladovania a prepravovania surovín, tovarov a výrobkov, vývoj cien pohonných hmôt, zmeny v logistických systémoch, outsourcing...,
 - oblasť riadenia kvality, ktoré práve v období silnejších vplyvov hospodárskej krízy vytvárajú konkurenčné výhody a prostredníctvom lepších vzťahov s odberateľmi, resp. zákazníkmi stimulujú zabezpečenie výnosov, objemov a nepriamo aj udržanie zamestnanosti,
 - oblasť predaja, kde je potrebné rozpracovať systém zabezpečenia a udržania realizovaných objemov, stabilizáciu trhového podielu, využiť znalosti o potrebách a želaniach zákazníka, disponovať informáciami o zmenách a potrebách trhu,
 - oblasť personalistiky, kde dominuje budovanie znalostnej ekonomiky v krízových podmienkach, vystupuje nutnosť skúmania a vytvárania motivačných systémov, ktoré stabilizujú ľudský potenciál vytvárajúci podnikové hodnoty, resp. výkony.

Situácia vo výrobných podnikoch

Špecifická situácia nastáva vo výrobných podnikoch, ktoré svojimi špecifikami alebo zvláštnosťami sú vystavené vyšším nárokom na riadenie, nakoľko spektrum faktorov a skutočností ovplyvňujúcich vytváranie podnikových hodnôt ako aj samotnú činnosť podniku je oveľa širšie ako v prípade obchodných podnikov, resp. podnikov poskytujúcich služby.

Riadenie výrobných podnikov je ovplyvňované mnohými faktormi, ktoré determinujú možnosti, úspešnosť, konkurencieschopnosť i celkový výkon podniku. Niektoré z nich podniky dokážu vo väčšej alebo menšej miere ovplyvňovať. Aj táto miera je ovplyvňovaná jednotlivými fázami hospodárskej krízy, v ktorých sa jednotlivé podniky nachádzajú. Vo všetkých prípadoch a zámeroch výrobných činností je však potrebné dôsledne identifikovať a analyzovať faktory, ktoré budú vplývať na riadiace a rozhodovacie činnosti podniku, jeho výsledky a postavenie, aby sme následne mohli vyhodnotiť kritické miesta, resp. slabé miesta, ktoré by mohli poškodiť a narušiť stabilitu a výkonnosť daného podniku.

V prípade výrobných podnikov je potrebné predovšetkým sledovať a pri podnikovom rozhodovaní zohľadňovať špecifiká vyplývajúce z povahy jednotlivých výrobov, charakteru výrobných činiteľov a priebehu výrobných procesov.

Všeobecné faktory ovplyvňujúce ekonomiku a riadenie výrobného podniku sú zachytené v tabuľke 1.

Tab. 1 Faktory ovplyvňujúce ekonomiku a riadenie výrobného podniku

FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE EKONOMIKU A RIADENIE VÝROBNÉHO PODNIKU
charakter a typ výroby
špecifické výrobné zariadenia, prevádzka alebo údržba výrobných zariadení
energetická náročnosť
charakter surovín a výrobkov
náklady na výrobu, balenie, skladovanie, dopravu ako aj manipuláciu so surovinami a výrobkami
špecifické vlastnosti surovín a výrobkov
kvalifikované a kvalitné ľudské zdroje
doba skladovateľnosti
vplyv na životné prostredie, náklady na ochranu životného prostredia
legislatíva prislúchajúca jednotlivým priemyselným odvetviam
modernizácia technológií a inovácie
nároky na kvalitu, hygienu, príp. zdravotnú nezávadnosť v prípade potravinárskych výrobkov a polotovarov
externé vplyvy: politické, ekonomické, demografické, legislatívne, kultúrne a spoločenské

Vývoj a správanie sa jednotlivých faktorov je závislé nielen od vnútorných podmienok výrobného podniku, ale aj od správania sa podnikateľského prostredia, teda od situácie, ktorá je modifikovaná aj v zmysle pôsobenia hospodárskej krízy. Dôležitým momentom pri riadení takéhoto podniku je správne vyhodnotenie existujúcej situácie, poznanie prostredia a trhu, ktorého je podnik súčasťou a rýchle a adekvátne reagovanie na vzniknutú situáciu.

Schopnosť minimalizovať dopady hospodárskej krízy a vysporiadať sa s novými tendenciami v podnikateľskom a konkurenčnom prostredí je úlohou mnohých podnikov, z čoho pramení aj potreba a nutnosť zaoberať sa touto problematikou na odborných a vedeckých fórach. Predovšetkým riešenie výskumných problémov a projektov vychádzajúcich z požiadaviek hospodárskej praxe, vytváranie scenárov a postupov umožňujúcich minimalizáciu dopadov hospodárskej krízy je spôsob ako vytvoriť a priniesť požadovaný efekt v podobe námetov, nástrojov a návodov vedúcich k stabilizácii situácie, vytváraniu a udržaniu potrebných konkurenčných výhod upevňujúcich postavenie výrobných podnikov.

Hodnotenie výkonnosti

Nutnou podmienkou hodnotenia výkonnosti výrobného podniku je identifikácia a meranie faktorov, ktoré sú jej akcelerátormi. Kritériá výkonnosti teda odvodzujeme od špecifických organizačných cieľov a dekomponujeme ich po jednotlivých úrovniach hierarchie riadenia tak, aby medzi nimi existovala vnútorná konzistentnosť (Lubelec, 2007, s. 405).

V výrobnom podniku sledujeme výkonnosť vo viacerých línách. Jedná sa o výkonnosť výrobného procesu, výkonnosť pracovníkov a celkovú výkonnosť podniku. K trom kľúčovým prvkom hodnotenia výkonnosti patria: ukazovatele výkonnosti, dosahovaná výkonnosť a prijatie opatrení.

Ukazovatele výkonnosti sú nevyhnutné k nasledujúcim účelom:

- monitorovanie a kontrola,
- riadenie inovácií,
- maximalizácia efektívnosti úsilia inovácií,
- dosiahnutie zladenia potreby a cieľov organizácie,
- odmeňovanie a disciplína (Bartoš, 2007).

K ukazovateľom determinujúcim výkonnosť patria napríklad: návratnosť investícií, pridaná hodnota (EVA), produktivita na zamestnanca, celková efektívnosť zariadenia, obrátkovosť materiálu, spokojnosť, lojalita, podiel na trhu, kvalita, úroveň nákladov, spokojnosť zamestnancov a podobne.

K najčastejším spôsobom sledovania výkonnosti patrí sledovanie objemu výkonov a následne určená produktivita práce alebo určením objemu pridanej hodnoty a následne určenou produktivitou práce z pridanej hodnoty. Ako hlavné faktory ovplyvňujúce výkonnosť podniku sú prezentované: objem výkonov, čas, náklady podniku, kvality a personálne zabezpečenie podniku. Riadenie a ovplyvňovanie týchto faktorov je jednou z možností zvyšovania výkonnosti a konkurencieschopnosti podnikateľského subjektu.

Výkonnosť a dopady hospodárskej krízy

Vplyvom hospodárskej krízy sa mení aj výkonnosť podniku. Niektoré subjekty reagujú na hospodársku krízu vo väčšej miere, iné v menšej. Rozdielne reagujú rôzne demografické skupiny, vzdelanostné skupiny, odvetvia, regióny, oblasti. Podľa oficiálnych výskumov najčastejšie prejavy hospodárskej krízy predstavujú:

- strata zamestnania,
- pracovná neistota, obavy o zamestnanie,
- zníženie príjmov,
- obmedzenie spotreby,
- finančná neistota,
- zvyšovanie cien,
- nižší objem výkonov,
- obmedzené pracovné príležitosti a podobne.

Strata zamestnania, pracovná neistota a obavy o zamestnanie vytvárajú napätie na pracovnom trhu. Nižšia koncentrácia na prácu, chybovosť podnikových výkonov či ich znížená kvalita sú negatívnymi dôsledkami týchto faktorov.

Zníženie príjmov je priamym dôsledkom poklesu spotreby, zníženého záujmu spotrebiteľa a predzvesť dodatočných nákladov potrebných na podporu a predaj výrobkov, tovarov alebo služieb.

Finančná neistota prináša „váhavého spotrebiteľa“, prejavy dôchodkového efektu, nestálosť predaja, problémy s využívaním vlastných a cudzích zdrojov, potenciálne problémy so zabezpečením dostatočného kapitálu, zvýšené náklady na jeho obstaranie či finančnú nestabilitu podniku.

Zvyšovanie cien predstavuje na jednej strane snahu podnikateľských subjektov o udržanie výnosov a návratnosť vložených prostriedkov, o vysporiadanie sa s klesajúcou spotrebou a na druhej strane ide o reakciu spotrebiteľa, resp. odberateľa v podobe nižšej spotreby a vytvárania úspor, prejavy substitučného efektu a podobne.

Nižší objem výkonov je priamym dôsledkom nižšieho predaja, poklesu záujmu spotrebiteľov o podnikové výkony. Zároveň predstavuje vyššiu mieru nevyužitia výrobnéj kapacity, produktivity práce, stagnáciu podniku, vystavovanie podniku finančným problémom a v krajnom prípade aj ohrozenie existencie podnikateľského subjektu.

Obmedzené pracovné príležitosti sú priamym dôsledkom znižovania produkcie, šetrenia a potláčania expanzie podnikov. Všetky tieto dôsledky sú prejavmi nižšej výkonnosti podnikateľského subjektu. Obmedzené pracovné príležitosti vytvárajú nezdravé prostredie na pracovnom trhu, pokles novovytvorených miezd, stagnáciu miezd, regionálne rozdiely a neumožňujú potrebnú stimuláciu a motiváciu pre zabezpečenie zvýšenia výkonnosti podniku.

Záver

Výrobné podniky so svojimi špecifikami majú špeciálne postavenie v podnikateľskom prostredí. Turbulentné zmeny podnecované vývojom a postupom hospodárskej krízy však neustále nabádajú k vyhodnocovaniu situácie na trhu, analýze podnikových možností, získavaniu a vyhodnocovaniu relevantných informácií a vytvárajú nové prístupy a tendencie pre riadenie uvedených subjektov.

Nosnou líniou tohto príspevku je predovšetkým:

- charakterizácia faktorov ovplyvňujúcich ekonomiku a riadenie výrobných podnikov,
- poukázanie na potrebu komplexného, racionálneho a systémového prístupu k analýze a vyhodnocovaniu dopadov hospodárskej krízy na výrobné podniky,
- identifikácia oblastí, v ktorých je potrebné individuálne posúdiť možné príležitosti a hrozby vychádzajúce z pôsobenia hospodárskej krízy na tieto podniky.

Zmeny výkonnosti výrobných podnikov sú jasným, zreteľným a nepopierateľným faktorom dokumentujúcim existenciu vplyvu hospodárskej krízy na uvedené podniky. Včasná identifikácia a adekvátna reakcia manažmentu podniku zvyšuje úspešnosť a šance podnikateľských subjektov vyrovnávajúcich sa s novou situáciou v podnikateľskom a konkurenčnom prostredí.

V časti výkonnosť a dopady hospodárskej krízy je vytvorený základ pre širšiu diskusiu a analýzu rôznych prejavov hospodárskej krízy, ktoré zaregistrovali vybrané podnikateľské subjekty.

Literatúra

BARTOŠ, V. Integrované systémy měření výkonnosti. In: *Conference Proceedings. International Conference „Festive Scientific Conference on the Occasion of 15th Anniversary of the Establishment of Faculty of Business and Management, Brno University of Management“*. Brno: University of Technology, 2007.

HERZKA, P. – KAJANOVÁ, J. *Ekonomika a manažment podniku*. Bratislava: STU, 2010.

LUBELEC, L. Riadenie výkonnosti zamestnancov podniku – ilúzia alebo nevyhnutnosť? In: *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Moderné prístupy k manažmentu podniku“*, 6. - 7. september 2007. Bratislava: Vydavateľstvo STU, 2007.

Impacts of the Economic Crisis on the Performance of Production Enterprises

Annotation: *The up-to-date problem of current production enterprises is the way how to cope with impacts of the economic crisis. The start, restoration, reinforcement and in some cases also the maintenance of the enterprise existence have become the key questions of the enterprise management. The development and pursuance of the performance, the possibilities of recovery and revitalization are specific in individual enterprises. This contribution points out to consequences and impacts of the economic crisis on production enterprises and to their interconnection with their performance.*

Key words: *economic crisis, performance, production enterprises*

VÝVOJ NEZAMESTNANOSTI V SLOVENSKEJ REPUBLIKE A ANALÝZA NÁZOROV EVIDOVANÝCH NEZAMESTNANÝCH NA ROLU SOCIÁLNEHO SYSTÉMU PRI RIEŠENÍ NEZAMESTNANOSTI

Katarína Kočišová – Gabriela Kravčáková

***Abstrakt:** Príspevek se zabýva problematikou nezamestnanosti. Popisuje vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike. Prezentuje také výsledky výzkumu zaměřeného na zjištění a analýzu názorů vybraných evidovaných nezamestnaných na roli sociálního systému v oblasti řešení nezamestnanosti.*

***Klíčová slova:** nezamestnanost, příčiny a důsledky nezamestnanosti, skupiny ohrožené nezamestnaností, vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike.*

Úvod

Zmena spoločenského systému v Slovenskej republike sa prejavila v mnohých podobách. Jedným z negatívnych javov je nezamestnanosť a predovšetkým dlhodobá nezamestnanosť. Nezamestnanosť je vážny ekonomický problém, pretože práceschopné obyvateľstvo netvorí hodnoty, čo má negatívny vplyv na blaho spoločnosti. Nezamestnanosť je tiež vážny sociálny problém, negatívna životná udalosť pre človeka. Je to faktor závažnej zmeny spôsobu života jedinca, je to udalosť, ktorá si vyžaduje veľké adaptačné úsilie zamerané na novovzniknutú situáciu. Atribútom nezamestnanosti sú negatíva v podobe zníženia životnej úrovne, vylúčenia zo sociálnych vzťahov, narušených životných istôt, zhoršenia fyzického i psychického zdravia. Uvedené následky nezamestnanosti sú dostatočným dôvodom na riešenie tohto problému, ktorý si vyžaduje interdisciplinárnu participáciu odborníkov.

Definícia nezamestnanosti je založená na tom, že osoba schopná práce je vyradená z pracovného pomeru, ktorý jej prináša príjem. So svojím vyradením sa však neuspokojuje, hľadá si nové platené zamestnanie, hoci aj na čiastočný úväzok. Zjednodušene sa dá povedať, že nezamestnaným je ten, kto nie je zamestnaný, ale aktívne si prácu hľadá alebo čaká, kým sa bude môcť do práce vrátiť.

Podľa Medzinárodnej organizácie práce je nezamestnaným osoba, ktorá nemá platenú prácu, hľadá si zamestnanie a je schopná v krátkom čase nastúpiť do zamestnania. Podľa metodiky tejto organizácie sa za nezamestnaného považuje osoba, ktorá je staršia ako 15 rokov, aktívne si hľadá prácu, je pripravená k nástupu do práce do 199 dní.

Príspevok spracováva problematiku nezamestnanosti, pričom uvádza vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike v komparácii s vybranými okresmi Prešovského kraja. Uvádza tiež analýzu názorov vybraných evidovaných nezamestnaných z Prešovského kraja na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti.

Teoretické východiská

Nezamestnanosť je ekonomickou kategóriou, preto je potrebné vysvetliť ju s využitím ekonomickej teórie. Jedna z teórií vysvetľuje nezamestnanosť prostredníctvom zlyhania trhu práce. Na trh práce vstupujú tri subjekty, a to domácnosti, ktoré tvoria a ovplyvňujú ponuku práce. Ďalším subjektom sú organizácie a štát, ktoré tvoria a ovplyvňujú dopyt po práci.

V priebehu analýzy ponuky práce sa analytici zameriavajú na vysvetlenie rozhodovania a správania sa domácností ak sa zvýši, resp. zníži reálna mzda. Ak sa zvýši reálna mzda, ponuka práce rastie, no len do istého bodu, od ktorého napriek zvyšovaniu reálnej mzdy sa ponuka práce už nezvyšuje. Príčinou tohto paradoxného javu je skutočnosť, že domácnostiam sa dostatočne zvýši životná úroveň a začnú preferovať iné hodnoty, napr. voľný čas, výchovu detí, kultúru. Ekonómia tento jav popisuje ako substitučný a dôchodkový efekt zmeny miezd, pričom substitučný efekt prevláda. Dopyt po práci je určený zo strany organizácií, je odvodeným dopytom a závisí od vstupov (zdrojov) transformačného procesu a od dopytu po výsledkoch transformačného procesu. Subjekty na trhu práce (domácnosti a organizácie) sa rozhodujú na základe ceny – v tomto prípade ceny práce (mzda, plat).

Problémy zamestnanosti nesúvisia iba s kvantitatívnymi charakteristikami trhu práce, ale aj s kvalitatívnymi aspektmi. Vnímanie práce z hodnotového hľadiska sa však v podmienkach Slovenska mení iba nepatrne a veľmi pomaly. Nové podoby motivácie práce, napr. potreba zamestnanosti kvôli sebarealizácii, uspokojeniu individuálnych ambícií a kvôli harmonickému vývoju ľudskej osobnosti sa stále týkajú iba menšej časti populácie. Pre väčšinu obyvateľstva má práca význam v zmysle získania prostriedkov (príjmu) na uspokojenie iba základných materiálnych potrieb. Práca je preto na Slovensku chápaná prevažne ako nevyhnutná obeť v záujme získania materiálnych statkov a nie ako nástroj sebauplatnenia.

Na základe štúdia literatúry uvádzame niekoľko príčin spôsobujúcich nezamestnanosť:

- dopyt po tovaroch a službách je nedostatočný (výroba a výdavky klesajú, kolobeh peňazí sa spomaľuje),
- hospodárska politika vlády je príliš prosociálna, opatrenia ovplyvňujúce zamestnanosť sú nepružné, napr. výška minimálnej mzdy, odvodové povinnosti, neflexibilné formy zamestnávania,
- regionálne rozdiely prejavujúce sa v počte voľných pracovných miest a v mzdovej úrovni,
- odbory ako zástupcovia zamestnancov neadekvátne obmedzujú ponuku práce,
- sociálny systém je nefunkčný,
- kvalifikácia pracovnej sily nezodpovedá požiadavkám zamestnávateľov,
- pracovná sila nie je ochotná migrovať, presúvať sa za prácou.

Nezamestnanosť negatívne ovplyvňuje ekonomiku krajiny, pričom jej dôsledky sa prejavujú:

- hrubý domáci produkt sa pohybuje pod úrovňou potenciálneho hrubého domáceho produktu (nezamestnaní nevytvárajú HDP),
- znižuje sa agregátny dopyt po tovaroch a službách,
- plytvá sa ľudskými zdrojmi,
- klesá životná úroveň obyvateľstva,
- zhoršuje sa zdravotný stav obyvateľstva, zvyšuje sa počet sebevražď,

- znižuje sa kvalita života obyvateľstva,
- naštrbujú sa rodinné vzťahy,
- zvyšuje sa kriminalita.

Nezamestnanosť je tiež problém sociálny a psychický. Strata zamestnania pre jedinca znamená stratu významu plynúceho z práce a neúspech pri opätovnom zamestnaní negatívne pôsobí na psychiku, zdravie i sociálne postavenie jedinca.

Každý jedinec prežíva stratu zamestnania inak, pretože prežívanie ovplyvňuje mnoho externých a interných faktorov. Výskumy zamerané na subjektívne prežívanie nezamestnanosti popisuje Výrost (2007, s. 249), pričom uvádza, že „ide najmä o negatívne zmeny, a to predovšetkým v týchto oblastiach:

- negatívne zmeny v psychickom zdraví – emocionálny distres, prejavy úzkosti, depresiu,
- negatívne zmeny v sebaopínaní (sebahodnotenie, sebaobraz, identita), v sociálnom poznávaní (atribúcie), ako aj zvýšený výskyt neurotických symptómov,
- negatívne zmeny v somatickom zdraví – prejavujú sa príznaky organických ochorení srdcovo-cievneho systému, tráviaceho a vylučovacieho systému, pohybového systému, ale aj zmeny fungovania základných funkcií organizmu – napr. imunity,
- negatívne zmeny v správaní – týkajú sa sociálnej neprispôsobivosti (závislosti, delikvencia, sociálna zaostalosť, samotárstvo a iné) ako následok alebo príčina dlhodobej nezamestnanosti,
- stres a aktivizácia copingových stratégií – strata zamestnania sa zaraďuje medzi náročné životné situácie a na jej prekonanie sa aktivizujú bazálne stratégie zvládania“.

Mareš (1994, s. 62–63) uvádza výsledky niekoľkých výskumov, ktoré zistili možné dôsledky nezamestnanosti na jedinca:

- „rozbitie štruktúry denného času a vôbec zmenu vnímania času a s tým súvisiaca deprivácia z absencie pravidelných činností,
- sociálnu izoláciu plynúcu z redukcie sociálnych kontaktov,
- stratu participácie na cieľoch širších skupín a spoločenstiev,
- stratu statusu, či sociálnej dôstojnosti alebo prestíže pripisovanej osobe na základe jej postavenia v danej spoločnosti a dôsledky tejto straty pre osobnú identitu a sebaúctu nezamestnaného jedinca,
- rozklad rodinných vzťahov a zmeny jeho postavenia v rodine,
- strata hodnôt a rešpektu k verejným autoritám, vydelenie z hlavného prúdu spoločenského života, spojené často s činnosťami spoločnosťou chápanými ako asociálne“.

„S dĺžkou nezamestnanosti štatisticky významne klesajú ideály a ilúzie o tom, že práca je ľahko dostupná. Chuť znovu pracovať a očakávaný pocit radosti z práce vplyvom dĺžky straty zamestnania vykazuje klesajúcu úroveň“ (Šmajsová-Buchtová, Filo, 2008, s. 29).

Ďalšie výsledky výskumov na vzorke dlhodobo nezamestnaných zistili, že u nezamestnaných a ich rodín dochádza k dramatickej strate príjmu, čím vzniká ekonomická neistota, strácajú sa pracovné zručnosti a návyky, dochádza k obmedzeniam sociálnych kontaktov, dochádza k emocionálnej labilitate, psychickým poruchám prejavujúcim sa v poruchách spánku, depresiách, čoho následkom je postupný rozklad integrity osobnosti. Nezamestnaný je presvedčený, že znovu zamestnanie sa je ilúziou.

Skupiny najviac ohrozené nezamestnanosťou

Na trhu práce existujú skupiny práceschopného obyvateľstva, ktoré majú väčší problém nájsť si prácu a zamestnať sa. Medzi rizikové skupiny práceschopného obyvateľstva patria:

- absolventi škôl,
- ľudia v preddôchodkovom veku,
- osoby so zdravotným postihnutím,
- ženy,
- nekvalifikovaní pracovníci,
- dlhodobo nezamestnaní,
- Rómovia.

Absolventi škôl (do 30 rokov) – doterajšie skúsenosti ukazujú, že najviac problémov pri nájdení si práce zodpovedajúcej absolvovanému odboru majú mladí ľudia. Nie je problém v kvalite vzdelania, problém je v absencii praktických skúseností a pracovných návykov. Ak sa má stať z absolventa výkonný pracovník, musí po prijatí do pracovného pomeru zvládnuť adaptačný proces týkajúci sa adaptácie na prácu, pracovný kolektív a organizačnú kultúru. Adaptácia na prácu okrem iného zahŕňa aj úspešné zvládnutie základných školení, resp. vzdelávania v organizácii. Pretrvávajúcim problémom na našom území je tiež nedostatočná jazyková príprava pracovnej sily. Babjak odporúča, aby táto skupina obyvateľstva „bola zamestnaná do 6 mesiacov od absolvovania školy, či straty zamestnania, aby u nich nedošlo k strate pracovných návykov alebo strate záujmu o zamestnanie“ (2006, s. 41).

Ľudia v preddôchodkovom veku majú z možnej straty zamestnania väčší strach, pretože zamestnávateľia o ich prácu nemajú veľký záujem napr. z dôvodu nižšej flexibility a nedostatočnej kvalifikácie a nie sú ochotní investovať do tejto skupiny pracovnej sily. Títo ľudia usilujú o stabilitu v súčasnom zamestnaní. Buchtová (2002) vidí možné riešenie v samozamestnaní sa starších ľudí a zdôvodňuje to možným znovuzískaním sebadôvery, sebaistoty a pod. Na druhej strane ale upozorňuje aj na psychickú a fyzickú námahu spojenú s podnikaním, ktorá pre staršieho človeka môže byť až ohrozujúcou.

Osoby so zdravotným postihnutím sú osoby, ktorých charakter postihnutia môže byť fyzický, psychický, genetický alebo získaný v dôsledku choroby, či úrazu. Zamestnanie takýchto ľudí v pracovnom pomere je problematické, preto je potrebné z úrovne štátu vytvárať podmienky pre ich možné zamestnanie.

Ženy sú na trhu práce rizikovou skupinou z viacerých dôvodov. Spravidla väčšie množstvo žien ako mužov si plní svoje rodičovské povinnosti a v priebehu obdobia materskej a rodičovskej dovolenky dochádza k dequalifikácii. „Ženy, ktoré sú na rodičovskej dovolenke (v SR čerpá MD až 98% žien a len 2% mužov) – ostávajú doma nepretržite dlho, pričom strácajú kontakt s trhom práce. I keď ženy majú vysoký podiel na trhu práce, majú nižšie zastúpenie vo vyšších riadiacich pozíciách. V skupine zamestnaní zákonodarcovia, vedúci a riadiaci pracovníci v priemere o 30,8 percentuálnych bodov. Nižšie zastúpenie žien je aj medzi podnikateľmi, približne 25% z celkového počtu podnikateľov. Priemerná mzda žien za posledné roky dosahuje cca 75% priemernej mzdy mužov,

pričom ženy dosahujú nižšiu mzdu v každej vzdelanostnej kategórii. Práca vykonávaná ženami sa často považuje za menej hodnotnú, tak vo verejnej ako aj v súkromnej sfére. V dôsledku týchto skutočností je nutné konštatovať, že rodová segregácia na trhu práce (horizontálna i vertikálna) je pomerne výrazná. Jedným zo spôsobov vyrovnávania rodových nerovností na trhu práce je aj potreba klásť dôraz na zosúladenie rodinného a pracovného života“ (Babjak, 2006, s. 41).

Nekvalifikované práceschopné obyvateľstvo má problém zamestnať sa práve kvôli charakteristike kvalifikácia (vzdelanie a prax). Kvalifikácia tejto skupiny ľudí je buď žiadna alebo nezodpovedá požiadavkám zamestnávateľov. Tento problém nie je len problémom Slovenska, je to celosvetový problém, ktorý vzniká (a stále bude existovať) v dôsledku technických a technologických inovácií. Riešením by mohlo byť celoživotné vzdelávanie, čo predpokladá na jednej strane ochotu týchto ľudí vzdelávať sa, resp. rekvalifikovať sa a na strane druhej musia mať tieto osoby dostupnú možnosť vzdelávať a rekvalifikovať sa.

Dlhodobo nezamestnaní sú osoby, ktoré nemajú zamestnanie dlhšie ako jeden rok. Takíto ľudia stratili pracovné návyky, došlo u nich k dequalifikácii a existuje riziko sociálneho vylúčenia. Pre tieto dôvody o dlhodobo nezamestnaných nemajú zamestnávatelia veľký záujem.

Rómovia – podľa ich kultúrnych vzorcov a hodnôt vzdelanie nepatrí medzi ich preferované hodnoty. Väčšina Rómov vykazuje nízku vzdelanostnú úroveň, nízku prax a neadekvátnu pracovnú morálku. Pracovných príležitostí je preto na trhu práce pre túto skupinu obyvateľstva málo.

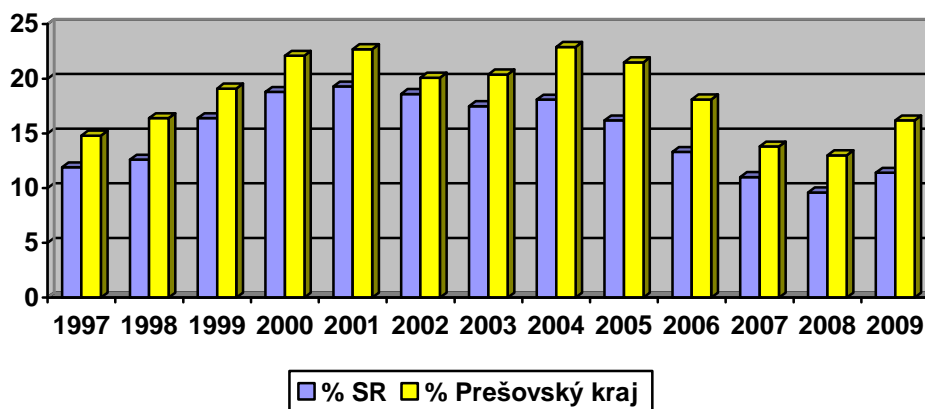
Vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike

Táto časť príspevku popisuje vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike, pričom ho komparuje s vývojom nezamestnanosti vo vybraných okresoch Prešovského kraja. Vývoj nezamestnanosti vo vybraných okresoch Prešovského kraja dokresľuje výskumnú vzorku. Prezentácia výsledkov výskumu je obsahom ďalšej časti príspevku.

V roku 1990 sa v SR nezamestnanosť zvýšila v dôsledku frikčnej a štrukturálnej nezamestnanosti, ktorú sprevádzal pokles počtu voľných pracovných miest. Po rozdelení Československa nezamestnanosť prudko stúpla, pričom miera nezamestnanosti dosiahla úroveň až 14,6% (rok 1994). Tretie obdobie rastu nezamestnanosti charakterizuje makroekonomická nerovnováha a pokles výkonnosti slovenskej ekonomiky. V roku 1999 bola situácia na trhu práce kritická, miera nezamestnanosti bola 19,2%. Špecifikom nezamestnanosti v SR sú aj regionálne diskrepancie. Najnižšiu mieru nezamestnanosti vykazuje Bratislava a najvyššiu regióny na východe a juhu Slovenska. Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny SR koncu októbra 2010 evidovalo 374.200 nezamestnaných, z toho bolo 192.729 mužov a 181.471 žien.

Vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike za obdobie rokov 1997–2009 zobrazuje graf 1.

Graf 1 Vývoj nezamestnanosti v SR a v Prešovskom kraji za obdobie rokov 1997–2009 (%)

Zdroj: Štatistický úrad SR a vlastné spracovanie

Z uvedeného grafického zobrazenia vyplýva, že nezamestnanosť narastala do roku 2002. K poklesu došlo po vstupe Slovenskej republiky do eurozóny, keď sledovanie a obmedzovanie stavu nezamestnanosti sa stalo jedným z kritérií prijatia Slovenskej republiky do Európskej únie. Miera nezamestnanosti kolíše, čo spôsobilo množstvo faktorov od privatizácie štátneho majetku cez politické smerovanie, integráciu do Európskeho spoločenstva až po v súčasnosti prebiehajúcu celosvetovú hospodársku krízu.

Počet nezamestnaných v rokoch 2002–2008 pozvoľna s drobným kolísaním klesal. V roku 2009 prepukla hospodárska kríza, čo sa prejavilo nárastom miery nezamestnanosti až do februára 2010. Od marca 2010 až doposiaľ zaznamenávame pokles nezamestnanosti.

Podľa údajov Národného úradu práce SR bola v januári 2002 miera evidovanej nezamestnanosti 19,69%, v priebehu roka lineárne poklesla o viac ako 2% a v decembri dosiahla výšku 17,45%. V priebehu roka 2003 v prvých desiatich mesiacoch miera evidovanej nezamestnanosti naďalej klesala, pričom koncom októbra 2003 dosiahla úroveň 13,75% (od októbra 1998 to bolo po prvýkrát, čo miera evidovanej nezamestnanosti poklesla pod 14%). Mierny nárast nezamestnanosti v závere roku 2003 spôsobili okrem iného aj špekulácie v súvislosti s pripravovaným sprísnením poskytovania podpory v nezamestnanosti v roku 2004. Tieto skutočnosti ovplyvnili niektorých zamestnaných, ktorých zamestnávateľia plánovali prepustiť v roku 2004 do takej miery, že títo sami predčasne ukončovali pracovný pomer a odišli do evidencie úradov práce. Priemerný mesačný počet evidovaných uchádzačov o zamestnanie činil 443.356 osôb (oproti roku 2002 pokles o 60.296 osôb a v %-tuálnom vyjadrení to činí pokles o 13,6 %). Priemerná miera evidovanej nezamestnanosti v roku 2003 bola 15,9%. V decembri 2003 miera evidovanej nezamestnanosti sa znížila až na úroveň 15,54%. Trend klesania nezamestnanosti pretrvával vo väčšine roka 2004 čo sa pripisuje jednak ozdravovaniu ekonomiky na Slovensku, ale aj zlepšeniu a zintenzívneniu spolupráce uchádzačov o zamestnanie s úradmi práce, sociálnych vecí a rodiny a tiež zmene právnych predpisov v oblasti služieb zamestnanosti a sprísneniu podmienok v poskytovaní dávok v nezamestnanosti, taktiež aj vplyvu sezónnosti a verejnoprospešným prácam. V decembri 2004 klesla miera evidovanej nezamestnanosti na 13,07%. Pozitívne vyznieva aj medziročné porovnanie, keď priemerná miera

evidovanej nezamestnanosti poklesla z 15,9% v roku 2003 na 14,26% v roku 2004. Priemerný mesačný počet uchádzačov o zamestnanie podľa Štatistického úradu SR v roku 2004 bol 409.112 osôb, tzn. pokles o 7,7% oproti roku 2003 (o 34.244 osôb menej). V roku 2005 vzrástol dopyt po práci, čo sa odrazilo na znížení nezamestnanosti. Priemerná miera nezamestnanosti v roku 2005 bola 11,64%. Nezamestnanosť v roku 2006 naďalej klesala a podľa Štatistického úradu SR dosiahla v priemere 353. 400 osôb, čo bolo o 74.100 osôb menej ako v predchádzajúcom roku. Medziročný pokles počtu nezamestnaných v relatívnom vyjadrení o 17,3% sa odrazil aj v poklese miery nezamestnanosti. Miera evidovanej nezamestnanosti v 2. polovici roku 2006 klesla pod 10 %, čo sa stalo prvýkrát od roku 1997. V decembri roku 2006 dosiahla miera nezamestnanosti hodnotu 9,6 %. Priemerná miera nezamestnanosti v roku 2006 bola 10,37%. V roku 2007 nastali na trhu práce pozitívne zmeny – počet nezamestnaných v SR bol v priemere 291,7 tisíc osôb (oproti minulému roku pokles o 61,5 tisíc osôb). V roku 2007 v SR bolo priemerne mesačne evidovaných 290.938 uchádzačov o zamestnanie. Pozitívne vyznieva aj medziročné porovnanie, keď pokles nezamestnanosti sa odrazil v poklese priemernej miery evidovanej nezamestnanosti a táto medziročne poklesla (z 10,37 % v roku 2006) na úroveň 8,43% v roku 2007. V decembri 2007 sa miera evidovanej nezamestnanosti znížila až na úroveň 7,99%. V roku 2008 v priemere počet nezamestnaných dosiahol 257,5 tisíc osôb. V porovnaní s rokom 2007 sa znížil o 34,4 tisíc osôb, t. j. pokles o 11,8%. Miera nezamestnanosti sa medziročne v decembri 2008 znížila na úroveň 8,39%. Miera evidovanej nezamestnanosti dosiahla v priemere za rok 2008 podľa údajov Štatistického úradu SR hodnotu 7,6 %. V roku 2009 sa pokles počtu pracovných príležitostí následkom prepuknutia celosvetovej hospodárskej krízy negatívne prejavil aj na vývoji nezamestnanosti v SR. Počet nezamestnaných aj miera nezamestnanosti v priebehu roka narastala a v priemere za rok 2009 dosiahol priemerný počet evidovaných nezamestnaných 340.243 osôb, čo predstavovalo 47,65%-tný nárast oproti roku 2008. Priemerná miera nezamestnanosti sa zvýšila na 12,1%. V mesiaci december 2009 mala evidovaná miera nezamestnanosti hodnotu 12,7%.

Miera nezamestnanosti v Prešovskom kraji bola v každom roku vyššia v porovnaní k miere nezamestnanosti v SR. Nezamestnanosť v období rokov 1997 – október 2010 v okrese Prešov v porovnaní k SR kulminovala v januári 2002 s evidovanou mierou nezamestnanosti 23,55%, čo bolo oproti celoslovenskému priemeru o 3,86 % viac. Nezamestnanosť sa v Prešovskom okrese najviac približovala celoslovenskému priemeru v mesiaci február 1997, keď v okrese Prešov bola miera nezamestnanosti 15,63% a celoslovenský priemer bol 13,69% (rozdiel 1,94%). Rovnaký rozdiel v miere nezamestnanosti bol evidovaný aj v decembri 2008 keď miera nezamestnanosti v okrese Prešov bola 10,52% oproti celoslovenskému priemeru 8,39%. Najpriepastnejší rozdiel bol zaznamenaný v mesiaci júl 2002, keď v okrese Prešov miera nezamestnanosti bola 22,28%, čo bolo o 5,07% viac ako v SR (17,21%).

Graf 2 Vývoj nezamestnanosti v SR podľa rodu za obdobie rokov 2003–2009

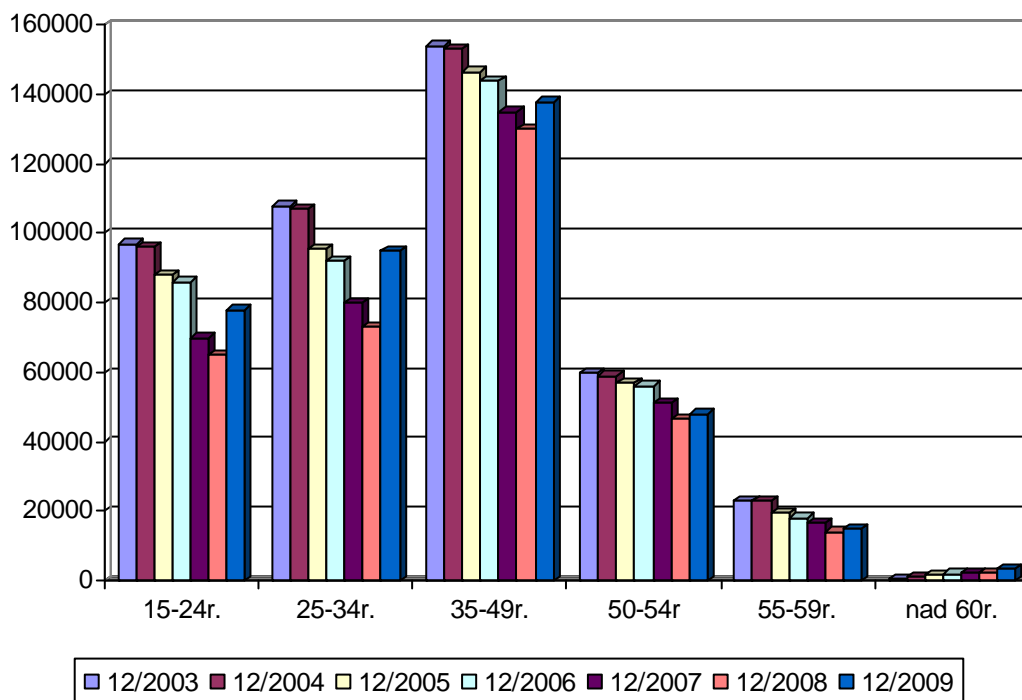
Zdroj: Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny SR a vlastné spracovanie

Vývoj nezamestnanosti v SR z hľadiska pohlavia v priemernej evidovanej ročnej miere nezamestnanosti zobrazuje graf 2. Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny SR uviedol, že koncom roku 2003 oproti roku 2002 bol zaznamenaný pokles nezamestnanosti rovnako u mužov i žien. Podiel dlhodobo nezamestnaných žien z celkového množstva nezamestnaných žien bol 49,4% a u mužov podiel dlhodobo nezamestnaných bol 45% z počtu celkovo nezamestnaných mužov. V roku 2003 priemerná miera evidovanej nezamestnanosti žien predstavovala 15,04% a priemerná miera nezamestnanosti u mužov bola 15,31%. V roku 2004 došlo k poklesu, priemerná miera evidovaných žien dosiahla úroveň 14,92% a u mužov predstavovala 13,71%. V roku 2005 priemerná miera nezamestnanosti u žien poklesla na úroveň 12,71% a u mužov poklesla na úroveň 10,75%. Počas roku 2006 bol zaznamenaný medziročný pokles nezamestnaných. Miera nezamestnanosti u mužov v hodnotenom období dosiahla 12,2%, u žien to bolo 14,7%. Rok 2007 bol rokom, v ktorom poklesla nezamestnanosť u mužov o 20,1% a u žien o 14,7%. Miera nezamestnanosti u mužov dosiahla 9,8% a u žien 12,5%. Z celkového počtu nezamestnaných v roku 2008 bolo 51,6% žien. Medziročný pokles nezamestnanosti z hľadiska pohlavia v roku 2008 bol intenzívnejší u mužov (o 13,2%) oproti ženám, kde tento činil len 10,5%.

Dlhodobá nezamestnanosť na Slovensku má zreteľný rodový rozmer s vyšším výskytom dlhodobých foriem trvania nezamestnanosti u žien. Rozdiely v miere dlhodobej nezamestnanosti mužov a žien vykazujú rastúci trend – zatiaľ čo v roku 2002 miera dlhodobej nezamestnanosti žien bola vyššia v porovnaní s mierou dlhodobej nezamestnanosti mužov o 0,7 percentuálnych bodov (muži 10,8%; ženy 11,5%), v roku 2008 uvedené rozpätie predstavovalo 1,9 percentuálnych bodov (muži 5,5%; ženy 7,4%). Stabilizácia dlhodobej nezamestnanosti u žien úzko súvisí s rodovo

podmienenu odvetvovou a profesijnou štruktúrou zamestnanosti žien, nízkou pružnosťou pracovného trhu v oblasti pracovných režimov, pružnosti pracovného času a prítomnosťou prejavov rodových stereotypov a diskriminácie žien na trhu práce.

Graf 3 Vývoj nezamestnanosti v SR podľa veku (%)

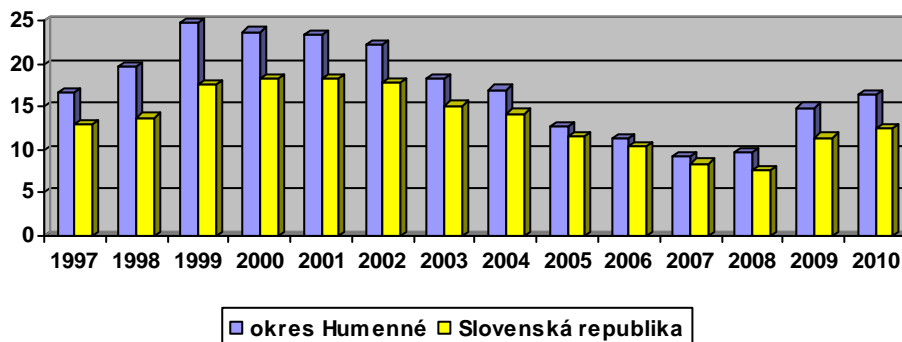

Zdroj: Štatistický úrad SR a vlastné spracovanie

Medzi vekové skupiny postihnuté nezamestnanosťou patria aj mladí ľudia vo veku 15–24 rokov, ktorých miera nezamestnanosti napriek jej poklesu sa pohybovala v roku 2008 na úrovni 9,2 %. Najvyššia miera nezamestnanosti je zaznamenaná u osôb vo veku 35–49 rokov.

V Prešovskom kraji je nezamestnanosť dlhodobo jedna z najvyšších v SR. Osobitne uvádzame vývoj nezamestnanosti v okrese Prešov, Humenné, Sabinov a Snina, pretože výskum bol realizovaný práve v týchto okresoch.

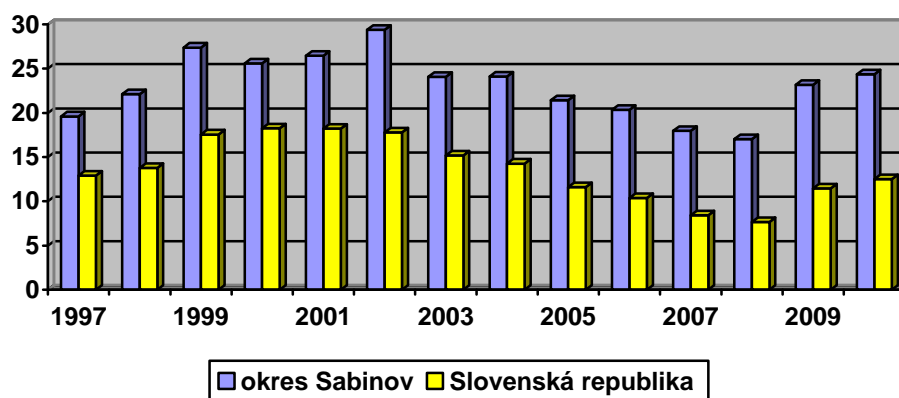
Graf 4 Komparácia vývoja nezamestnanosti (v %) v okrese Humenné s vývojom v SR

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a vlastné spracovanie

Za obdobie rokov 1997 – október 2010 bola v okrese Humenné najvyššia nezamestnanosť v januári 2001 s evidovanou mierou 25,68%, čo bolo oproti celoslovenskému priemeru o 5,89% viac (graf 4). Nezamestnanosť v Humenskom okrese sa najviac približovala celoslovenskému priemeru v mesiaci marec 2007, keď v okrese Humenné bola miera nezamestnanosti 9,33% a celoslovenský priemer bol 8,89% (rozdiel 0,44%). Najpriepastnejší rozdiel bol v mesiaci máj 1999, keď v okrese Humenné bola miera nezamestnanosti 24,69%, čo bolo o 8,17% viac ako bol celoslovenský priemer (16,59%).

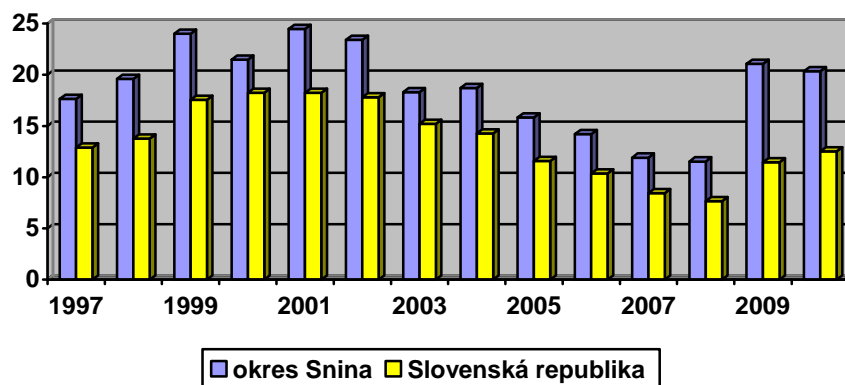
Graf 5 Komparácia vývoja nezamestnanosti (v %) v okrese Sabinov s vývojom v SR

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a vlastné spracovanie

Za obdobie rokov 1997 – október 2010 bola v okrese Sabinov (graf 5) najvyššia nezamestnanosť vo februári 2002 s evidovanou mierou nezamestnanosti 33,07%, čo bolo oproti celoslovenskému priemeru o 13,5% viac. V tomto mesiaci bol zaznamenaný zároveň aj najväčší rozdiel medzi mierou nezamestnanosti v okrese Sabinov a v SR. Nezamestnanosť v okrese sa najviac približovala celoslovenskému priemeru v mesiaci august 2000, keď v okrese Sabinov bola miera nezamestnanosti 22,34% a celoslovenský priemer bol 17,39% (rozdiel 4,95%).

Graf 6 Komparácia vývoja nezamestnanosti (v %) v okrese Snina s vývojom v SR

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a vlastné spracovanie

V okrese Snina (graf 6) za obdobie rokov 1997 – október 2010 bola najvyššia nezamestnanosť v januári 2002 s evidovanou mierou nezamestnanosti 27,18%, čo bolo oproti celoslovenskému priemeru o 5,89% viac. Nezamestnanosť sa v Sninskom okrese najviac približovala celoslovenskému priemeru v mesiaci novembri 2000, keď v okrese Snina bola miera nezamestnanosti 18,09% a celoslovenský priemer bol 16,70% (rozdiel 1,39%). Najpriepastnejší rozdiel bol v mesiaci november 2009, keď v okrese Snina bola miera nezamestnanosti 23,09%, čo bolo o 10,65% viac ako bol celoslovenský priemer v (12,40%).

Na záver uvádzame porovnanie vybraných okresov Prešovského kraja podľa vybraných ukazovateľov.

Tab. 1 Vybrané ukazovatele trhu práce vo vybraných okresoch Prešovského kraja v roku 2010

Ukazovateľ	OKRES				
	Prešov	Sabinov	Humenné	Snina	Prešovský kraj
Ekonomicky aktívne obyvateľstvo (počet)	78.642	23.778	32.406	19.560	384.925
Uchádzači o zamestnanie celkom (počet)	14.021	6.163	5.822	4.220	77.743
- z toho uchádzači vo vzdelávaní a príprave pre trh práce (počet)	0	0	1	0	61
- z toho uchádzači dočasne pracovne neschopní a OČR (počet)	1.081	268	705	424	8.851
- z toho uchádzači na absolventskej praxi (počet)	81	27	52	29	1.535
Disponibilný počet uchádzačov o zamestnanie (počet)	12.859	5.868	5.067	3.767	67.289
Miera nezamestnanosti vypočítaná z celkového počtu uchádzačov o zamestnanie (%)	17,83	25,92	17,97	21,57	20,20
Miera evidovanej nezamestnanosti (%)	16,35	24,68	15,63	19,26	17,40

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a vlastné spracovanie

Z údajov uvedených v tabuľke 1 vyplýva, že okresy Prešov a Humenné sú v nezamestnanosti pod priemerom Prešovského kraja, okres Snina má vyššiu nezamestnanosť ako je priemer kraja a najhoršia situácia v nezamestnanosti v súčasnosti je v okrese Sabinov.

Analýza názorov vybraných evidovaných nezamestnaných na rolu sociálneho systému pri riešení nezamestnanosti (prezentácia výsledkov výskumu)

Cieľom výskumu bolo zistiť a analyzovať názor respondentov na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti.

Charakteristika výskumného súboru: Kritériom na stanovenie výberového súboru bola lokalita bydliska evidovaného nezamestnaného. Výber *výskumnej vzorky* bol realizovaný ako príležitostný výber, pričom tento výber limitovala dostupnosť respondenta a jeho vzdelanie. Respondenti boli oslovení osobne, pozitívne reagovalo 120 respondentov (návratnosť dotazníkov: 76,92%).

Výskumná vzorka je popísaná podľa vybraných sociálno-demografických charakteristík. Sledovanými znakmi boli pohlavie, najvyššie dosiahnuté vzdelanie, dĺžka doby nezamestnanosti a lokalita bydliska. Štruktúru vzorky zobrazujú tabuľky 2–6.

Tab. 2 Štruktúra vzorky podľa lokality bydliska

Prešov		Snina		Sabinov		Humenné		Lokalita spolu	
n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
30	25	30	25	30	25	30	25	120	100

Tab. 3 Štruktúra vzorky podľa pohlavia

MUŽI		ŽENY		SPOLU	
n	%	n	%	n	%
61	51	59	49	120	100

Výskumu sa zúčastnili respondenti, ktorých bydlisko je v Prešove, Snine, Sabinove a v Humennom. Z každej lokality bydliska sa výskumu zúčastnil rovnaký počet respondentov, a to 30 osôb. Celkový počet respondentov bol 120. Vzorku respondentov tvorili muži a ženy. Početnejšiu skupinu respondentov tvorili muži (muži: n = 61, 51%, ženy: n = 59, 49%).

Tab. 4 Štruktúra vzorky podľa vzdelania

Stredoškolské vzdelanie		Vysokoškolské vzdelanie		SPOLU	
n	%	n	%	n	%
78	65	42	35	120	100

V identifikačnej časti dotazníka bolo sledované aj vzdelanie. Dotazník nie je vhodnou metódou pre ľudí, ktorí majú, resp. by mohli mať problémy s čítaním a písaním. Rozhodli sme sa preto zamerať pozornosť len na ľudí, ktorí získali stredoškolské alebo vysokoškolské vzdelanie. Početnejšiu skupinu respondentov tvorili evidovaní nezamestnaní, ktorí dosiahli stredoškolské vzdelanie (n = 78, 65%). Skupinu vysokoškolákov tvorilo 42 respondentov (35%).

Tab. 5 Štruktúra vzorky podľa pohlavia a vzdelania

Vzdelanie	Pohlavie		Muži		Ženy		Spolu	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Stredoškolské vzdelanie	46	38,33	32	26,67	78	65,00		
Vysokoškolské vzdelanie	15	12,50	27	22,50	42	35,00		
Spolu	61	50,83	59	49,17	120	100		

Z hľadiska analýzy pohlavia a vzdelania respondentov možno konštatovať, že výskumu sa zúčastnilo viac žien s vysokoškolským vzdelaním ako mužov. Najmenej vysokoškolsky vzdelaných respondentov má bydlisko v Prešove. Tento výsledok môže naznačovať na skutočnosť, že väčšie

mesto ponúka viac pracovných príležitostí a že zamestnávateľa radšej zamestnávajú ľudí, ktorí absolvovali vyššie vzdelanie.

Tab. 6 Štruktúra vzorky podľa dĺžky doby nezamestnanosti

menej ako 1 rok		1 až 2 roky		viac ako 2 roky		SPOLU	
n	%	n	%	n	%	n	%
47	39	37	31	36	30	120	100

Výskumnú vzorku má zmysel sledovať aj podľa dĺžky doby nezamestnanosti, pretože negatívne následky nezamestnanosti sa najviac prejavujú práve u tejto skupiny nezamestnaných. Doba nezamestnanosti bola rozčlenená do troch skupín, a to nezamestnaní menej ako jeden rok, nezamestnaní jeden až dva roky a nezamestnaní viac ako dva roky. Najpočetnejšiu skupiny tvorili respondenti, ktorí boli nezamestnaní menej ako jeden rok ($n = 47$, 39%). Ďalšie dve skupiny respondentov boli približne rovnako početné. Respondentov, ktorí boli nezamestnaní jeden až dva roky, bolo 37 (31%) a respondentov, ktorí boli nezamestnaní viac ako dva roky bolo 36 (30%).

Design dotazníka. Na získanie empirických údajov bola použitá dotazníková metóda. Dotazník obsahuje identifikačné údaje, inštrukcie na vyplnenie otázok a časť zameranú na zistenie názoru respondentov, evidovaných nezamestnaných na rolu sociálneho systému pri riešení nezamestnanosti. Táto časť dotazníka obsahuje 16 otázok, formulovaných ako výroky. Názor respondenta v zmysle súhlasu, resp. nesúhlasu s výrokom bol zisťovaný na 5-stupňovej škále. Kotvy škály sa pohybovali od 1 – silne nesúhlasím až po 5 – silne súhlasím.

Výsledky výskumu a diskusia

Predpokladali sme existenciu vplyvu dĺžky doby nezamestnanosti a vplyvu bydliska na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti a nepredpokladali sme vplyv pohlavia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti.

Zistenia nepreukázali vplyv pohlavia na názor respondentov na rolu sociálneho systému pri riešení nezamestnanosti. Možno konštatovať, že výsledky oscilujú okolo strednej úrovne škály.

Tab. 7 Vplyv pohlavia na rolu a pomoc sociálneho systému

SOCIÁLNY SYSTÉM	MUŽI		ŽENY		t-test
	priemer	SD	priemer	SD	
ÚP nevyužívanú nástroje	3,23	1,02	2,86	1,11	1,88
Pomoc ÚP je zbytočná	2,87	1,27	2,80	1,30	0,31
Nástroje sú neefektívne	2,92	1,23	2,68	1,11	1,12
Zlý sociálny systém	3,36	1,24	3,12	1,42	1,00
Podpora znižuje motiváciu pracovať	2,98	1,24	2,75	1,25	1,04
Vzdel. uľahčuje získať prácu	3,30	1,07	3,19	1,14	0,54
Nezamestnanosť – zlyhal štát	3,39	1,11	3,19	1,33	0,92

Nezamestnanosť – zlyhali ÚP	2,90	1,16	2,83	1,13	0,34
Nezamestnaný – negatívum na osobnosť	3,34	1,18	3,29	1,22	0,26
Evidovaný si skôr nájde prácu	2,54	1,25	2,24	1,24	1,34
Štát usiluje o redukciu nezamestnanosti	2,66	1,17	2,66	1,24	- 0,02
Spolupracuje štát a ÚP	2,85	1,12	3,00	1,00	- 0,76
ÚP – málo profesionálny	3,13	1,04	3,12	1,07	0,06
Hlásenie redukuje čiernu prácu	2,87	1,28	3,08	1,02	- 1,02
ÚP – veľká byrokracia	3,67	1,19	3,44	1,16	1,06
Spolupráca ÚP s nezamestnanými – pomoc	2,98	1,28	3,22	1,18	- 1,05

Muži (priemer 3,67) aj ženy (priemer 3,44) najvyššiu mieru súhlasu vyjadrili s výrokom, že na úradoch práce je príliš veľká byrokracia. Muži sú ďalej presvedčení, že nezamestnanosť je prejavom zlyhania štátu (priemer 3,39) a že ak je človek vedený v evidencii nezamestnaných, má to negatívny vplyv na jeho osobnosť (priemer 3,34). Aj ženy sú presvedčené, že nezamestnanosť negatívne vplyva na osobnosť človeka (priemer 3,29) a ďalej súhlasia s výrokom, že spolupráca nezamestnaného s úradom práce smeruje k pomoci pre neho (priemer 3,22). Muži tento názor úplne nezdieľajú (priemer 2,98). Na základe toho sa možno nazdávať, že muži aj ženy znášajú nezamestnanosť nie dobre, pričom muži vinia z tejto situácie štát a ženy veria v spoluprácu s úradom práce.

Muži najviac nesúhlasia s výrokmi, že evidencia v zozname nezamestnaných zabezpečí rýchlejšie nájdenie si vhodného zamestnania (priemer 2,54) a že štát využil všetky prostriedky na redukciu nezamestnanosti (priemer 2,66). Rovnaký názor prezentovali svojimi odpoveďami aj ženy.

Tab. 8 Vplyv vzdelania na rolu a pomoc sociálneho systému

SOCIÁLNY SYSTÉM	SŠ		VŠ		t-test
	priemer	SD	priemer	SD	
ÚP nevyužívanú nástroje	3,09	1,00	2,98	1,22	0,55
Pomoc ÚP je zbytočná	2,79	1,19	2,90	1,45	-0,45
Nástroje sú neefektívne	2,81	1,11	2,79	1,30	0,10
Zlý sociálny systém	3,27	1,23	3,19	1,50	0,31
Podpora znižuje motiváciu pracovať	2,76	1,21	3,07	1,31	-1,32
Vzdel. uľahčuje získať prácu	3,32	1,05	3,10	1,19	1,07
Nezamestnanosť – zlyhal štát	3,27	1,16	3,33	1,36	-0,27
Nezamestnanosť – zlyhali ÚP	2,76	1,13	3,07	1,16	-1,44
Nezamestnaný – negatívum na osobnosť	3,40	1,12	3,17	1,32	1,01
Evidovaný si skôr nájde prácu	2,40	1,23	2,38	1,29	0,07
Štát usiluje o redukciu nezamestnanosti	2,77	1,12	2,45	1,33	1,39
Spolupracuje štát a ÚP	2,97	1,01	2,83	1,17	0,69
ÚP – málo profesionálny	3,12	1,02	3,14	1,12	-0,14
Hlásenie redukuje čiernu prácu	2,94	1,26	3,05	0,96	-0,50
ÚP – veľká byrokracia	3,49	1,26	3,69	1,02	-0,90
Spolupráca ÚP s nezamestnanými – pomoc	3,14	1,13	3,02	1,42	0,50

Respondenti boli z hľadiska najvyššie dosiahnutého vzdelania rozdelení do dvoch skupín. Prvú skupinu tvorili respondenti, ktorí absolvovali strednú školu (n = 78) a druhú skupinu respondentov tvorili absolventi vysokoškolského štúdia (n = 42).

Ani pri vzdelaní ako druhej sociálnej charakteristike respondentov sa nepreukázal vplyv na rolu sociálneho systému pri riešení nezamestnanosti. Výsledky skôr oscilujú okolo strednej úrovne škály (ani nesúhlasím, ani súhlasím).

Najvyššiu mieru nesúhlasu vyjadrili respondenti, ktorí získali stredoškolské vzdelanie s výrokom, že evidencia nezamestnaných zabezpečí rýchlejšie nájdenie si vhodného zamestnania (priemer 2,40). V poradí ďalšie výroky, pri ktorých títo respondenti vyjadrili najsilnejšiu mieru nesúhlasu získali rovnaké skóre (priemer 2,76) a ide o výroky, že nezamestnanosť je prejavom zlyhania úradu práce a že podpora v nezamestnanosti znižuje motiváciu občanov hľadať si prácu. Vysokoškolsky vzdelaní respondenti vyjadrili najsilnejšiu mieru nesúhlasu s výrokom, že evidencia nezamestnaných zabezpečí rýchlejšie nájdenie si vhodného zamestnania (priemer 2,38), ďalej že štát využil všetky prostriedky na redukciu nezamestnanosti (priemer 2,45) a že nástroje úradov práce na pomoc nezamestnaným sú neefektívne. Podľa oboch skupín respondentov zrejme nie je účelom evidencie v zozname respondentov nájdenie si vhodnej práce a za túto situáciu vinia skôr vládnú politiku.

Obidve skupiny respondentov vyjadrili najvyššiu mieru súhlasu pri výroku, že na úradoch práce je príliš veľká byrokracia (priemer pre SŠ 3,49; priemer pre VŠ 3,69), pričom s týmto výrokom viac súhlasia vysokoškolsky vzdelaní respondenti. Rovnaký výsledok bol zistený aj pri znaku pohlavie. Respondenti, ktorí absolvovali stredoškolské vzdelanie ďalej vyjadrili najsilnejšiu mieru súhlasu s výrokmi, že byť vedený v evidencii nezamestnaných sa spája s negatívnym vplyvom pôsobiacim na osobnosť človeka a že absolvovanie rekvalifikačných programov uskutočňovaných úradom práce uľahčuje získanie zamestnania. Respondenti, ktorí absolvovali vysokoškolské vzdelanie ďalej vyjadrili najsilnejšiu mieru súhlasu pri výroku, že štát vyskúšal všetky prostriedky na redukciu nezamestnanosti a že nezamestnanosť je prejavom zlyhania štátu.

Ďalšou sociálno-demografickou charakteristikou bola dĺžka doby nezamestnanosti, pričom sa respondenti zaradili do jednej z troch vymedzených skupín. Prvá skupina predstavuje respondentov, ktorí sú v evidencii nezamestnaných vedení menej ako jeden rok. Druhá skupina predstavuje respondentov, ktorí sú v evidencii nezamestnaných vedení jeden až dva roky a v tretej skupine sa nachádzajú respondenti, ktorí sú nezamestnaní viac ako dva roky.

Tab. 9 Vplyv dĺžky doby nezamestnanosti na rolu sociálneho systému

Sociálny systém	Priemerná dĺžka doby nezamestnanosti			F
	do 1 roka	1 – 2 roky	nad 2 r.	
	n = 47	n = 37	n = 36	
ÚP nevyužívanú nástroje	3,11	3,00	3,03	0,11
Pomoc ÚP je zbytočná	2,47	2,70	3,44	6,83 **
Nástroje sú neefektívne	2,47	2,73	3,31	5,73 **
Zlý sociálny systém	3,64	3,08	2,89	3,81 *

Podpora znižuje motiváciu pracovať	2,85	2,78	2,97	0,21
Vzdel. uľahčuje získať prácu	3,47	3,22	2,97	2,12
Nezamestnanosť – zlyhal štát	3,28	3,35	3,25	0,07
Nezamestnanosť – zlyhali ÚP	2,90	2,70	3,00	0,63
Nezamestnaný – negatívum na osobnosť	3,30	3,32	3,33	0,01
Evidovaný si skôr nájde prácu	2,51	2,43	2,19	0,68
Štát usiluje o redukciiu nezamestnanosti	2,68	2,57	2,72	0,16
Spolupracuje štát a ÚP	3,02	3,03	2,69	1,22
ÚP – málo profesionálny	3,32	3,03	2,97	1,35
Hlásenie redukuje čiernu prácu	3,17	2,86	2,83	1,10
ÚP – veľká byrokracia	3,68	3,73	3,22	2,15
Spolupráca ÚP s nezamestnanými – pomoc	3,28	3,27	2,69	2,87

Poznámka: $p < 0,5$; $p < 0,01$; $p < 0,001$

Najpočetnejšiu skupinu tvorili respondenti, ktorí sú v zozname evidovaných nezamestnaných vedení menej ako jeden rok ($n = 47$). Ďalšie dve skupiny respondentov sú z hľadiska počtu približne rovnaké.

Výsledky preukázali vplyv dĺžky doby nezamestnanosti na rolu sociálneho systému pri riešení problematiky nezamestnanosti v troch prípadoch. Kvôli zisteniu rozdielov medzi skupinami boli použité LSD post hoc testy.

Štatisticky významný rozdiel ($F = 6,83$, $p < 0,01$) medzi skupinou respondentov, ktorí sú nezamestnaní viac ako dva roky a skupinami respondentov, ktorí sú nezamestnaní menej ako jeden rok a jeden až dva roky sa preukázal pri výroku, že pomoc úradov práce nezamestnaným je zbytočná. Ukázalo sa, že najdlhšie nezamestnaní respondenti s týmto výrokom viac súhlasia.

Štatisticky významný rozdiel sa ukázal aj pri výroku, že nástroje úradov práce na pomoc nezamestnaným sú neefektívne ($F = 5,73$, $p < 0,01$) medzi skupinou respondentov, ktorí sú nezamestnaní viac ako dva roky a skupinami respondentov, ktorí sú nezamestnaní menej ako jeden rok a jeden až dva roky. Na základe výsledku konštatujeme, že najdlhšie nezamestnaní s týmto výrokom skôr súhlasia.

Na súhlas, resp. nesúhlas s výrokom, že dopady nezamestnanosti sú prejavom zlého sociálneho systému v SR vplyva dĺžka doby nezamestnanosti, pričom bol preukázaný štatisticky významný rozdiel ($F = 3,81$, $p < 0,5$). Rozdiel sa ukázal medzi skupinou respondentov, ktorí sú nezamestnaní viac ako dva roky a skupinou respondentov, ktorí sú nezamestnaní menej ako jeden rok. S týmto výrokom viac nesúhlasia respondenti, ktorí sú nezamestnaní dlhšiu dobu.

Respondenti, ktorí sú nezamestnaní viac ako dva roky, neveria v pomoc vládnej politiky pri riešení nezamestnanosti, ktorej nástroje používa úrad práce. Títo respondenti súčasne nepovažujú sociálny systém SR za neefektívny.

Aj z hľadiska tejto sociálno-demografickej charakteristiky vyjadrili respondenti najvyššiu mieru súhlasu s výrokom, že na úradoch práce je príliš veľká byrokracia. Celkové zhodnotenie výsledkov ukazuje, že respondenti nezamestnaní viac ako dva roky vyjadrili svoj nesúhlasný názor pri deviatich výrokoch (priemer pod strednú hodnotu škály) a respondenti nezamestnaní menej ako

jeden rok vyjadrili svoj nesúhlasný názor pri šiestich výrokoch (priemer pod strednú hodnotu škály). Dlhšie nezamestnaní sú viac apatickí, čo konštatujeme na základe častejšieho vyjadrenia nesúhlasu, ktorý možno považovať aj za prejav nespokojnosti.

Najsilnejší vplyv na názor respondentov na rolu sociálneho systému pri riešení problematiky nezamestnanosti má lokalita bydliska ako ďalšia charakteristika respondentov (tab. 10). Vplyv sa nepreukázal len pri jednom výroku, že nezamestnanosť je prejavom zlyhania úradov práce.

Pre položky (výroky) 1, 8 a 13 neboli splnené podmienky pre použitie analýzy rozptylu, preto bola použitá neparametrická metóda Kruskal-Wallisova analýza rozptylu. Pre ostatné položky bola použitá analýza rozptylu, pričom na zistenie rozdielov boli použité LSD post-hoc testy.

S výrokom, že úrady práce nevyužívajú v plnej miere nástroje na pomoc nezamestnaným vyjadrili najsilnejší súhlas respondenti, ktorých lokalita bydliska je Prešov.

S výrokom, že pomoc úradov práce nezamestnaným je zbytočná vyjadrili najsilnejší súhlas respondenti, ktorých lokalita bydliska je Humenné. Štatisticky významný rozdiel sa ukázal medzi respondentmi bývajúcimi v Prešove a skupinami respondentov bývajúcimi v Snine a v Sabinove. Ďalej sa štatisticky významný rozdiel potvrdil medzi skupinou respondentov bývajúcimi v Humennom a skupinami respondentov bývajúcimi v Snine a v Sabinove.

S výrokom, že nástroje úradov práce na pomoc nezamestnaným sú neefektívne, vyjadrili najsilnejší súhlas respondenti, ktorých lokalita bydliska je Prešov. Štatisticky významný rozdiel sa potvrdil medzi skupinou respondentov, ktorých bydlisko je Prešov a všetkými ostatnými skupinami respondentov.

S výrokom, že dopady nezamestnanosti sú prejavom zlého sociálneho systému najviac súhlasia respondenti, ktorých lokalita bydliska je Prešov. Štatisticky významný rozdiel sa potvrdil medzi respondentmi bývajúcimi v Prešove a skupinami respondentov bývajúcimi v Snine a v Humennom. Významný rozdiel sa potvrdil aj medzi skupinou respondentov z Humenného a skupinami respondentov z Prešova, Sniny a zo Sabinova. Respondenti z Humenného s týmto výrokom najviac nesúhlasia.

Tab. 10 Vplyv lokality bydliska na názor respondentov na rolu sociálneho systému

Sociálny systém	Priemer				F
	Prešov	Snina	Sabinov	Humenné	
	n = 30	n = 30	n = 30	n = 30	
ÚP nevyužívanú nástroje	3,73	2,83	3,03	2,60	17,96 ^{a***}
Pomoc ÚP je zbytočná	3,43	2,00	2,37	3,53	14,42 ^{***}
Nástroje sú neefektívne	3,57	2,60	2,47	2,57	6,60 ^{***}
Zlý sociálny systém	3,97	3,30	3,50	2,20	12,22 ^{***}
Podpora znižuje motiváciu pracovať	3,20	2,63	3,27	2,36	3,96 ^{**}
Vzdel. uľahčuje získať prácu	2,73	3,40	3,63	3,20	3,89 [*]
Nezamestnanosť – zlyhal štát	3,70	3,50	3,40	2,57	5,55 ^{**}
Nezamestnanosť – zlyhali ÚP	2,83	2,47	2,93	3,23	6,59 ^a

Nezamestnaný – negatívum na osobnosť	3,57	3,43	3,50	2,77	3,03 *
Evidovaný si skôr nájde prácu	2,53	2,80	2,37	1,87	3,15 *
Štát usiluje o redukciu nezamestnanosti	2,20	2,50	2,47	3,47	7,50 ***
Spolupracuje štát a ÚP	2,37	2,80	2,87	3,67	9,47 ***
ÚP – málo profesionálny	3,50	2,73	3,03	3,23	7,82 a***
Hlásenie redukuje čiernu prácu	2,23	3,00	3,20	3,47	7,21 ***
ÚP – veľká byrokracia	3,77	2,90	3,67	3,90	4,76 **
Spolupráca ÚP s nezamestnanými – pomoc	2,67	3,07	3,57	3,10	2,80 *

Legenda:

a – Kruskal-Wallisov test

Podľa tab. 10 s výrokom, že podpora v nezamestnanosti poskytovaná sociálnou poisťovňou znižuje motiváciu občanov hľadať si prácu, najviac nesúhlasia respondenti z Humenného (priemer 2,36) a najviac súhlasia respondenti z Prešova (priemer 3,20). Štatisticky významný rozdiel sa potvrdil medzi skupinou respondentov z Prešova a respondentmi z Humenného. Rozdiel sa tiež potvrdil medzi respondentmi bývajúcimi v Snine a v Sabinove a tiež medzi skupinou respondentov bývajúcimi v Sabinove a v Humennom.

S výrokom, že absolvovanie rekvalifikačných programov uskutočňovaných úradom práce uľahčuje získanie zamestnania najviac nesúhlasia respondenti z Prešova a najviac súhlasia respondenti zo Sabinova. Štatisticky významný rozdiel sa ukázal medzi skupinou respondentov, ktorých lokalita bydliska je Prešov a skupinami respondentov bývajúcimi v Snine a v Sabinove.

S výrokom, že nezamestnanosť je prejavom zlyhania štátu najviac súhlasia respondenti, ktorých lokalita bydliska je Prešov a najviac nesúhlasia respondenti z Humenného. Štatisticky významný rozdiel sa potvrdil medzi skupinami respondentov z Prešova a Humenného, medzi skupinami respondentov zo Sniny a Humenného a ďalej medzi skupinami respondentov zo Sabinova a Humenného.

S výrokom, že byť evidovaným nezamestnaným sa spája s negatívnym vplyvom pôsobiacim na osobnosť človeka najviac súhlasia respondenti bývajúci v Prešove a najviac nesúhlasia respondenti, ktorých lokalita bydliska je Humenné. Štatisticky významný rozdiel sa potvrdil medzi skupinami respondentov z Prešova a Humenného, medzi skupinami respondentov zo Sniny a Humenného a ďalej medzi skupinami respondentov zo Sabinova a Humenného.

S výrokom, že evidencia v zozname nezamestnaných zabezpečí rýchlejšie nájdenie si vhodného zamestnania nesúhlasia všetci respondenti, pričom najsilnejší nesúhlas vyjadrili respondenti z Humenného. Rozdiely v názoroch respondentov boli potvrdené aj na štatisticky významnej hladine. Významný rozdiel sa ukázal medzi skupinou respondentov z Prešova a skupinou respondentov z Humenného a tiež medzi skupinou respondentov zo Sniny a skupinou respondentov z Humenného.

Vplyv lokality bydliska na názor, že štát vyskúšal všetky možné prostriedky na redukciu nezamestnanosti sa preukázal na štatisticky významnej hladine. Významný rozdiel existuje medzi

respondentmi z Humenného a skupinami respondentov z Prešova, Sniny a zo Sabinova, pričom respondenti z Humenného vyjadrili najsilnejší súhlas s výrokom.

Predpokladali sme, že názor respondentov na výrok, že existuje efektívna spolupráca medzi štátom, úradmi práce a nezamestnanými ovplyvní lokalita bydliska. S výrokom najviac súhlasia respondenti bývajúci v Humennom a s výrokom najviac nesúhlasia respondenti bývajúci v Prešove. Štatisticky významný rozdiel sa potvrdil medzi skupinou respondentov zo Sabinova a skupinou respondentov z Prešova. Ďalej sa rozdiel potvrdil medzi skupinou respondentov z Humenného a skupinami respondentov z Prešova, Sniny a Sabinova.

Vplyv bydliska na výrok, že existuje veľa medzier v činnosti úradov práce, ktoré by po odstránení boli schopné redukovať nezamestnanosť bol testovaný pomocou Kruskal-Wallisovho testu, pretože nebola splnená podmienka pre použitie analýzy rozptylu. S uvedeným výrokom najviac súhlasia respondenti z Prešova (priemer 3,50) a najviac nesúhlasia respondenti zo Sniny (priemer 2,73).

Na štatisticky významnej hladine sa potvrdil aj vplyv bydliska na názor, že častejšie hlásenie sa nezamestnaných na úradoch práce zredukuje výskyt čiernej práce. Významný rozdiel existuje medzi skupinou respondentov Prešova a medzi všetkými ostatnými skupinami respondentov, pričom respondenti z Prešova s uvedeným výrokom najviac nesúhlasia.

Existuje štatisticky významný rozdiel medzi skupinou respondentov z Prešova a zo Sniny a existuje štatisticky významný rozdiel medzi skupinou respondentov zo Sniny a medzi skupinami respondentov zo Sabinova a z Humenného pri výroku, že na úradoch práce je príliš veľká byrokracia. Najsilnejší súhlas vyjadrili respondenti z Humenného (priemer 3,90) a takmer na strednej úrovni škály vyjadrili svoj názor respondenti zo Sniny (priemer 2,90).

Spolupráca úradu práce s nezamestnanými smeruje k ich základnému poslaniu, a to pomôcť nezamestnaným – je výrok, kde bol tiež potvrdený štatisticky významný rozdiel. Rozdiel sa potvrdil medzi skupinou respondentov z Prešova a skupinou respondentov zo Sabinova, pričom respondenti z Prešova s týmto výrokom najviac nesúhlasia.

Na základe uvedeného možno konštatovať, že názory respondentov na uvedené výroky sú porovnateľné u respondentov z Prešova a zo Sabinova. Od všetkých skupín sa najviac odlišujú názory respondentov zo Sniny. Respondenti z Prešova vyjadrili najsilnejší súhlas s výrokom, že dopady nezamestnanosti sú prejavom zlého sociálneho systému v SR a najsilnejší nesúhlas pri výroku, že štát vyskúšal všetky možné prostriedky na redukcii nezamestnanosti. Respondenti zo Sniny vyjadrili najsilnejší súhlas pri výroku, že nezamestnanosť je prejavom zlyhania štátu a najsilnejší súhlas pri výroku, že pomoc úradov práce nezamestnaným je zbytočná. Respondenti zo Sabinova vyjadrili najsilnejší súhlas pri výroku, že na úradoch práce je príliš veľká byrokracia a najsilnejší nesúhlas pri výrokoch, že pomoc úradov práce nezamestnaným je zbytočná a že byť vedený v evidencii nezamestnaných zabezpečí rýchlejšie nájdenie si vhodného zamestnania. Respondenti z Humenného vyjadrili najsilnejší súhlas pri výroku, že existuje efektívna spolupráca medzi štátom, úradmi práce a nezamestnanými a najsilnejší nesúhlas pri výroku, že byť vedený v evidencii nezamestnaných zabezpečí rýchlejšie nájdenie si vhodného zamestnania.

Predpokladali sme existenciu vplyvu dĺžky doby nezamestnanosti a vplyvu bydliska na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti a nepredpokladali sme vplyv pohlavia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti. T-test pre dva nezávislé výbery nepotvrdil existenciu vplyvu pohlavia na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti ani pri jednej položke. T-test pre dva nezávislé výbery nepotvrdil existenciu vplyvu pohlavia na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti ani pri jednej položke. Konštatujeme, že hypotéza sa v prvej časti potvrdila. S využitím analýzy rozptylu bol pri troch položkách potvrdený vplyv dĺžky doby nezamestnanosti na rolu sociálneho systému, a to pri položkách: pomoc úradov práce nezamestnaným je zbytočná, nástroje úradov práce na pomoc nezamestnaným sú neefektívne a dopady nezamestnanosti sú prejavom zlého sociálneho systému v SR. S využitím analýzy rozptylu a Kruskal-Wallisovej analýzy bol vplyv lokality bydliska na rolu sociálneho systému preukázaný okrem položky „nezamestnanosť je prejavom zlyhania úradov práce“ pri všetkých ostatných položkách. Konštatujeme, že v druhej časti sa hypotéza potvrdila v niektorých prípadoch.

Záver

Nezamestnanosť je jav, ktorý sa v našej spoločnosti viac alebo menej výrazne objavuje od roku 1990. Je to prirodzený fenomén a vážny ekonomický problém, pretože práceschopné obyvateľstvo netvorí hodnoty. Nezamestnanosť je tiež vážny sociálny problém, negatívna životná udalosť pre človeka. Nezamestnaným sa môže stať každý človek bez rozdielu pohlavia, veku, vzdelania i spoločenského postavenia.

Príspevok sa zaoberá problematikou nezamestnanosti, pričom popisuje vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike a prezentuje výsledky výskumu zameraného na zistenie a analýzu názorov respondentov na rolu sociálneho systému v oblasti riešenia nezamestnanosti. Výskumnú vzorku tvorilo 120 evidovaných nezamestnaných z vybraných okresov Prešovského kraja. Podľa výsledkov možno súhrne konštatovať, že vybraní evidovaní nezamestnaní považujú plnenie roly sociálneho systému pri riešení nezamestnanosti za neadekvátne.

Literatúra

- BABJAK, Š. Zamestnanosť a celoživotné vzdelávanie. In: *EQUAL for Automotive 1/2006. Elektronický internetový zborník Inovatívny systém celoživotného vzdelávania a adaptácia ľudských zdrojov pre uplatnenie v automobilovom priemysle*. [online] ISSN 80-8073-588-3, č. 1. Košice: TU v Košiciach. [citované 2010-05-19] Dostupné na: www.equalslovakia.sk/fileadmin/user_upload/projekty.
- BUCHTOVÁ, B. a kol. *Nezaměstnanost - psychologický, ekonomický a sociální problém*. Bratislava: Grada, 2002. ISBN 80-247-9006-8.
- MAREŠ, P. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Sociologické nakladatelstvo SLON, 1994. I SBN 80-901424-9-4.

ŠMAJSOVÁ-BUCHTOVÁ, B. – FILO, P. Den v živote nezaměstnaného. *Psychologie v ekonomické praxi*, 3–4, 2008, s. 17–33.

VÝROST, J. Subjektívna pohoda a hodnoty nezamestnaných európskych krajín v zrkadle výsledkov 2. kola ESS. In: *Psychológia práce v organizácie 2007*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2007.

Development of unemployment in the Slovak Republic and analysis of registered unemployed opinions of a social system role in dealing with unemployment.

Abstract: *The article is focused on an unemployment issue. Unemployment is an economic category and serious problem negatively influencing the economy, social relations, psychical and physical health and quality of the individual life. The article begins with theoretical basis and describes the development of unemployment in the Slovak Republic. Development of unemployment in the Slovak Republic is compared with development of unemployment in the region of Prešov and in the selected districts. The substance of the article is also results of the research carried out in 2010 on a sample of respondents from selected districts of Prešov region. Research is focused on finding and analysis of respondent`s views on the role of social system in dealing with unemployment.*

Keywords: *unemployment, causes and consequences of unemployment, groups at risk of unemployment, development of unemployment in the Slovak Republic.*

PŘÍSTUPY K HODNOCENÍ FINANČNÍ DOSTUPNOSTI BYDLENÍ A ZATÍŽENÍ ČESKÝCH DOMÁCNOSTÍ NÁKLADY NA BYDLENÍ

Eva Kovářová

Abstrakt: Příspěvek pojednává o přístupech k hodnocení finanční dostupnosti bydlení a zatížení českých domácností výdaji na bydlení. V první části příspěvku je pozornost zaměřena na teoretická východiska hodnocení finanční dostupnosti bydlení, jsou zde představeny základní tři přístupy využívané k tomuto hodnocení, a to indikátorový, referenční a reziduální. Ve druhé části je provedena analýza zatížení českých domácností výdaji na bydlení, zde je analyzován vztah mezi cenou vlastnického bydlení a roční hrubou nominální mzdou, a dále pak vztah mezi ročními náklady na užívání bydlení a ročními čistými průměrnými příjmy vybraných skupin domácností.

Klíčová slova: finanční dostupnost bydlení, indikátorový přístup, referenční přístup, reziduální přístup, ukazatel P/I, výdaje na bydlení, náklady na bydlení

Úvod

Potřeba bydlet je zpravidla řazena mezi základní lidské potřeby a bydlení, ve smyslu obydlí, patří k základním prostředkům nutným k dosažení plné seberealizace člověka (jako nejvyšší lidské potřeby). Důležitost uspokojení potřeby bydlet je vnímána nejen jednotlivci, ale i celou společností. Právo na její uspokojení je řazeno mezi základní lidská práva, a to ve smyslu „každý má právo na přiměřené a důstojné bydlení“.

Většina vyspělých států činí své vlády spoluodpovědné za zajištění práva na přiměřené (adekvátní) bydlení pro všechny domácnosti, zejména však pro domácnosti určitým způsobem na trhu bydlení znevýhodněné (v kontextu další analýzy zejména domácnosti s nízkými příjmy). Z tohoto důvodu existuje ve většině vyspělých zemí bytová politika¹¹¹. Ta má různá pojetí, využívá různé druhy nástrojů a sleduje rozličné cíle.

Základem uplatnění některých nástrojů bytové politiky je identifikace domácností, které jsou ohroženy neschopností hradit výdaje spojené s bydlením, tedy domácností ohrožených v uspokojení jejich potřeby bydlet. Prostředkem pro odhalení ohrožených domácností jsou různé přístupy, resp. indikátory, které lze souhrnně nazvat jako přístupy k hodnocení finanční dostupnosti bydlení.

Přístupy k analýze a hodnocení finanční dostupnosti bydlení

Problematice finanční dostupnosti bydlení je věnována velká pozornost v zahraniční¹¹² i české literatuře a je také častým předmětem empirických studií. Nejčastěji citovaná definice finanční

¹¹¹ Bytová politika je, jak uvádí Poláková aj. (2006 : 28), „v nejširším slova smyslu koncepční a praktická činnost, v rámci níž příslušný územně samosprávný orgán využívá legislativní a ekonomické nástroje k tomu, aby usměrnil trh s byty a umožnil dosažení stanovených cílů v oblasti bydlení.“

¹¹² Zahraniční anglicky psaná literatura používá pro finanční dostupnost bydlení pojem „housing affordability“.

dostupnosti bydlení je definice vymezená Maclennanem a Williamsem¹¹³. Ta uvádí, že dostupnost se vztahuje k zajištění určitého standardu bydlení (nebo různých standardů) za cenu či nájemné, které v očích třetí strany (obvykle vlády) nepředstavuje nerozumné zatížení příjmů domácnosti, viz např. Lux aj. (2002), Sunega (2003), Hancocková (1993).

Toto vymezení finanční dostupnosti bydlení je spojeno s určitými úskalími, zejména nevypovídá o tom, co je to nerozumné zatížení příjmů, resp. jaká část příjmu vynaložená na bydlení je rozumná. Hancocková (1993) uvádí další definici finanční dostupnosti bydlení, a to, že domácnost by měla být schopna obývat takové bydlení, které odpovídá dobře stanoveným normám adekvátnosti (pro domácnost daného typu a velikosti) za takové čisté nájemné, které jí zachovává dostatečný příjem na život bez úpadku pod standardně stanovenou hranici chudoby.

Jak již bylo uvedeno v úvodu, cílem hodnocení finanční dostupnosti bydlení je zjistit, zda je bydlení pro příslušnou domácnost nebo skupinu domácností finančně dostupné či nikoliv. K tomuto účelu lze, jak uvádí Thalmann (2003), stanovit tři podmínky finanční dostupnosti bydlení, resp. pokud vztah mezi výdaji domácnosti (jak na bydlení, tak na ostatní statky) a jejími příjmy vyhoví jedné z Thalmannem stanovených podmínek, lze označit bydlení z pohledu dané domácnosti za finančně dostupné.

Ve své analýze vychází Thalmann (2003) z toho, že domácnost spotřebovává bydlení (výdaje s ním spojené jsou ve výši H) a ostatní nebytové statky (s výdaji NH). Dále Thalmann předpokládá, že u obou statků existují určité, společností vyžadované, minimální standardy spotřeby, přičemž rozlišuje dva standardy – jednak absolutně stanovený standard daný bez ohledu na příjem domácnosti (pro bydlení ve výši H^{**} a pro ostatní statky NH^{**}) a jednak standard závislý na příjmu domácnosti (pro bydlení H^* a pro ostatní statky NH^*). V analýze využívá také tzv. standardní příjem domácnosti (B^{**}), přičemž platí, že součet standardizovaných výdajů na bydlení H^{**} a standardizovaných výdajů na ostatní nebytové statky NH^{**} odpovídá standardizovanému příjmu domácnosti B^{**} .

Na základě výše popsaných předpokladů, pak Thalmann (2003) formuluje podmínky finanční dostupnosti bydlení takto:

1. Bydlení je finančně dostupné tehdy, jestliže příjem domácnosti (označený jako B) snížený o výdaje na bydlení není menší než standardní výdaje na ostatní nebytové statky, což zapisuje následujícím způsobem:

$$H \leq H^* = B - NH^{**} \quad (1.1)$$

2. Bydlení je finančně dostupné, pokud podíl výdajů na bydlení na příjmech domácnosti nepřesahuje určitou stanovenou hranici, což opět formuluje matematicky následovně:

$$H \leq H^* = h^{**} \cdot B \quad (1.2)$$

Ukazatel h^{**} představuje stanovený poměr standardních výdajů na bydlení na standardních příjmech domácnosti, tj.

$$h^{**} = H^{**} / B^{**} \quad (1.3)$$

¹¹³ Zveřejněná v práci D. R. Maclennana a R. Williamse nazvané „Affordable Housing in Europe“, vydané v roce 1990.

3. Bydlení je dostupné tehdy, jestliže výdaje na bydlení nepřesáhnou určitou stanovenou hranici, tj. musí platit, že výdaje na bydlení jsou menší nebo rovny standardizovaným výdajům na bydlení:

$$H \leq H^{**} \quad (1.4)$$

V teorii i v empirických studiích jsou v souladu s výše formulovanými podmínkami zpravidla využívány tři přístupy k analýze a hodnocení finanční dostupnosti bydlení, a to indikátorový, referenční a reziduální přístup, přičemž Thalmannově první podmínce odpovídá reziduální přístup, druhé podmínce indikátorový a třetí podmínka odpovídá přístupu referenčnímu.

Jednotlivé přístupy lze charakterizovat takto:

1. *Indikátorový přístup* k hodnocení finanční dostupnosti bydlení využívá nejrůznější indikátory, které mají zpravidla podobu podílu výdajů na bydlení na příjmu domácnosti. Jednotlivé indikátory se od sebe liší pojetím příjmů a výdajů na bydlení.

Míra zatížení domácnosti výdaji na bydlení je zpravidla počítána jako podíl měsíčních výdajů na bydlení na celkovém měsíčním příjmu domácnosti. Měsíční výdaje domácnosti mohou být koncipovány různými způsoby, a to jako:

- čisté nájemné, což představuje nejužší pojetí výdajů na bydlení, a hodnocení finanční dostupnosti se tak vztahuje pouze k nájemnímu bydlení;
- bazické výdaje, tj. jako součet výdajů na nájemné, ústřední topení, vodu, elektřinu a ostatní komunální služby,
- úplné výdaje dané součtem výdajů bazických, výdajů na bytovou a stavební údržbu a opravu, opravu a údržbu zařízení domácnosti investičního charakteru, splátky úvěru na bydlení a daně z nemovitosti, což představuje nejširší pojetí výdajů na bydlení.

Pro hodnocení finanční dostupnosti vlastnického bydlení jsou používány v rámci indikátorového přístupu i další indikátory, např. Mikeszová (2009b) používá tyto dva indikátory:

- podíl tržní ceny bydlení na průměrném čistém ročním příjmu domácnosti (tzv. price-to-income ratio),
 - podíl tržní ceny bydlení navýšené o cenu úvěru využitého pro financování pořízení bydlení na průměrném čistém ročním příjmu domácnosti (tzv. lending multiplier).
2. *Referenční přístup* nestanoví limitní míry zatížení jako výše uvedený indikátorový, ale odkazuje k situaci buď v jiném segmentu trhu bydlení (například nájemné je stanoveno pevně na úrovni nájemného v soukromém nájemním bydlení), nebo k nutnosti zajistit bydlení určitým skupinám obyvatel, tj. nájemné by mělo být např. stanoveno tak, aby si ho mohly dovolit hradit domácnosti zaměstnanců s nízkou úrovní mezd a s více dětmi (Sunega, 2003).
3. *Reziduální přístup* vychází na rozdíl od obou předchozích přístupů z hodnocení výše tzv. reziduálního příjmu, který je vypočítán jako rozdíl mezi celkovým čistým příjmem domácnosti a výdaji na bydlení.

Ač by se na první pohled mohlo zdát, že využití výše uvedených přístupů k hodnocení finanční dostupnosti bydlení je poměrně snadné, opak je pravdou. Zejména první přístup a třetí přístup k analýze finanční dostupnosti bydlení jsou spojeny s určitým úskalím, spočívajícím ve

stanovení určité limitní hodnoty (tedy hranice, která by určila, které bydlení je ještě finančně dostupné a které ne).

Stanovení této hodnoty je jen obtížně vědecky odůvodnitelné, podobně jako každý jiný normativní soud, jak uvádí Mikeszová aj. (2010). „Zvolení jakékoliv metody pro její stanovení může být snadno vědecky zpochybnitelné – proto je při analýzách finanční dostupnosti bydlení nutné postupovat opatrně a kriticky.“ (Mikeszová aj., 2010 : 1)

Thalmann (2003) upozorňuje na obtíže spojené se stanovením limitní hodnoty na jednoduchém příkladu. Je-li standardní limitní hodnota stanovena například na 25 nebo 30 % (tj. procento příjmu, které domácnost vydá na bydlení), pak může být příliš vysoká pro velké nízkopříjmové domácnosti, neboť jim zanechává jen malý reziduální příjem pro spotřebu ostatních nezbytností.

Limitní hodnotu také nelze stanovit jednotně pro domácnosti v různých fázích životního cyklu, neboť například domácnost mladých lidí může obývat bydlení s vyššími výdaji (přesahujícími vzhledem k jejím příjmům limitní hranici), neboť očekává růst svého příjmu v budoucnosti.

Lux a Sunega (2007) uvádějí, že stanovení limitu při hodnocení finanční dostupnosti bydlení je pouze jedním z problémů spojených s tímto procesem. Další problémy souvisejí s tím, že samotná analýza výdajů na bydlení nebere dostatečně v úvahu kvalitu a velikost daného bydlení, ochranu nájemních práv a další náklady spojené s bydlením (například náklady na dojíždění). Za hlavní nedostatek indikátorového a reziduálního přístupu tak považují skutečnost, „že neadekvátně berou v úvahu individuální atributy bydlení, zejména kvalitu a umístění“ (Lux, Sunega, 2007 : 3). Vysoká hodnota podílu výdajů na bydlení na příjmu domácnosti podle nich nemusí být výsledkem nízkého příjmu nebo vysokých výdajů, ale může být výsledkem skutečnosti, že je pro ni bydlení „příliš luxusní nebo příliš velké ve vztahu k velikosti domácnosti“ (Lux, Sunega, 2007 : 3).

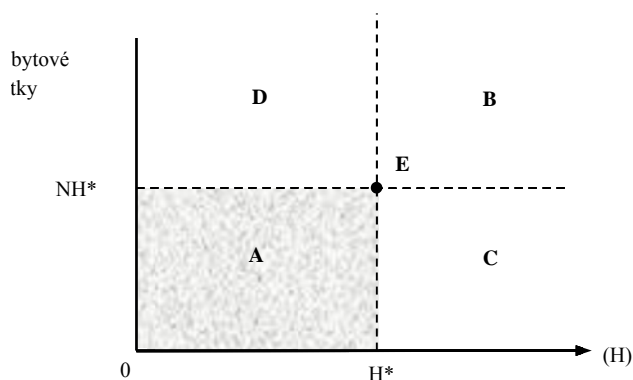
Stanovení limitní hodnoty při hodnocení finanční dostupnosti může vést, jak uvádí Thalmann (1999, 2003), k chybnému zařazení domácností, resp. chybné klasifikaci domácností z hlediska finanční dostupnosti bydlení, přičemž Thalmann (1999, 2003) poukazuje na chybu dvojího druhu:

- Chyba prvního druhu - domácnost je identifikována jako domácnost ohrožená nedostupností bydlení, přičemž ve skutečnosti tato domácnost spotřebovává více než je minimální standard bydlení, a tudíž i podíl jejích výdajů na bydlení na jejích příjmech přesahuje stanovenou limitní hodnotu.
- Chyba druhého druhu - domácnost je identifikována jako domácnost, která není ohrožená nedostupností bydlení, přesto její spotřeba je nižší, než je minimální standard, a z tohoto důvodu je pak podíl jejích výdajů na bydlení k příjmu nižší než stanovená limitní hodnota.

Na úskalí hodnocení finanční dostupnosti bydlení v souvislosti s velikostí spotřeby bydlení a ostatních statků upozorňuje také Hancocková (1993). Ta pomocí jednoduchého modelu ukazuje, že nižší, příp. vyšší, spotřeba bydlení než pevně (společensky, administrativně) stanovený minimální standard, může být výsledkem preferencí domácnosti a může být spojena s maximálním užitekem z této spotřeby plynoucím.

Hancocková (1993) ve svém modelu předpokládá, že domácnost spotřebovává bydlení H a ostatní nebytové statky NH , přičemž opět je ve společnosti stanoven určitý minimálně vyžadovaný standard spotřeby bydlení a ostatních statků. Domácnost volí ty kombinace statků, které maximalizují její užitek.

Obr. 1.1 Rozhodování spotřebitele mezi velikostí spotřeby bydlení a ostatních nebytových statků

Zdroj: Hancocková (1993 : 129), vlastní úprava¹¹⁴

Obrázek 1.1 zachycuje situaci, kdy spotřebitel spotřebovává dva statky, a to bydlení (H) a ostatní nebytové statky (NH), přičemž ve společnosti je vyžadován určitý minimální standard spotřeby obou statků, vyjádřený jako H^* v případě bydlení a NH^* v případě ostatních nebytových statků. Bod E vyjadřuje takovou spotřební situaci, kdy domácnost spotřebovává právě tyto minimální standardy obou statků.

Z obrázku 1.1 vyplývá, že domácnosti nacházející se v oblasti B spotřebovávají více než minimální standard jak u bydlení, tak u ostatních nebytových statků. Podle Hancockové (1993) to je dostatečným znakem finanční dostupnosti spotřeby pro domácnost. Domácnost nacházející se v oblasti A trpí nedostatkem (nižší spotřebou než představuje společností vyžadovaný minimální standard u obou druhů statků) a minimální standard je pro ni nedostupný.

Pro další analýzu jsou významné domácnosti v oblastech C a D . V oblasti C totiž domácnost spotřebovává méně než minimální standard ostatních nebytových statků, ale vyšší než minimální standard bydlení. V oblasti D pak spotřebovává méně než minimální standard bydlení, ale více než minimální standard ostatních statků.

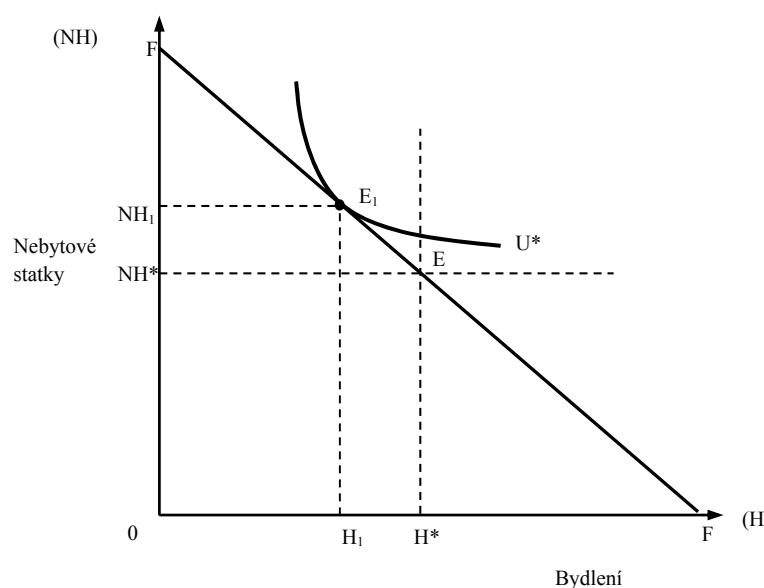
Hancocková (1993) ukazuje, že volba spotřebních situací v oblastech C a D závisí (pokud neexistuje žádné jiné omezení než příjem) na preferencích domácnosti. Jako příklad domácnosti v oblasti C uvádí domácnost vdovy bydlící ve „velkém“ (v porovnání s minimálním standardem) domě, s jehož užíváním jsou spojeny vysoké výdaje, a tudíž následně „menší“ část příjmu domácnosti připadá na spotřebu ostatních nebytových statků (opět v porovnání s minimálním standardem).

¹¹⁴ Z důvodu návaznosti na výše uvedené Thalmannovy podmínky finanční dostupnosti bydlení byla zvolena jiná symbolika, než používá samotná Hancocková (1993).

Domácnost však přesto volí tuto spotřební situaci, např. z emocionálních důvodů. Výdaje na bydlení pak pro ni představují větší finanční zátěž než spotřeba bydlení standardní velikosti.

Domácnost pohybující se v oblasti D, jak již bylo uvedeno, spotřebovává méně než minimální standard bydlení, ale má „větší“ než standardní spotřebu ostatních nebytových statků. Hancocková (1993) ukazuje, že tato spotřební situace může být výsledkem rozhodnutí domácnosti, na základě jejích preferencí. Domácnost preferuje vyšší spotřebu nebytových statků než standardní a naopak menší spotřebu bydlení než je standardní, přesto pro ni může být tato situace spojena s maximálním užitekem.

Obr. 1.2 Dostupnost bydlení a „perverzní“¹¹⁵ preference domácnosti

Zdroj: Hancocková (1993 : 130), vlastní úprava

Obrázek 1.2 zobrazuje situaci, kdy je domácnost schopna se svým příjmem dosáhnout spotřební situace bodu E, avšak v důsledku svých preferencí volí situaci E₁, která je pro ni spojená s větším užitekem. Tato spotřební situace je však charakterizována podspotřebou bydlení (vzhledem k minimálnímu standardu) v rozsahu H* - H₁ a nadspotřebě ostatních nebytových statků v rozsahu NH₁ - NH*. Jestliže není žádné jiné omezení, které by nutilo domácnost k této volbě, je to indikace „perverzních“ preferencí. Tuto situaci domácnosti pak označuje Hancocková (1993 : 131) „Mohou platit, ale nechtějí.“ („Can pay, won't pay.“), neboť domácnost by mohla spotřebovávat minimální standard obou zkoumaných statků (tedy i bydlení), ale z důvodu svých preferencí nechce.

Zohlednění množství spotřebovávaného bydlení při hodnocení finanční dostupnosti bydlení použil i Thalmann (2003), který kromě tří výše uvedených podmínek finanční dostupnosti bydlení formuloval tzv. potenciální podmínky finanční dostupnosti, kdy pro hodnocení finanční dostupnosti využívá koncept tzv. „adekvátního komfortu“ nebo „vhodného bydlení“ (viz Thalmann, 2003 : 296).

¹¹⁵ Pojem je použit záměrně, neboť jej ve své analýze používá sama Hancocková (1993).

O potenciálních podmínkách hovoří Thalmann proto, že se nevztahují ke skutečné spotřebě a skutečným výdajům na bydlení, ale k výdajům na stanovené adekvátní bydlení.

Při formulaci potenciálních podmínek vychází Thalmann (2003) z těchto předpokladů: předpokládá spotřebu bydlení¹¹⁶ v množství Q_H . Výdaje na toto množství bydlení vyjadřuje jako součin tohoto množství a průměrné ceny bydlení (p_H). Ostatní nebytové statky vyjadřuje jako souhrnný statek vyjádřený v penězích (tedy s jednotkovou cenou za množství Q_{NH}). V analýze pak využívá, jak již bylo uvedeno výše, koncept adekvátního bydlení – přičemž množství adekvátního bydlení označuje symbolem Q_H^{**} .

Potenciální podmínky lze, po přijetí uvedených předpokladů, formulovat takto (Thalmann, 2003):

1. Potenciální podmínka

Bydlení je potenciálně finančně dostupné, jestliže příjem domácnosti snížený o standardní bytovou spotřebu není menší než standardní nebytová spotřeba:

$$p_H Q_H^{**} \leq B - NH \quad (1.5)$$

2. Potenciální podmínka

Bydlení je potenciálně finančně dostupné, jestliže výdaje na standardní bytovou spotřebu nepřesahují stanovený podíl na příjmu domácnosti, tj.:

$$p_H Q_H^{**} \leq h^{**} B \quad (1.6)$$

Thalmann (2003) ve svém konceptu „adekvátního bydlení“ hodnotí finanční dostupnosti bydlení také za předpokladu, že cena bydlení je nižší nebo vyšší než předpokládaná průměrná cena ve stanovených potenciálních podmínkách, blíže viz Thalmann (2003).

Využití indikátorového přístupu k analýze finanční zátěže českých domácností výdaji na bydlení v letech 2005–2007

Pro vlastní analýzu zatížení českých domácností výdaji na bydlení byl zvolen indikátorový přístup, standardně definované ukazatele využívané v rámci tohoto přístupu však musely být s ohledem na dostupná a použitá data upraveny.

Základní východiska analýzy

Jak již bylo uvedeno výše, v rámci hodnocení finanční dostupnosti bydlení jsou zpravidla využívány přístupy indikátorový, referenční a reziduální. I přes určitá úskalí naznačená v předchozí části, patří zejména indikátorový a reziduální přístup k základním prostředkům využívaným tvůrci bytové politiky k vymezení těch domácností, na které budou zacíleny adresné nástroje bytové politiky¹¹⁷, zejména tzv. adresný příspěvek na bydlení.

¹¹⁶ Při vyjádření „množství bydlení“ pracuje s konceptem tzv. bytových služeb (housing services), který do ekonomie bydlení zavedl v roce 1960 Richard Muth. Bytové služby představují uspokojení poskytované daným bydlením za jednotku času. Blíže viz např. Rouwendal (1998) nebo Zabel (2004).

¹¹⁷ Adresný nástroj bytové politiky je zacílen pouze na domácnosti splňující stanovené podmínky a je opakem plošného nástroje, který pokrývá všechny domácnosti. Jeho cílem je snížit cenu, resp. výdaje na bydlení pro domácnost splňující podmínky týkající se zejména velikosti jejího příjmu.

Ekonomie bydlení zpravidla ve svých teoretických konceptech rozlišuje pojmy bytové aktivum (byt umístěný v rezidenční nemovitosti) a bytové služby. Bytové aktivum představuje statek dlouhodobé spotřeby a s jeho pořízením vznikají domácnosti jednorázové výdaje. Bytové služby představují tok služeb poskytovaných daným bytovým aktivem domácnostem za jednotku času a s jejich spotřebou vznikají domácnosti pravidelné výdaje. Zatímco výdaje na bytové aktivum souvisejí pouze s pořízením bytové jednotky do osobního vlastnictví (tedy vznikají v souvislosti s pořízením vlastnického bydlení – tj. bydlení užívaného na základě vlastnického práva k dané bytové jednotce), výdaje na bytové služby se týkají jak vlastnického, tak nájemního bydlení (užívaného na základě nájmu bytové jednotky).

Toto vymezení vztahu mezi pojetím bydlení a výdaji na bydlení je z hlediska hodnocení finanční dostupnosti bydlení klíčové. Pokud je bydlení pojímáno jako aktivum, je nutno věnovat pozornost zejména vztahu mezi vyšší kupní ceny a příjmem domácnosti. Cílem je zjistit, kolikanásobek svého příjmu musí domácnost vynaložit na pořízení bytového aktiva (bytu). Naopak při pojetí bydlení jako toku bytových služeb poskytovaném danou bytovou jednotkou za určité časové období je nutno věnovat pozornost vztahu mezi výdaji (resp. náklady) na bydlení a příjmem domácnosti za určité časové období.

V rámci analýzy vztahu mezi příjmy domácnosti a jejími výdaji na tok bytových služeb (tedy na užívání bydlení) je cílem zjistit, jakou část svého příjmu vynaloží domácnost na spotřebu bytových služeb. Výdaje spojené s užíváním daného bydlení se liší v závislosti na právní formě bydlení. V případě nájemního bydlení musí domácnost hradit pronajímateli nájemné, v případě vlastnického bydlení není nájemné explicitně hrazeno, ale oproti nájemnímu bydlení vznikají domácnosti výdaje na opravy a údržbu bytové jednotky. Pokud je navíc pořízení vlastnického bydlení financováno s využitím úvěrových zdrojů, vznikají domácnosti výdaje spojené se splácením úvěru a platbou úroků z něj. U obou právních forem bydlení musí domácnosti hradit výdaje spojené se spotřebou komplementů bydlení (voda, elektřina, plyn, tuhá paliva) a dále výdaje na ostatní služby spojené s bydlením (např. svoz komunálního odpadu).

Data použitá v analýze a metodika analýzy

Vývoj cen vlastnického bydlení je v České republice sledován několika institucemi, zejména Českým statistickým úřadem a Českou národní bankou. Český statistický úřad zveřejňuje pravidelně tzv. index realizovaných cen bytů, který je vypočítáván na základě údajů o cenách bytů získaných z daňových přiznání k dani z převodu nemovitostí (finanční úřady jsou povinny předávat tyto údaje Českému statistickému úřadu podle zákona o oceňování majetku, a to počínaje rokem 1998)¹¹⁸. Hlavním výhodou tohoto indexu je, že plně respektuje reálné, skutečně placené (přiznané) ceny bytů. Při hodnocení finanční dostupnosti bydlení jej však nelze využít, neboť umožňuje pouze

¹¹⁸ Metodika výpočtu indexů je následující: Individuální cenové indexy počítá ČSÚ na úrovni kraj x velikostní kategorie obce x pásmo morálního a technického opotřebení, přičemž před tímto jsou jednotkové kupní ceny „narovnané“ na úroveň obvyklého vybavení stavby. V indexu jsou zohledněny pouze obchody mezi fyzickými osobami, neboť neexistuje zákonná povinnost podávat daňová přiznání k dani z převodu nemovitosti pro developery a realitní kanceláře, jejichž obchody se významnou měrou podílejí na objemu obchodů trhu.

sledování dlouhodobého trendu vývoje cen bytů (i když ten lze jistě srovnat s dlouhodobým trendem vývoje mezd – viz příloha č. 1).

Volně dostupné informace o průměrných kupních cenách bytů v České republice nabízí publikace Ministerstva pro místní rozvoj ČR – Vybrané údaje o bydlení. V publikaci za rok 2009 jsou uvedeny průměrné ceny bytů (kupní a odhadní) za m² plochy v letech 2005–2007. Pro vlastní analýzu byly využity dvě velikosti bytu – standardní byt o velikosti 68 m² a byt o průměrné převáděné velikosti.

K hodnocení finanční dostupnosti vlastnického bydlení je však nutno kromě ceny bytů znát i výši příjmů domácností. V rámci vlastní analýzy byly roční příjmy určeny jako 12násobek průměrné hrubé nominální mzdy fyzické osoby, které jsou opět dostupné na stránkách Českého statistického úřadu.

Ukazatel P/I byl následně ve vlastní analýze vypočítán jako podíl průměrné kupní ceny průměrného bytu na hrubé roční nominální mzdě (je pro něj využito označení „modifikovaný ukazatel P/I“). Modifikovaný ukazatel P/I vypovídá o tom, kolikanásobek své hrubé roční mzdy musí jednotlivec vydat na pořízení vlastnického bydlení. Hodnota ukazatele P/I byla zjištěna pro jednotlivé kraje České republiky.

Pokud jsou základem hodnocení výdaje domácnosti na bydlení, lze využít dvojí datovou základnu Českého statistického úřadu, a to výsledky šetření označovaných jako „Statistika rodinných účtů“ a výsledky šetření označovaných jako „Životní podmínky“. Výběrové statistické šetření „Životní podmínky“ je podrobnější, účastní se ho větší vzorek domácností a zahrnuje větší množství informací o bydlení českých domácností, a to zejména údaje o druhu, kvalitě a finanční náročnosti bydlení, vybavenosti domácností předměty dlouhodobé spotřeby apod. Základní jednotkou zjišťování je jeden byt¹¹⁹. Výdaje na bydlení jsou v rámci tohoto šetření uváděny jako měsíční náklady na bydlení na domácnost celkem, přičemž Český statistický úřad pod pojem náklady na bydlení zahrnuje náklady na nájemné, elektřinu, plyn z dálkového zdroje, teplo a teplou vodu, vodné a stočné, ostatní služby, tuhá a tekutá paliva. Příjmy domácností jsou v rámci tohoto šetření sledovány jako hrubé a čisté roční příjmy na osobu v domácnosti. Hrubé příjmy jsou tvořeny příjmy ze závislé činnosti, příjmy z podnikání, sociálními příjmy a ostatními příjmy¹²⁰. Čisté příjmy jsou dány rozdílem hrubých příjmů a plateb daní a sociálního a zdravotního pojištění.

Pro účely šetření „Životní podmínky“ rozdělují ČSÚ domácnosti zahrnuté do šetření do několika skupin, a to mimo jiné v závislosti na postavení „osoby v čele domácnosti“¹²¹. V šetření jsou pak rozlišovány tyto skupiny domácností: domácnosti celkem, domácnosti zaměstnanců, domácnosti samostatně činných osob, domácnosti důchodců, domácnosti nezaměstnaných a ostatní domácnosti. Průměrnou českou domácnost reprezentuje skupina domácností celkem¹²². Je zřejmé, že každá ze

¹¹⁹ Šetření „Životní podmínky“ bylo poprvé provedeno v roce 2005, zatím poslední dostupná data jsou za rok 2009.

¹²⁰ Výsledky šetření za příslušný rok vždy uvádí roční příjmy za rok předchozí – tj. například v šetření „Příjmy a životní podmínky domácností v roce 2008“ jsou uvedeny příjmy za rok 2007.

¹²¹ Osoba v čele domácnosti je v úplných rodinách muž (bez ohledu na svou ekonomickou aktivitu), v neúplných rodinách a nerodinných domácnostech je prvním hlediskem pro určení osoby v čele domácnosti ekonomická aktivita, druhým pak výše peněžního příjmu jednotlivých členů domácnosti.

¹²² Vymezení ostatních skupin domácností:

sledovaných skupin domácností má jiné hrubé peněžní příjmy, ale také náklady spojené s užíváním bydlení – ty závisí jednak na velikosti domácnosti, ale také na charakteristikách užívaného bydlení (zejména právní formě a velikosti).

Pro zhodnocení výše finanční zátěže českých domácností výdaji na bydlení byl vypočítán podíl ročních nákladů na bydlení (tj. 12násobek měsíčních nákladů) na čistém ročním příjmu na domácnost (čistý roční příjem na osobu násobený počtem osob v domácnosti). Z důvodu návaznosti na analýzu vztahu mezi cenami bytů a příjmy v případě vlastnického bydlení, bylo zvoleno pro analýzu zatížení českých domácností výdaji na bydlení období let 2005–2007.

Vlastní analýza a výsledky

V rámci vlastní analýzy je nejprve pozornost věnována hodnocení finanční dostupnosti vlastnického bydlení, následně je hodnocen vztah mezi výdaji na užívání bydlení a příjmy domácností. Cílem je zjistit rozdíly ve finanční dostupnosti vlastnického bydlení mezi jednotlivými kraji (u vlastnického bydlení), resp. rozdíly v míře zatížení náklady na bydlení mezi zvolenými skupinami domácností.

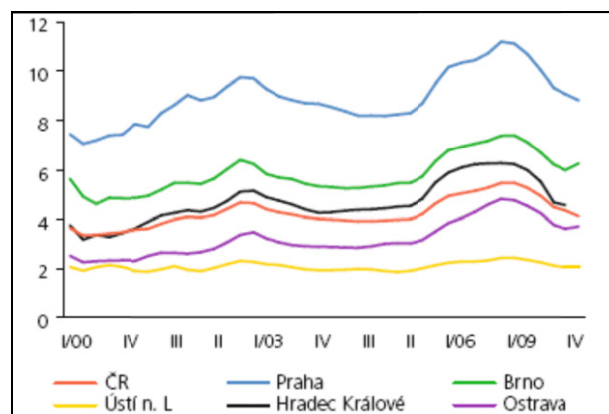
Cena vlastnického bydlení a hrubé nominální mzdy

Pro analýzu vztahu mezi výši kupní ceny vlastnického bydlení a výši roční hrubé mzdy byl zvolen, jak již bylo uvedeno výše, ukazatel P/I. Tento ukazatel patří mezi hojně využívané indikátory finanční dostupnosti vlastnického bydlení a nejčastěji sledované ukazatele vývoje trhu bydlení. Obvykle se předpokládá, že dlouhodobá průměrná hodnota tohoto indikátoru se nemění, to znamená, že změny cen bydlení kopírují v dlouhém období změny v příjmech domácností. Jinak řečeno, cenová elasticita bydlení se vzhledem k reálnému příjmu blíží jedné, neboli růst reálných příjmů se odrazí v růstu reálných cen bydlení (Lux aj., 2009).

V literatuře je nejčastěji sledován ukazatel P/I jako podíl průměrné (mediánové) ceny bytu k průměrnému (mediánovému) celkovému čistému příjmu domácnosti. V České republice sleduje hodnoty ukazatele P/I například Česká národní banka, ve svých studiích jej také často používá Sociologický ústav akademie věd ČR. Vývoj jeho hodnoty za celou Českou republiku a ve vybraných městech je zachycen v následujícím grafu 2.1.

-
- domácnosti zaměstnanců, tj. domácnosti s osobou v čele v pracovním nebo služebním poměru, příp. ve zvolené nebo jmenované funkci; dále je pak rozlišována domácnost nižších zaměstnanců (zaměstnanců s nižším než maturitním vzděláním) a domácnost vyšších zaměstnanců (zaměstnanců s maturitním a vyšším vzděláním);
 - domácnosti samostatně činných osob, kdy osoba v čele podniká nebo vykonává nezávislé povolání;
 - domácnosti důchodců, tj. domácnost, v jejímž čele je nepracující důchodce, přičemž dále je tato skupina domácností rozlišována podle toho, zda má nebo nemá pracující členy;
 - domácnosti nezaměstnaných, kdy v čele domácnosti je osoba nezaměstnaná (ostatní členové domácnosti pak mohou pracovat);
 - ostatní domácnosti, kde jsou zařazeny domácnosti s ekonomicky neaktivní osobou v čele, která nepobírala ani důchod (jedná se zpravidla o osoby pobírající rodičovský příspěvek, studenty, osoby žijící z majetku apod.).

Graf 2.1 Ukazatel P/I pro vybraná města v ČR

Zdroj: Česká národní banka (2010 : 53) - Zpráva o finanční stabilitě 2009/2010

Pozn.: Podíl ceny bytu 68 m² a součtu mzdy za poslední 4 čtvrtletí; rok 2009 předběžné údaje.

V průběhu období let 2000–2009 se vyvíjela hodnota ukazatele P/I za celou Českou republiku nerovnoměrně, jak je zřejmé z grafu 2.1. Ve sledovaném období let 2005–2007 ukazatel P/I ve všech městech rostl. Z grafu 2.1 je patrná také vyšší hodnota ukazatele P/I pro hlavní město Prahu, v porovnání s dalšími vybranými městy a hodnotou za celou ČR. Podle Luxe aj. (2009) byla hodnota P/I pro celou Českou republiku v roce 2007 3,7; zatímco v Praze byla více než dvojnásobná, a to 7,6.

Z důvodu nedostupnosti dat byl ukazatel ve vlastní analýze modifikován, a to tak, že místo průměrného čistého příjmu domácnosti je použita hrubá nominální mzda fyzické osoby. Modifikovaný ukazatel P/I tak nevyjadřuje, kolikanásobek svého čistého příjmu by musela průměrná domácnost vynaložit na pořízení bytu (jak vymezuje ukazatel P/I Lux aj., 2009), ale kolikanásobek své hrubé mzdy by musel vynaložit na pořízení vlastnického bytu jednatel. Porovnání hodnoty tohoto modifikovaného ukazatele P/I pro jednotlivé kraje v České republice je obsaženo v následující tabulce 2.1.

Tab. 2.1 Hodnoty modifikovaného ukazatele P/I v letech 2005–2007 pro jednotlivé kraje ČR

Kraj	2005		2006		2007	
	Byt 68 m ²	Byt průměr. velikost	Byt 68 m ²	Byt průměr. velikost	Byt 68 m ²	Byt průměr. velikost
Hl. město Praha	7,9	7,5	8,1	7,8	9,5	9,1
Středočeský	4,5	3,9	4,6	4,0	5,3	4,6
Jihočeský	3,6	3,3	3,7	3,4	4,1	3,8
Plzeňský	4,1	3,8	3,4	3,1	4,6	4,2
Karlovarský	3,5	3,2	3,4	3,1	4,0	3,6
Ústecký	2,0	1,7	2,0	1,7	2,3	2,0
Liberecký	3,4	3,0	3,6	3,2	4,2	3,7
Královéhradecký	4,3	3,8	4,5	4,0	5,3	4,7
Pardubický	4,3	3,9	4,5	4,1	5,3	4,8

Vysočina	3,7	3,4	3,8	3,4	4,3	3,9
Jihomoravský	5,0	4,6	5,3	4,9	6,5	5,9
Olomoucký	3,8	3,5	4,2	3,8	5,0	4,6
Zlínský	4,1	3,6	4,5	4,0	5,2	4,6
Moravskoslezský	2,6	2,4	3,0	2,7	3,7	3,3

Zdroj: Český statistický úřad, Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, vlastní výpočty a zpracování

Pozn.: Podklady pro výpočet jsou obsaženy v příloze č. 2. Velikost bytu průměrné velikosti je stanovena v závislosti na průměrné velikosti převáděných bytů v krajích v letech 2005–2007.

Z tabulky 2.1 je zřejmé, že nejvyšší hodnota modifikovaného ukazatele P/I byla ve všech třech sledovaných letech v hlavním městě Praze, kde v roce 2007 potřeboval jednotlivec k pořízení bytu o velikosti 68 m² i bytu o průměrné velikosti (65 m²) více než 9násobek průměrné hrubé mzdy vyplacené v tomto regionu. Naopak dlouhodobě nejnižší je hodnota tohoto ukazatele v Ústeckém kraji, kde dokonce v letech 2005 a 2006 růst cen bytů odpovídal růstu mezd, neboť hodnota ukazatele byla v obou letech téměř shodná¹²³ (meziročně vzrostly mzdy o 4,7 % a ceny bytů o 4,6 %).

Z tabulky 2.1 dále vyplývá, že pouze ve dvou krajích, a to Plzeňském a Karlovarském došlo meziročně v roce 2006 k poklesu hodnoty ukazatele P/I. Tento pokles byl způsoben v Plzeňském kraji především výrazným poklesem průměrné kupní ceny bytu za m² (a to o 11,5 %). V Karlovarském kraji došlo meziročně (2005–2006) k nárůstu průměrné kupní ceny bytu za m² o 2,99 % - tempo růstu cen však bylo nižší než meziroční tempo růstu průměrné hrubé mzdy, která se meziročně zvýšila o 6,28 %.

Zatížení českých domácností náklady na bydlení

V předchozí části příspěvku byla věnována pozornost finanční dostupnosti vlastnického bydlení, přičemž finanční dostupnost byla hodnocena pomocí ukazatele P/I. Obdobný postup lze využít také při hodnocení finanční dostupnosti bydlení při jeho pojetí jako toku bytových služeb, tedy při hodnocení finančního zatížení domácností výdaji na bydlení.

Vhodnou datovou základnou je v tomto případě pravidelné šetření „Životní podmínky“ (jak již bylo uvedeno výše), protože poskytuje údaje jak o příjmech domácností, tak i o jejich nákladech na bydlení. Pro analýzu zatížení českých domácností výdaji na bydlení byl zvolen ukazatel podíl ročních nákladů na bydlení na ročních čistých příjmech domácností. Vypovídací schopnost zjištěných výsledků je zkreslená tím, že náklady na bydlení vykazované Českým statistickým úřadem nezahrnují náklady spojené s dluhovým financováním bydlení.

¹²³ Při vyjádření hodnoty modifikovaného ukazatele P/I na více desetinných místa byl zjištěn nepatrný rozdíl u hodnoty ukazatele – hodnota ukazatele pro byt o velikosti 68 m² byla v roce 2005 1,973 a v roce 2006 1,975; u bytu průměrné velikosti pak v roce 2005 1,743 a v roce 2006 1,741.

Tab. 2.2 Měsíční náklady na bydlení na domácnost celkem pro jednotlivé skupiny domácností v letech 2005–2007 (v Kč)

Skupina domácností	2005	2006	2007
Domácnosti celkem	3 507	3 780	3 988
Zaměstnanci	3 676	4 019	4 272
Samostatně činní	4 297	4 504	4 649
Důchodci	2 893	3 119	3 313
Nezaměstnaní	3 527	3 674	3 892
Ostatní	3 722	4 304	4 188

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní zpracování

Z tabulky 2.2 je zřejmé, že nejvyšší měsíční náklady na bydlení měla ve sledovaném období skupina domácností samostatně činní. Tyto vyšší náklady jsou způsobeny několika faktory, především velikostí jejich domácností¹²⁴, ale také charakteristikami užívaného bydlení. Při srovnání základních charakteristik bydlení u skupin domácností samostatně činní, důchodci a domácnosti celkem, lze zjistit, že ve skupině domácností samostatně činní bydlelo největší procento domácností ve vlastnickém bydlení a v bytech s vyšší celkovou plochou než ve zbývajících dvou skupinách (blíže viz příloha č. 3).

Průměrná česká domácnost platila v roce 2005 měsíčně za bydlení 3 507 Kč a v roce 2007 3 988 Kč, což představuje nárůst o 481 Kč. V průběhu sledovaného období se náklady na nájemné (jako jedné ze složek celkových nákladů) pohybovaly zhruba okolo 20%. Nejvýznamnější složkou nákladů na bydlení byly náklady na elektřinu, které se na celkových nákladech podílely zhruba 26%.

Tab. 2.3 Průměrné roční čisté příjmy na osobu v domácnosti v letech 2005–2007 (v Kč)

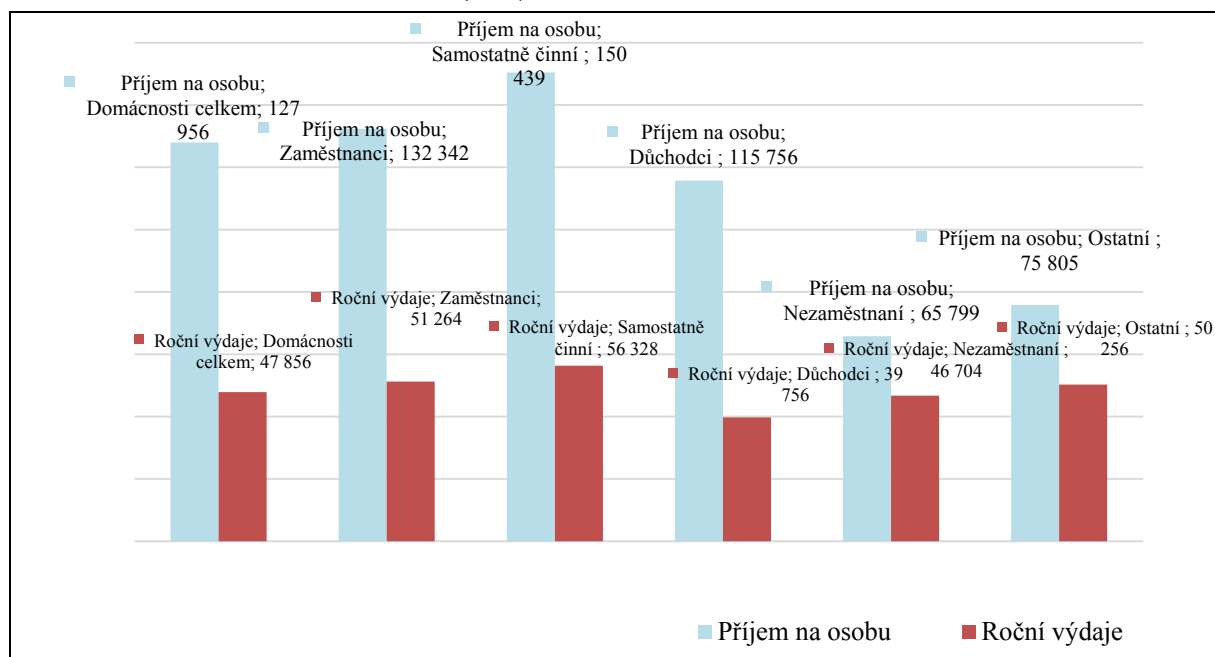
Skupina domácností	2005	2006	2007
Domácnosti celkem	109 059	118 027	127 956
Zaměstnanci	113 108	122 702	132 342
Samostatně činní	128 379	140 186	150 439
Důchodci	99 347	107 546	115 756
Nezaměstnaní	56 506	58 275	65 799
Ostatní	62 738	65 354	75 805

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní zpracování

Z tabulky 2.3 vyplývá, že v rámci šetření „Životní podmínky“ měla v letech 2005–2007 nejvyšší čisté roční příjmy na osobu v domácnosti skupina domácností samostatně činní, naopak nejnižší skupina domácností nezaměstnaní.

¹²⁴ Průměrně měla domácnost v rámci skupiny samostatně činní 3,14 členů, zatímco například skupina důchodci 1,75. Průměrný počet členů domácnosti v ostatních skupinách se pak pohyboval od 2,4 do 2,9.

Graf 2.2 Porovnání průměrné výše ročních nákladů na bydlení a průměrného čistého ročního příjmu na osobu v domácnosti v roce 2007 (v Kč)

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty a zpracování

Pozn.: Roční náklady na bydlení byly vypočítány jako 12násobek měsíčních nákladů na bydlení.

Z grafu 2.2 je zřejmé, že v roce 2007 měla nejvyšší čistý roční příjem na osobu a nejvyšší roční náklady na bydlení skupina domácností samostatně činní. Pro srovnání míry zatížení jednotlivých skupin domácností náklady na bydlení v letech 2005–2007 byl zvolen, jak již bylo uvedeno výše, ukazatel podílu ročních nákladů (resp. výdajů) na bydlení na čistých ročních příjmech domácností.

Tab. 2.4 Podíl ročních nákladů na bydlení na ročních čistých příjmech v průměrné domácnosti v jednotlivých skupinách v letech 2005–2007 (v %)

Skupina domácností	2005	2006	2007
Domácnosti celkem	15,31	15,25	14,90
Zaměstnanci	13,73	13,79	13,54
Samostatně činní	12,67	12,40	11,96
Důchodci	19,85	19,89	19,85
Nezaměstnaní	27,74	27,12	27,30
Ostatní	32,36	29,82	27,28

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty zpracování

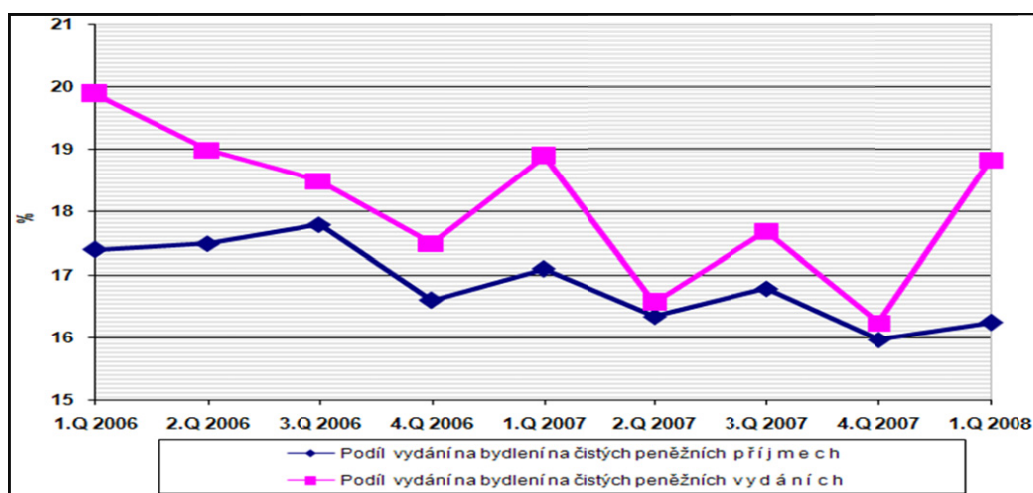
Pozn.: Podklady pro výpočet jsou uvedeny v příloze 4.

Z tabulky 2.4 je zřejmé, že hodnoty podílu nákladů na bydlení na čistých příjmech domácností jsou v jednotlivých sledovaných skupinách poměrně stabilní. Nejvyšší míra zatížení byla zjištěna ve sledovaném období u skupin domácností nezaměstnaní a ostatní. Skupina domácností nezaměstnaní byla také jedinou skupinou, u které došlo v roce 2007 meziročně k nárůstu, i když velmi nepatrnému, podílu nákladů na bydlení na příjmech domácností. V průběhu sledovaného období se

nejvýrazněji snížila míra zatížení náklady na bydlení u skupiny ostatní, a to z 32,36% v roce 2005 na 27,28% v roce 2007. Opět je však nutno upozornit na to, že náklady na bydlení nezahrnují náklady spojené s dluhovým financováním bydlení. Při zohlednění dluhového financování bydlení by došlo ke zvýšení míry zatížení výdaji na bydlení u těch skupin domácností, ve kterých je větší mírou zastoupeno vlastnické bydlení (tedy například i ve skupině domácností samostatně činní).

Ministerstvo pro místní rozvoj ČR využívá k hodnocení zatížení českých domácností výdaji na bydlení „Statistiku rodinných účtů“ a sleduje dlouhodobě vývoj dvou ukazatelů, a to podíl vydání na bydlení na čistých peněžních příjmech a podíl vydání na bydlení na čistých peněžních výdáních. Hodnoty obou ukazatelů za období let 2006–2007 a první čtvrtletí roku 2008 je obsaženo v následujícím grafu 2.3.

Graf 2.3 Peněžní příjmy, vydání na bydlení a celková vydání domácností

Zdroj: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR

Obdobně jako při hodnocení finanční dostupnosti vlastnického bydlení lze i u hodnocení zatížení českých domácností výdaji na bydlení zjistit značné regionální rozdíly, způsobené především rozdíly ve výši nájemného a v cenách komplementů spojených s bydlením. Rozdíly lze vysledovat také mezi domácnostmi bydlícími v různě velkých obcích, např. domácnosti celkově vydaly podle „Statistiky rodinných účtů“ ve 4. čtvrtletí roku 2007 16% svých čistých peněžních příjmů na náklady na bydlení¹²⁵, ale např. domácnosti v obcích s počtem obyvatel do 1 999 vydaly na bydlení pouze 13,0% svých čistých příjmů a domácnosti v obcích s počtem obyvatel vyšším než 50 000 18,0.

Za vyšší než sociálně unosné zatížení domácnosti výdaji na bydlení lze podle zákona č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře (ve znění pozdějších předpisů) považovat situaci, kdy výdaje na bydlení přesahují součin rozhodného příjmu¹²⁶ domácnosti a koeficientu 0,30 (pro Prahu 0,35) a

¹²⁵ Za náklady na bydlení považuje Ministerstvo pro místní rozvoj ČR nájemné, náklady na údržbu a drobné opravy, vodné, stočné, sběr pevných odpadů, elektrickou energii, plyná paliva, teplo a teplou vodu.

¹²⁶ Za rozhodný příjem je podle zákona považován součet příjmů všech členů příslušné domácnosti, a to včetně některých dávek státní sociální podpory (konkrétně jsou započítávány příjmy z přídatků na děti a rodičovského příspěvku). Rozhodný příjem je vždy posuzován za předcházející čtvrtletí (tzv. rozhodné období) – tedy za čtvrtletí předcházející žádosti domácnosti o vyplacení příspěvku.

zároveň součin rozhodného příjmu s daným koeficientem není vyšší než hodnota normativních nákladů na bydlení¹²⁷. Toto jsou podmínky stanovené v zákoně o státní sociální podpoře pro přiznání tzv. příspěvku na bydlení, jako jedné z dávek státní sociální podpory, jejímž účelem je snížit finanční zátěž domácnosti (splňující zákonem stanovené podmínky) výdaji na bydlení.

Za výdaje na bydlení jsou pro účely zákona o státní sociální podpoře považovány:

1. v případě nájemního bydlení: nájemné a výdaje za plnění poskytovaná v souvislosti s užíváním bytu,
2. v případě vlastnického a družstevního bydlení – tzv. srovnatelné náklady stanovené Nařízením vlády ČR v závislosti na velikosti obce a počtu členů domácnosti,
3. v případě všech právních forem užívání bydlení výdaje za energie, vodné a stočné, odpady a vytápění.

Součástí šetření „Životní podmínky“ jsou také otázky zaměřené na subjektivní hodnocení zatížení domácností výdaji (resp. náklady) na bydlení. V rámci své odpovědi domácnosti zohledňují období předcházejících 12 měsíců. Procentuální rozložení odpovědí domácností v jednotlivých sledovaných skupinách je obsaženo v následující tabulce 2.5.

Tab. 2.5 Subjektivní hodnocení zatížení domácnosti náklady na bydlení v roce 2007 (odpovědi v %)

Skupina domácností	Náklady na bydlení jsou		
	velká zátěž	určitá zátěž	vůbec nejsou zátěží
Domácnosti celkem	19,7	68,1	12,2
Zaměstnanci	16,5	69,9	13,6
Samostatně činní	12,4	71,1	16,5
Důchodci	20,9	69,4	9,8
Nezaměstnaní	58,3	38,0	3,7
Ostatní	48,5	44,4	7,0

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní úprava

V rámci zpracování své disertační práce autorka příspěvku provedla v roce 2009 vlastní dotazníkový průzkum na místním trhu bydlení ve městě Bohumín. Jádrem výzkumu tvořila identifikace potenciální poptávky po bydlení. Respondentům však byly položeny také otázky týkající se hodnocení stávajícího bydlení, a to zejména subjektivního hodnocení výše výdajů na bydlení. V rámci průzkumu bylo osloveno 600 domácností. Do vyhodnocení průzkumu bylo zahrnuto 184 vrácených a řádně vyplněných dotazníků. Na otázku ohledně subjektivního hodnocení výše výdajů na bydlení odpovědělo celkově 174 respondentů.

¹²⁷ Normativní náklady na bydlení jsou stanoveny diferencovaně, a to v závislosti na velikosti obce a počtu osob v domácnosti a jsou každoročně stanoveny Nařízením vlády ČR.

Tab. 2.6 Subjektivní hodnocení výše výdajů na bydlení ve městě Bohumín

Možnost odpovědi Výdaje na bydlení jsou ...	Absolutní četnost	Relativní četnost v %
velmi nízké	4	2,30
nízké	6	3,45
přiměřené	95	54,59
vysoké	63	36,21
velmi vysoké	6	3,45

Zdroj: vlastní výzkum

Respondenti museli v rámci dotazníku odpovědět také na otázky týkající se základních charakteristik užívaného bydlení. To umožnilo zjistit, zda domácnosti, které označili své výdaje za vysoké, či velmi vysoké spotřebovávají z určitého úhlu pohledu adekvátní bydlení nebo zda v jejich případě dochází k „nadspotřebě“, a tudíž k potvrzení myšlenky Hancockové (1993) uvedené v první části. Hancocková (1993) poukazuje na to, že z důvodu svých preferencí domácnosti spotřebovávají více bydlení než je určitý společností stanovený standard, a tudíž mohou čelit vyšším výdajům na bydlení než je společensky žádoucí. Tato skutečnost byla zjištěna u několika domácností zahrnutých do průzkumu. Pro demonstraci je zvolen příklad vícečlenné domácnosti respondenta staršího než 61. Jeho dvoučlenná domácnost užívala vlastnické bydlení o velikosti 180 m², umístěné v rodinném domě, s měsíčními výdaji 12 500 Kč, přičemž příjem domácnosti byl v rozpětí 18 001 Kč – 22 000 Kč.

Shrnutí a závěr

Z výsledků provedené analýzy zatížení českých domácností výdaji na bydlení vyplývá, že v případě vlastnického bydlení existují ve finanční dostupnosti značné rozdíly mezi jednotlivými kraji v České republice, přičemž nejvyšší násobek své hrubé roční nominální mzdy na pořízení vlastnického bydlení musí jednotlivci vynaložit v Praze, nejmenší pak v Ústeckém kraji. V souvislosti s makroekonomickým vývojem v České republice v letech 2008–2009 (a z části i v roce 2010), který měl výrazný dopad na trh bydlení, však ceny vlastnického bydlení ve většině regionů poklesly, případně stagnovaly.

Při analýze finančního zatížení českých domácností výdaji (náklady) na užívání bydlení bylo zjištěno, že některé skupiny domácností jsou potenciálně výrazně ohroženy finanční nedostupností bydlení. Od 1. ledna 2011 s výjimkou několika velkých měst došlo k plnému uvolnění nájemného na trhu bydlení (v souvislosti s ukončením regulace nájemného). Současně je pro rok 2011 očekáván nárůst cen energií, což může dále zvýšit finanční zatížení domácností výdaji na bydlení. V souvislosti s dopady celosvětové hospodářské krize na českou ekonomiku je nutno pak vzít v úvahu nízký počet volných pracovních míst a stagnaci, příp. pokles mezd. Finanční nedostupností bydlení tak bude ohroženo více domácností. Tyto skutečnosti mohou v situaci, kdy v České republice neexistuje ve všech městech sociální bydlení, na trhu bydlení způsobit výrazné sociální napětí.

Literatura

- FALLIS, George. *Housing Economics*. Toronto, Boston: Butterworths, 1985, 241 s. ISBN 0-409-82940-4.
- HANCOCK, E. Karen. 'Can Pay? Won't Pay?' or Economic Principles of 'Affordability'. *Urban Studies*, 1993, vol. 30, no. 1 s. 127–145. ISSN 0042-0980.
- LUX, Martin. *Spokojenost českých občanů s bydlením*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2002. 47 s. ISBN 80-7330-014-1.
- LUX, Martin. *Quasi-Normative Approach to Housing Affordability* [online]. 2004 [cit. 2010-06-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.anst.uu.se/k/jiche227/Affordability/Quasi-Normative%20Approach%20to%20Housing%20Affordability.pdf>>.
- LUX, Martin. *The Quasi-Normatives for Housing Affordability : Costs of Alternative Rent Structures* [online]. 2004 [cit. 2010-06-28]. Dostupný z WWW: <http://seb.soc.cas.cz/publikace_download/publikace/enhr2004_lux.pdf>.
- LUX, M. – SUNEKA, P. Vývoj finanční dostupnosti nájemního a vlastnického bydlení v průběhu hospodářské transformace v České republice (1991–2003). *Sociologický časopis*, 2006, vol. 42, no. 5, s. 851–881. ISSN 0038-0288.
- LUX, M. – SUNEKA, P. *Housing affordability of Rental and Owner-Occupied Housing over the Course of the Economic Transformation in the Czech Republic* [online]. 2007 [cit. 2010-06-28]. Dostupný z WWW: <http://www.enhr2007rotterdam.nl/documents/W14_paper_Lux_Sunega.pdf>.
- LUX, M. – SUNEKA, P. Udržitelnost vývoje cen bytů v České republice. *Politická ekonomie*, 2010, č. 2, s. 225–252. ISSN 0032-3233.
- LUX, Martin.; aj. *Bydlení – věc veřejná: sociální aspekty bydlení v České republice a v zemích Evropské unie*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 287 s. ISBN 80-86429-12-1.
- LUX, M. – SUNEKA, P. – MIKESZOVÁ, M. – KOSTELECKÝ, T. *Standards bydlení 2007/2008: Faktory vysokých cen vlastnického bydlení v Praze*. 1 vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008. 206 s. ISBN 978-80-7330-140-8.
- LUX, M. – SUNEKA, P. – MIKESZOVÁ, M. – KOSTELECKÝ, T. Vybrané faktory stojící za vysokými cenami bytů v Praze. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 2009, roč. 45, č. 5, s. 967–991. ISSN 0038-0288.

- MIKESZOVÁ, Martina. *Finanční (ne)dostupnost bydlení v ČR*. [online] Socioweb Sociologický webzín, 4_2009 [cit. 2010-12-02] Dostupné na WWW: <http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/165_socioweb_04_09.pdf>.
- MIKESZOVÁ, Martina. *Regionální disparity ve finanční dostupnosti nájemního bydlení* [online]. Regionální disparity elektronický časopis, 2009. č. 5, s. 5–20 [cit. 2009-11-02]. Dostupný z WWW: <http://disparity.vsb.cz/dokumenty2/RD_0905.pdf>.
- MIKESZOVÁ, M. – LUX, M. – SUNEKA, P. *Metodika výpočtu regionálních disparit ve finanční dostupnosti bydlení* [online]. 2010 [cit. 2010-03-20]. Dostupný z WWW: <http://www.disparity.cz/data/USR_048_DEFAULT/metodika_fin_dostupnost.pdf>.
- MUTH, Richard F. *The Economics of housing markets*. Chur, Switzerland; New York: Harwood Academic Publishers GmbH, 1989. Theoretical Issues in Housing Market Research, s. 1–47. ISBN 0-415-26974-1.
- POLÁKOVÁ, O. – KUCHAROVÁ, L. – MURTINGEROVÁ, K. – SUNEKA, P. – ŠPALKOVÁ, D. – VLČEK, M. – VYCHOVÁ, H. – ŽIŽKOVÁ, J. *Bydlení a bytová politika*. 1. vyd. Praha: Ekopress s. r. o., 2006. 294 s. ISBN 80-86929-03-05.
- ROUWENDAL, Jan. On Housing Services. *Journal of Housing Economics*. 1998, vol. 7, issue 3, s. 218–242. ISSN 1051-1377.
- SUNEKA, Petr. *Objektivní a subjektivní hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR v průběhu 90. let*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2003, 100 s. ISBN 80-7330-038-9.
- SUNEKA, Petr. *Deregulace nájemného, adresný příspěvek na nájemné* [online]. 2003 [cit. 2010-05-26]. Dostupný z WWW: <http://seb.soc.cas.cz/publikace_download/publikace/konf_vse.pdf>.
- THALMANN, Philippe. Identifying Households which Need Housing Assistance. *Urban Studies*. 1999, vol. 36, no. 11, s. 1933–1947. ISSN 0042-0980.
- THALMANN, Philippe. 'House poor' or simply 'poor'? *Journal of Housing Economics*. 2003, vol. 12, issue 4, s. 291–317. ISSN 1051-1377.
- ZABEL, E. J. The Demand for housing services. *Journal of Housing Economics*. 2004, vol. 13, issue 1, s. 16–35. ISSN 1051-1377.
- ČESKÁ NÁRODNÍ BANKA. 2010. *Zpráva o finanční stabilitě 2009/2010* [online]. 2010-06-18 [cit. 2010-07-23]. Dostupný z WWW: <http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/financni_stabilita/zpravy_fs/FS_2009-2010/FS_2009-2010.pdf>. ISBN 978-80-87225-23-3 (brož.).

- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2007a. *Příjmy a životní podmínky domácností ČR v roce 2005* [online]. 2007-01-26, 2010-03-12 [cit. 2010-12-15] Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/publ/3012-07-v_roce_2005>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2007b. *Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006* [online]. 2007-12-20, 2010-03-12 [cit. 2010-12-15] Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/publ/3012-06-za_rok_2006>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2009. *Příjmy a životní podmínky domácností v roce 2008* [online]. 2009-10-31, 2009-11-12 [cit. 2010-12-15] Dostupný z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/publ/3012-09-2008>>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2010a. *Ceny bytů* [online]. 2010-07-22 [cit. 2010-07-22]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/ceny_bytu>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2010b. *Ceny sledovaných druhů nemovitostí v letech 2006 – 2008* [online]. 2009-12-30, 2010-01-22 [cit. 2010-12-02]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/publ/7009-09-v letech_2006___2008>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2010. *Regiony, města, obce* [online]. 2010 [cit. 2010-12-15]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/regiony_mesta_obce_souhrn>.
- ČESKO. Zákon č. 117 ze dne 26. května 1995 o státní sociální podpoře. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1995, částka 31, s. 1634-1653. ISSN 1211-1244.
- MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ ČR. 2008. *Vybrané údaje o bydlení 2008* [online]. 2008 [cit. 2010-07-14] Dostupný z WWW: <<http://www.mmr.cz/Bydleni/bydleni2008/index.html>>.
- MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ ČR. 2009. *Vybrané údaje o bydlení 2009* [online]. 2009 [cit. 2010-07-14] Dostupný z WWW: <<http://www.mmr.cz/Bydleni/bydleni2009/index.html>>.

Approaches to Measuring of Housing Affordability and Housing Expenditure of Czech Households

Abstract: *The paper is focused on approaches to measuring of housing affordability. It describes theoretical basis for three main indicators – rent (or price) to income ratio, residual income and reference approach. The first two approaches are connected with setting of some normative line (below the line housing is affordable; above the line housing is non-affordable). Normative line cannot count with the amount of housing consumption, quality of housing etc. Normative line can sometimes give wrong information about housing affordability, especially if households consume more or less than minimum social required standard. The empirical part of the paper is focused on measuring of housing affordability in the Czech Republic. First price to income ratio is used for measuring of affordability of owned-occupied housing in Czech regions (if housing is taken into account as housing assets) then housing expenditure to income ratio is used for measuring of housing affordability (for housing taken into account as housing services). There are significant differences in affordability of owned-occupied housing among Czech regions (the highest price to income ratio is in Prague, the lowest in region Ústecký kraj). There are also some groups of Czech households that are threatened with housing non-affordability in the sense of housing expenditure to income ratio level (especially households with unemployed head member of household).*

Key words: *housing affordability, price to income ratio, residual income, reference approach, housing expenditure*

Seznam příloh

- Příloha 1 Index cen bytů a index mezd v krajích České republiky v letech 2005 až 2007
- Příloha 2 Podklady pro výpočet modifikovaného ukazatele P/I
- Příloha 3 Charakteristiky užívaného bydlení u vybraných skupin domácností roky 2005 a 2007
- Příloha 4 Podklady pro výpočet míry zatížení domácností výdaji na bydlení v letech 2005 až 2007

Příloha 1

Index cen bytů a index mezd v krajích České republiky v letech 2005 – 2007
(předchozí rok = 100)

Kraj	2005		2006		2007	
	Index mezd	Index cen bytů	Index mezd	Index cen bytů	Index mezd	Index cen bytů
Hl. město Praha	106,0	100,9	106,2	106,5	106,1	128,2
Středočeský	105,2	99,1	106,4	109,5	109,0	133,2
Jihočeský	105,6	100,0	106,5	105,3	107,7	125,6
Plzeňský	104,8	102,2	106,2	108,3	106,9	127,1
Karlovarský	103,5	95,2	106,3	103,5	106,8	126,5
Ústecký	106,7	102,3	104,7	102,9	114,6	125,1
Liberecký	104,8	101,6	106,7	109,2	107,5	141,3
Královéhradecký	104,1	101,7	105,9	110,5	107,3	138,1
Pardubický	104,1	96,0	105,9	115,6	107,3	128,8
Vysočina	104,9	99,8	108,1	107,3	107,7	129,1
Jihomoravský	104,8	101,0	108,0	111,2	108,4	133,7
Olomoucký	104,9	99,9	105,5	108,0	108,3	139,5
Zlínský	105,2	100,2	106,0	112,3	108,0	137,4
Moravskoslezský	104,2	102,0	106,2	112,3	107,2	137,1

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty a zpracování

Pozn.: V tabulce byl využit v případě bytů index realizovaných cen bytů, který je pravidelně zveřejňován Českým statistickým úřadem.

Příloha 2

Podklady pro výpočet modifikovaného ukazatele P/I

1. Průměrná kupní cena v Kč za m² a průměrná plocha převáděných bytů v m²

Kraj	Průměrná kupní cena za m ²			Průměrná plocha v m ²
	2005	2006	2007	
Hl. město Praha	33 145	36 319	45 061	65
Středočeský	14 716	16 148	20 319	59
Jihočeský	10 553	11 546	13 829	63
Plzeňský	12 901	11 418	16 343	62
Karlovarský	9 831	10 125	12 736	62
Ústecký	5 698	5 958	8 037	60
Liberecký	10 062	11 492	14 316	61
Královéhradecký	12 305	13 674	17 332	61
Pardubický	12 307	13 858	17 217	62
Vysočina	10 763	11 940	14 546	61
Jihomoravský	15 122	17 335	22 768	62
Olomoucký	10 915	12 534	16 369	63
Zlínský	11 927	13 931	17 327	60
Moravskoslezský	8 229	9 820	12 975	61

Zdroj: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, vlastní úprava

2. Průměrná hrubá nominální mzda fyzických osob (v Kč)

Kraj	2005	2006	2007
Hl. město Praha	23 792	25 272	26 816
Středočeský	18 627	19 821	21 600
Jihočeský	16 647	17 735	19 107
Plzeňský	17 657	18 755	20 051
Karlovarský	16 009	17 015	18 169
Ústecký	16 345	17 113	19 606
Liberecký	17 008	18 150	19 505
Královéhradecký	16 386	17 352	18 611
Pardubický	16 353	17 281	18 578
Vysočina	16 319	17 633	18 994
Jihomoravský	17 013	18 374	19 913
Olomoucký	16 207	17 105	18 525
Zlínský	16 442	17 427	18 815
Moravskoslezský	17 618	18 709	20 059

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní zpracování

Příloha 3

Charakteristiky užívaného bydlení u vybraných skupin domácností roky 2005 a 2007

Skupina domácností	Skupina důchodci		Skupina samostatně činní		Skupina domácnosti celkem	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Struktura užívaného bydlení z hlediska právního důvodu užívání (v %)						
Byt ve vlastním domě	39,9	40,7	52,2	53,5	39,0	39,4
Byt v osobním vlastnictví	19,3	22,1	14,3	18,1	17,8	20,5
Byt družstevní	11,0	10,5	12,8	10,6	13,8	12,3
Byt nájemní	22,3	20,5	12,7	14,3	22,0	22,6
Ostatní druhy bytu	7,5	6,0	8,1	3,5	7,4	5,2
Struktura užívaného bydlení z hlediska typu hrazeného nájemného (v %)						
Tržní	1,4	2,5	7,3	5,4	5,3	5,2
Regulované	21,8	18,7	11,0	10,8	20,0	19,0
Neplatí nájem	76,7	78,7	81,7	83,8	74,7	75,8
Struktura užívaného bydlení z hlediska celkové plochy bytu v m ² (v %)						
do 40 m ²	11,3	11,8	3,5	3,3	8,5	8,1
40 – 60 m ²	31,5	28,9	11,8	11,6	23,4	22,2
60 – 80 m ²	29,4	31,7	35,5	32,9	32,5	34,0
80 – 100 m ²	13,4	13,5	16,7	18,6	14,8	15,8
100 a více m ²	14,4	14,1	32,5	33,6	20,4	19,8

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní zpracování

Pozn.: Ostatní právní důvody užívání bydlení: podnájem, služební nebo domovnícký byt, ostatní bezplatné užívání.

Příloha 4

Podklady pro výpočet míry zatížení domácností výdaji na bydlení v letech 2005 – 2007

Rok 2005

Skupina domácností	Příjem na osobu	PČD	Celkový příjem	Měsíční náklady na bydlení	Roční náklady na bydlení	Podíl náklady/příjem
Domácnosti celkem	109 059	2,52	274 829	3 507	42 084	0,1531
Zaměstnanci	113 108	2,84	321 227	3 676	44 112	0,1373
Samostatně činní	128 379	3,17	406 961	4 297	51 564	0,1267
Důchodci	99 347	1,76	174 851	2 893	34 716	0,1985
Nezaměstnaní	56 506	2,70	152 566	3 527	42 324	0,2774
Ostatní	62 738	2,20	138 024	3 722	44 664	0,3236

Rok 2006

Skupina domácností	Příjem na osobu	PČD	Celkový příjem	Měsíční náklady na bydlení	Roční náklady na bydlení	Podíl náklady/příjem
Domácnosti celkem	118 027	2,52	297 428	3 780	45 360	0,1525
Zaměstnanci	122 702	2,85	349 701	4 019	48 228	0,1379
Samostatně činní	140 186	3,11	435 978	4 504	54 048	0,1240
Důchodci	107 546	1,75	188 206	3 119	37 428	0,1985
Nezaměstnaní	58 275	2,79	162 587	3 674	44 088	0,2712
Ostatní	65 354	2,65	173 188	4 304	51 648	0,2982

Rok 2007

Skupina domácností	Příjem na osobu	PČD	Celkový příjem	Měsíční náklady na bydlení	Roční náklady na bydlení	Podíl náklady/příjem
Domácnosti celkem	127 956	2,51	321 170	3 988	47 856	0,1490
Zaměstnanci	132 342	2,86	378 498	4 272	51 264	0,1354
Samostatně činní	150 439	3,13	470 874	4 694	56 328	0,1196
Důchodci	115 756	1,73	200 258	3 313	39 756	0,1985
Nezaměstnaní	65 799	2,60	171 077	3 892	46 704	0,2730
Ostatní	75 805	2,43	184 206	4 188	50 256	0,2728

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty a zpracování

Pozn. Hodnoty ukazatele podíl náklady/příjmy byly zaokrouhleny na dvě desetinná místa.

PČD = průměrný počet členů domácnosti

PRÁVNÍ A EKONOMICKÝ RÁMEC ZAJIŠTĚNÍ OBCHODNÍCH ZÁVAZKŮ SE ZŘEATELEM NA SMLUVNÍ POKUTU

Ludmila Lochmanová

Abstrakt: Příspěvek se zabývá právním a ekonomickým rámcem zajištění obchodněprávních závazků. Zvláštní pozornost je věnována smluvní pokutě. Příspěvek se zaměřuje na právní a ekonomické prostředky zajištění závazků, které posilují postavení věřitele a snižují jeho nejistotu v právních vztazích. Poukázáno je na základní právní úpravu právních institutů v občanském zákoníku a speciální v zákoníku obchodním, přičemž je proveden jejich vzájemný vztah. Dále jsou vymezena kritéria členění zajišťovacích prostředků. Následně je věnována pozornost ekonomickým (neprávním, komerčním) prostředkům zajištění používaným obvykle *ex ante*, tj. před uzavřením smlouvy. S ohledem na obecnou úpravu smluvní pokuty v občanském zákoníku a speciální úpravu v zákoníku obchodním se *stat* zaměřuje právě na tento institut. Vymezen je její charakter, funkce, vznik, forma, vztah k náhradě škody i úrokům z prodlení. Akcentováno je moderační právo soudu. V závěru stati je nastíněna budoucí právní úprava smluvní pokuty. Pro praktické účely obsahuje článek řadu rozhodnutí Nejvyššího soudu České republiky.

Klíčová slova: Česká republika, ekonomické prostředky zajištění, moderační právo (nepřiměřeně vysoká smluvní pokuta), náhrada škody, právní prostředky zajištění, prominutí dluhu, smluvní pokuta, odstoupení od smlouvy, soudní rozhodnutí (ke smluvní pokutě), úrok z prodlení, zajištění (obchodněprávních závazků).

Obecná část

Pojem, význam, funkce, právní úprava a členění zajišťovacích prostředků

Právní prostředky zajištění závazků posilují postavení věřitele vůči dlužníkovi a snižují jeho nejistotu v obchodních vztazích. Mezi podnikateli přispívá ke zvýšení jistoty a stability v těchto vztazích. Zajištěním závazkových vztahů lze v širším smyslu rozumět souhrn právních prostředků sloužících k ochraně věřitele. V užším smyslu se jedná o speciální právní instituty, jejichž cílem je zvýšit jistotu věřitele, že jeho pohledávka bude splněna. Zajišťovací prostředky plní řadu funkcí: preventivní, zajišťovací, uhrazovací, sankční a ekonomickou.¹²⁸

Pojednání o právní úpravě zajišťovacích prostředků nelze uvést bez důrazného upozornění na skutečnost, že základní zákonná úprava zajištění závazků je obsažena v zákoně č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále též jen „ObčZ“), přičemž zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále též jen „ObchZ“), úpravu některých zajišťovacích institutů pro účely obchodních závazkových vztahů „pouze“ doplňuje a současně přináší i určitá specifika. V daném případě je pak nutné vzít v úvahu, že při aplikaci toho kterého

¹²⁸ Ve vztahu ke smluvní pokutě Nejvyšší soud v rozhodnutí sp zn. 23 Cdo 873/2009 ze dne 26. 5. 2009 uzavřel, že „z účelu smluvní pokuty, jak vyplývá § 544 a násl. občanského zákoníku § 300 a násl. obchodního zákoníku, je jednak prevence porušování smluvních vztahů, jednak slouží jako paušalizovaná náhrada škody a je i jedním z nástrojů sloužících k zajištění závazků (funkce sankční, kompenzační a zajišťovací). Požadavku, který by opomíjel vedené funkce smluvní pouty nebo dokonce zneužíval poškození dlužníka, je nutno odepřít ochranu.“

zajišťovacího prostředku v obchodních závazkových vztazích se nejprve použijí ustanovení obchodního zákoníku a teprve poté ustanovení zákoníku občanského.

Poměr mezi oběma citovanými předpisy lze vymezit následovně:

1. Úprava zajišťovacího institutu je obsažena pouze v občanském zákoníku, avšak aplikuje se nejen v občanskoprávních vztazích, ale ve vztazích obchodněprávních. Jedná se o zástavní právo, zadržovací právo, dohodu o srážkách ze mzdy a jiných příjmů, zajištění převodem práva, zajištění postoupením pohledávky, jistotu.
2. Základní úprava zajišťovacího institutu je obsažena v občanském zákoníku a pro oblast obchodních závazkových vztahů je doplněna, resp. modifikována v obchodním zákoníku. Do této skupiny náleží smluvní pokuta upravená v § 544 a 545 občanského zákoníku doplněná speciálními ustanoveními § 300 až 302 obchodního zákoníku.
3. Další skupinu zajišťovacích prostředků tvoří ty, které jsou upraveny v občanském zákoníku a použijí se výhradně pro zajištění občanskoprávních vztahů, neboť jejich aplikace je z důvodu (i) komplexní úpravy v obchodním zákoníku vyloučena. Patří sem ručení¹²⁹ a uznání dluhu.¹³⁰
4. Čtvrtá skupina je reprezentována zajišťovacími prostředky, které nejsou předmětem úpravy v občanském zákoníku, ale jsou obsaženy pouze v zákoníku obchodním jako specifický zajišťovací institut pro obchodní závazkové vztahy. Jedná se především o bankovní záruku; zvláštní postavení vykazuje finanční zajištění a některé další specifické prostředky upravené v zákonech obchodněprávní povahy, jako je např. zástavní právo k cenným papírům podle zákona č. 591/1992 Sb., o cenných papírech, ve znění pozdějších předpisů.¹³¹

Na základě shora uvedené právní úpravy zajišťovacích prostředků je třeba připomenout, že pro zajištění plnění povinností vzniklých ze závazkových vztahů mezi subjekty uvedenými v ust. § 261 odst. 1 a 2 (tzv. relativní obchody) a ust. § 261 odst. 3 (tzv. absolutní obchody) se použijí zajišťovací prostředky obsažené ve třetí části obchodního zákoníku. Ust. § 261 odst. 4 ObchZ normuje, že se třetí částí tohoto zákona řídí i vztahy vzniklé při zajištění plnění závazků v závazkových vztazích, které se řídí touto částí zákona podle předchozích odstavců, tj. odst. 1, 2 a 3.

Třetí částí obchodního zákoníku se rovněž řídí i vztahy vzniklé při zajištění závazků ze smluv, pro které si strany zvolily použití ObchZ podle § 262. To však jen v případě, jestliže osoba poskytující zajištění s tím projeví souhlas nebo v době vzniku zajištění ví, že se zajišťovaný závazek řídí touto částí zákona.¹³² V opačném případě se zajištění řídí zákoníkem občanským.

¹²⁹ Podle rozsudku Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 32 Cdo 4961/2007, ze dne 24. 9. 2008: „Ručení je v ustanoveních obchodního zákoníku upraveno jako institut komplexně; pro obchodní závazkový vztah založený ručením nelze použít ustanovení § 546 a násl. obč. zák. o ručení, tedy ani § 549 obč. zák.“

¹³⁰ Úprava ručení je v ObčZ dána v ust. § 546-550, v ObchZ pak v ust. § 303-312. Uznání dluhu (§ 558 ObčZ) je v obchodním zákoníku nahrazeno uznáním závazku (§ 323).

¹³¹ Blíže viz FALDYNA, F. – HUŠEK, J. – POHL, T. *Zajištění a zánik obchodních závazků*. 2. vyd. Praha: ASPI, a. s., 2007, s. 2–3.

¹³² Podle § 262 ObchZ se strany mohou dohodnout, že jejich závazkový vztah, který nespadá pod vztahy uvedené v § 261, se řídí tímto zákonem (tzv. fakultativní obchody).

Obecně lze prostředky zajištění dělit na:

- věcněprávní, k nimž se řadí např. zástavní právo a zadržovací právo upravené v ObčZ,
- závazkověprávní, k nimž náleží smluvní pokuta, ručení, dohoda o srážkách ze mzdy a jiných příjmů, převod práva, postoupení pohledávky, převzetí dluhu, uznání dluhu, uznán závazku, bankovní záruka.

Z jiného hlediska je lze členit podle toho,

- a) kdo zajišťovací prostředek poskytuje – zda sám dlužník (např. zástavní právo, smluvní pokuta, uznání závazku), nebo třetí osoba (např. zástavní právo, ručení, bankovní záruka),
- b) zda jsou úplatné (např. bankovní záruka) nebo bezúplatné (např. smluvní pokuta),
- c) zda se jedná o dlužníka solventního (např. smluvní pokuta) nebo nesolventního (např. zástavní právo k nemovité věci, bankovní záruka, ručení třetí osobou),
- d) zda plní uhrazovací funkci (např. zástavní právo, smluvní pokuta, bankovní záruka, ručení) nebo ji neplní (jistota, uznání závazku),
- e) zda jsou sjednávány/poskytovány před porušením povinnosti (např. zástavní právo, smluvní pokuta) nebo až po porušení povinnosti (např. uznání dluhu, zadržovací právo).

Ekonomické prostředky zajištění závazků

Ekonomické (neprávní, komerční) prostředky zajištění závazků obvykle předcházejí uzavření smlouvy. Jejich použití je příznačné zejména pro banky v postavení věřitele ze smluv o úvěru; bez významu nemusí být ani pro kteréhokoliv jiného věřitele.

Komplexní hodnocení dlužníka obsahuje následující kritéria a jejich jednotlivé položky:

- a) *kvalita managementu* - ukazatel sloužící k získání informací týkajících se kvality odborného vzdělání, schopnosti vedení lidí, potřebných zkušeností v podnikání v dané oblasti, schopností motivovat zaměstnance a v pružné reakci na změny v oboru,
- b) *druh vlastnictví* - hodnotí se druh vlastnictví v závislosti na rizikových faktorech (jednotlivé druhy obchodních společností, družstvo, státní podnik, nadace, sdružení aj.),
- c) *spolehlivost klienta* je kritérium, které charakterizuje především dosavadní zkušenosti, vzájemné vztahy, schopnost plnit podmínky předchozích smluv aj.,
- d) *pozice na trhu* - je velmi důležitým parametrem. Hodnotit lze podíl na domácím trhu, podíl na zahraničních trzích, vysoké tržní uznávání (např. obchodní firma, ochranná známka), dobrý zvuk ze strany zákazníků,
- e) *tendence finanční situace* - zjišťují především banky při jednání o uzavření smlouvy o úvěru, kdy se zkoumá bonita klienta jeden rok před poskytnutím úvěru, v roce žádosti o úvěr a dále se vyžaduje výhled žadatelovy finanční situace na následující jeden nebo dva roky. Obvyklou součástí smlouvy o úvěru je rovněž povinnost klienta předkládat bance roční účetní závěrku, příp. její část a výsledky hospodaření,
- f) *atraktivita odvětví* se může být hodnocena podle následujících kritérií:
 - vysoká míra průmyslového růstu,
 - stabilita poptávky,

- nízká zákonná nebo politická omezení,
- nízká energetická spotřeba.

Hledisek pro *eliminaci rizik* spojených s uzavíráním obchodních smluv je celá řada. Mezi základní znalosti o *smluvním partnerovi* se řadí především:

1. Vyžádání úplné, aktuální identifikace smluvního partnera, tzn. předložení listin prokazující jeho existenci (výpis z obchodního rejstříku nebo živnostenského rejstříku, zřizovací listina, plná moc, průkaz totožnosti apod.).
2. Vyžádání bližších informací o smluvním partnerovi (počet společníků, počet zaměstnanců, roční obrat, potvrzení o splnění povinnosti vůči správci daně, materiální zajištění, reference).
3. Spolehlivost protistrany, tzn. dosavadní zkušenosti při uzavírání a plnění smluv.
4. Tzv. podpůrné signály, např. poskytnutí údajů z bankovního konta, úroveň sídla, nepřiměřené zálohové platby aj.)
Zajišťovací prostředek se stoprocentní zárukou splnění závazku neexistuje. Každý věřitel musí pečlivě zvážit jeho výběr, popř. kombinaci v závislosti na bonitě dlužníka a druhu plnění.

Zvláštní část

Smluvní pokuta

Smluvní (konvenční) pokuta patří k nejméně používaným zajišťovacím prostředkům; v obchodních vztazích se těší oblibě od nabytí účinnosti obchodního zákoníku. Je praktickým právním nástrojem sloužícím k zajištění závazků plynoucích zejména ze smluv, a to oběma stranám (např. prodávajícímu i kupujícímu, objednateli i zhotoviteli). Při jejím sjednávání se však podnikatelé neztíždějí řadu formálních i věcných chyb, o čemž svědčí bohatá judikatura (zejména Nejvyššího soudu České republiky).

Jak bylo shora řečeno, je nezbytné vzít v úvahu, *obecná úprava* smluvní pokuty je obsažena v ObčZ¹³³, *speciální pak* v ObchZ¹³⁴. Vztah ObčZ a ObchZ je v otázce smluvní pokuty typickým

¹³³ § 544

(1) Sjedná-li strany pro případ porušení smluvní povinnosti smluvní pokutu, je účastník, který tuto povinnost poruší, zavázán pokutu zaplatit, i když oprávněnému účastníku porušením povinnosti nevznikne škoda.

(2) Smluvní pokutu lze sjednat jen písemně a v ujednání musí být určena výše pokuty nebo stanoven způsob jejího určení.

(3) Ustanovení o smluvní pokutě se použijí i na pokutu stanovenou pro porušení smluvní povinnosti právním předpisem (penále).

§ 545

(1) Nevyplyvá-li z ujednání o smluvní pokutě něco jiného, je dlužník zavázán plnit povinnost, jejíž splnění bylo zajištěno smluvní pokutou, i po jejím zaplacení.

(2) Věřitel není oprávněn požadovat náhradu škody způsobené porušením povinnosti, na kterou se vztahuje smluvní pokuta, jestliže z ujednání účastníků o smluvní pokutě nevyplyvá něco jiného. Věřitel je oprávněn domáhat se náhrady škody přesahující smluvní pokutu, jen když to je mezi účastníky dohodnuto.

(3) Nevyplyvá-li z dohody něco jiného, není dlužník povinen smluvní pokutu zaplatit, jestliže porušení povinnosti nezavinil.

¹³⁴ § 300

Okolnosti vylučující odpovědnost (§ 374) nemají vliv na povinnost platit smluvní pokutu.

§ 301

příkladem všeobecné a zvláštní úpravy. Obchodní zákoník obsahuje "některá ustanovení o smluvní pokutě", jež modifikují či doplňují obecnou úpravu v zákoníku občanském (§ 544-545). Obchodněprávní úprava (§ 300-302) je - kromě jednoho ustanovení - dispozitivní, tzn., že je možné se na základě dohody stran vrátit k řešení nabízenému ObčZ. Uvedená ustanovení ObchZ však nejsou jediná, která smluvní pokutu pro obchodní závazkové vztahy upravují; dále se jedná o normy zahrnuté do právní úpravy obecných ustanovení o závazkových vztazích (např. § 351 nebo § 354) a úpravy kupní smlouvy (§ 436 odst. 4 a § 440 odst. 1 týkají se nároků z vad zboží).

Rozdíly mezi právní úpravou v ObčZ a ObchZ

1. ObčZ dispozitivním ustanovením § 545 odst. 3 preferuje smluvní pokutu jako sankci za zaviněné porušení zajištěné povinnosti. Obchodní zákoník povinnost k úhradě smluvní pokuty objektivizuje a ustanovením § 300 prosazuje zásadu, že pro nástup povinnosti k úhradě smluvní pokuty nehrají roli případné nastalé okolnosti vylučující odpovědnost za škodu.

2. Za druhé platí, že zvláštní úprava ObchZ prolomuje princip akcesority závazku k placení smluvní pokuty. Pro případ, že smluvní pokutou zajištěná povinnost zanikne pozdním plněním nebo se obsah takové povinnosti modifikuje vadným plněním, určuje kogentní ustanovení § 324 odst. 4, že se eventuální změna nebo zánik hlavního závazku nedotýkají nároku na smluvní pokutu. V daných souvislostech má svůj význam i ust. § 302 ObchZ, podle kterého ani zrušení závazku odstoupením od smlouvy nemá vliv na existenci nároku na zaplacení smluvní pokuty, jestliže k porušení povinnosti došlo před tímto odstoupením, resp. z důvodu tohoto odstoupení. Význam (zvláštnost) § 302 tedy spočívá v tom, že § 351 odst. 1 ObchZ jako obecný princip stanoví, že odstoupením o smlouvy zanikají všechna práva a povinnosti stran ze smlouvy. ObčZ to takto výslovně neformuluje, ale přesto se vychází z pojetí, že nárok na SP nezaniká, pokud vznikl ještě před odstoupením od smlouvy v důsledku dřívějšího porušení povinnosti.

3. Třetím specifikem ObchZ je úprava moderačního práva (§ 301). Prof. Eliáš píše, že se spíše jedná o kuriozitu než specifikum, neboť moderační právo by mělo být upraveno jako obecný soukromoprávní institut v zákoníku občanském a že některé právní řády naopak MP v rámci obchodních vztahů vylučují (právo německé a rakouské).¹³⁵

Forma smluvní pokuty

Občanský zákoník stanoví, a to i pro obchodněprávní vztahy, že smluvní pokutu lze sjednat jen v *písemné formě*. Tuto podmínku je nezbytné dodržet i v případě, že smlouva, v níž je sjednána zajišťovaná povinnost, má ex lege formu ústní. Pokud by však byla smluvní pokuta i přes zákonem stanovenou povinnost písemné formy sjednána ústně (tj. neplatně) a dlužník (povinný) by ji přesto

Nepřiměřeně vysokou smluvní pokutu může soud nížit s přihlédnutím k hodnotě a významu zajišťované povinnosti, a to až do výše škody vzniklé do doby soudního rozhodnutí porušením smluvní povinnosti, na kterou se vztahuje smluvní pokuta. K náhradě škody vzniklé později je poškozený oprávněn do výše smluvní pokuty podle § 373 a násl.

§ 302

Odstoupení od smlouvy se nedotýká nároku na zaplacení smluvní pokuty.

¹³⁵ K tomu srov. např. ELIÁŠ, K. *Smluvní pokuta z pohledu právní doktríny i praxe*. Obchodní právo č. 10/2001, s. 4.

věřiteli (oprávněnému) uhradil, nemůže se následně domáhat jejího vrácení důvodu bezdůvodného obohacení. Podle ust. § 455 odst. 1 ObčZ se totiž za bezdůvodné obohacení nepovažuje mimo jiné přijetí plnění (dluhu) neplatného jen z hlediska jeho formy. S povinností písemné formy sjednání smluvní pokuty souvisí i její písemná změna nebo zrušení dohodou stran.

Výše smluvní pokuty a moderační právo soudu

Výše smluvní pokuty je obligatorní náležitostí ujednání o smluvní pokutě; vedle pevné částky, procenta nebo zlomku z přesně daného základu¹³⁶ může být sjednán i způsob jejího budoucího určení. Ustanovení ObčZ z pohledu určitosti ujednání o smluvní pokutě neklade podmínku, aby její výška byla předem pevně stanovená. Vyžaduje jen, aby k tomuto momentu bylo nepochybné, jakým způsobem (z hodnoty jakých veličin, jakým výpočtem) bude výše smluvní pokuty v případě porušení povinnosti zjistitelná. Zákon nevyklučuje způsob určení smluvní pokuty tak, že v průběhu smluvního vztahu budou výchozí veličiny proměnlivé. Trvá však na tom, že musí být písemně zachycená východiska, od kterých se bude výše smluvní pokuty v budoucnu odvíjet. V každém případě musí být v okamžiku realizace *objektivně zjistitelná*. Limitaci výše smluvní pokuty ObčZ ani ObchZ neupravují. Tím je stranám dána možnost dohodnout ji v libovolné výši, avšak v občanskoprávních vztazích může soud nepřiměřeně vysokou smluvní pokutu zrušit pro rozpor s dobrými mravy^{137 138}, v obchodněprávních vztazích ji podle § 301 ObchZ moderovat.^{139 140 141}

Smluvní pokuta by tedy měla být *přiměřená*; neměla by být nástrojem k dosažení mimořádného zisku, ale přiměřeným zajišťovacím a nátlakovým prostředkem k udržení smluvně konformního jednání partnera. V obchodních závazkových vztazích existuje větší nebezpečí sjednání příliš vysoké smluvní pokuty, která by neodrážela odpovídajícím způsobem nebezpečí vzniku škody spojené s uskutečňovaným obchodem, popřípadě by institut smluvní pokuty mohl být zneužíván. Proto obsahuje obchodní zákoník možnost zásahu soudu v podobě *moderačního práva*.¹⁴²

¹³⁶ K tomu srov. např. rozsudek Nejvyššího soudu sp. zn. 32 Odo 1085/2006, ze dne 28. 11. 2007

¹³⁷ Z judikatury: Při zkoumání platnosti ujednání o smluvní pokutě z hlediska dobrých mravů je nutno uvážit funkce smluvní pokuty (funkce preventivní, uhrazovací a sankční). Přiměřenost smluvní pokuty je třeba posoudit s přihlédnutím k celkovým okolnostem úkonu, jeho pohnutkám a účelu, který sledoval. V úvahu je třeba vzít výši zajištěné částky, z níž lze také usoudit na nepřiměřenost smluvní pokuty s ohledem na vzájemný poměr původní a sankční povinnosti.

¹³⁸ K tomu srov. rozsudek Nejvyššího soudu sp. z. 33 Odo 3368/2008, ze dne 31. 8. 2010

¹³⁹ Z judikatury: Smluvní pokuta podle § 544 ObčZ musí být vždy stanovena tak, aby její výše byla zjistitelná ke dni porušení smluvní povinnosti, na niž se váže, a to v tom smyslu, že bude zjistitelná konkrétní jednorázová částka odpovídající ujednání o smluvní pokutě. Tato částka nemusí být uvedena ve smlouvě, ale způsob jejího určení ve smlouvě musí umožňovat vyčíslení smluvní pokuty jednorázovou částkou v okamžiku porušení smluvní povinnosti.

¹⁴⁰ Podle rozsudku Nejvyššího soudu sp. zn. 23 Cdo 1646/2007, ze dne 30. 4. 2009: „... Osobní, majetkové či sociální poměry žalovaného nejsou kritériem ani při posuzování (ne)přiměřenosti smluvní pokuty, ani při rozhodování soudu o aplikaci § 301 ObchZ, tedy při snižování výše sjednané smluvní pokuty. V tomto kroku záleží skutečně na konkrétních objektivních okolnostech případu, a je třeba proto vycházet ak z důvodů, které vedly ke sjednání posuzované výše smluvní pokuty, tak z okolností, které je provázely...“

¹⁴¹ Podle rozsudku Nejvyššího soudu sp. zn. 23 Cdo 4038/2007, ze dne 27. 11. 2009: „ Vyplývá-li z obsahu spisu, že jsou zde okolnosti, které zakládají moderační oprávnění soudu podle § 301 obch. zák., tedy že výše smluvní pokuty je nepřiměřeně vysoká, není již věcí úvahy soudu, zda toto operační právo využije. Soud je povinen tohoto oprávnění využít (viz 32 Cdo 3171/2008). Je-li smluvní pokuta nepřiměřeně vysoká, může ji soud snížit i bez návrhu dlužníka.“

¹⁴² Moderace smluvní pokuty předpokládá, že oprávněný ze smluvní pokuty má platně existující a vymahatelný nárok na její zaplacení. Proto není možné ustanovení o snížení smluvní pokuty použít, jestliže si oprávněný již před zahájením

V první fázi rozhodovacího procesu o moderaci smluvní pokuty řeší soud otázku případné nepřiměřenosti smluvní pokuty. Toto posouzení závisí na okolnostech daného případu. Dospěje-li soud k závěru, že je výše smluvní pokuty nepřiměřená, zvažuje ve druhé fázi rozhodování, zda využije svého moderačního práva a smluvní pokutu sníží. Cílem třetí fáze je pak posoudit, v jakém rozsahu nepřiměřeně vysokou smluvní pokutu sníží. V průběhu všech fází je ex lege povinen přihlídnout k hodnotě a významu zajišťované povinnosti.¹⁴³

Ust. § 301 ObchZ má kogentní charakter. Kogentnost uvedeného ustanovení spočívá v tom, že si strany nemohou platně sjednat vyloučení žaloby, jíž se bude povinný domáhat snížení smluvní pokuty. V této souvislosti se nabízí otázka (ne)platnosti sjednání nepřiměřeně nízké smluvní pokuty jako paušalizované náhrady škody. Nepřiměřeně nízkou tzv. odhadní smluvní pokutu (viz níže) nemůže soud zvýšit, mohl by ji event. pouze zrušit pro obcházení účelu zákona. Zejména tehdy, je-li sjednána smluvní pokuta odhadní jako paušalizovaná náhrada škody, přičemž škoda je naprosto neúměrná dohodnuté výši smluvní pokuty.

K moderaci nepřiměřeně vysoké sazby úroku z prodlení však soudy přikročit nesmějí, a to ani cestou jen části takového úroku jako odporujícího dobrým mravům. Vyšší než obvyklý úrok z prodlení by byl stížen neplatností v celé své výši (neplatnost by se týkala celého právního úkonu), a to podle § 39 ObčZ pro rozpor s dobrými mravy. To oprávněnému nebrání požadovat zákonnou výši úroku z prodlení.

Právní předpisy vyžadují nejen *přesné určení výše smluvní pokuty* či *zjistitelný způsob jejího výpočtu*, ale rovněž dostatečnou *specifikaci povinnosti*, jež je smluvní pokutou zajištěná. Okruh povinností, které je možné smluvní pokutou zajistit, není nikterak omezený. Zajištěna může být každá platně sjednaná povinnost, i když zvláštní pozornost by měla být věnována peněžitém závazkům. Pro jejich zajištění je vhodnější volba jiných zajišťovacích prostředků, např. zástavního práva, ručení, bankovní záruky. Smluvní pokuta totiž bezprostředně závisí na solventnosti dlužníka. V opačném případě by neměla jiný účinek než ten, že o částku nezaplacené smluvní pokuty by vzrostla celková pohledávka věřitele vůči dlužníkovi.

Přestože oba zákony operují v souvislosti se smluvní pokutou s pojmem „platit“, čímž se dochází k závěru, že smluvní pokuta musí být sjednána v peněžité formě, nemusí tomu tak být bezvýhradně. I když to nebude v praxi příliš časté, není vyloučeno sjednat smluvní pokutu i ve formě *naturálního plnění*, přestože je obvykle chápána jako peněžitý trest (majetková sankce).^{144 145}

Vztah smluvní pokuty a náhrady škody

Občanský zákoník rozlišuje tzv. *smluvní pokutu odhadní* a tzv. *smluvní pokutu trestní*. Smluvní pokuta odhadní je paušalizovanou náhradou škody¹⁴⁶; věřitel není oprávněn požadovat

řízení právo na smluvní pokutu započítal proti pohledávce povinného, a pohledávka tak v důsledku zániku započtením již v době podání žaloby neexistovala.

¹⁴³ K tomu srov. rozsudek velkého senátu Nejvyššího soudu sp.zn. 31 Cdo 2707/2007, ze dne 14. 10. 2009

¹⁴⁴ K tomu srov. např. ELIÁŠ, K. *Smluvní pokuta z pohledu právní doktríny i praxe*. Obchodní právo č. 10/2001. s. 5

¹⁴⁵ Vládní návrh občanského zákoníku výslovně připouští, že smluvní pokuta může být ujednána i v jiném plnění než peněžitém (srov. § 1892).

¹⁴⁶ Za škodu se považuje majetková újma vyjádřitelná v penězích. Skutečná škoda znamená zmenšení majetkového stavu škozeného oproti stavu před škodnou událostí. Ušlým ziskem je pak újma spočívající v tom, že u poškozeného nedojde

náhradu škody způsobené porušením povinnosti, na kterou se smluvní pokuta vztahuje.¹⁴⁷ Jestliže z ujednání stran vyplývá něco jiného, jedná se o smluvní pokutu trestní.

Vedle prokázané (přesně určené) výše náhrady škody má tak věřitel právo domáhat se sjednané smluvní pokuty. Výhodou sjednání odhadní smluvní pokuty je skutečnost, že poškozený (oprávněný) v obchodněprávních vztazích nemusí prokazovat splnění podmínek odpovědnosti za škodu podle § 373 a násl. ObchZ. Vzniklá škoda bude v takovém případě hrazena zaplacením smluvní pokuty. Lze doporučit, aby zejména oprávněný při sjednávání výše smluvní pokuty zvážil, jaká výše škody by mohla porušení povinnosti zajištěné smluvní pokutou vzniknout a této výše odvíjet výši smluvní pokuty. Pokud by vznikla škoda vyšší, než je sjednaná smluvní pokuta, nesl by věřitel rozdíl ze svého.

Podle § 544 odst. 1 ObčZ je účastník, který smluvní povinnost porušil zavázán ji zaplatit, i když oprávněnému účastníku nevznikne škoda. Je třeba upozornit, že škodou se v daném případě rozumí pouze materiální újma, nikoliv škoda morální, resp. nemajetkové újmy (např. zásah do dobré pověsti, jména nebo cti).

Ust. § 300 ObchZ normuje, že ani okolnosti vylučující odpovědnost nemají vliv na povinnost platit smluvní pokutu. Za okolnosti vylučující odpovědnost se považuje překážka, jež nastala nezávisle na vůli povinné strany a brání jí ve splnění její povinnosti, jestliže nelze rozumně předpokládat, že by povinná strana tuto překážku nebo její následky odvrátila nebo překonala, a dále, že by v době vzniku závazku tuto překážku předvíдалa. Nezabývá-li ObchZ dlužníka platit smluvní pokutu ani v případě porušení povinnosti způsobené „vyšší mocí“, tím spíše jej této povinnosti nemůže zbavovat poukázáním na to, že porušení povinnosti nezavinil.¹⁴⁸

Dispozitivní ustanovení ObčZ stanoví, že pokud nevyplývá z ujednání o smluvní pokutě něco jiného, je dlužník zavázán plnit povinnost, jejíž splnění bylo zajištěno smluvní pokutou, i po jejím zaplacení. Odstoupí-li věřitel dle občanského zákoníku od smlouvy, ruší se tato smlouva od samého počátku. Tím také zanikne nárok na smluvní pokutu.

Odstoupení od smlouvy podle ObchZ je rovněž účinné od samého počátku, ale nemá na smluvní pokutu vliv. Bylo by možné diskutovat i o tom, že akcesorická povaha smluvní pokuty v případě

k rozmnožení majetkových hodnot, ačkoli se to s ohledem na pravidelný běh věcí dalo očekávat. Poznámka pod čarou – někteří autoři se k odhadní smluvní pokutě vyjadřují skepticky a argumentují dikcí § 386 odst. 1, jímž se vylučuje možnost vzdát se nároku na náhradu škody před porušením povinnosti, ze kterého může škoda vzniknout, a to i jen části nároku. S tím velmi úzce souvisí institut tzv. limitace náhrady škody, což v daném případě není nic jiného.

¹⁴⁷ Podle rozsudku Nejvyššího soudu sp. zn. 32 Cdo 1568/2008, ze dne 9. 7. 2008: „ Smluvní pokuta mu zahrnovat všechny škody, které lze rozumně v daném konkrétním vztahu s porušením určité povinnosti očekávat a musí mít dostatečnou, nikoliv však přemrštěnou pobídkovou výši. Smluvní pokuta, jejíž výše výrazně převyšuje výši skutečně vzniklé škody, může být hodnocena jako nepřiměřená. Při posouzení přiměřenosti sjednané výše smluvní pokuty je třeba přihlídnout k celkovým okolnostem úkonu, jeho pohnutkám a účelu, který sledoval (srov. kupř. 33 Odo 47/2002).“

¹⁴⁸ V roce 2005 Nejvyšší soud uzavřel: „Pokud na sebe účastník smlouvy převzal závazek zaplatit sjednanou smluvní pokutu, nedodrží-li sjednané podmínky, je povinen závazek splnit, ledaže se prokáže, že splnit závazek bylo nemožné za podmínek aprobovaných zákonem (§ 37 odst. 2, § 575 obč. zák., jakož i § 352 obch. zák.“ K tomu viz rozsudek N ČR sp. zn. 29 Odo 957/2003, ze dne 24. listopadu 2005. (Citovaná ustanovení normují dodatečnou nemožnost plnění).

odstoupení od smlouvy způsobí její zánik, i když nárok na smluvní pokutu vznikl před odstoupením. Odstoupení od smlouvy se nedotýká nároku na zaplacení smluvní pokuty.¹⁴⁹

Vztah smluvní a úroku z prodlení

Není vyloučeno, aby byla strana, která poruší peněžitý závazek plynoucí ze smlouvy (např. včasné zaplacení kupní ceny), sankcionována jak sjednanou smluvní pokutou, tak i úrokem z prodlení (srov. § 517 odst. 2 ObčZ a nařízení vlády č. 142/1994 Sb., kterým se stanoví výše úroků z prodlení a poplatků z prodlení podle občanského zákoníku, ve znění pozdějších předpisů). ObčZ ani ObchZ souběh těchto sankcí nevylučuje¹⁵⁰, tzn., že porušení téže povinnosti (samozřejmě peněžité) lze sankcionovat i dvakrát. Judikatura se ustálila na názoru, že smluvní pokuta a úrok z prodlení *plní odlišnou funkci*, což rezultuje k tomu, že jejich kumulace je možná. „Na rozdíl od *smluvní pokuty*, která je *samostatným nárokem* a strany si ji musejí sjednat, je úrok z prodlení jako příslušenství pohledávky (§ 121 odst. 3 o. z.) *majetkovou sankcí stanovenou zákonem* (§ 517 odst. 2 o. z.), *kdy věřiteli přímo ze zákona* vzniká nárok v případě prodlení dlužníka s plácením peněžitého plnění na zaplacení úroku z prodlení, ve výši stanovené prováděcím předpisem – nařízením vlády č. 142/1994 Sb. ... Z toho, že jde o dva různé právní instituty (smluvní pokuta je zajišťovacím prostředkem a úrok z prodlení zákonným důsledkem prodlení), vyplývá, že sjednají-li si účastníci závazkového vztahu pro případ prodlení se splněním peněžitého závazku... smluvní pokutu, je dlužník povinen v případě prodlení nesplněním uvedeného závazku zaplatit věřiteli sjednanou smluvní pokutu a vedle toho i úrok z prodlení ve smyslu ust. § 517 odst. 2 o. z. Porušení téže povinnosti je tak sankcionováno dvakrát...“¹⁵¹

¹⁴⁹ Ujednání o smluvní pokutě, jejíž zaplacení je vázáno na odstoupení prodávajícího od kupní smlouvy, je absolutně neplatné, i když důvodem odstoupení od smlouvy je prodlení kupujícího se zaplacením kupní ceny. Totéž platí pro kterýkoliv obchodní závazkový vztah. K tomu srov. např. rozsudek Nejvyššího soudu sp. zn. 32 Cdo 815/2007, ze dne 30. 10. 2008.

Odstoupení od smlouvy je právem, nikoli povinností oprávněného odstoupit od smlouvy z důvodu porušení povinnosti povinným. Poruší-li povinný svou povinnost stanovenou ve smlouvě, přičemž oprávněný využije svého práva odstoupit od smlouvy, nelze platně sankcionovat oprávněného smluvní pokutou za úkon odstoupení.

¹⁵⁰ V praxi se v obchodních smlouvách často vyskytuje ujednání s názvem „Sankční ujednání“ nebo „Smluvní sankce“ určené %. V takovém případě lze jen stěží určit, zda měly strany v úmyslu sjednat smluvní pokutu nebo úrok z prodlení. Věřitel (oprávněný) bude tvrdit, že se jedná o smluvní pokutu, neboť vedle ní mu vzniká nárok na zákonný úrok z prodlení, dlužník (porušitel povinnosti) bude tvrdit opak. Pak je nutné aplikovat výkladové pravidlo obsažené v ust. § 266 ObchZ. Na tuto skutečnost upozorňujeme i přes to, že právní úm se neposuzuje podle názvu, ale podle obsahu. K tomu srov. např. ŠKÁROVÁ, M. In: JEHLIČKA, O. – ŠVESTKA, J. – ŠKÁROVÁ, M. a kol. *Občanský zákoník*. Komentář. 6. vyd., Praha: C. H. Beck, 2001, s. 820.: „...není rozhodující, jak smluvní strany označí svou dohodu, popř. zda použijí přímo termín „smluvní pokuta“, nýbrž rozhodující je obsah jejich ujednání“. S tím lze bez výhrad souhlasit, bude-li smluvní sjednána jiným způsobem než procentuální částkou. P. Čech k rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 25. července 2007, sp. zn. 32 Odo 612/2005 uzavírá, že „je-i obsahem nejasného ujednání stran, pokud jde o kvalifikaci sankce za prodlení s plněním peněžitého dluhu, povinnost k úhradě částky stanovené sazbu za určité období, bude na místě (při absenci indikátorů jiné vůle stran) na místě posoudit dohodu spíše jako ujednání o úroku z prodlení. Sjednají-li si strany naopak jednorázové plnění (třeba procentní sazbou), sankce bude v pochybnostech kvalifikována jako dohoda o smluvní pokutě, i kdyby ji strany (zčásti) označily jako úrok z prodlení.“ Viz lit. uv. sub č. 18

¹⁵¹ K tomu srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 16. ledna 1999, sp. zn. 29 Cdo 2495/98 a dále též např. rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 4 března 2002, sp. zn. 33 Odo 47/2002.

V obchodních vztazích lze výši úroku z prodlení sjednat odlišně od citovaného nařízení (srov. § 369 odst. 1 ObchZ). Současně však platí, že věřitel má nárok na náhradu škody způsobené prodlením se splněním peněžitého závazku, jen pokud tato škoda není kryta úroky z prodlení (srov. § 369 odst. 2 ObchZ).¹⁵²

Lhůta pro zaplacení smluvní pokuty

„Smluvní pokutu je dlužník povinen zaplatit po porušení zajištěné povinnosti ve lhůtě stanovené v dohodě o smluvní pokutě. Pokud si dohodě o smluvní pokutě účastníci nesjednali lhůtu (dobu), v níž má být smluvní pokuta zaplacená, je věřitel oprávněn požadovat její zaplacení ihned po vzniku práva na smluvní pokutu a dlužník je povinen zaplatit ji bez zbytečného odkladu poté, co byl věřitelem o zaplacení požádán, popř. co byl povinen smluvní pokutu zaplatit ve lhůtě stanovené věřitelem ve výzvě k jejímu zaplacení. V případě prodlení se zaplacením smluvní pokuty je dlužník povinen v obchodněprávních vztazích platit úrok z prodlení podle § 369 odst. 1 obchod. zák.“¹⁵³ Poslední větu citovaného odstavce dokládá několik rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR.¹⁵⁴ Oproti tomu, vznikne-li věřiteli nárok na úrok z prodlení a dlužník úrok včas neuhradí, nepřisluší za to věřiteli žádná kompenzace. Zákonný úrok z prodlení na dlužnou částku úroku z prodlení nedopadá, tzn., že dohoda o smluvních úrocích ze zákonného úroku z prodlení by byla neplatná.¹⁵⁵

„Odlišná právní kategorizace úroku z prodlení a smluvní pokuty se projevuje tak v rozdílném osudu jejich zajištění zástavním právem. Jelikož úrok z prodlení tvoří příslušenství pohledávky..., vztahuje se zástavní právo automaticky také na nárok na úrok z prodlení, i kdyby na to zástavní smlouva výslovně nepamatovala. Pro právo na smluvní pokutu uvedený závěr neplatí. Pokud by mělo zástavní právo zajišťovat též právo na smluvní pokutu, muselo by pro ně být výslovně zřízeno.“^{156 157}

Z právní úpravy smluvní pokuty vyplývá, že oprávněný není povinen smluvní pokutu vymáhat, a to i v případě, že mu na její zaplacení vznikl nárok. Není vyloučeno, aby oprávněný povinnému smluvní pokutu, na níž vznikl nárok, prominul.¹⁵⁸ Může se jednat např. o situace, kdy k porušení povinnosti došlo z vyšší moci. Prominutí dluhu nebo vzdání se práva je dvoustranným právním

¹⁵² Podle rozsudku Nejvyššího soudu sp. zn. 32 Cdo 1002/2008, ze dne 9. 4. 2009: „Je nepohybné, že v důsledku porušení povinnosti zajištěné smluvní pokutou mohou vzniknout oprávněnému vedle práva na smluvní pokutu i další majetková práva, jako například právo na náhradu škody a právo na úrok z prodlení. Těž k těmto právům, vzniklým z porušení téže povinnosti, soud při použití moderačního oprávnění dle ust. § 301 obch. zák. přihlédne, nemůže však použití moderačního oprávnění založit pouze na výši vzniklé škody nebo pouze na výši (byť uhrazeného) úroku z prodlení, aniž by výši smluvní pokuty též poměřoval hodnotou a významem zajišťované povinnosti...“

¹⁵³ Blíže viz FALDYNA, F. – HUŠEK, J. – POHL, T. *Zajištění a zánik obchodních závazků*. 2. vyd. Praha: ASPI, a. s., 2007, s. 77.

¹⁵⁴ Např. rozhodnutí ze dne 27. března 2003, sp. zn. 33 Odo 105/2003, dále rozhodnutí ze dne 15. prosince 2005, sp. zn. 33 Odo 1325/2004.

¹⁵⁵ Blíže viz ČECH, P. *Smluvní pokuta versus úrok z prodlení*. Právní rádce. 24. 4. 2008. <http://ihned.cz/1--24216660-000000>

¹⁵⁶ Blíže viz ČECH, P. *Smluvní pokuta versus úrok z prodlení*. Právní rádce. 24. 4. 2008. <http://ihned.cz/1--24216660-000000>

¹⁵⁷ Srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 30. října 2007, sp. zn. 21 Cdo 3161/2006

¹⁵⁸ Prominout nelze právo na zaplacení smluvní pokuty v době, kdy ještě nebyla porušena zajišťovaná povinnost, tzn., kdy nevznikl nárok na její zaplacení.

úkonem¹⁵⁹, tj. dohodou věřitele a dlužníka, která musí mít pod sankcí neplatnosti písemnou formu. Dohodou povinnost dlužníka zaplatit smluvní pokutu zaniká.

Předpokládaná budoucí úprava smluvní pokuty

Ve vládním návrhu občanského zákoníku je smluvní pokuta upravena v § 1892 až 1896. Její podstata a funkce nedoznávají zásadních změn. De lege ferenda může být smluvní pokuta sjednána pro případ porušení smluvené povinnosti v určité výši nebo způsobem, jakým se její výše určí. Věřitel může požadovat smluvní pokutu bez zřetele k tomu, zda mu porušením utvrzené povinnosti vznikla škoda. Výslovně se připouští, že smluvní pokuta může být ujednána i v jiném plnění než peněžitém. Zaplacení smluvní pokuty nemá dlužníka zbavovat povinnosti splnit dluh smluvní pokutou utvrzený. Bude-li smluvní pokuta ujednána, nemá věřitel právo na náhradu škody vzniklé porušením povinnosti, ke kterému se smluvní pokuta vztahuje. Nadále se ponechává soudu moderační právo. Podle § 1895 může soud na návrh dlužníka nepřiměřeně vysokou smluvní pokutu snížit s přihlédnutím k hodnotě a významu zajišťované povinnosti, na kterou se smluvní pokuta vztahuje. K náhradě škody, vznikne-li na ni později právo, je poškozený oprávněn do výše smluvní pokuty. Ustanovení o smluvní pokutě se mají v budoucnu použít i na pokutu stanovenou pro porušení smluvní povinnosti právním předpisem (penále).

Dlužno připomenout, že přijetím občanského zákoníku a zákona o obchodních korporacích zanikne dvojkoľejnost právní úpravy smluvní pokuty, jako je tomu podle současného stavu.

Závěr

Z obecného pohledu právní úpravy je přijímán závěr, že se zajištění závazků uskutečňuje prostřednictvím vedlejšího, tj. zjišťujícího právního vztahu, který je svým vznikem, obsahem a případně též trváním závislý na existenci hlavního, tj. zajišťovaného vztahu. Vedlejší povaha zajištění je dána tím, že zajišťovací závazek nemůže vzniknout bez existence hlavního závazku a nemůže bez něj existovat. To znamená, že má akcesorický charakter. „Zásada, že smluvní pokuta je závislá na existenci hlavního závazku, neplatí bezvýjimečně, neboť v případě odstoupení od smlouvy (§ 344 a násl. obchod. zák.), tedy zániku hlavního závazku, je stanoveno (§ 302 obchod. zák.), že toto odstoupení se nedotýká nároku na zaplacení smluvní pokuty, tj. nároku na smluvní pokutu, která již vznikla před porušením zajištěné povinnosti do doby odstoupení od smlouvy (dále viz též § 351 obchod. zák., v němž jsou upraveny důsledky odstoupení od smlouvy).“¹⁶⁰ Není však vyloučeno zajistit i závazek budoucí či podmíněný.

Volbě příslušného zajišťovacího prostředku by měly strany věnovat maximální pozornost. Věřitel by měl posoudit typ a obsah smlouvy a podmínky, za nichž je uzavírána a osobu a bonitu dlužníka. Na tomto základě pak zvážit přednosti a nedostatky každého v úvahu přicházejícího zajišťovacího instrumentu. Doporučit univerzální recept na volbu způsobu zajištění však nelze; pestrost obchodních případů to nedovoluje.

¹⁵⁹ Jednostranné písemné prohlášení věřitele, že dlužníkovi promíjí dluh spočívající v nezaplacení smluvní pokuty, nemůže způsobit zánik tohoto závazku.

¹⁶⁰ Blíže viz FALDYNA, F. – HUŠEK, J. – POHL, T. *Zajištění a zánik obchodních závazků*. 2. vyd. Praha: ASPI, a. s., 2007, s. 47.

Literatura

ČECH, P. *Smluvní pokuta versus úrok z prodlení*. Právní rádce. 24. 4. 2008.<http://ihned.cz/1--24216660-000000>

DOLEČEK, M. *Zajištění závazků*. Zdroj: www.businessinfo.cz, 16. 6. 2009 [cit.ke dni odevzdání příspěvku]

ELIÁŠ, K. *Smluvní pokuta z pohledu právní doktríny i praxe*. Obchodní právo č. 10/2001,

FALDYNA, F. – HUŠEK, J. – POHL, T. *Zajištění a zánik obchodních závazků*. 2. vyd. Praha: ASPI, a. s., 2007

HUŠEK, J. *Smluvní (konvenční) pokuta v obchodních vztazích*. Obchodní právo 6/1994, s. 2 a násl.

ANONYMNÍ. *Zajištění závazků. Právní úprava a její změny*.

Zdroj:www.sagit.cz/pages/lexiknheslatxt.asp [cit.ke dni 10. 1. 2011]

Legal and Economic Framework of Securement of Commercial Obligations with Special View to Contractual Penalty

Abstract: This article focus on selected issues of securement of commercial obligations. Special attention is inscribed to contractual penalty.

Key words: Avoidance of Contract, Case law (on contractual penalty), Compensation for Damage, Contractual penalty, Czech Republic, Economic instruments of securement, Interest on late payment, Legal instruments of Securement, Remission of a Debt, Right to Reducing (of a Disproportionately High Contractual Penalty), Securement (of Commercial Obligations).

REGIONÁLNÍ EKONOMIE A JEJÍ VÝUKA V LETECH 1930–1960

Dana Pleskotová – Jiří Řezník

Abstrakt: Příspěvek se zabývá problematikou počátků regionální ekonomie jako samostatné vědní disciplíny a její výuky v letech 1930–1960 v souvislosti se založením Ústavu pro plánování při Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v r. 1949. Regionální ekonomie je mladou vědní disciplínou, která zaznamenává svůj rozkvět až ve druhé polovině 20. století.

Klíčová slova: regionální ekonomie, regionální ekonomika, teorie lokalizace, prostorová ekonomie, plánování, výuka regionální ekonomie

Úvod

Regionální či také prostorová ekonomie je naukou, která zkoumá ekonomické procesy v prostorovém průřezu, zkoumá tu stránku ekonomických procesů a ty jejich zákonitosti, které jsou podmíněné skutečností, že jmenované procesy se odehrávají kromě v čase také v prostoru. Přistupuje ke svému předmětu z prostorového pohledu, zkoumá, jak vzniká prostorové uspořádání hospodářství, jak toto prostorové uspořádání ovlivňuje činnost ekonomických jednotek a jak naopak tyto jednotky svojí činností působí na prostorové uspořádání ekonomiky, či už oblastí či celé krajiny (Lacko, 1969). Tato věda právě v r. 2008 oslavila 50 let svého vzniku (Cappelo, 2008).

Hlavním cílem vypracování této studie bylo udělat si základní představu o stavu regionální ekonomie v polovině 20. století a pokusit se zjistit, do jaké míry byl Ústav pro plánování při Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci jedinečným projektem, či zda i jinde ve světě byly vytvářeny v tehdejší době podobné ústavy, které se zaměřovaly na výuku regionální ekonomiky.¹⁶¹ Tato práce, jak již její název napovídá, se zabývá téměř výhradně teoriemi, které vznikly a vyvíjely v letech 1930–1960, a výukou regionální ekonomiky jako předmětu či přímo studijního oboru nebo jako součást nějakého vyučovaného předmětu. V těchto letech prostorová ekonomika výrazně zaměřuje svou pozornost na problematiku rozvoje oblastí. Dochází k rozkvětu teorií oblastního (prostorového) rozvoje a konstituuje se samostatná vědecká disciplína – prostorová ekonomika (space economy). Tento zájem je vyvolán hlavně tím, že vyspělé země jsou hospodářskými, sociálními a politickými tlaky nuceny prakticky se zabývat otázkami územního uspořádání ekonomiky a jejich důsledků.

Pojem regionální a prostorové ekonomie se objevuje až na počátku padesátých let 20. století. Setkáváme se s ním v pracích Waltera Isarda (1919–2010), amerického ekonoma, který je považován

¹⁶¹ Příspěvek byl zpracován jako jeden z výstupů výzkumného projektu s názvem Ústav pro plánování při Filozofické fakultě Palackého Univerzity v Olomouci v letech 1949–1953 s registračním číslem FF_2010_041, který byl financován z účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2010 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Základním výstupem úkolu je studie J. Řezníka „Ústav pro plánování při Filozofické fakultě Palackého Univerzity v Olomouci v letech 1949–1953“ publikovaná v monografii (Doležalová, 2010).

za jejího zakladatele. Jako profesor Massachusetts Institute of Technology a zakladatel Regional Science Association (1956) stál v čele jedné z ekonomických škol, které se zabývaly významem prostoru, regionu a oblastí pro ekonomický rozvoj (Kára, 1988). Využíval nástroje teoretické ekonomické analýzy, především matematické nástroje a modelovou techniku. Mezi jeho práce patří „Location and Space-economy: a General Theory Relating to Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade and Urban Structure“ (1996), „Regional Input-output Study: Recollections, Reflections, and Diverse Notes on the Philadelphia Experience“ (1971). Jeho největší přínos spočívá v propracování metod regionálních analýz. Byl jedním ze spolupracovníků zakladatele metody input-output bilancí W. Leontieffa. Tuto metodu aplikoval v regionálních analýzách. Po celé řadě dílčích prací vydal své stěžejní dílo „Methods of Regional Analysis: an Introduction to Regional Science“ (1960). Walter Isard stál v čele americké školy, která stavěla především na přínosu A. Lösch (viz též Boyce, 2004).

Zájem o regionální ekonomii lze zaznamenat již v 19. století, kdy se jí začal dopodrobna zabývat Johann H. von Thünen, německý statkář, který je považován za zakladatele lokalizační teorie. Dříve regionální ekonomii nebyla věnována téměř žádná pozornost a bylo-li tomu tak, hovořilo se o ní pouze v souvislosti s jinými ekonomickými disciplínami. Ekonomové si neuvědomovali, jak důležitý je problém lokalizace firmy. (Lacko, 1969). Na Thüvena navázalo mnoho dalších národohospodářů, kteří se dále zabývali vybranými tématy spojované dnes s regionální ekonomikou.

Mezi ty nejvýznamnější se řadil Alfred Weber (1868–1958), německý národní ekonom, sociolog a kulturní filozof, který v roce 1909 vypracoval obecnou teorii rozmístování průmyslové výroby, která se zabývala nejnižšími náklady na dopravu surovin do místa výroby a dopravu hotového produktu na trh. August Lösch (1906–1945) se ve své teorii zabýval maximalizací zisku jako hlavním faktorem při lokalizačním rozhodování firem. Ve dvacátých letech 20. století se začínají objevovat práce dalších ekonomů, které se zabývali lokalizací firem. O. Engländer pracoval s činitelem poptávky po výrobku a jeho odbytu (lokalizační faktor trhu). F. A. Fetter kladl důraz na velikost poptávky, přičemž bral do úvahy fixní náklady. H. Hotelling přišel ve své práci z roku 1929 s konceptem konkurujících si firem soutěžících o tržní prostor. Zkoumal závislost lokalizačních rozhodnutí firem a jedním z jeho závěrů bylo konstatování, že optimální místo k lokalizaci firmy se mění podle strategie konkurence. V práci A. Predöhl se uplatnil substituční princip výrobních faktorů (např. dopravních, nákladů na pracovní sílu a dalších), podle něhož firma při hledání optimální polohy substituuje jeden výrobní faktor druhým, pokud tím dosáhne snížení nákladů.

Jedním z představitelů směru, orientujícího se na maximalizaci zisku, byl T. Palander (1935), který poprvé využil časové analýzy vzhledem k existenci procesu prostorové koncentrace a vzájemné konkurence. Orientoval se na studium lokalizačního faktoru trhu a analyzoval polohové optimum výrobní firmy jednak z hlediska minimálních nákladů a jednak z hlediska maximálního zisku jako jednoznačného cíle každé firmy. E.M. Hoover (1948) zase vyšší zisky při lokalizaci hledal v napojení průmyslových závodů na základní výrobní činnost v dané oblasti (tzv. úspory z implantace). Hoover zpracoval na konci 40. let Weberovu teorii vzhledem k dopravním nákladům. Dopravní náklady se podle Hoovera skládají ze dvou prvků: terminální náklady (terminal cost), což jsou náklady spojené se skladováním a manipulací v dopravních terminálech a jsou vzhledem k délce cesty konstantní, a

tranzitní náklady (haulage cost), které se mění podle délky cesty. Tento ekonom se zabýval rovněž teoretickými substitučními modely lokalizačních faktorů, na konci padesátých let na něj navázal L. Mores, který přichází se substituční koncepcí optimálních vstupů a optimální kombinace výstupů, jako nutného předpokladu optimálního umístění podniku.

Walter Christaller (1893–1969) ve své práci „Die zentrale Orte in Süddeutschland“ (1933) a August Lösch (1906–1945) v knize „Die räumliche Ordnung der Wirtschaft“ (2. vydání 1944) přišli s teorií funkční sítě trhů (vytvářených na hexagonálním principu). Christallerova práce vycházela ze základní geografické zákonitosti, tj. poklesu počtu středisek v závislosti na jejich významu. Centrální a necentrální oblasti se liší tím, zda disponují střediskovými funkcemi, za nimiž musí obyvatelé pro uspokojení svých potřeb z necentrálních oblastí čili ze zázemí dojíždět. A. Lösch se ve své teorii zabýval maximalizací zisku jako hlavním faktorem při lokalizačním rozhodování firem. V díle „Die räumliche Ordnung der Wirtschaft“ pak zpracovával Christallerovu teorii centrálních míst a aplikuje ji na rozmístění průmyslu. Lösch přišel s konceptem vzájemné interakce firmy a jejího okolního prostředí. Když dojde k umístění podniku do určitého prostředí, pak tento podnik působí zpětně na toto okolní prostředí (okolní podniky). Z tohoto vzájemného působení vyplývá celkové prostorové uspořádání ekonomických činností – tzv. Löschova ekonomická krajina.¹⁶²

D.C. North rozvinul v polovině padesátých let 20. století teorii exportní báze. Rozděluje jednotlivá odvětví na exportní a ostatní, přičemž exportní odvětví představují odvětví hnací a ostatní odvětví se jim přizpůsobují a zabezpečují jejich funkci. A ekonomický růst regionu je určován úspěšností těchto exportních odvětví.

Wassily Leontief (1906–1999) se věnoval analýze vztahů mezi jednotlivými regiony s využitím input-output analýzy. Na tomto základě vypracoval v roce 1941 analýzu „The Structure of the American Economy“ a prohloubil ji v roce 1951 v publikaci „Input-Output Economics“. V roce 1953 též zjistil, že USA, které mají nejvyšší koeficient hodnoty základního kapitálu na jednoho pracovníka, mají v exportu vyšší podíl zboží náročného na kvalifikovanou pracovní sílu než v dovozu zboží s vyšším podílem na kapitál. Tento „Leontiefův paradox“ byl v rozporu s dříve převládajícími názory. Metoda input-output analýzy je jistě velmi přínosná pro zjišťování ekonomického významu jednotlivých regionů, jejich vzájemných vztahů, včetně toků zboží mezi nimi, ale její použití je závislé na přístupu k velkému množství statistických podkladů i na velmi náročném matematicko-statistickém zpracování.

Teorie centrálních míst (teorie prostorové rovnováhy) se zabývá problematikou prostorového systému osídlení, tedy velikosti a rozmístění sídel v sídelní struktuře především na základě ekonomických charakteristik, závislých hlavně na chování spotřebitelů a obchodníků v reálném čase. Tato teorie se však netýká jen osídlení, ale i obecně socioekonomické geografie, například ekonomie, cestovního ruchu apod.

Základy této teorie položil ve své práci z roku 1826 J.H. von Thünen. Na tuto práci navázal Walther Christaller se svým textem Die zentrale Orte in Süddeutschland (1933). V této práci si kladl za cíl vysledovat zákony ovlivňující počet, rozmístění a velikost sídel. Dalším, kdo rozvinul

¹⁶² *Geografia priemyslu*. [online] URL: < http://www.michalkovacic.com/files/89_geografiapriemyslu-zakladneteoretickevyhodiska.pdf>. [cit. 2010-07-25]

Christallerovu teorii byl A. Lösch, který se především soustředil na vztahy v rozmístění velkých průmyslových podniků. Jeho teorii po druhé světové válce zpopularizovala především americká geografická škola.¹⁶³

François Perroux (1903–1987), který je označován za nevlivnějšího francouzského ekonoma 20. století, novátorsky interpretoval pojem „ekonomický prostor, tvrdil, že se nejedná ani o prostor geografický ani o prostor politický.¹⁶⁴ Rozlišoval mezi prostorem geonomickým a ekonomickým, geonomický nebo také banální prostor je možno definovat geonomickými vztahy mezi body, čarami, plochami a objemy a tento prostor podléhá výlučně zákonům geografie a fyziky. Ekonomický prostor lze definovat ekonomickými vztahy, které existují mezi ekonomickými veličinami. Tento prostor přesahuje rámec prostoru v geografickém, fyzickém slova smyslu, hovoří se zde o ekonomických vzdálenostech, které se vyjadřují hodnotově v penězích (Lacko, 1969). François Perroux byl prvním francouzským ekonomem, který zavádí pojem prostoru do ekonomické analýzy, a prvním představitelem tzv. francouzské školy. Ovlivněn Schumpeterem a Keynesem, François Perroux rozpracoval makroekonomickou teorii dominující ekonomiky, která odráží nerovnoměrnost a rozpornost vývoje tržního hospodářství. Tato teorie je založena na tezi, že hospodářský život není souhrnem vztahů mezi sobě rovnými subjekty, ale mezi jednotkami ovládajícími a ovládanými. Tento fakt ukazuje na charakteristiku tržní výroby a její důsledky pro prostorovou stránku ekonomického vývoje. Perroux v práci „Economie du XXe siècle“ (1954) formuloval teorii pólů rozvoje. Ekonomický růst se z hlediska prostoru neobjevuje všude rovnoměrně. Naopak projevuje se v bodech, pólech růstu. Pólem je ekonomická hnací jednotka, někdy jedna firma, někdy několik firem. Je ale tehdy hnací silou, když vyvolává impulsy k rozvoji jiných. Takže jde o firmy či odvětví, které zvyšováním svých výstupů vyvolávají zvyšování výstupů jiných firem či odvětví. V roce 1950 publikoval v časopise *Economie appliquée* článek s názvem „Les espaces économiques“ (Ekonomické prostory), který čítá asi 20 stran. Tento článek byl publikován rovněž v angličtině pod názvem „Economic spaces. Theory and applications“ v časopise *Quarterly Journal of Economics* a stal se předmětem veřejné diskuze v přítomnosti Waltera Isarda, autora díla „The general theory of location and space economy“.

Výuka regionální ekonomie na zahraničních vysokých školách

V Německu to byl Alfred Weber, který byl významným učitelem a přednášejícím a jeho studenti o něm mluví jako o nadaném a oduševnělém akademickém učiteli. 24. listopadu 1900 přednesl Alfred Weber na univerzitě v Berlíně svou vstupní přednášku o domácím průmyslu a vyučuje pak na této univerzitě po dobu 4 let. V roce 1904 je Weber povolán na německou univerzitu v Praze jako následovník Friedricha von Wiesera. V roce 1907 byl povolán na národohospodářskou katedru na universitě v Heidelbergu, kde přednáší, a zároveň se věnuje koncipování svého díla o lokalizaci průmyslu. V Americe byl klíčovou osobností výuky regionální ekonomie Walter Isard, který působil jako profesor na Technologickém institutu (Institute of Technology) v Massachusetts a

¹⁶³ SCHÄTZL, L. *Wirtschaftsgeographie: Theorie*. Stuttgart: UTB, 2003, s. 84–85.

¹⁶⁴ *Les espaces économiques de François Perroux*. [online] URL:

<http://www.cairn.info/article.php?ID_ARTICLE=RHSH_009_0081>. [cit. 2010-07-25]

v roce 1956 zakládá Asociaci regionálních věd (Regional Science Association, RSAI). Právě v letech 1949–1953 byl Isard zaměstnán jako výzkumný pracovník na Harvardské univerzitě, kde vedl první seminář věnovaný lokalizační teorii a regionálnímu rozvoji.

François Perroux začínal jako profesor politické ekonomie na právnické fakultě Lyonské univerzity, kde působil od roku 1928 do roku 1937, poté na právnické fakultě v Paříži v letech (1937–1955), kde se věnoval výkladu dějin současných ekonomických doktrín („Histoire des doctrines économiques contemporaines“) v letech 1946 až 1953, včetně regionální ekonomie.

Závěr

V samotném Československu lze počátky organizovaného regionálního výzkumu spojovat se zákonem o dvouletce, v němž se hovořilo o nutnosti věnovat zvláštní pozornost zaostávajícím oblastem, a s časopisem *Nové hospodářství* v r.1947, kde po jednotlivých člancích celé jedno číslo (č.9, 1947) bylo věnováno regionálnímu plánování., v němž kromě jednotlivých článků na toto téma čtenáři byli informováni o regionálním plánování ve Velké Británii a Švýcarsku. Číslo bylo uzavřeno bibliografií regionálního plánování. Další články na toto téma byly publikovány v *Obzoru národohospodářském* (Zeman, 1948–1949) a v *Tvorbě* (Frejka, 1946).

Co se týče výuky regionální ekonomie v Československu, její počátky jsou spojeny s Univerzitou Palackého v Olomouci V roce 1949 je zde založen Ústav pro plánování při Filozofické fakultě UP, který se věnoval výuce regionální ekonomie. Představy tehdejších zakladatelů Ústavu pro plánování o regionální ekonomii v podobě ekonomiky oblastí korespondovaly jak s tehdejšími počátky vzniku teorie regionální ekonomiky v USA, Velké Británii, Německu (časopis *Raumforschung und Raumplanung* byl k dispozici tehdy ve vědecké knihovně v Olomouci), tak se sovětskými koncepcemi o rozmístování výrobních sil (příslušné publikace byly tehdy k dispozici ve Slovanské knihovně v Praze).

Výzkum ukázal, že ve světě nebylo tehdy zakládání podobných ústavů, věnujících se této vědě obvyklé, a v této době lze nalézt pouze několik ekonomů, kteří se výukou této disciplíny v té či oné podobě na univerzitách zabývali. Situace se mění až v šedesátých. letech 20. století, kdy vznikají první katedry regionální ekonomie na univerzitách (Kára, 1987).

Literatura

BOYCE, D. *A short history of the field of regional science*. Papers in Regional Science, 2004, s. 31–57.

Dostupné z http://www.civil.northwestern.edu/trans1/boyce_pubs/short_history.pdf

BUTHE, B. *Alfred Weber – Ein vielseitiger Standortökonom*. [online] Dostupné z : <<http://www.wiwi.uni-muenster.de/insiwo/Download/Hausarbeiten/Hausarbeit-Buthe.pdf>>

CAPELLO, R. *Regional economics in its 1950s: recent theoretical directions and future challenges*. The Annals of Regional Science, 2008, vol. 42, issue 4, pages 747–767

- Die klassische Industriestandorttheorie von Alfred Weber.* [online] Dostupné z :
<<http://www.regiosurf.net/geographie/humgeo2/weber.htm>>.
- DOLEŽALOVÁ, A. aj. *Učíme ekonomii 90 let.* 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer, a. s.
2010 (v tisku).
- HEWINGS, G.J.D. – NAZARA, S. – DRIDI, Ch. *Channels of synthesis forty years on: integrated analysis of spatial economic systems.* Journal of Geographical Systems, 2004, Volume 6, Issue 1, pp. 7–25.
- J.H. von Thünen.* [online] Dostupné z : <<http://thuener.de/index.php?id=35>>.
- KÁRA, J. *Současné trendy rozvoje regionální vědy.* Ekonomika oblastí, 1987, č.27, s.5–14.
- LACKO, R. *Náčrt vývinu priestorovej ekonomiky: Teória a prax kapitalistických krajín.* 1. vydání. Bratislava: SAV, 1969.
- Les espaces économiques de Francois Perroux.* [online] Dostupné z :
<http://www.cairn.info/article.php?ID_ARTICLE=RHSH_009_0081>.
- MOLT, P. *Alfred Weber heute.* [online] Dostupné z : <http://www.kas.de/wf/doc/kas_540-544-1-30.pdf?040415175107>.
- SCHÄTZL, L. *Wirtschaftsgeographie: Theorie.* 9. vydání. Stuttgart: UTB, 2003.
- SPREMANN, K., SCHWENKER, B. *Unternehmerisches Denken zwischen Strategie und Finanzen: Die vier Jahreszeiten der Unternehmung.* 1. vydání. Berlin: Springer, 2007.
- Vývoj ekonomie jako předmětu vysokoškolské výuky v českých zemích do roku 1948. (sborník příspěvků).*
Praha: Nakladatelství VŠE, 2007. ISBN 978-80-245-1267-9.
- ŽÍTEK, V. *Regionální ekonomie a politika I.* Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2002. ISBN 80-210-2767-3.

Regional economics and its education in years 1930–1960

Annotation : *This report is concerned of the regional economics as an independent science branch and its education in years 1930–1960. The regional economics is a new science branch which has developed and made its own progress from the first middle of the 20th century. In the report the origin and the development of the regional economics are sketched out along with beginnings of its studying at universities.*

Key words : *regional economy, regional economics, location theory, spatial economics, planning, education of regional economics*

PŘÍSPĚVEK K CHARAKTERISTICE HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE ČR Z POHLEDU SVĚTOVÉ FINANČNÍ KRIZE

Zdeněk Puchinger

Abstrakt: *Text příspěvku charakterizuje prostřednictvím vybraných parametrů ekonomický vývoj a dopady světové finanční krize na ekonomiku ČR.*

Klíčová slova: *finanční krize, růst hrubého domácího produktu, sekuritizace aktiv, výnosnost kapitálu, zadlužování.*

Příspěvek je zaměřen na hodnocení vybraných parametrů charakterizujících vývoj české ekonomiky v souvislostech se světovou finanční krizí s porovnáním jednotlivých ukazatelů ČR s výsledky vybraných významných národních ekonomik.

Příčiny světové finanční krize jsou spatřovány zejména, kromě jiných, v působení faktorů zadlužování, existence a výrazného nárůstu využívání tzv. sekuritizovaných finančních aktiv (úvěrů) v první řadě v ekonomickém systému USA a následně i v řadě zemí vyspělého světa. Je zdůrazňována i úloha nefungující regulace (popř. její oslabení) na finančních trzích¹⁶⁵.

Vybranými parametry proto v první části hodnocení ekonomického vývoje v souvislosti se světovou finanční krizí jsou následující skutečnosti:

- 1) zadluženost
- 2) vývoj HDP
- 3) efektivnost činnosti bankovních systémů

Zadluženost, míra zadlužení ekonomických subjektů, je jedním ze základních parametrů ekonomické stability. Toto konstatování se dá označit jako všeobecně přijaté ve všech národních ekonomikách a jeho význam je dokumentován i zahrnutím míry zadluženosti jako kritéria pro vstup do evropského společenství a zejména do Evropské měnové unie, tedy parametru pro řešení stability měny.

Vzhledem k významu tohoto parametru může být překvapivé, že kritériem hodnocení je pouze zadluženost státu, tedy, že není brána v úvahu zadluženost a její vývoj i u ostatních částí každé z národních ekonomik, tedy zadluženost domácností a firem. V rámci tohoto příspěvku se věnuji vlivu pouze jedné z částí zadluženosti, a to zadlužeností domácností.

V příloze č. 1 je v tabulce č.10 přehled údajů o vývoji zadluženosti českých domácností, ze kterých je možno konstatovat zřejmé závěry dokumentovaných daty, tedy:

- je patrný výrazný růst zadlužování českých domácností v absolutním objemu,
- a současně i zvyšující se podíl zadlužování na celkovém HDP.

¹⁶⁵ KLVAČ, J. Ohniska nestability finančního systému USA a jejich podíl na vzniku světové finanční krize v letech 2007–2009. *Sborník mezinárodní vědecké konference Znalosti pro tržní praxi*. Olomouc: Societas Scientiarum Olomouensis II., 2010, s. 173–176. ISBN 978-80-904477-5-2.

Tabulka č. 1 - Vývoj zadluženosti domácností ČR¹⁶⁶

	2005	2006	2007	2008	2009
celkem v mld. Kč	552,8	655,4	878,3	1 034,5	1 108,5
meziroční přírůstek		132,6	229,9	156,2	74,0
přírůstek v %		25,36	34,01	17,78	7,15
% podíl na HDP	17,5	20,3	24,8	28,1	30,6

Tabulka č. 2 – Vývoj HDP ČR¹⁶⁷

	2005	2006	2007	2008	2009
Celkem v mld. Kč	2 983,9	3 222,4	3 535,5	3 689,0	3 625,9
přírůstek HDP v mld. Kč	169,1	238,5	313,1	153,5	-63,1
PP* - Podíl přírůstků v %		55,6	73,4	101,8	

* PP – podíl přírůstku zadluženosti domácností na přírůstku HDP

Tabulka č. 3 – Vývoj zadluženosti ČR¹⁶⁸

	2005	2006	2007	2008	2009
Státní dluh v mld. Kč	691,2	802,5	892,3	999,8	1 178,2
přírůstek dluhu v mld. Kč		111,2	89,8	107,5	178,4

¹⁶⁶ Zdroj:

http://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.PARAMETRY_SESTAVY?p_sestuid=1540&p_strid=AD&p_lang=CS

¹⁶⁷ Zdroj: <http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/1533-05>

¹⁶⁸ Zdroj: <http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/1533-05>

Tabulka č. 4 - Přehled přírůstků zadluženosti a HDP ČR

	2006	2007	2008	2009	celkem
Přírůstky zadluženosti domácností	132,6	229,9	156,2	74,0	
Přírůstky zadluženosti státu	111,2	89,8	107,5	178,4	
Přírůstky zadluženosti celkem	243,8	319,7	263,7	252,4	1 079,6
Přírůstky HDP	169,1	238,5	313,1	-63,1	657,6

Z uvedeného přehledu je patrné, že přírůstek HDP ve výši 657,6 mld. Kč za sledované období byl dosažen prostřednictvím přírůstku zadluženosti domácností a státu ve výši 1079,6 mld. Kč. Naskytá se otázka, jak se vyvíjí efektivnost využívání ekonomických zdrojů v souvislosti se záměrem docílení trvale udržitelného růstu.

Výrazně jinou úroveň zadluženosti domácností vykazuje ekonomika USA, konkrétní údaje o její velikosti jsou uvedeny a podílu na HDP v následující tabulce č. 5.

Tabulka č. 5 – Vývoj zadluženosti domácností v USA¹⁶⁹

	2005	2006	2007	2008	2009
Celkem v mld. USD	11 749,2	12 929,5	13 802,9	13 843,7	13 603,7
Přírůstek v mld. USD		1 180,3	873,4	40,8	-240,0
přírůstek v %		10,0	6,8	0,3	-1,7
% podíl na HDP	93,0	96,5	98,0	95,9	95,4

Důvodem pro uvedení předchozích údajů o velikosti a míře zadluženosti domácností ČR a USA je následující konstatování:

Je zřejmé, že americkou ekonomiku postihla finanční krize s počátkem problémů ve finančním sektoru. V české ekonomice se finanční krize projevila výrazně menší měrou a neprojevila se nestabilitou v bankovním systému.

Vysvětlení je případně možné na základě následujících skutečností. Jako jeden ze základních problémů finančního systému USA je uváděna skutečnost problémů s likviditou bankovního systému vázané na vývoj na hypotečních trzích, a to současně ve spojitosti se sekuritizací finančních aktiv (úvěrů). Pro ilustraci je v příloze č. 2 uveden přehled celkových úvěrů a podílu sekuritizovaných úvěrů v bankovním systému USA.

Dovolím si konstatování, že sekuritizované úvěry nemusí být samy o sobě faktorem nestability v rámci bankovního systému. Podstatnějším faktorem je celková míra zadluženosti

¹⁶⁹ Zdroj: <http://www.federalreserve.gov/releases/z1/current/z1r-4.pdf>

jednotlivých dlužníků, jejichž úvěry byly přetransformovány, a to v souvislosti s celkovým vývojem ekonomiky. Případná změna v ekonomickém vývoji, zejména pokud jde o vývoj míry zaměstnanosti, pak bude mít jiný dopad na likviditu dlužníků a zprostředkovaně následně na likviditu věřitelů v ekonomice s podílem zadluženosti např. u domácností cca 30% respektive 95% podílu na HDP.

Jestliže jsme jako nezbytnost akceptovali regulaci finančního trhu, je mírně překvapivé, že zadluženost domácností není žádným výrazným způsobem regulována a hodnocena na rozdíl od zadluženosti státu.

Situaci v této záležitosti v ekonomice ČR lze dokumentovat např. na zprávě ČNB o finanční stabilitě¹⁷⁰, která zahrnuje konstatování, jehož znění je uvedeno v poznámce. Přirozeně se dá ale konstatovat, že míra zadlužení domácností je do určité míry regulována, ale jen jednotlivě, a to v rámci pravidel obezřetného podnikání bank, tedy je závislá na konkrétním rozhodnutí konkrétní banky ve vztahu ke konkrétnímu dlužníkovi z pohledu hodnocení rizikovitosti poskytovaného úvěru. Tento postup je velmi pravděpodobně jednou z příčin vzniku problémů v likviditě bankovního systému vyspělých zemí. Z pohledu přístupu a hodnocení rizik při poskytování úvěru může být zaznamenán jiný pohled na dlužníka, který bude dlužníkem prvotnímu věřiteli, než v případě, kdy je poskytnut úvěr se záměrem tuto pohledávku prodat na finančním trhu jinému – dalšímu věřiteli (sekuritizace). Možný jiný přístup a nižší míra znalosti rizik pak zákonitě vede k možnému zvýšení celkové rizikovitosti poskytnutých úvěrů a z ní plynoucí problém v likviditě.

Z pohledu historického vývoje jsme nedokázali, tak jak někteří významní ekonomové tvrdí, vyřešit či zvládnout působení hospodářských cyklů. Z tohoto pohledu je možno očekávat vznik problémů s likviditou a finanční stabilitou v dalších letech a mělo by být přirozeným zájmem ekonomických subjektů mít pro tyto výkyvy připravené alespoň částečné řešení, např. v podobě vytváření rezerv. Jak ukázala poslední finanční krize, řešení se našlo, a to v podobě dalšího zvětšení zadlužení a emisí peněz. Rezervy bankovních systémů a finančních institucí nebyly schopny pokrýt vzniklé problémy.

Jednou ze základních možností tvorby rezerv je proces přerozdělení vytvořeného hospodářského výsledku. Z tohoto pohledu mohou být zajímavé rozdílné výsledky činnosti bankovních systémů zemí s vyspělou ekonomikou. V příloze č.3 jsou uvedeny údaje o výsledcích hospodaření bankovních systémů vybraných zemí, ze kterých plyne následující shrnutí.

¹⁷⁰ Zdroj: http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/financni_stabilita/zpravy_fs/fs_2008-2009/index.html

ČNB: Zpráva o finanční stabilitě 2008–2009. ISBN 978-80-87225-15-8

„Nejčastějšími důvody jejich platební neschopnosti je přijetí příliš velkého množství závazků, ztráta zaměstnání, závazky z podnikání, ale také nemoc nebo rozvod či rozchod partnerů. Z tohoto pohledu je významná rovněž prevence v oblasti finančního vzdělávání. Na tomto poli aktivně vystupuje též ČNB, a to zejména podporou výuky finanční gramotnosti ve školách. V srpnu 2008 ČNB rozeslala na základní školy a víceletá gymnázia v ČR novou učebnici: SKOŘEPA, M. – SKOŘEPOVÁ, E. *Finanční a ekonomická gramotnost*. Praha: Scientia, 2008.) zaměřující se na finanční a ekonomickou gramotnost.“

Jako základní parametr je brán v úvahu ukazatel míry zhodnocení celkového použitého kapitálu, tedy poměr zisk po zdanění/objem pasiv (%). Z údajů v příloze č.2 jsou patrné následující skutečnosti¹⁷¹ uvedené v tabulkách č. 6–8:

Tabulka č. 6 – Přehled míry zhodnocení celkového kapitálu bankovního systému ČR a USA

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ČR	1,17	1,25	1,36	1,21	1,25	1,13
USA	1,29	1,17	1,19	1,18	0,77	

Tabulka č. 7 – Přehled míry zhodnocení celkového kapitálu bankovních systémů skupiny vybraných zemí EU

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Francie	-0,10	0,04	0,36	0,32	0,30	-0,31
Německo	0,45	0,52	0,50	0,63	0,34	-0,10
Itálie	0,49	0,62	0,61	0,75	0,71	0,31
Irsko	0,63	0,66	0,56	0,57	0,54	0,01

Tabulka č. 8 – Přehled míry zhodnocení celkového kapitálu bankovních systémů skupiny vybraných zemí EU

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Švédsko	0,53	1,36	0,71	1,38	0,73	0,52
Finsko	1,55	0,69	0,9	0,81	0,97	0,50
Dánsko	0,70	0,87	0,90	0,99	0,78	-0,13

Z uvedených údajů je patrný výrazný rozdíl v efektivnosti celkového kapitálu jednotlivých bankovních systémů. Je překvapivé, že bankovní systémy zejména Francie a Německa (vůdčích zemí EU a EMU) vykazují nejhorší výsledky mezi vybranými a uvedenými zeměmi, přičemž právě názory těchto zemí významnou měrou ovlivňují i závěry přijímané v evropském společenství při řešení ekonomických záležitostí.

Současně se dá konstatovat, že jsou tedy výrazné rozdíly v možnostech přerozdělování výsledků hospodaření, tedy rozdíly v možné tvorbě rezerv na pokrytí rizik souvisejících s vývojem ekonomiky.

K této skutečnosti je nezbytné přidat další fakt, a to jeden z návrhů řešení stability finančního systému EU v podobě zavedení „bankovní daně“ s uvažovanou velikostí cca 0,02 – 0,075% z objemu kapitálu (pasiv), nebo rizikově vážených aktiv, popř. z objemu vlastního kapitálu. Uplatněním tohoto opatření se ještě více sníží míra výnosnosti kapitálu, a tím dojde jednak k dalšímu omezení možnosti

¹⁷¹ Zdroj: <http://stats.oecd.org/index.aspx>

vytvářet rezervy, jednak se nabízí další otázka. Snížení výnosnosti, tedy snížení disponibilního zisku se může následně projevit dalším problémem, a to v oblasti základního kapitálu. Je otázkou, zda snižující se výnosnost kapitálu bank bude přijatelná pro stávající a zejména potenciální investory. V případě, že přijatelná nebude, může se projevit další problém – jak zajistit potřebný růst objemu základního kapitálu ve vztahu k rostoucím objemům bilančních sum při případném snížení zájmu investorů.

Na základě předchozího porovnání je vidět patrný rozdíl mezi údaji českého bankovního systému a bankovních systémů významných zemí s vyspělou ekonomikou. Přidáme-li navíc některé další údaje za český bankovní systém, např.:

Tabulka č. 9 vývoj vkladů v bankovním systému ČR

	2005	2006	2007	2008	2009
Celkem v mil. Kč	1 653 465	1 807 261	2 109 764	2 301 113	2 457 485
z toho domácnosti	1 010 936	1 113 203	1 231 081	1 373 830	1 484 130

pak je možno z uvedených dat učinit několik dílčích závěrů.

Jak ukázal vývoj v předchozích letech za důvody pro vznikající krize (ekonomickou recesi) lze označit akceptování nepřiměřeného rizika zejména v segmentu finančního trhu, která se nepodařilo správně ohodnotit, a důsledky byly a jsou ve vyspělých ekonomikách řešeny zvýšením míry zadluženosti států (emisí peněz). Současně je asi možné polemizovat s některými návrhy opatření k zamezení či předcházení krizí.

Nabízí se ale alternativní přístup k řešení ekonomického vývoje, který se dá popsat na vývoji českého bankovního systému české ekonomiky, tedy konstatováními, že:

- český bankovní systém se v předchozích letech orientoval ve své činnosti na „konzervativní přístup“, který
- znamenal neakceptování výrazných rizik (v oblasti aktiv např. nejsou významné objemy sekuritizovaných cenných papírů),
- důvěra v bankovní systém projevující se i růstem objemu depozit dává možnost bankovnímu systému v období po skončení recese poskytovat další úvěry, aniž by musel systém obchodních bank hledat zdroje u centrální banky (na rozdíl od vyspělých ekonomik),
- nižší míra rizik přináší i efektivnější využití kapitálu a možnost dalšího posílení jednak vlastního základního kapitálu, jednak případných rezerv pro pokrytí výkyvů v ekonomickém vývoji,
- označíme-li bankovní systém za stabilní, pak je možno konstatovat, že může přispět ke stabilitě i ostatních ekonomických subjektů, tedy ke stabilitě celé národní ekonomiky.

Literatura

KLVAČ, J. Ohniska nestability finančního systému USA a jejich podíl na vzniku světové finanční krize v letech 2007–2009. In: *Sborník mezinárodní vědecké konference Znalosti pro tržní praxi*.

Olomouc: Societas Scientiarum Olomoucensis II, 2010, s. 173–176. ISBN 978-80-904477-5.

KRUGMAN, P. *Návrat ekonomické krize*. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-984-3.

<http://stats.oecd.org/index.aspx>

http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/financni_stabilita/zpravy_fs/fs_2008-2009/index.html

<http://www.federalreserve.gov/releases/z1/current/z1r-4.pdf>

<http://www.federalreserve.gov/releases/g19/20071207/>

<http://www.federalreserve.gov/releases/g19/20091207/>

<http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/1533-05>

http://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.PARAMETRY_SESTAVY?p_sestuid=1540&p_strid=AD&p_lang=CS

Contribution to the czech economic development characteristic in light of the world financial crisis

Abstract: *The paper characterizes the economic development via chosen parameters and the impacts of the world financial crisis on the Czech economy.*

Keywords: *financial crisis, gross domestic product growth, securitization of assets, return on equity, debt.*

POSTAVENÍ OSIŘELÉHO DÍTĚTE V RANÉM NOVOVĚKU V DÍLECH SOUDOBYCH AUTORŮ¹⁷²

Pavla Slavičková

Abstrakt: *Osobní prožitek z dětství, zvláště negativní, výrazným způsobem formuje charakter a chování člověka v jeho dospělosti. Text se pokouší odhalit pocity a životní zkušenosti dítěte, žijícího v období raného novověku, které v době osobní nezralosti ztratilo oba nebo jednoho ze svých rodičů. Vychází přitom z osobních výpovědí tří sirotek, jejichž literární díla se nám dodnes zachovala, konkrétně z básnického díla Alžběty Johany Westonie, Lacrymae Pavla Litoměřického z Jistebnice a spisu Jana Amose Komenského O sirobě.*

Klíčová slova: *sirotek, raný novověk, literatura*

Emoce nebo citové zachycení prožívané skutečnosti u konkrétního člověka je z pohledu historie stěžejní postižitelné téma, ke kterému existuje jen velmi málo pramenů, o to méně, zaměříme-li se na konkrétní jev, v našem případě sirobu. Osirelé děti tvořily v období raného novověku, tj. mezi 16. až 18. stoletím, ne nepodstatnou část společnosti, ať už se pohybujeme mezi šlechtou, ve městě nebo na venkově. Důvodem byl zejména nízký úmrtní věk lidí žijících v této době, častá opakovaná manželství, v nichž se rodily děti také věkově starším partnerům, a vysoká porodnost obecně. Svoji roli sehrál i fakt, že jako sirotek bylo započítáváno každé dítě, kterému zemřel otec, a to i v případě, že matka nadále žila. Na druhou stranu ne vždy bylo pravidlem, že takto osirelé dítě zůstávalo nadále u své matky, příp. macechy. Zejména v případě jejího dalšího sňatku mohlo být dítě svěřeno do výchovy jiné osobě, nejčastěji poručníkům. Pro české prostředí nemáme na rozdíl od zahraničí k dispozici žádné autobiografie, které by zachycovaly situaci takovýchto dětí, vyrůstajících mimo svoji původní rodinu. Prameny podobného typu jsou známy kupříkladu z raně novověké Anglie¹⁷³ nebo Německa,¹⁷⁴ u nás jsou jedním z mála použitelných pramenů pro toto téma literární díla, z nichž se v následujícím textu zaměříme na tři konkrétní, básnické dílo Alžběty Johany Westonie, Lacrymae Pavla Litoměřického z Jistebnice a krátký spis Jana Amose Komenského O sirobě.

Alžběta Johana Westonia (1582–1612) vyjádřila své pocity sirotka a vylíčila své zážitky a životní zkušenosti, utrpení, bídu a odstrkování ze strany poručníků a věřitelů jejich rodinného majetku formou veršů. Verše jí sloužily také jako prostředek, kterým žádala přímluvce a vlivné lidi o pomoc a záštitu pro sebe a svou matku. Toto zachycení osobních emocí navíc ze strany dívky bylo ve své době ojedinělé, i tak ale v mnoha bodech shrnuje základní problémy, se kterými se sirotci potýkali:

¹⁷² Tento text mohl být vytvořen díky podpoře grantu GA ČR „Právní ochrana nezletilých osob v raně novověkém období“, reg. č. 404/09/P173.

¹⁷³ KRAUSMAN BEN-AMOS, H. *Adolescence and Youth in Early Modern England*. London, 1994.

¹⁷⁴ OZMNET, S. *When Fathers Ruled. Family life in Reformation Europe*. London, 1983. Čerpá ze vzpomínek na dětství Hermanna von Weinberg.

*Naříkám zbavená otce a matka zas manžela želí,
pláče, že násilím ztratila majetek svůj.
Hledáš-li příčinu toho, pak žádnou nemůžeš nalézt.
Právo a spravedlnost vždycky jsme uctívaly.
Závist a zuřivé pletichy mému uškodily otci,
stejně poškodily mne, tak Bůh postihl nás.*

...

*Naše statky však byly prodány pod cenou, aniž
výživné dostávám, ačkoliv sluší se to.
Má-li nevinný ztrátu větší než polovic ceny,
po právu nuceni jsou škůdci mu navrátit část.
Odpůrce namítá chytře, že právem si odčítá dluhy.
Jakým právem si však nechává z prodeje část?
Nebylo na tom dosti, že uchvátil majetek otce,
nadto k tomu si vzal mateřský majetek též?¹⁷⁵*

Westonia se narodila v Anglii, kde se její matka po smrti Alžbětina otce znovu provdala za Edwarda Talbota, známého jako Kelly. Obě se pak spolu s ním přestěhovaly do Čech. Ačkoliv nelze k Westoniiným veršům přistupovat nekriticky, je nutné vzít také v úvahu osobní a dost kontroverzní vztah císaře Rudolfa ke Kellymu,¹⁷⁶ ze kterého pramenila neochota vyhovět prosbám jeho nevlastní dcery. Kromě žádosti císaři se snažily obě ženy – sirotek a vdova – dosáhnout spravedlnosti vůči svým věřitelům také pomocí soudů. Ani u nich ale nenalezly potřebné zastání:

*Bůh je mi svědkem i mysl má oddaná právu a řádu
dovzděčí: Nechceme nic, právem co nepatří nám.*

Nejednalo se přitom o majetek otce, který připadl po odsouzení Kellyho císaři, ale o majetek matky:

*Nebylo na tom dosti, že uchvátil majetek otce,
nadto k tomu si vzal mateřský majetek též?*

...

*Soud se odkládá znovu a znovu na dlouhé lokty.
Na to si stěžuji já, rmoutí se nad tím má máť.
Zatím nás přenešťastné souží taková nouze!*

Proto se Westonia obrátila na mnohé osobnosti z okolí císaře s prosbou o přímluvu, skutečnost byla taková, že s malým úspěchem. Ztráta majetku ale nebyla jediným neštěstím, které sirotek postihlo. Na podzim roku 1600 umírá její jediný bratr:

¹⁷⁵ WESTONIA, A. J. *Proměny osudu*. Brno, 2003.

¹⁷⁶ Známy anglický alchymista, který část svého života žil a pracoval na dvoře Rudolfa II.

*Jediný matčin syn a jediná otcova radost,
mým bratrem jediným byl, jiného neměla jsem.
Osiřelá tak sestra a v nářcích zanechal matku,
trojice rozpadla se, která má jednotou být.*

A jako vrchol všeho utrpení ztrácí Westonia nakonec také matku. Je to ve stejném roce, ve kterém uzavírá sňatek s Janem Leonem z Eisenachu, který ji konečně zajistil určitou materiální stabilitu. Epitaf pro milovanou matku od v slzách tonoucí dcery je výmluvným dokladem citově velmi blízkého vztahu obou žen.

*Čím totiž je pro nás matka, co znamená rodičů ztráta,
o čem zpravují nás slzy sirotek všech?*

...

*Nebude více mě ani kárat mateřskými slovy,
nebudu už moci říct: Porad' mi, maminko má.
Nepožehná mi více, dceři své, ani mým dětem,
neudělá nám kříž na čelo ani na hrud'.*

Hmotný nedostatek, citová vyprahlost a nedostatek zastání tvoří základní body literárního klišé siroby. Stejně motivy se objevují také v dalším z dobových děl, Lacrymae Pavla Litoměřického z Jistebnice (1581–1607).

Tento threnus, tedy nářek nad smrtí matky, je nejdelší z autorových epicedií. Matka Pavlovi zemřela v době, kdy si musel sám po ukončení studií hledat obživu. Do té doby čerpal prostředky z dědického podílu po otci, poté, co tento zdroj vyčerpal, ho živila sama matka. Jana Kolářová, která se rozboru Jistebnického veršům věnovala, konstatovala, že „*uprostřed obav z budoucnosti byla ztráta matky jako jedna z mála autorových životních jistot o to bolestnější.*“¹⁷⁷ Převážná část básně je nářkem nad bolestí básníka samotného, o matce se nedovídáme prakticky nic. „*Položíme-li si otázku, nakolik se v básni odráží autorův autentický prožitek, nelze pochybovat o odpovědi, uvážíme-li, jaký vztah Pavel z Jistebnice ke své matce měl. Popis utrpení, které mu ztráta matky způsobila, však na mnoha místech připomíná líčení bolesti z nevyslyšené lásky, které nacházíme v autorově poezii milostné.*“¹⁷⁸

Bez velké nadsázky je možné obě uvedená díla považovat za především zachycení citového utrpení, aniž by oba autoři opomenuli i další symptomy, které jejich sirobu provázely, v první řadě materiální problémy. Do jaké míry mohla ztráta rodičů a dospívání mimo rodinu ovlivnit osobnost sirotka? Odpověď se pokusilo najít několik autorů ze západoevropského prostoru, mezi nimi také Laslett. Závěrem jeho výzkumů bylo, že ztráta rodiče měla zřejmý vliv na rozvoj osobnosti dítěte, ať už se jednalo o sirotka nebo o nemanželské dítě.¹⁷⁹ Ještě dále zašel J. E. Gold Thorpe,¹⁸⁰ který

¹⁷⁷ KOLÁŘOVÁ, J. *Jedna z podob renesančního manýrismu: básnické dílo Pavla z Jistebnice*. Disertační práce FF UP. Olomouc, 2002, s. 68.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 70.

¹⁷⁹ LASLETT, P. *Family life and illicit love in earlier generations. Essays in historical sociology*. Cambridge, 1977, s. 161.

¹⁸⁰ GOLD THORPE, J. E. *Family Life in Western Societies*. Cambridge, 1989.

konstatoval, že permanentní nedostatek mateřské péče se musel u dítěte projevit fyzickou (nechutenství, ztráta hmotnosti, celková slabost apod.) a duševní retardací, při které je poškozen normálně běžný rozvoj řeči, inteligence nebo školního vzdělání, projevuje se neschopnost získat přátele, navázat vztahy atd. Tyto příznaky bylo možné vysledovat u chovanců sirotčinců starého typu. Pokud tuto teorii dovedeme do konce, výzkumy Johna Bowlby,¹⁸¹ ze kterých J. E. Gold Thorpe vyšel, nakonec zapříčinily restrukturalizaci sirotčinců a dalších zařízení ve prospěch dětí, tedy jejich přeměnu do podoby, kterou známe my dnes. Do jaké míry tyto závěry platí i pro sirotky dospívající pod dohledem poručníků není možné takto jednoduše říci.

Historička Krausman Ben-Amos nevidí situaci tak dramaticky. Podle ní bylo odloučení od rodičů běžnou součástí života de facto každého dítěte. Spolu s problematikou dětské práce řeší otázku, jakým způsobem a od kolika let začínaly být děti systematicky vzdělávány. Ve většině případů byl přelomovým obdobím devátý až jedenáctý rok dítěte, v chudých rodinách však mohlo být dítě zapojeno i mnohem dříve. Zatímco hlavní část vzdělání dívek spočívala v osvojení si domácích prací, klidně i po boku matky, takže rodinný kruh opustit nemusely, chlapci byli posíláni mimo domov. Jak si poznamenali autoři autobiografií, o které se autorka opírá, odloučení se obvykle pohybovalo řádově v rozmezí několika let, během kterých děti neviděly nikoho z původní rodiny, rodiče, sourozence ani přátele z dětství. Vzdělání přitom nemuselo být jediným důvodem odloučení dítěte od jeho úplné rodiny. Záznamy se zmiňují i o případech, kdy byly děti dlouhodobě předány do péče např. prarodičů nebo jiných blízkých příbuzných, zřejmě za účelem snížení nákladů na jedné straně a jako vhodná pomoc v domácnosti na straně druhé. Jednoznačně také není možné říci, jestli častěji byly od rodiny odloučeny děti spíše bohatých nebo chudých rodičů. Motivaci měly obě skupiny, touha po zajištění nejlepšího, a tedy i nejranějšího vzdělání u movitějších, a pragmatické důvody vycházející z omezeného množství finančních prostředků u rodin chudších.

Přesto nelze situaci dětí při „pouhém“ odloučení a při ztrátě rodičů zcela ztotožnit. Kromě neustále hrozícího nebezpečí ze ztráty majetku díky nešetřnému nebo dokonce úmyslně špatnému hospodaření poručníků musíme vzít v úvahu také sílu emocionálního zážitku, který smrt rodičů a ztráta denních jistot pro dítě znamenala. V tomto duchu se nesou všechny výpovědi sirotek. Smrt rodiče se pro ně stala hlavní událostí jejich dětství, od které se následně odvíjelo vše ostatní.¹⁸² Mnohým z těchto lidí smrt rodiče předznamenala významně podstatnou část jejich následujícího života, což oni zpětně reflektují. Zásadní reflexi siroby nám zanechal asi nejznámější z česky mluvících raně novověkých sirotek, který není nikdo jiný než Jan Amos Komenský. Na rozdíl od výše citovaných výpovědí, neviděl Komenský na sirobě pouze negativa, ale naopak mnoho pozitiv. Jeho výpověď není pouze záznamem jeho prožitků jako spíše samostatným literárním dílem, v němž Komenský rozpracoval své zkušenosti do širší roviny a s mnohem praktičtějším vyzněním.

„Když mi osudem smrtí byla odňata družka života a hned potom morem zhasl synáček prvorozený, příčinou dána byla přemýšletí o sirobě, mně k utěšení i mnohým tehdáž vdovám, sirotkům a církvím po pastýřích svým osiřelým. Rozprava ta v Čechách česky, v Polště polsky vyšla.“ Výsledkem Komenského přemýšlení byl svým rozsahem spíše drobný útěšný spis nazvaný jednoduše O sirobě,

¹⁸¹ Kniha vyšla v roce 1951.

¹⁸² KRAUSMAN BEN-AMOS, H., s. 48.

který vyšel v Lešně v roce 1634,¹⁸³ přestože hotový ho měl Komenský už v roce 1624.¹⁸⁴ V kontextu dalšího Komenského díla se nejedná o nijak zásadní spis. Spolu s Přemýšlováním je jeho hlavním poselstvím křesťanská dokonalost, neobsahuje sociální, nábožensko-politickou ani národní motivaci, jaká se objevila v Listech do nebe, Truchlivém nebo jeho dalších dílech z této doby. Pro nás však má nesmírnou cenu.

Sám Komenský osiřel ve 12 letech. Byl vychován u poručníků, když po matčině smrti byl svěřen do péče tety žijící ve Strážnici. V Předchůdci vševědy si stěžuje, že byl dán od svých poručníků pozdě do škol: „*Dvacátý nyní ubíhá rok od toho času, kdy jsem já po prvé pocítil touhy i ostnů proti nesnadnosti prací literárních hledati léku, a to příčinou nešťastnosti své, jež urvala mi ach skoro všechna léta mládenectví mého. Nebo hned jako pachole obou rodičů jsa zbaven, poručníků nedbalostí tak jsem byl zanedbán, že teprve šestnáctého roku věku mého dostalo se mi počátků latinských okusiti.*“¹⁸⁵ Zdali Komenský trpěl v poručnické správě materiálním nedostatkem, není známo, fakt je, že se apel dostatečného hmotného zabezpečení sirotků v jeho dílech objevuje opakovaně.

Ve spise O sirobě použil výstižnou metaforu, která mi zároveň posloužila jako motto celé práce: „*Nebo člověk osiřalý jest jako zahrada s rozbořenou hradbou, do níž, kde chce, vchází a stromy otlouká. A neb, jakž se vůbec v přísloví říká, jako hrách u cesty, kterýž každý mimo jdoucí škube; a neb jako onuce, o níž každý otírá nohu.*“¹⁸⁶ Takový je člověk, pokud je zbaven ochrany a pomoci ze strany svých nejbližších, těch, které nejvíce potřebuje, kteří mu byli věrni a které měl rád. Na místo podpory se ve svém okolí nadále setkává spíše s výsměchem a odstrkováním.¹⁸⁷ Jedinou cestou, kterou Komenský nabízí, jak se s touto situací vypořádat, je obrátit se k Bohu a vše trpělivě, pokorně, pobožně a důvěrně snažet,¹⁸⁸ protože Bůh je jediným pravým přítelem a opatrovníkem člověka, ochráncem, který ho nikdy neopustí. I přes svůj vyhraněný postoj, který odpovídá jeho smýšlení jakožto bratrského kněze, posouvá Komenský řešení do praktické roviny. V první řadě by péči o osiřelé dítě měli převzít jeho kmotři. Na to, aby byli schopni se o sirotka postarat, je potřeba ale myslet dopředu a vybrat takové, kteří na to mají dostatečné prostředky. V Listech do nebe doslova uvádí: „*Ani k tomu kmotrovství, kteréhož se v Křesťanské tvé církvi užívá, že by to ušlechtilý rád byl (a jest v některých krajinách, kdež více pobožných máš), aby bohatí dítkám chudých lidí za kmotry se propůjčovali, aby po smrti rodičů ubohých byl, kdo by se o nešťastné, opuštěné sirotky ujíti a ji k dobrému duše i těla vésti mohl.*“ I Komenský sám ale věděl, že skutečnost se od jeho představ liší. Všichni ostatní by měli k sirotkovi přistupovat s dostatečnou dávkou křesťanské sounáležitosti. V první řadě by mu měli upřímně vyjádřit soustrast, potom jej uklidnit slovy nebo rozhovorem, doporučuje se také vytrhávat truchlící ze zdrcující samoty

¹⁸³ Spis je dochován ve třech exempláři: v univerzitní knihovně v Brně, v Národní a univerzitní knihovně v Praze a v knihovně Národního muzea v Praze; v edici byl vydán J. V. Novákem (Brno 1910), B. Součkem pod názvem *Osiřelým* (Tábor 1940), *Opera Omnia* (Praha 1978), výtah ze Součkovy edice pod názvem *Osiřelým* (Praha 1947).

¹⁸⁴ Pracoval na něm pravděpodobně už od r. 1622 a ukazuje se možnost, že některé části spisu vznikly už dříve možná jako náplň pohřebních kázání, viz úvod k *Opera Omnia* č. 3.

¹⁸⁵ ZOUBEK, F. J. *Život Jana Amosa Komenského*. Praha, 1989, s. 3.

¹⁸⁶ KOMENSKÝ, J. A. *O sirobě*, kap. I.

¹⁸⁷ K tomu potkávají se často lidé osiřalí s posměchem lidí nevážných; kteříž jim zármutku a neštěstí přejíc nad nimi plesají. KOMENSKÝ, J. A. *O sirobě*, kap. I.

¹⁸⁸ KOMENSKÝ, J. A. *O sirobě*, kap. IV.

občasnými návštěvami. V neposlední řadě je povinností pravého křesťana trpícím pomoci i materiálně.¹⁸⁹

Své povinnosti ale mají mít i sirotci sami, zvláště ti pobožných rodičů, kteří dítě před svou smrtí vřelou modlitbou svěřili pod ochranu Bohu. Pokud sirotci v toto uvěří, nemusejí se ničeho obávat. Bůh je jim bližším a věrnějším ochráncem, než mu mohli být rodiče. Z toho vyplývá, co mnohými zkušenostmi už bylo potvrzeno, že „více a častěji dítkám smrt rodičů k dobrému nežli ke zlému bývá; život naproti tomu ke škodě víc než k užitku.“¹⁹⁰ Komenský své vyhraněné stanovisko ještě dále rozvíjí. Je velmi málo rodičů, které vedou své děti k bázni boží. „Více jest Eli lenivých, v kázni dítek otců hovadnou láskou a milováním a folkováním dítky na těle i na duši zavozujících.“ Stejně jako mnohým světcům, mezi nimi sv. Augustinovi, smrt rodičů prospěla na těle i na duši, protože „u otčimů, macech, a neb u cizích pod tvrdší kázni jsou, hned z mládi se bázni, poddanosti, pracem učí a z nich čistí, povolní, vlídní, pracovití, živí, správní lidé bývají, ješto by rodičové milkováním a rozmazáváním svým jen hýsků a povalečů z nich byli nadělali.“¹⁹¹

Sirobu Komenský striktně interpretuje v duchu křesťanské nauky jako úděl, který může postihnout kohokoliv. Nejen dítě bez rodičů, ale i žena bez manžela stejně jako kazatel bez posluchačů nebo kterýkoliv člověk bez Boha je ve skutečnosti sirotkem. Komenský se snaží utěšit každého z nich a především zodpovědět nejzákladnější ze všech otázek: Proč Bůh sirobu na lidi sesílá? Odpověď nachází – jak jinak – v Bibli a slovech svatých. Spis nebyl prioritně určen sirotkům ve smyslu osiřelých dětí, jako spíše Komenského spolubratrům a sestřím, kteří byli nuceni zřeknout se své víry i svého domova a stali se tak sirotky v přeneseném slova smyslu. Poslední kapitolou O věčně od Boha zahnaných lidech spis graduje, jeho hlavní poselství je ale platné pro všechny: věřit Bohu, protože jím určená cesta má svůj smysl, nenaříkat nad svým údělem a především dál hledat, nalézat a uskutečňovat svoje poslání.

Literatura

GOLD THORPE, J. E. *Family Life in Western Societies*. Cambridge, 1989.

KOLÁŘOVÁ, J. *Jedna z podob renesančního manýrismu: básnické dílo Pavla z Jistebnice*. Disertační práce FF UP. Olomouc, 2002.

KOMENSKÝ, J.A. *O sirobě*, ed. J. V. Novák, Brno, 1910.

KRAUSMAN BEN-AMOS, H. *Adolescence and Youth in Early Modern England*. London, 1994.

LASLETT, P. *Family life and illicit love in earlier generations. Essays in historical sociology*. Cambridge, 1977.

OZMNET, S. *When Fathers Ruled. Family life in Reformation Europe*. London, 1983.

WESTONIA, A. J. *Proměny osudu*. Brno, 2003.

ZOUBEK, F. J. *Život Jana Amosa Komenského*. Praha, 1989.

¹⁸⁹ Tamtéž, kap. V.

¹⁹⁰ Tamtéž, kap. X.

¹⁹¹ Tamtéž.

Situation of the orphaned child in the Early Modern Period from the perspective of the contemporary literature

Annotation: Personal experience from childhood, particularly negative, shapes character and behavior of each person in the next live. These article attempts to reveal feelings and life experiences of the child, who lived in the Early Modern Period and lost one or both of its parents before its adult. The paper is based on the personal statement of three orphans from the Early Modern time, whose literature are saved, namely the poetic work of Elizabeth Johanna Westonie, *Lacrymae* of Paul Litomericky from Jistebnice and short writing of Jan Amos Comenius.

Key words: orphans, Early Modern Period, literature

MORÁLNY RÁMEC EKONOMICKEJ KRÍZY¹⁹²

Dušan Špirko

Abstrakt: *Korene súčasnej ekonomickej krízy spočívajú – podľa mnohých teoretikov – v morálnom zlyhaní účastníkov globálnej ekonomiky. Niektorí z teoretikov, politikov i podnikateľov hľadajú riešenie krízy v organizácii globálneho politického systému, ktorý by reguloval globálny trh.*

Kľúčové slová: *ekonomická kríza, morálne zlyhanie, globálny politický systém*

Súčasná ekonomická kríza naliehavejšie ako predtým nastolila otázku etickej dimenzie ekonomických aktivít. Medzi faktory, ktoré k nej viedli totiž mnohí počítajú neschopnosť finančných trhov regulovať sa samy spôsobenú aj nízkou morálnou úrovňou finančníkov. Nie je to len názor moralistov, ale podobne uvažovali a uvažujú aj predstavitelia podnikateľských kruhov. Tomáš Baťa už v roku 1932 v súvislosti s veľkou krízou v prvej polovici minulého storočia prehlásil: *„Príčinou krízy je predovšetkým morálna bieda. Prelom hospodárskej krízy? Neverím na žiadne prelomy samy od seba. To čomu sme si zvykli hovoriť hospodárska kríza, je len iné meno pre mravnú biedu. Mravná bieda je príčina, hospodársky úpadok je následok. V našej krajine je mnoho ľudí, ktorí sa domnievajú, že hospodársky úpadok možno sanovať peniazmi. Hrozím sa tohto omylu. V postavení, v ktorom sa nachádzame, nepotrebujeme žiadne geniálne obraty a kombinácie. Potrebujeme mravné stanoviská k ľuďom, k práci a verejnému majetku. Nepodporovať bankrotárov, nerobiť dlhy, nevyhadzovať hodnoty za nič, nevydierať pracujúcich, robiť to, čo nás pozdvihlo z povojnovej biedy, pracovať a šetriť a urobiť prácu a šetrenie výnosnejším, žiaducejším a čestnejším než leňošenie a mrhanie. Máte pravdu, treba prekonať krízu dôvery, technickými zásahmi, finančnými a úverovými ju však prekonať nemožno, dôvera je vec osobná a dôveru možno obnoviť len mravným hľadiskom a osobným príkladom.“*

Niečo podobné naznačil aj George Soros vo svojej knihe „Kríza globálneho kapitalizmu (Otvorená spoločnosť v ohrození)“ z roku 1998 (v slovenskom preklade vyšla v roku 1999), v ktorej kritizuje globálny kapitalizmus a súčasnú krízu v nej vlastne predvídal: *„Moju kritiku globálneho kapitalistického systému možno rozdeliť na dve časti. Prvá časť sa týka chýb trhového mechanizmu, a hovorí predovšetkým o nestabilite finančných trhov. Druhá časť sa týka nedostatkov netrhového sektora. Mám na mysli najmä zlyhanie politiky a eróziu morálnych hodnôt na národnej i medzinárodnej úrovni.“*¹⁹³

Ostrie svojej kritiky zameral na „trhový fundamentalizmus“, ako nazval tradičnú koncepciu ekonomického liberalizmu založenú na zásade laissez fair, čiže koncepciu voľnej súťaže, ničím nehateného trhového hospodárstva .

¹⁹² Príspevok je čiastkovým výstupom výskumnej úlohy VEGA č. 1/0447/10, „Vytvorenie architektúry vybraných kľúčových faktorov výkonnosti výrobných podnikov pre trvalo udržateľný rozvoj z aspektu príčin a minimalizácie dopadov hospodárskej krízy“ riešenej na oddelení chemických a potravinárskych technológií Ústavu manažmentu STU v Bratislave.

¹⁹³ SOROS, 1999.

Podľa liberalizmu tvorí voľný trh masa oddelených a nezávislých jedincov, ktorý sledujú svoj vlastný záujem, svojimi vlastnými spôsobmi a dobrovoľne súťažia alebo vzájomne uzatvárajú zmluvy. Iniciatíva a podnikavosť bude v podmienkach voľnej súťaže rozkvitať celkom spontánne. Trhové hospodárstvo je tým pravým prostredím pre slobodný ekonomický život, ale aj tým, čo povedie k slobode v širších sociálnych a politických oblastiach.¹⁹⁴

Východiskom týchto úvah je koncepcia vlastného záujmu, názor, že ľudia sú od prírody slobodní a nezávislí jedinci, ktorí konajú tak, aby maximalizovali uspokojenie svojho vlastného záujmu (teória „homo economicus“). V liberálnych podmienkach voľnej súťaže sú údajne záujmy kupujúceho a predávajúceho, pracujúcich a zamestnávateľov, výrobcov a spotrebiteľov atď. harmonizované tým najlepším možným spôsobom zásahom „neviditeľnej ruky“ trhu. To všetko vedie k efektívnej, dynamickej a produktívnej ekonomike – „k najväčšiemu šťastiu pre čo najväčší počet ľudí“¹⁹⁵. Blahodarné pôsobenie ničím nehatených trhových síl a neviditeľnej ruky trhu povedie tiež k rozvoju poctivosti, čestnosti, zodpovednosti, dôveryhodnosti, spoľahlivosti a iných vysokých morálnych kvalít, nielen ekonomického správania ľudí. Takže, podľa tejto koncepcie, si trh svoje etické prostredie produkuje sám.

Ale práve súčasná kríza dokazuje, že etické prostredie, ktoré tvorí rámec ekonomických aktivít, tam kde je všetko ponechané na voľný trh, namiesto rozvoja degraduje.

Je ilúziou liberalizmu, že trh je nezávislý od etického prostredia. Etické hodnoty, princípy a normy štrukturalizujú a inštitucionalizujú formy akéhokoľvek individuálneho i kolektívneho správania ľudí.

Morálka vytvára svojim systémom hodnôt, princíпов, noriem a cností rámec, ktorý determinuje ľudské počínanie. Nie je to inak ani v prípade ekonomických aktivít. Etika v tomto ponímaní vytvára duchovné prostredie, ktoré ekonomické správanie istým spôsobom podmieňuje, pričom rámec tohto prostredia nemá hranice vymedzené absolútne ale len relatívne. V európskej (najmä nemeckej) eticko-teoretickej tradícii je táto súvzťažnosť etiky a ekonomiky interpretovaná tak, že etika (lepšie povedané morálka) sa chápe ako nezávisle premenná a individuálne i kolektívne ekonomické správanie ako závisle premenná, ako to matematickým jazykom formuloval Gerhard W. Ditz¹⁹⁶.

Poučenie nachádzame v dejinách. Etika na ekonomické správanie nepôsobila bezprostredne, ale prostredníctvom inštitúcií, ktoré mali v tej ktorej historickej dobe predstavovali morálnu autoritu – vládca, cirkev a pod.

Ako zmena etických hodnôt, noriem či cností ovplyvňovala hospodárske aktivity a predchádzala ich zmenám si môžeme ilustrovať na vývoji vzťahu etiky a ekonomiky od stredoveku po súčasnosť.

Princípy stredovekej hospodárskej etiky pochádzali z raného kresťanstva. Chudoba mala etickú prioritu pred bohatstvom. Súkromné vlastníctvo sa chápalo ako uzákonená lúpež a považovalo sa za dôsledok prvotného hriechu, ktorý zvrátil pôvodný poriadok sveta (sv. Ambrózius na rozhraní 4.

¹⁹⁴ FRIEDMAN AND FRIEDMAN, 1962.

¹⁹⁵ SAYERS, 1992, 61–68.

¹⁹⁶ DITZ, 1993, 11.

a 5. stor.¹⁹⁷). Veľké vlastníctvo a bohatstvo bolo vyhradené pre posvätenú spoločenskú elitu – vrchnosť. Pre ostatných sa uznávala oprávnenosť disponovať majetkom len v miere potrebnej na uspokojovanie nevyhnutných osobných potrieb. Individuálne úsilie o osobné bohatstvo, pozemské statky, bolo pre kresťana nenáležité.

S výnimkou výroby mal stredovek vážne etické výhrady voči typickým ekonomickým činnostiam. Obchod, napríklad, má v sebe niečo *neprístojné, mrzké a nečisté*. Obchodník, podľa stredovekých predstáv, k hodnote výrobku nič nepridáva a preto, keď zaň žiada viac, ako sám zaplatil, robí inému príkorie (ospravedlniteľné sú len započítané výdavky na dopravu a ochranu tovaru a odmena za preukázanú úsluhu). Obchod je zároveň nevyhnutne spätý s klamstvom a „*preto je nebezpečný duši*“¹⁹⁸.

Morálne ešte nižšie ako obchod stála pôžička peňazí za úrok – *usura* (úžera). Cirkev túto činnosť kresťanom neodporúčala, vychádzajúc z Kristových slov „*dobre čiňte a požičiavajte, ničoho za to neočakávajúc*“ (Evanjelium sv. Lukáša 6, 35). Peňažná pôžička preto mohla mať len charakter bezplatnej služby. Akýkoľvek prírastok k požičanej sume (okrem dobrovoľného daru na znak vďačnosti) sa odsudzoval ako hriechy zisk. Zisk úžerníkov je nemorálny a hriechy, pretože ho nadobúdajú bez práce. „*Zarábajú peniaze aj keď spia*“ a obohacujú sa vo sviatok i vo všedné dni – „*úroky sú nemanželské deti peňazí*“¹⁹⁹. *Usura* sa chápala ako predaj peňazí. Je však spravodlivé požadovať popri úhrade za predanú vec ešte aj platbu za jej užívanie? Bolo by to isté, ako keby sa okrem ceny vína vyberal ešte poplatok za to, že sa vypilo. Navyše, ten kto požičiava, v podstate zarába na čase. Veď ak požičia peniaze, dostane ich po určitom čase naspäť a požaduje za to percentá. Nikto však nemôže obchodovať s časom, božím výtvorom, ktorý dal Boh do všeobecného vlastníctva. Obchodovať s časom je „*porušenie poriadku vecí*“²⁰⁰.

U ekonomicky aktívnych vrstiev vtedajšej spoločnosti (najmä u meštianstva) postupne rástla nespokojnosť s eticko-teologickým obmedzovaním ich nároku na blahobyť, bohatstvo a zatracovaním ich spoločensky prospešných činností, ktorá počiatkom novoveku vyústila do reformácie.

Reformácia prezentovala vo svojej etike princípy, ktoré sa neskôr v modernej dobe stali nosnými nielen vo vzťahu človeka k človeku, ale aj vo vzťahu človeka k prírode. Kalvínsku etiku považuje Max Weber za prameň, z ktorého povstal duch kapitalizmu.²⁰¹

Protestantská etika vzišla zo snahy posvätiť pozemské snaženia človeka. Tie pre ňu predstavovali predovšetkým práca – výroba a ostatné ekonomické aktivity roľníkov a meštianstva, ktorými svetská aristokracia vtedy tak pohrdala a cirkev v nich videla čosi nečisté. Protestantská etika prehlásila individuálnu snahu o zisk za oprávnenú a súkromné podnikanie za morálne relevantnú činnosť. Kalvín vyhlásil racionálne úsilie zamerané na tvorbu bohatstva za hlavný posvätný záväzok pre tých, ktorí sa cítia povolánymi a chcú byť vyvolenými k spáse.

Protestantská etika vychádza z teologického princípu *predestinácie* (predurčenosti), podľa ktorej je človek už od narodenia predurčený k spáse alebo k zatrateniu a nemôže to svojimi skutkami

¹⁹⁷ FLOSS, 1987, 105.

¹⁹⁸ GURJEVIČ, 1978, 219.

¹⁹⁹ GOFF, 1991, 223–250.

²⁰⁰ GURJEVIČ, 1978, 218–219.

²⁰¹ WEBER, 1983, 272–361.

zmeniť. Dobré skutky nie sú prostriedkami dosahovania spásy, večnej blaženosti, ale môžu byť potvrdením *vyvolenosti* (milosti Božej – predurčenosti k spásy) a môžu tak prispieť k odstráneniu úzkosti pred jej stratou. „*Boh pomáha tomu, kto si sám pomáha*“. Z toho vyplýva neustály zápas o vedomie vyvolenosti. Človek nemá podľahnúť apatii, má sa usilovať o úspech vo svojom povolání (v práci, v obchode, v podnikaní, v úsilí o rozmnoženie statkov), ktorý je znamením tejto vyvolenosti. Neustálym činným životom, nepretržitou sebakontrolou, tým, že ani na chvíľu nepoľaví vo svojom povolání, racionálnym riadením svojho života, ktoré umožňuje sústavnosť a nevybočiteľnosť, si človek nepretržite dokazuje, že je v stave milosti, neustále si dokazuje *certitudo salutis* (istotu spasenia). Ostáva pritom sám pred Bohom, nemá kňaza prostredníka, ktorý by mu istotu spasenia potvrdil. Učenie o predestinácii tak podopiera aj etický individualizmus.

Reformácia chápe prácu (a aj ostatné užitočné pozemské aktivity človeka) ako službu Bohu, ako cestu k istote spasenia, a tým ju posväcuje. Svetské snaženia človeka sa tak stávajú hodnotnými, zmysluplnými a morálne relevantnými.

Protestantská etika otvorila cestu k novodobému utilitarizmu, pretože v nej už má veľký význam princíp prospechu. Nebol to však prospech sám osebe. V protestantskej etike má tento princíp hlbší význam. Je Božím znamením osvedčujúcim ľudské snaženia, a tak aj jedným z hlavných kritérií etického hodnotenia. Ako kladné sa hodnotí také správanie človeka, ktoré vedie k úžitku, prospechu, zisku, a naopak, zápornou, morálne podozrivá až opovrhnutiahodná, je väčšina činností, ktoré nie sú prospešné a nevedú k rozhojňovaniu bohatstva. Preto reformácia tak odsudzovala záhalčivý život svetskej i cirkevnej aristokracie.

Obchod i úverovanie sa v reformácii dostávajú medzi eticky pozitívne aktivity. Obchodník a bankár získavajú na rozdiel od stredoveku vysoký a nepochybný etický status. Kalvínska etika napríklad vytvára aj priaznivé prostredie pre súťaž, pretože jej prostredníctvom sa možno uistiť o vyvolenosti k spásy, hlavnom ciele pozemského ľudského snaženia. Individuálne úsilie o zbohatnutie je nielen morálne ospravedlnené, ale stáva sa morálnym imperatívom – povinnosťou zveľaďovať pozemské statky, zverené človeku Bohom. Neviditeľná ruka Pána spôsobí, že výsledky sebecky zameraných individuálnych úsilí prinesú maximálny prospech najväčšiemu počtu ľudí.

Povinnosť zveľaďovať pozemské statky sa stala významným duchovným stimulom ľudskej aktivity, ktorá začala kalkulovať s prírodou ako zdrojom ekonomického rastu a ako s predmetom ľudskej pragmaticko-utilitárnej manipulácie. Príroda prestala byť predmetom dôverného vzťahu, lásky, obdivu, prestala byť žijúcou bytosťou. Stala sa vecou, úžitkovým predmetom. Vo vzťahu k prírode ustúpili do úzadia hodnotové významy, ktorými sa vyznačovala pre renesančného človeka, okrem úžitkových, ekonomicky relevantných. Na prírodnom prostredí sa stali dôležitými faktory umožňujúce jeho ekonomické využitie (úrodnosť pôdy, splavnosť či energetické využitie vodných tokov, surovinové bohatstvo atď.).

Protestantská etika sa stala odrazom individuálneho úsilia o zbohatnutie a sformovala tabuľku cností, kam patrili *pracovitosť, šetrnosť, striedmosť; disciplinovaný, racionálne riadený spôsob života; úzkostlivé hospodárenie s vecami, peniazmi i časom*. Zisk vyžadoval maximalizovať rozdiel medzi ekonomickými vstupmi a výstupmi, čo znamenalo podporovať výrobu a obmedzovať spotrebu. Preto k uznávaným cnostiam radili aj *spotrebný asketizmus* – peniaze sa mali šetriť na investície. Najmä

v kalvínskom poňatí sa voľba medzi spotrebou a úsporami stala etickou záležitosťou. Maximalizácia zisku a minimalizácia spotreby sa stali činiteľmi vzorca, ktorým etika rovnomerne pôsobila na výrobu i spotrebu a nabádala na maximalizáciu úspor potrebných na akumuláciu kapitálu. Preto etické koncepcie rozvíjajúceho sa kapitalizmu nie náhodou našli inšpiráciu v protestantskej tabuľke morálnych hodnôt.

Napríklad pre anglickú porevolučnú filozofiu, francúzske osvietenstvo a ďalších mysliteľov novoveku patrili k ideálu počestného mešťana, vzorného občana také cnosti ako *podnikavosť, šetrnosť, striedmosť, poriadok vo finančných záležitostiach, schopnosť zarábať peniaze a hospodáriť s nimi tak, aby sa rodinné imanie rozhojňovalo*. Prepych ešte nebol žiaduci, i keď to už neznamenal hlásanie asketizmu, ideálom bol skôr primeraný komfort.

Tieto cnosti vytvorili etický rámec priaznivý pre rozvoj ekonomických činností. Teoreticky ich zdôvodnila novoveká etická koncepcia utilitarizmu, ktorá pokladá za úplné kritérium mravnosti konania jeho užitočnosť. Užitočnosť sa zväčša chápe ako materiálny prospech (úžitkové predmety, finančný zisk ap.). Utilitarizmus potom ako kladné hodnotí také správanie, ktoré vedie k úžitku, prosperu, zisku a naopak morálne podozrivá až opovrhnutiahodná, záporná, je väčšina činností, ktoré sa racionálne nevzťahujú k materiálnemu prosperu a teda k rozhojňovaniu bohatstva. Prospech možno chápať individuálne alebo spoločensky, pričom uspokojenie individuálneho, súkromného záujmu – *princíp egoizmu*, je prostriedkom pre zabezpečenie čo najväčšieho šťastia pre čo najväčší počet ľudí – *princíp altruizmu*. A tak *vyšším mravným princípom* utilitarizmu je blahobyť pre čo najväčší počet ľudí (z niektorých koncepcií známy ako *princíp verejného blaha*). Individuálne úsilie o zbohatnutie je nielen morálne ospravedlnené, ale stáva sa morálnym imperatívom – povinnosťou zveľaďovať hmotné statky, rozhojňovať bohatstvo, blahobyť. Neviditeľná ruka trhu spôsobí, že výsledky sebecky zameraných individuálnych úsilí prinesú maximálny prospech najväčšiemu počtu ľudí.

Viera v neomylnosť neviditeľnej ruky trhu, viedla k vzniku liberalistických ekonomických teórií, ktoré považujú akýkoľvek rámec – teda aj etický, ktorý by predchádzal ekonomickým aktivitám, za pochybný a neudržateľný. Z hľadiska týchto teórií ide o neopodstatnené obmedzovanie voľnej hry trhových síl, ktoré ako všespásiteľná moc, vyriešia všetky problémy ľudstva. Predstavitelia tohto smeru sa stávajú hlásateľmi novej viery, už spomínanej viery v zásadu *laissez faire*.

Počas 19. a najmä v 20. storočí došlo k ďalšiemu posunu v oblasti spoločensky akceptovaných cností, ktorý súvisel so zvýraznením sféry spotreby v ekonomike.

Ako jeden z prvých poukázal na úlohu spotreby v rozvoji priemyslu a obchodu anglický mysliteľ Mandevill ešte počiatkom 18. storočia. Životná orientácia na konzum je podľa neho ekonomicky pozitívnym faktorom. Ale iba v rámci majetných vrstiev. Asketické cnosti u bohatých považoval za ekonomicky škodlivé. Keby u nich prevládli, stali by sa brzdou rozvoja priemyslu i obchodu. Naproti tomu, v zmysle maximalizácie rozdielu medzi vstupmi a výstupmi produkcie, hlásal, že u bezprostredných výrobcov, najmä robotníkov, treba spotrebu výrazne obmedzovať. U nich by orientácia na konzum vplývala na ekonomický rozvoj negatívne – zvyšovala by cenu práce.

Preto tu požaduje maximálne odriekanie, nevyhnutnú stravu, najhrubší odev a maximálne pracovné vypätie od útleho detstva.²⁰²

Takýto dvojnásobný postoj k spotrebe je príznačný pre dobu, v ktorej spoločenské produktívne sily boli ešte málo rozvinuté a neboli schopné vytvoriť dostatok spotrebných statkov na uspokojenie potrieb spoločenskej väčšiny. S rozvojom týchto síl v ostatných dvoch storočiach a s relatívnym dostatkom spotrebných statkov sa charakter spotreby spoločenskej väčšiny výrazne zmenil po kvantitatívnej i kvalitatívnej stránke. Spotreba, ako podmienka ekonomickej prosperity, nadobudla veľký spoločenský význam a stala sa dôležitým kultúrotvorným faktorom. Formuje človeka a jeho potreby, vytvára spoločenskú objednávku pre výrobu, vyžaduje si osobitné spoločenské zabezpečenie, špecifické ustanovizne a organizácie.

Súčasná spoločenská produkcia nezávisí od potrieb občanov, ale od potrieb inštitúcií, ktoré organizujú výrobu, distribúciu a konzum. Tieto inštitúcie ponechávajú málo priestoru náhode a stále menej sa spoliehajú na „neviditeľnú ruku trhu“. Konkurencia ich núti obmieňať výrobky čo najrýchlejšie. Prevádzkový kapitál musí rásť, nutnosť peňazí si vynucuje výrobu, nutnosť výroby predaj a nutnosť predaja nakupovanie a spotrebu. Súčasťou výroby v podmienkach trhu je aj plánované zastarávanie výrobkov, lebo základné potreby majú svoj limit. Keďže výroba sa nemôže rozvíjať pri stagnujúcej spotrebe, kladie sa dôraz na podporu jej dynamického rastu a zákazníkov treba primáť k nákupu a spotrebe. Predaj tak získal manipulatívny charakter, ktorého podstatou je premena nekupujúceho na kupujúceho, skromného spokojného občana na náročného neuspokojeného spotrebiteľa. Tento proces vyžaduje vychádzať v ústrety potrebám, želaniam a túžbam konzumenta (ale aj vyvolávať ich) nevyužitými výrobnými možnosťami, odhaľovať prieskumom trhu požadované úžitkové, estetické a ďalšie vlastnosti nového výrobku, rozvrhnúť dopyt po ňom, atraktívne ho baliť a predávať. Manipulácia sa uskutočňuje v rámci koncepcie marketingu – tvorby produktu a jeho cien, voľby distribučných ciest a najmä promotion, ktorá zahŕňa stratégie podpory predaja, reklamy, osobného predaja, public relations a pod.²⁰³

Keďže tradičné hospodárske cnosti, ako odriekanie, šetrnosť, striedmosť a skromnosť, sú schopné obmedzovať spotrebu, snažia sa inštitúcie organizujúce výrobu, distribúciu a spotrebu šíriť *ideológiu konzumerizmu* a investujú veľké prostriedky do nepriamej výchovy stále náročnejšieho spotrebiteľa. Konzumnú mentalitu sa snažia pestovať u ľudí od útleho detstva. Reklama sa stále viac zameriava na detského spotrebiteľa, lebo marketingové výskumy zistili, že iniciátormi okolo 60 % nákupov v rodinách sú deti. Hračky ako bábika „Barbie-“ nemajú za úlohu rozvíjať zručnosti či fantáziu detí, ale učiť ich spotrebným návykom – nákupmi dopĺňať a rozvíjať ich výbavu. V sponzorovaných kreslených seriáloch stavajú do komického svetla také tradičné etické cnosti, ako je šetrnosť, trebárs v postave „smiešneho strýka Držgroša“ z Káčerova a pod.

Umelou posilňovaná konzumná mentalita núti ľudí spotrebúvať stále viac. Sami seba posudzujú podľa toho, akými spotrebnými statkami sa dokážu obklopiť. Táto mentalita formuje typ človeka, ktorému prischlo „druhovú“ meno „*homo consumens*“. Vyžaduje si neprestajný rast produkcie, pretože bytostne lipne na rozvoji osobnej spotreby a v jej kategóriách definuje sám seba

²⁰² MANDEVILLE, 1957, 225.

²⁰³ DITZ, 1993, 14.

i druhých ľudí. „Počestný“ *homo consumens*“, náročný spotrebiteľ súčasnosti, sa riadi hodnotami charakteristickými pre životný štýl tých vrstiev, ktorými stredoveká, protestantská ako aj etika revolučnej buržoázie opovrhovala. Je hedonista, vyžíva sa v utrácaní a samoučelnej spotrebe. Fundamentami jeho tabuľky hodnôt sú cnosti-necnosti: *márnivosť, márnotratosť, pôžitkárstvo, konzumná nenásytnosť*. Skromnosť, šetrnosť či striedmosť je mu smiešna a odriekanie považuje tobôž nie za zločin.

Takto založená mentalita vlastne neuznáva žiadne limity obmedzujúce hromadenie statkov. Súčasná globálna ekologická a aktuálne globálna ekonomická kríza však zreteľne poukazujú na určité medze tohto konania. Ukazuje sa, že ničím nehatená honba za ziskom, bez ohľadu na celospoločenské záujmy, môže nebezpečne rozkolísať samotný systém, ktorý ju umožnil a podporoval.

Kríza nie je výsledkom slepej hry trhových síl, ale ako počívame zo všetkých strán, je výsledkom morálneho zlyhania finančných špičiek: „*Základný omyl ale spočíva v tom, že nejde o krízu ekonomickú, ale o krízu etickú s výraznými ekonomickými príznakmi, ale nie ekonomickými príčinami. Korene krízy sú totiž v nenažranosti, hrabivosti – snahe o maximálny zisk za cenu podvodu – skrývanie úverových rizík do neprehľadných balíčkov a ich neprehľadné ďalšie predaje a kumulácia*“²⁰⁴.²⁰⁵

Tí, ktorým sa pripisuje hlavná vina na vzniku krízy, ignorovali základné imperatívy podnikateľskej etiky, ktoré sa formulovali v snahe vytvoriť etický rámec podnikateľských aktivít. Z nich sú v dnešnej krízovej situácii dôležité najmä tieto:

- Uvažujte ako člen podnikateľskej komunity a nie ako samostatný izolovaný individualista!
- Považujte seba i vašu firmu za súčasť spoločnosti!
- Rešpektujte právo, ale neostávajte iba pri ňom!
- Pridržajte sa morálnych pravidiel!

Bolo by však ilúziou myslieť si, že k zmenám správania finančných špičiek postačia výzvy k morálnej náprave. Odmeny, ktoré si udeľovali aj keď kríza kulminovala, sú dostatočným dôkazom, že na zmenu nemajú vôľu.

Hodnotiac túto krízu, ako píše Vladimír Manda z nitrianskej univerzity, si mnohí teoretici a komentátori uvedomujú aj to, že krach najvýznamnejších finančných inštitúcií nebol len dôsledkom „nenásytnosti“ vrcholového finančného manažmentu, ale že ho umožnila a podmienila aj povaha samotného ekonomického systému, ako aj postupom a opatreniami zo strany reprezentantov politického systému. Viacerí autori si trúfajú tvrdiť, že jestvujúci ekonomický systém nie je

²⁰⁴ SVOBODA, 2009.

²⁰⁵ To vedel už starý Aristoteles, keď písal o necnosti ziskuchtivosti v Etike Nikomachovaej. Vo svojej ďalšej práci Politika (Politeia) uvažuje o ziskuchtivosti ako o túžbe a – rozoberajúc zárobkové umenia – zaoberá sa činnosťami zameranými na rozmnožovanie peňazí. Zárobkové umenia delí na prirodzené a neprirodzené. To neprirodzené nazýva peňažným umením. Rozdiel medzi prirodzeným a neprirodzeným zárobkovým umením spočíva v ich cieľi. Cieľom zárobkového umenia je uspokojovať prirodzené potreby človeka či presnejšie, potreby domácnosti. Neobchoduje sa tu kvôli peniazom, ale preto, aby sa získal úžitkový predmet. Cieľom peňažného umenia je opak – neobchoduje sa kvôli úžitkovému predmetu či uspokojeniu prirodzených potrieb rodiny, ale kvôli hromadeniu peňazí. Množstvo peňazí však nemá nijakú prirodzenú hranicu. Každú hranicu, ktorá by limitovala kvantitu peňazí možno prekonať ešte väčším množstvom, preto je aj túžba po peniazoch neohraničená (Aristoteles, 1988, 34–38).

v skutočnosti kapitalistickým, ale skôr socialistickým systémom, a to pre bohatých.²⁰⁶ Dokladá to odkazom na článok *The rich under attack*, publikovaný v renomovanom časopise *The Economist* v apríli roku 2009.

Článok sa začína stručným pohľadom do nerovnomerného rozdeľovania bohatstva. V roku 1979 desatina percenta najbohatších Američanov mala dvadsaťkrát väčší príjem ako deväťdesiat percent ostatných Američanov. Tento pomer sa však v roku 2006 zväčšil na 77-násobok príjmu oných deväťdesiatich percent. V článku sa konštatuje, že uvedený nepomer v rozdeľovaní bohatstva nie je zaslúžený, a dokonca, že to možno chápať aj ako okrádanie väčšiny pracujúcich. Hfštka najbohatších tak podkopáva zdravé základy kapitalizmu a premieňa ho na socializmus pre bohatých (*socialism for the wealthy*).²⁰⁷

Manda uvádza aj vyjadrenia nositeľa Nobelovej ceny za ekonómiu J. E. Stiglitz v rozhovore pre časopis *Newsweek*, v ktorom charakterizuje plán americkej vlády na oddĺženie bánk. Prezentoval ho ako „americký socializmus“ (*american socialism*), keďže použité prostriedky sú prostriedky daňových poplatníkov, ale použijú sa na záchranu súkromných inštitúcií. „Americký socializmus“ je vlastne akýsi moderný variant stredovekých ekonomických manierov, podľa ktorých príjmy patrili kráľovi, ale straty a dlhy dvora boli štátne, t.j. dlhy daňových poplatníkov.²⁰⁸

Výhrady voči nerovnomernému rozdeľovaniu bohatstva a bremien sú v podstate kritikou smerujúcou k samotnej podstate kapitalistického systému. Tí, ktorí ich vznášajú, ich ale obyčajne chápu nie ako kritiku podstaty kapitalistického systému, ale skôr ako kritiku deformovanej formy kapitalistického ekonomického systému. Samotný Stiglitz v danom rozhovore uvažuje aj o potrebe zmeny jestvujúceho systému a vzor vidí v nemeckom variante sociálne orientovaného kapitalizmu.²⁰⁹

Zvláštna pozornosť sa pri analýze vzniknutej krízy, podľa Mandu, venuje špecifickým podmienkam vo finančnom sektore, t.j. podmienkam, ktoré bezprostredne viedli ku kríze. Prevláda mienka, že s nástupom vlády R. Reagana (1981) zbavovali americký finančný systém v stále väčšej miere štátnej kontroly a tento trend deregulácie prehĺbila aj politika B. Clintona (1993) a G. W. Busha (2001). Hodnotené z iného pohľadu, politika uvedených prezidentov sa v praktickej činnosti snažila naplniť základné tézy vplyvnej ekonomickej teórie o racionalite trhu (*Efficient Market Hypothesis*), formulovanej v sedemdesiatych rokoch minulého storočia tzv. chicagskou školou. Praktické výsledky neregulovaného pôsobenia „racionalizovanej neviditeľnej ruky“ A. Smitha boli najmä v oblasti finančníctva obdivuhodné. Štatistiky sa zhodujú v tom, že kým v rokoch 1973–1985 nedosiahol finančný sektor nikdy viac ako 16%-ný podiel na celkovom domácom zisku, tak už v roku 1986 dosiahol podiel 19% a v nasledujúcom desaťročí jeho podiel osciloval medzi 21 až 30%. Bolo to viac ako kedykoľvek predtým v povojnovom období. V našej dekáde dosiahol tento podiel už 41%. Pôsobenie Smithovej „neviditeľnej ruky“ však viedlo nie len k prudkému rastu zisku vo finančnej sfére, ale aj k vzniku svetovej finančnej krízy²¹⁰. Racionalita trhu, sa ukázala nie len ako prejav pôsobenia „neviditeľnej“, ale bohužiaľ aj ako „nevidiacej ruky“, teda ako „slepá“ racionalita.

²⁰⁶ MANDA, 2010, 25–26.

²⁰⁷ *The Economist*, 2009

²⁰⁸ STIGLITZ, 2009.

²⁰⁹ Tamže.

²¹⁰ MANDA, 2010, 25–26.

Kríza, podľa Mandu, naplno odhalila aj iný aspekt jestvujúceho ekonomického systému. Korumpovateľnosť predstaviteľov politického systému, najmä v našich domácich podmienkach, nie je žiadnou novinkou. Avšak predstava, že vo svete platia iné meradlá, a že korupcia je hlavne našim domácim problémom je len ilúzia. O vzťahu ekonomickej a predovšetkým finančnej sféry k politickému systému podáva svedectvo bývalý poradca a súčasne aj bývalý riaditeľ výskumného oddelenia Medzinárodného menového fondu (IMF) v rokoch 2007–2008, Simon Johnson vo svojom článku Tichý prevrat (*The Quiet Coup*). Okrem iného konštatuje: „Záujmy elity obchodníkov – finančníkov v prípade USA hrajú centrálnu úlohu vo vytváraní ekonomických kríz tým, že stále vo väčšej miere riskujú, pričom sa vo svojom riskovaní v tichosti opierajú o pomoc štátu, ktorá zahŕňa pomoc aj v prípade ich nevyhnutného kolapsu. Ďalším alarmujúcim faktom je to, že finančníci teraz využívajú svoj vplyv na to, aby zabránili potrebným reformám, ktoré by urýchlili obnovu ekonomiky. Vláda sa zdá voči nim bezmocná alebo neochotná konať proti ich záujmom... ...obrovské koncentrované bohatstvo dalo bankárom veľký politický význam – význam, ktorý od čias J. P. Morgana nemali.“ Ale v čase J. P. Morgana, poznamenáva Johnson, počas finančnej paniky v roku 1907, celú situáciu riešil súkromný finančný sektor bez vládneho zásahu. Johnson uzatvára, že kým nebude zlomená moc finančnej oligarchie, nebude možná žiadna reforma.²¹¹

Tam, kde niet rešpektu k morálke, mala by nastúpiť sila práva a regulácia politikou. G. Soros vidí riešenie v organizácii globálnej spoločnosti. Súdi, že kapitalizmus potrebuje demokraciu ako protiváhu, keďže jeho systém sám nespeje k rovnováhe. Vlastníci kapitálu sa snažia maximalizovať svoj kapitál. Odkázaní na vlastné nástroje a postupy by pokračovali v tomto hromadení dovtedy, kým by sa situácia stala nevyrovnanou: „Na stabilizáciu a reguláciu skutočnej globálnej ekonomiky potrebujeme globálny systém politického rozhodovania. Jedným slovom: potrebujeme globálnu spoločnosť, ktorá bude podporovať globálnu ekonomiku. Globálna spoločnosť neznamená globálny štát. Zrušenie štátov nie je možné, ani žiaduce. Ak však existujú kolektívne záujmy, ktoré presahujú štátne hranice, suverenita štátov sa musí podriadiť medzinárodným zákonom a medzinárodným inštitúciám.“ Pretože: „trhový fundamentalizmus je sám osebe naivný a nelogický. Aj keď neberieme do úvahy závažné morálne a etické otázky a sústredíme sa výlučne na ekonomickú sféru, vidíme, že ideológia trhového fundamentalizmu má hlbokú a neopraviteľnú trhlinu. Jednoducho povedané – ak silám trhu prisúdime neobmedzenú moc v ekonomickej a finančnej sfére, tak vyvolajú chaos a v konečnom dôsledku privedú globálny kapitalistický systém ku krachu... Trhový fundamentalizmus sa pokúša zrušiť kolektívne rozhodovanie a zavádza nadvládu trhových hodnôt nad všetkými politickými a spoločenskými hodnotami... Potrebujeme správnu rovnováhu medzi politikou a trhmi, medzi tvorbou a používaním pravidiel.“ [9]

Avšak pokusy o seriózne rozhovory o potrebe radikálnej demokratizácie ekonomiky odkladajú všetky politické strany na budúce desaťročia. Už teraz však draho platíme za marginalizáciu týchto myšlienok. Iracionalita – nie racionalita – zabudovaná do zásadnej logiky kapitalistických trhov je zrejma. Pokúšajúc sa udržať sa na vode prepúšťajú továrne a firmy zamestnancov a tým, čo ostanú, platia menej. Podkopanie istoty zamestnania má za následok zníženie dopytu v celej ekonómii. A keď sa k tomu pridajú „ozdravné opatrenia“ našich vlád?! Mikroracionálne správanie môže mať najhoršie makroekonomické následky.

²¹¹ JOHNSON, 2009.

V Spojených štátoch zamietli niektoré návrhy na riešenie čiastkových problémov ako „socialistické“. Ale ony sa len zdali byť radikálne, keďže išli ďalej, než plánovala ísť ľavica Demokratickej strany. Dva z nich:

- Dean Baker, americký makroekonóm a spoluzakladateľ Centra pre ekonomický a politický výskum vo Washingtone, navrhoval zaviesť daň z finančných transakcií (predaja alebo prevodu akcií a iných cenných papierov) a limitný plat 2 milióny USD pre niektoré pozície na Wall Street.²¹²
- Willem H. Buiter, holandský ekonóm z London School of Economics, niekdajší člen Výboru pre menovú politiku Bank of England, navrhol, aby sa celý finančný sektor transformoval na „verejno prospešný podnik“. Banky nemôžu v dnešnom svete jestvovať bez verejnej záruky vkladov a ako koneční poskytovatelia úverov aj tak pôsobia ako verejné ústredné banky. Preto niet dôvodov aby pôsobili ako súkromné inštitúcie, orientované na zisk. Mali by byť verejným majetkom a fungovať ako verejné služby. Tento návrh by mohol zmeniť štát z orgánu, ktorý je nad spoločnosť ustanovený, na orgán, ktorý je spoločnosti zodpovedný. Napísal tiež: „Od financializácie ekonomie k socializácii finančnictva je pre právnikov len krôčik – ale pre ľudstvo je to veľký krok.“²¹³

Literatúra

ARISTOTELES. *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988.

BAKER, D. *Plunder and Blunder: The Rise and Fall of the Bubble Economy*. January 27, 2009, dostupné na (10. 1. 2010): <<http://www.c-spanvideo.org/program/283705-1>>

BUIITER, W. *The End of American Capitalism (as we Knew it)* 20 September 2008 dostupné na (10.1.2010): <<http://www.opendemocracy.net/article/the-end-of-american-capitalism>>

DITZ, Gerhard W. Protestantská etika a tržní hospodářství. In: *Liberální ekonomie – kořeny euroamerické civilizace*. Praha: Prostor, 1993, s. 11–49.

FLOSS, P. *Proměny vědení*. Praha, 1987.

FRIEDMAN, M. – FRIEDMAN, R. *Capitalism and Freedom*. Chicago University Press, 1962.

GOFF, J. le. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Odeon, 1991.

GURJEVIČ, A. J. *Kategorie středověké kultury*. Praha, 1978.

JOHNSON, S. *The Quiet Coup. The Atlantic Today*. Máj 2009. Dostupné na (10. 1. 2010): <<http://www.theatlantic.com/doc/200905/imf-advice>>

²¹² BAKER, 2009.

²¹³ BUIITER, 2008.

- MANDA, V. Morálka a ekonomika. In: *Aktuálne otázky spoločenských a humanitných vied '09*. Zborník z interdisciplinárneho vedeckého kolokvia. STU Bratislava, 15. októbra 2009. STU Bratislava, 2010, s. 25–30. ISBN 978-80-227-3232-1
- MANDEVILLE, B. *Die Bienenfabel*. Berlin, 1957.
- SAYERS, S. Dopad tržní ekonomiky na človeka. In: *Etika*, roč. IV, 1992, č. 1, s. 61–68.
- SOROS, G. *Kríza globálneho kapitalizmu (Otvorená spoločnosť v ohrození)*. Bratislava, 1999. Úvod, dostupné na: <<http://www.civil.gov.sk/archiv/casopis/2000/2216HOPR.htm>>, <<http://www.civil.gov.sk/archiv/casopis/2000/2316HOPR.htm>>
- STIGLITZ, E. *We're In A Whole New Territory*. By Rana Foroohar | NEWSWEEK, Published Mar 28, 2009. Dostupné na (10. 1. 2010): <<http://www.newsweek.com/2009/03/27/we-re-in-a-whole-new-territory.html>>
- SVOBODA, B. *Jaká krize – ekonomická, či etická?* Dostupné na 21. 04. 2009 (10. 1. 2010): <<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/pavel-svoboda.php?itemid=6406>>
- THE ECONOMIST: *The Rich Under Attack*. 2. apríla 2009. Dostupné na (10. 1. 2010): <<http://www.economist.com/node/13405314>>
- WEBER, M. *Protestantská etika a duch kapitalizmu*. In: Weber, M.: *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava, 1983.

Moral Frame of Economic Crises

Abstract: *The roots of present-day economic crises rest – according the many theoreticians – in the morale failure of the participants of globally economy. Part of the theoreticians, politicians and businessmen find the solution of this crisis in the organization of globally policy system that would regulate the global market.*

Key words: *economic crises, morale failure, globally policy system*

TEORIE VEŘEJNÉ EKONOMIKY Z POHLEDU KONKURENCE STÁTŮ

Jiří Řezník

Abstrakt: *Stát se zabývá dopady konkurence států na velikost a strukturu veřejného sektoru. Státy soutěží mezi sebou v nabídce bezpečnosti a spravedlnosti a jiných veřejných služeb pro vlastní obyvatelstvo na svém vlastním teritoriu. Tyto veřejné statky jsou produkovány v rámci jednotlivých odvětví veřejného sektoru (pomocí administrativního a represivního aparátu) jejichž aktivity jsou financovány daněmi. Tato soutěž podporuje integritu státu. Státní zájem je dán už geopoliticky. Jestliže stát chtěl a chce uspět v konkurenci s jinými státy, musel a musí provádět určitou veřejnou politiku, stanovit si cíle a vybrat určitou strukturu veřejného sektoru.*

Klíčová slova: *Veřejná ekonomika; konkurence států*

Vlády a vlastnická práva jednotlivců

Současné euroamerické myšlení i civilizace jsou založeny na několika všeobecně akceptovaných kolektivních statcích, o nichž se zkrátka nepochybuje a nehlasuje: na jednotné soustavě měr a vah, na dvojkové a desítkové číselné soustavě s využitím nuly a abecedě, na nichž jsou založeny pořádací informační i jazykové systémy i tezaury včetně Encyklopedií s jejich definicemi a definováním světa kolem nás i v nás. Neznamena to, že tyto statky jsou dokonalé (např. kalendář) a že jejich používání nenese sebou určité náklady. Je dokonce možné, že právě tyto kolektivní statky umožňují čerpat v nadměrné míře přírodní zdroje. Teprve „na okraji tohoto světa a uvnitř něj“ probíhají rozhodovací procesy jednotlivců, kteří hlasují nohama, rukama a penězi, kolem nichž se točí současné ekonomické myšlení. Ale jedno je jasné, bez existence těchto kolektivních statků bychom si nikdy nemohli počít v sebraných spisích Hayeka, Misese, Rothbarda a jiných ekonomů.

Jednotlivec chce přežít jako člen společnosti, neboť jen tak nabývá vlastnická práva (viz Locke, 1992, s.192), což má dopady i na jeho preference. Proto bude mít sklon k tomu, aby statky, významné pro toto jeho společenské přežití, byly dostupné v obdobné míře všem, protože za těchto podmínek se každý může účastnit směny v určitém sociálním prostoru, díky čemuž má tento jednotlivec s kým něco vůbec směňovat. Fungování tohoto sociálního prostoru vyžaduje, aby produkce některých statků (svoboda, spravedlnost, bezpečnost, vzdělání, zdraví, zaměstnání jakožto instituce) nebyla závislá jen na iniciativě jednotlivců. Z toho vyplývá úkol každé vlády hájit efektivně a ústavně územní svrchovanost a celistvost státu navenek i dovnitř. Efektivně zde znamená plnit tuto funkci lépe než jiné vlády a ústavně zde znamená použít při tom toliko předem vyhlášené postupy podle předem vyhlášených pravidel.

O míře nabídky veřejných statků, respektive o rozsahu a struktuře veřejného sektoru nerozhoduje ani tak vnitřní politický trh (konkurence politických stran), ale světový politický trh, tj. konkurence států. Politická teorie tento jev analyzuje s použitím pojmu „(ekonomická)

interdependence států“ (Copeland, 1996), kterou chápe jako jeden z projevů prostorové interdependence (Franzese, Hays, 2007), respektive se třeba hovoří o rivalitě států.²¹⁴

Žák (2005) hovoří o institucionální konkurenci států, kterou chápe jako „snahu o takové institucionální uspořádání, které co nejlépe zabezpečí růst a konkurenceschopnost domácí ekonomiky v porovnání s ostatními státy“. Tato teorie vysvětluje lépe než teorie veřejné volby posuny v chování, jednání a myšlení středového voliče v průběhu vývoje společnosti. Teorie veřejné volby nevysvětluje rovněž diskontinuity v tomto chování, které jsou dány nerovnoměrnou vahou, kterou připisují racionálně jednotlivci ziskům a ztrátám v souvislosti s jejich pozicí ve společnosti, jejího zhoršení či zlepšení. Každé zhoršení postavení jednotlivce ve společnosti si totiž vyžaduje dvojnásobné úsilí: 1) úsilí zaměřené na návrat do původní pozice a 2) úsilí zaměřené na její zlepšení. A to už zde vůbec není brána do zřetele okolnost, že mezitím ta společnost může být už úplně někde jinde. Proto se též každý veřejný statek nejprve nabývá podoby společenského zla, s nímž se dané společenství musí nějakým způsobem vypořádat. Tyto změny pak vedou k tomu, že ve třicátých letech 20. století se i do agendy pravicových politických stran dostávala taková témata, jakými byly znárodnění bank. A po více než sedmdesáti letech máme na stole stejnou agendu. A naopak ještě nedávno bylo naopak možné identifikovat stranu jako levicovou jen tehdy, preferovala-li přímé daně a nepodporovala-li snižování jejich progresivity. A dnes opět jsou regulace finančních trhů i vyvlastňování problematických bank opět v popředí pozornosti politiků i politických trhů (viz dále graf č.2). Z ekonomického hlediska to souvisí s úrovní mobilitou zdrojů, s jejím zadržováním či uvolňováním.

Poskytování bezpečnosti a spravedlnosti jednotlivcům není výlučnou záležitostí státu, ten je však nabízí v podobě kolektivního statku s jemu vlastními rysy a tím spojenou výši a strukturou nákladů. Na jaké minimální úrovni lze tento produkt nabízet? Za jakou minimální cenu může vláda obyvatelstvu své služby nabídnout? A jakou kompenzaci bude vláda požadovat za změnu úrovně této své nabídky a její ceny?

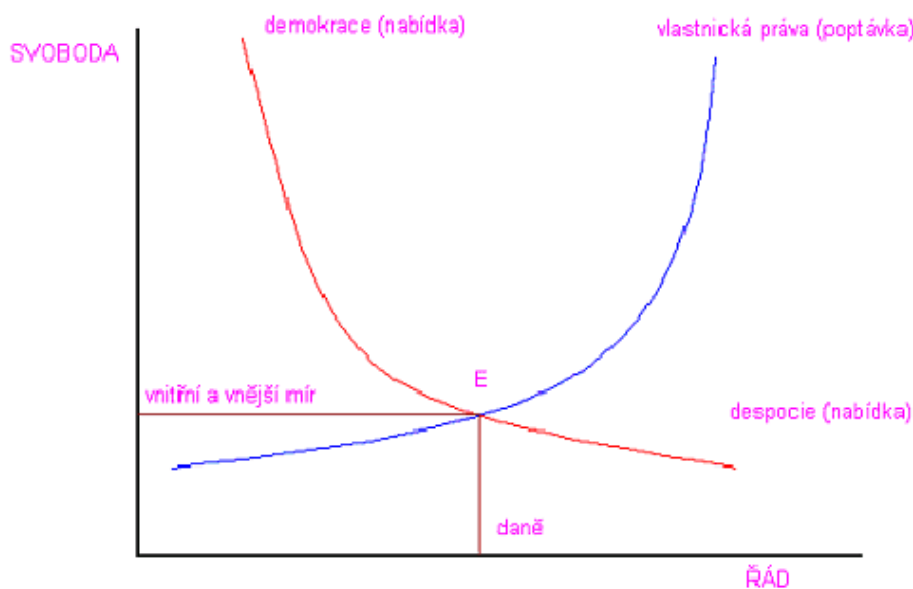
Poskytování výše uvedeného kolektivního statku z hlediska jednotlivce je časově neomezeno a prostorově lokalizováno, může se měnit jeho struktura a úroveň. Lze říci, že jde o závazek státu na dobu neurčitou bez možnosti jeho vypovězení pod hrozbou likvidace sebe sama jakožto instituce (své suverenity). Nižší úroveň jeho poskytování může být kompenzována jeho širší interpretací. Mezi bezpečností a spravedlností se odehrávají neustále vzájemné výměny v rámci ochrany vlastnických práv fyzických a právnických osob, které mohou například v určité své rovině zahrnovat též ochranu jejich sociálních práv.

Poptávka po bezpečnosti a spravedlnosti jako předpokladu nerušeného výkonu vlastnických práv (viz graf č.1) se utváří na pozadí poptávky po uskutečňování lidských interakcí. Naproti tomu nabídka těchto komodit (státem) se musí uskutečňovat ve velmi konkrétní podobě. Na zcela elementární úrovni poskytování tohoto statku (určitým subjektem, určitými subjekty, tzv. třetí stranou) umožňuje, že alespoň některé konflikty mezi jednotlivci a skupinami nejsou řešeny toliko

²¹⁴ V této souvislosti se jeví být vhodné připomenout jednu starší práci, která řešila problém konkurence států a jeho důsledky, Revesovo pojednání „Anatomie míru“ (1947).

s použitím násilí, že neexistuje toliko právo silnějšího, že se rozšiřuje prostor pro vyjednávání a pro mírovou koexistenci.

Determinanty poptávky a nabídky se v tomto případě výrazně odlišují. Obecně vzato, základní determinantou poptávky je úroveň a směřování lidských interakcí. Základní determinantou nabídky je naproti tomu ochota jedinců snížit v jistém smyslu uspokojování jiných potřeb. Ale na druhé straně uspokojení potřeb bezpečnosti a spravedlnosti vytváří nezbytný prostor pro toto uspokojování jiných potřeb. Průsečíkem této nabídky a poptávky bude pocíťovaná míra ohrožení uspokojování těchto ostatních potřeb. Samotné pojetí bezpečnosti se proměňuje v závislosti na změnách struktury obav jedinců i jednotlivých sociálních vrstev o svou bezpečnost. V tomto smyslu se hovoří, že stát má zajišťovat sociální práva obyvatelům. Mezi těmito právy jsou uváděna právo na vzdělání a zdraví, ale patří sem též právo (nárok) občana na vydání pasu, právo na přiměřenou sebeobranu, na přístup k soudu a na obhajobu před ním a nárok vlastníka pozemku na přístup k němu.

Graf č. 1: Vztah demokracie a despotie

Hobbesovo pojetí práva jako zákazu zasahování do soukromé volby jednotlivce je už ohraničeno institucí monogamního manželství. Právo jednotlivce na přidělení štěstí lze realizovat i tím způsobem, že *“ostatní lidé jsou donuceni obětovat svůj majetek (daňové násilí) a financovat jiným nákup jiného statku”* (Kinkor, 1996, s. 57), pokud tito *“ostatní lidé”* mohou za stejných podmínek jednoho dne od těch *“jiných”* požadovat totéž. Existuje-li tato (slabá) reciprocita, nelze označit donucení člověka, aby jinému financoval spotřebu *“vesměs ceněných statků”* (vzdělání, zaměstnání, zdravotní péče či bydlení), za neospravedlnitelné, nemorální a iracionální. Stát zde jakožto liberální stát hraje toliko roli více či méně úspěšného garanta tohoto kontraktu, který se týká všech jednotlivců, kteří se vyskytují v prostoru jeho působnosti.

Tento kontrakt mezi lidmi nelze označit za jejich donucení, když jednotlivci svůj postoj k "daňovému násilí" ve státě či regionu mohou vyjádřit svým poměrem k vytváření a užívání vlastního bohatství, ve veřejných diskusích, hlasováním ve volbách a setrváváním na daném území nebo vystěhováním z něj se svým movitým majetkem. Něco jiného je diskuse o efektivnosti toho či onoho společenského uspořádání, včetně měření této (ne)efektivnosti též dle Pareta.

Jestliže by financování zajištění těchto sociálních práv záleželo toliko na dobročinnosti jednotlivců, tak

- tento způsob sociální pomoci má sklon působit nahodile, časově i místně proměnlivě a zabývat se jednotlivými případy (viz Lea - Tarpy - Webley, 1994, s. 350),
- dárci by byli znevýhodněni vůči nedárcům, kteří by mohli takto investovat více do svého rozvoje,
- velké množství peněz vybrané např. na pomoc tělesně postiženým pohlčí provize, režijní náklady, poradenství a další podobné účely, dokonce více než polovinu vybrané částky. Z hlediska výkonu sociální funkce státu má dobročinnost občanů určitou výhodu: ukazuje vládě jejich preference v oblasti hospodaření s veřejnými zdroji.

Stát na rozdíl od aktivit ostatních subjektů se musí řídit zásadou univerzality, respektive objektivitu (padni komu padni) podle obecně uznávaných kritérií například v podobě zásady stíhání všech závažných trestních činů, o nichž se dozví orgány činné v trestním řízení, nebo v podobě zásady pomoci všem (podle kritérií darujícího!), kdož se ocitl v nouzi, anebo i podpory těm schopnějším. Kritéria lze diskutovat, a to i z hlediska efektivnosti, spravedlnosti a dopadu na veřejné finance. Právo každého na účast v těchto diskusích a právo na občanskou neposlušnost v demokratické společnosti, tj. možnost přesvědčit většinu menšinou, respektive jednotlivcem při dodržení určitých procedurálních pravidel zajišťuje v prakticky proveditelné formě aplikaci pravidla jednomyslnosti (viz Locke, 1992). Pouze ve statické analýze vystupují do popředí takové jevy, jakými jsou vězňovo dilema, pravidla pro hlasování apod. Z hlediska dynamické analýzy výsledek hlasování je jednomyslný, pokud se chování menšiny přizpůsobí po provedení hlasování většinovému chování. Vždy je nutné brát do úvahy procesy učení, adaptace a změn preferencí. Tato situace nastává tak tehdy, když menšina akceptuje alespoň pasivně volbu většiny a metody jejího prosazování (Deutsch, 1971, s. 359). Jde o chování jednotlivců, které se (dodatečně) přizpůsobuje faktickému stavu věcí, například korekcím právního řádu. Nemusím být nadšený z toho, že jsem svobodný, ale z tohoto stavu se těžko mohu vyvázat (viz Rousseau, 1989, s. 230).

Budou-li vlastnit všichni jedinci hodinky, každý z nich i všichni dohromady mohou lépe hospodařit s časem, například určovat relativně přesně časové okamžiky svých střetnutí. Bude-li mít hodinky k dispozici toliko jeden jedinec, úroveň jeho blahobytu se tím z tohoto hlediska nezvýší. Úroveň (časového) blahobytu jedince v mnohém souvisí s úrovní blahobytu ostatních jedinců. Každý, kdo používá spojení společenský blahobyt apod., jej chápe jako prostředek k (budoucímu) růstu (nezmenšování) sumy individuálních blahobytů. Užitečnost používání češtiny jakožto řeči je dána tím, že všichni, kdo tuto řeč používají, dodržují pravidla jejího používání, a tímto znakem se odlišují od jiných jednotlivců.

Nejde jen o to, zda lze hovořit o společenském bohatství (blahobytu, užitku), byť se jednalo o vedlejší efekt vytváření individuálního bohatství, ale zda a jak se má na jeho vytváření, a tím i na iniciování tvorby individuálního bohatství podílet stát. Čím lépe plní stát funkce "zajištění vnitřní bezpečnosti, justice, obrany proti vnějšímu ohrožení a zahraniční politiky" (Kinkor, 1996b, s. 64), tím vyšší je stupeň společenského blahobytu při dodržení podmínek Pareto efektivity, protože se zvětšuje prostor pro směnu a zmenšuje prostor pro násilí. Lze-li se střetnout s těmito efekty, lze hovořit o společenském (ne)blahobytu.²¹⁵

Z vnitřního hlediska je úroveň bezpečnosti a spravedlnosti poskytovaná státem výrazem vztahů jednotlivců (jedinců) v jejich třech rozdílných, ale někdy splývajících a prolínajících se sociálních rolích, v roli obyvatele (spotřebitele tohoto statku), úředníka (producenta tohoto statku) a občana (hospodáře). Bezpečnost, tj. vnější a vnitřní mír je za jinak stejných podmínek produkována úředníkem (státním zaměstnancem) pro obyvatele určitého území v míře a za podmínek určených občanem státu pro obyvatele téhož státu. Právě toto zprostředkování zvýrazňuje charakter tohoto statku jakožto kolektivního statku.

Kolektivní a individuální akce

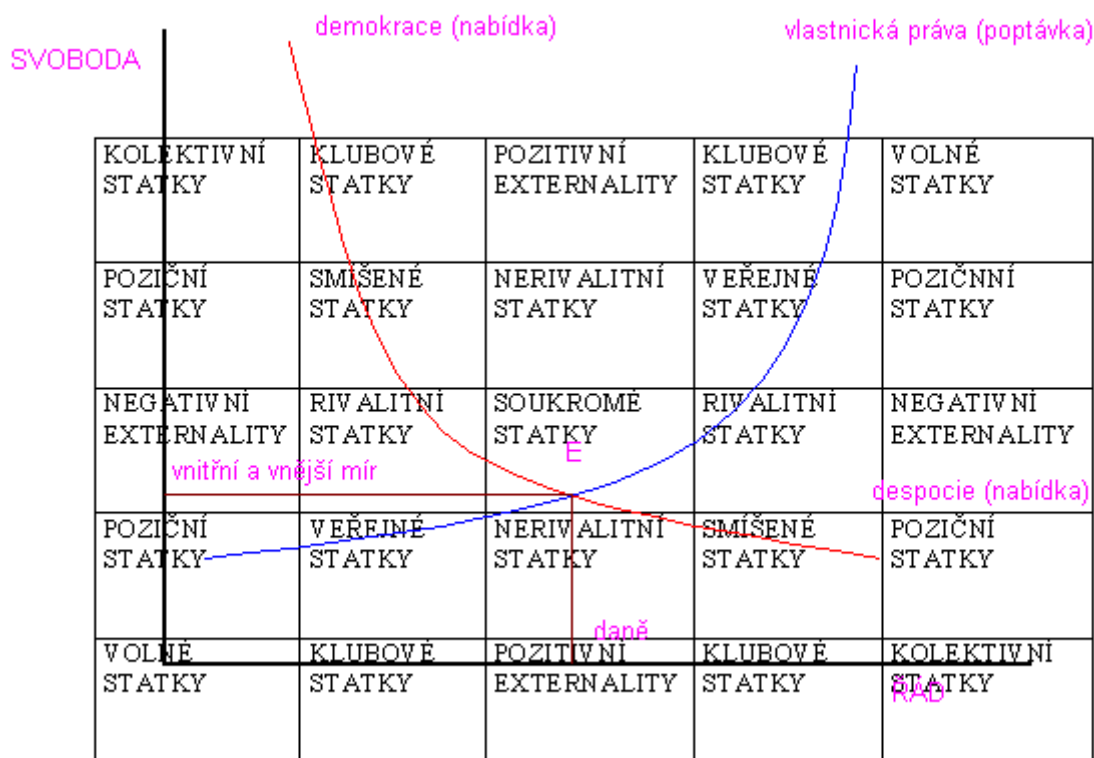
(Etzioni, 1995) hovoří o opouzdřené konkurenci. Soukromé směny musí probíhat v rámci určité struktury institucí a pravidel, které umožňují efektivní vymezení vlastnických práv. Směny ve větším rozsahu nemohou se obejít např. bez jednotné soustavy měr a vah, bez funkční vymahatelnosti vlastnických práv, což zvyšuje transakční náklady, hlavně pak pozměňuje jejich strukturu (viz graf č.2).

Svět ekonomie, jehož obrysy jsou vyznačeny prostorem pro lidské hledání vztahu mezi efekty a náklady, si lze představit jako moře externalit s nemnoha korálovými ostrovy, kde je více či méně prosazeno uplatňování vlastnických práv jako výsledek aktivit mnoha generací lidí. Pohyblivou hranici, která odděluje tyto ostrovy od moře i od sebe navzájem jsou kolektivní statky bezpečnosti a spravedlnosti. Instituce, která tyto statky produkuje a nabízí, byla nazvána státem. Stát je definován jako "institucionální reprezentace vůle lidu, kterému umožňuje jednat efektivně jak v normálních, tak extrémních situacích v zájmu zajištění ochrany a blaha celku a práv jeho částí" (Blackwellova, 1995, s.499n). Zřetelným příkladem takového kolektivního statku jsou mořské hráze v Holandsku.

²¹⁵ Podle (Sinn, 1992, s. 358) soutěž mezi státy tak trochu připomíná soutěž pojišťoven o své klienty: „Redistribuci příjmů... lze rovněž interpretovat jako pojistku proti pohromám a strádání v lidském životě. Každá pojistná smlouva určuje redistribuční schéma, podle něhož jsou realokovány finanční prostředky těch, kteří měli štěstí, těm, kteří utrpěli škodu. A téměř na každé redistribuční schéma lze nahlížet jako na pojistnou smlouvu. Pojištění předjímá problém ex ante, než jsou kostky vrženy, redistribuce pojímá problém ex post, kdy je již známo, kdo uspěl a kdo utrpěl ztrátu. 19. století vynalezlo národní stát. Hlavním účelem tohoto vynálezu byl aspekt pojištění. Většina institucí v sobě obsahuje podpůrný a ochranný prvek. Nutí šťastné jedince nebo regiony postarat se o ty nešťastné. V rámci národních hranic se často požadují stejné nebo podobné životní podmínky a redistribuční opatření, přinejmenším v regionálním smyslu slova. Jsou pro definici národního státu základní. Národní stát je pojišťovací organizace.“ K tomu je ale nutno uvést, že stát nelze chápat jako pojišťovnu, protože ta na rozdíl od státu uzavírá se každým svým klientem individuální pojistnou smlouvu, tj. oboustranně výhodný, vypověditelný a dobrovolný kontrakt (dle soukromého práva a ochraňovaný soudem jakožto jedním z pilířů státu). Navíc stát ochraňuje obyvatele před předvídatelným rizikem, nikoliv před nepředvídatelnou nejistotou.

Samozřejmě, že bude diskutována neustále výše takovéto hráze, jak na ní budou přispívat jednotliví občané a že některé stavební firmy se v této diskusi budou snažit prosadit své zájmy apod.

Lidé se nemohou individuálně věnovat směně, aniž by se předem nepostarali kolektivně o její ochranu, což má své dopady na průběh a výsledky tržních transakcí samotných. Trh představuje síť relativně stabilních interakcí jednotlivců na základě silné reciprocity, kterou lze narušit nebo rozvinout. Tržní selhání (správněji zlepšení) představuje situaci, kdy (dodatečná) dobrovolná výměna jednotlivců se neobejde bez (netržní) koordinační účasti třetí strany (osob či institucí), bez fungování výše uvedených a jiných institucí, omezujících volbu jednotlivce.²¹⁶

Graf č. 2: Rovnováha mezi demokracií a despocií ve vztahu ke struktuře statků²¹⁷

Holman (2002, s. 813) uvádí příklad tragedie společného vlastnictví obecní pastviny, která je díky volnému přístupu nadměrně využívána jako zdroj: „Nadměrné počty stád a rychlé spásání trávy vedly k tomu, že pastviny ztrácely svou schopnost reprodukce. Lidé nakonec pochopili, že volný přístup na pastviny vede k postupnému zániku.“ Skutečná tragédie společného vlastnictví spočívá v tom, že alespoň jedna osoba nemusí chtít tento stav změnit, protože to pro ni nebude efektivním řešením. Aby mohlo být dosaženo přeměny tohoto vlastnictví ve vlastnictví oddělené, musí vzniknout stát alespoň v podobě vlády většiny nad menšinou (volební demokracie), aby odpor této osoby potlačil.

²¹⁶ Politické trhy nejsou o nic méně efektivnější než ekonomické trhy, stejně tak jako nemůžeme hovořit, že fotbal jako kolektivní hra je méně efektivní než stolní tenis.

²¹⁷ K objasnění struktury statků viz blíže (Řezník, 1997, 2002).

Lze-li předpokládat směnu vlastnických práv k obecné pastvině, tak lze uvažovat o tom, že za rozšířený přístup na obecní pastvinu pro bohatší chovatele je možné chudším chovatelům vyplácet náhrady. Ovšem z toho plyne, že musí také zde vzniknout instituce v podobě tzv. ochranného státu, která bude schopna tyto platby vymáhat. Tento akt vzniku státu pak vede k tomu, že na jedné straně vznikne legální (soukromé) vlastnictví a na straně druhé vlastnictví veřejné.

Prozatím bylo předpokládáno, že výnos z obecní pastviny je neměnný. Pokud však bude možné daný výnos zvýšit, např. množství vyprodukované vlny, bude nutné půdu přihnojovat a nakupovat hnojivo. Podle jakého klíče by měli být rozděleny náklady mezi jednotlivé chovatele? Podle jednotlivých chovatelů (tedy daň z hlavy) nebo podle majetku a příjmů? Kdo z těchto chovatelů bude nejvíce zainteresován na zvětšení výnosů. Asi ti nejbohatší, kteří v největší míře budou ze zvýšených výnosů těžit. Tedy jediné možné je navrhnout zavedení progresivní daně z majetku, případně z příjmů. Totéž platí, pokud budeme předpokládat 100% zdanění příjmů. V tomto posledním případě je podíl nějakého jednotlivce na rozhodování o pomyslném koláči určen jeho pozicí ve vertikální společenské struktuře. Jeho pozice bude rozhodujícím způsobem ovlivňovat, jak se bude nakládat s celým koláčem, tedy tak, aby to vyhovovalo především jemu.

Pokud abstrahujeme od daňové konkurence, jediné ekonomicky zdůvodnitelnou konstrukcí daní je daň progresivní, protože čím bohatší jedinec, tím vyšší jsou náklady státu na jeho ochranu a tím vyšší jsou nároky na veřejné služby a infrastrukturu. Uvedu příklady:

Děti chudých rodičů nebudou unášeny vyděrači. Tlustá peněženka vždy přitáhne více zlodějů než tenká peněženka. Bohatší lidé budou vždy více cestovat než chudší lidé a používat náročnější dopravní prostředky na údržbu a rozvoj komunikací. Ani soukromé pojišťovny pojišťující majetek kalkulující míru rizika významným způsobem nepreferují bohaté lidi a majetky. Každý bezpečnostní systém musí zohlednit rizika, které představuje přítomnost bohatých pro společnost. Tam, kde je bohatství a snaha po bohatství, je i zločinnost, a tedy i vyšší nároky na právní systém. Pojištění Titanicu pro pojišťovnu představovalo větší riziko než pojištění deseti lodí mající dohromady stejnou kapacitu jako Titanic za jinak stejných podmínek (technická úroveň apod.). Stejně tak musí postupovat vlády.

Efektivnost sociálně tržní ekonomiky

Z obecnějšího úhlu pohledu je nutné se napřed zeptat, proč tržní ekonomiky v jistých fázích svého vývoje na sebe berou podobu sociálně tržní ekonomiky, a přitom abstrahovat od sociálních a politických zdůvodnění.

Z hlediska ekonomické analýzy je samozřejmě také tato argumentace významná, neboť je výrazem preferencí jednotlivců v roli spotřebitelů, které však mohou podléhat změně. Jde však o to, zda-li pohyb samotné ekonomické reality nemůže podporovat sám o sobě redistribuce tohoto typu, zda v tržních ekonomikách dlouhodobě nemohou být přítomny sociální transfery za účasti státu v podobě mandatorních výdajů a zda-li takováto sociálně tržní ekonomika, jejichž základní komponentou je snaha jednotlivců o svůj sociální vzestup, tj. jejich vzájemná soutěž, čemuž slouží druhotně též rozvoj produktivnosti jejich konání, nemůže být efektivnější v porovnání s čistou tržní ekonomikou, jejímž bezprostředním cílem je rozvoj produktivnosti jednotlivců, který konec konců

vede k jejich sociálnímu vzestupu, v určitém časovém období. Jsou transfery pískem nebo olejem v soustavě výměnných vztahů. Jsou transfery cizopasníkem žijícím na úkor trhu, nebo jde o oboustranně prospěšnou symbiózu?

Jednotlivci se stávají příjemci transferů tehdy, jestliže jejich příjmy nejsou výsledkem tržních využití těch zdrojů, které vlastní. Část těchto transferů může nabývat povahy investice, jsou-li za ně požadovány určité veřejné služby. Kdyby za tyto služby měly jednotlivci jako producenti platit, zvyšovalo by to v první řadě jejich náklady, respektive ceny zdrojů, případně snižovalo jejich čisté příjmy a teprve až v druhé řadě by mohlo docházet ke zvyšování úspor z rozsahu. Pokud mají tyto transfery podobu krátkodobých příjmů, mohou být chápány jako odměna společnosti těmto jednotlivcům za jejich uchování, které usnadňuje jejich budoucí nasazení.

Sociální transfery nejsou samozřejmě jedinou příčinou diverzifikace kupní síly mezi jednotlivé spotřebitele, tj. jsou až druhotným činitelem výskytu úspor z rozsahu: pouze stupňují přirozenou diverzifikaci kupní síly, kterou se daří mobilizovat obchodním řetězcům. Pouze tato diverzifikace samotná otvírá prostor pro objevení výhod čerpání úspor z rozsahu jednotlivými producenty v konkurenčním prostředí. Pokud by veškerá kupní síla byla koncentrována v peněženice dvou spotřebitelů, nebo dokonce v peněženice spotřebitele jednoho, ceny nabízených komodit se odpovídajícím způsobem zvýší. Účinky toku peněz na cenovou hladinu souvisí s tím, kudy proudí do ekonomiky (Cantillonův efekt). Lze-li předpokládat více než rovnoměrné zvyšování úspor z rozsahu (šest plátců transferů a tři příjemci transferů), rozměr snížení cen povede k vytváření přebytku důchodu u plátců, který mohou věnovat na nákup jiných komodit. Existence veřejných knihoven může mít vliv na to, že ceny knih pro soukromé knihovny budou nižší. Úspory z rozsahu mohou nabývat podoby šíření nějakého technického principu, postupu apod., využitého v hromadné produkci. Cena této technické novinky se tak odpovídajícím způsobem může snižovat pod tlakem konkurence.

Bude-li jedna třetina příjmu dvou jednotlivců věnována třetímu jednotlivci, který tímto způsobem získá obdobnou úroveň kupní síly jako dva předchozí jedinci, úspory z rozsahu mohou dovolit producentům snížit ceny nabízených komodit o jednu třetinu. Za těchto okolností neutrpí plátcí transferů jako spotřebitelé žádnou ztrátu. Je známo, že v oblastech se zvýšenou nezaměstnaností jsou ceny bytů nižší oproti oblastem s vyšší zaměstnaností). Mají-li transfery takto působit, musejí být dlouhodobé a stabilní, jinak by se producenti nemohli adaptovat na novou situaci. Jejich inovační plány musejí být založeny na odhadu předpokládané kupní síly jednotlivců, která určuje meze pro stanovení cen produktů, umístovaných na trhu. Zvýšení podílu „volných peněz“ ve vládních (diskrečních) výdajích působí opačně, tyto volné peníze se za první stávají kořistí dobře organizovaných lobistických skupin, za druhé jde o koncentrovanou poptávku státu, která svými charakteristikami působí na zvyšování cen poptávaného zboží.

V supermarketech může nakupovat každý jednatel. Existence všeobecného zdravotního pojištění snižuje ceny zdravotnických služeb. Navíc umožňuje stabilizovat na určité úrovni poptávané a nabízené množství těchto služeb (v oblasti právních služeb je vlastní fungování infrastruktury zajišťována státem). Tato střednědobá rovnováha umožňuje udržovat poměrně rozsáhlou infrastrukturu připravenou k okamžitému použití a zlevňuje i případné nadstandardní služby pro

soukromou klientelu. Možnost movitého spotřebitele vybrat si v případě nutnosti mezi standardním a luxusním zbožím snižuje ceny toho posledního. To přestává platit pro velmi movitého veblenovského spotřebitele. Tato okolnost podporuje tendenci přerozdělovat toliko v rámci středních vrstev. Pro velmi bohatého nebo velmi chudého jednotlivce možnost výběru neexistuje.

Přerozdělení kupní síly jednotlivců prostřednictvím transferů vede ke snížení cen zvláště u těch komodit, jejichž potřeba je pro jednotlivce nějakým způsobem limitovaná. V tomto případě producenti, pokud chtějí využít výhod úspor z rozsahu produkce, musí se orientovat také na jednotlivce s nižší kupní silou. Výstavba veřejných bazénů zlevňuje výstavbu i použití soukromých bazénů, ale i naopak, může vytvářet poptávku po těch jedněch, ale i po těch druhých.

Rozložení kupní síly jednotlivců před jejím přerozdělením může mít takový charakter, že nebude motivovat producenty k nalézání metod produkce, které by jim umožnilo využít výhod, plynoucích z úspor z rozsahu. Zvýšení intenzity využití disponibilních faktorů prostřednictvím úspor z rozsahu otevírá prostor pro snížení cen. Z této situace těží též ti jednotlivci, kteří jsou plátcí těchto transferů a kteří tak dostávají minimálně část takto poskytnuté platby nepřímou nazpět. Jestliže v rámci přerozdělování roste podíl sociálních transferů, tendence k poklesu cen roste (na rozdíl od výdajů na nákup obranných systémů) za jinak stejných podmínek (nejsou zde například brány do úvahy důsledky politiky typu chléb a hry pro chování příjemců těchto transferů), stát i všichni jeho obyvatelé mohou však těžit z dočasného růstu konformismu jednotlivců dotčených těmito transfery, a to až do momentu vyčerpání úspor z rozsahu v rámci daného systému transferů. Transfery v podobě mandatorních výdajů díky úsporám z rozsahu přinejmenším pozměňují pojem ekonomické výkonnosti a působí na ekonomiku stabilizujícím způsobem, protože jim mohou podnikatelé velmi dobře přizpůsobit své plány, na rozdíl od rozhodnutí vlád. Navíc vlády mají k dispozici i jiné způsoby působení na ekonomiku v případě potřeby: dluhopisové programy, záruky, legislativní změny apod. „Volné peníze“ vlády mohou být pro ekonomiku velmi horkou, téměř nepoživatelnou bramborou (viz Pernica, 2009).

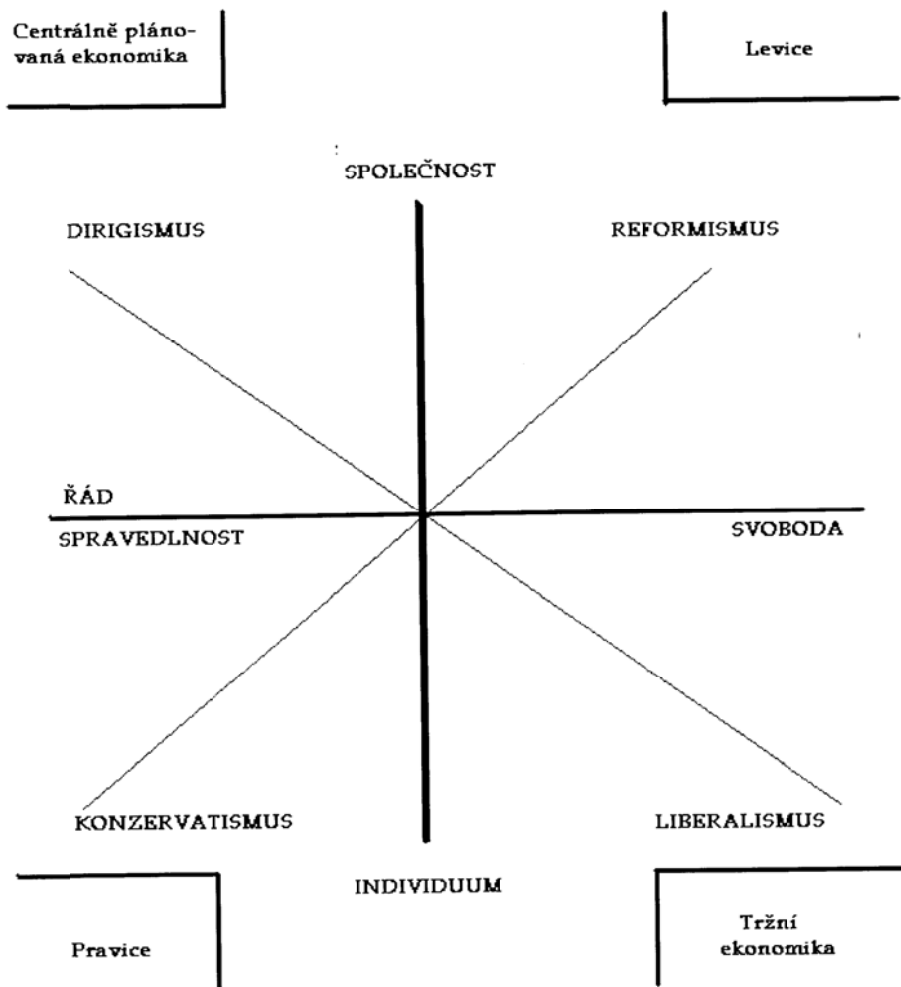
Konkurence států prošla evolucí, která je vepsána do struktury (a velikosti) každého jejího aktéra a jeho chování. Kooperaci, kombinaci, specializaci, koncentraci, koordinaci a vzájemnou závislost (aktivit) států lze chápat jako formy i výsledky jejich potýkání, jako svědectví vysokých nákladů konkurence pro své aktéry v té či oné oblasti. Míra etatizace ekonomiky jednotlivých evropských států svědčí o dlouhodobém tlaku této konkurence na jejich ekonomickou strukturu. Nejobecnější popis vývoje konkurence a jeho důsledků pro její aktéry jako vývojového principu, který je platný pro podstaty obdařené nějakou formou vědomí, lze nalézt v Lem (1995). Pro ekonomii je specifické, že takto lze označit jen takové soupeření, při němž jsou respektována a rozvíjena vlastnická práva jeho aktérů (viz Vickers, 1994). Konkurence jakožto sociální interakce předpokládá určitou rovnováhu sil jejich účastníků (schopnost vynutit si určitou suverenitu rozhodování a její respektování ostatními) a určitá její pravidla a jejich dodržování, případně i změny (viz například Charta ekonomických práv a povinností států, přijatá OSN v r. 1974). Z hlediska poskytování ochrany ve vztahu k danému území a jeho obyvatelstvu vzájemná konkurence povyšuje stát na vládu. První termín zvýrazňuje prostorové hledisko, druhý časové a strukturální hledisko. Řády se mění, státy se proměňují také, ale zůstávají.

Míra akceptace vlády obyvatelstvem ovlivňuje konkurenceschopnost státu. Působení vlády a jejího aparátu (byrokracie) jako nedílné součásti celkového společenského uspořádání, nabízející určité (kolektivní) statky (služby) - spravedlnost a bezpečnost v různé kombinaci a rozsahu jakožto instituce - svým obyvatelům a poptávající jiné statky především prostřednictvím distribučního mechanismu, má své dopady na tržní transakce. Konečně je nutné vzít do úvahy moment soupeření různých skupin a jejich reprezentantů (politických stran) v zápase o ovládnání a směřování státu, což má své dopady na jeho mezinárodní postavení. Vlády si konkurují i uvnitř samotného státu (reálná versus stínová vláda, dvojvládní, opozice), jde o vnitřní aspekt konkurence států, přičemž může docházet k rozšíření její sociální základny o další partnery, například soukromé výzkumné, mezinárodní a podnikatelské organizace. Snaha každé jednotlivé skupiny o vylepšení pozice státu v mezinárodním měřítku garantuje současně, že každá z těchto skupin nebude prosazovat toliko své zájmy, tj. že bude chránit zájem státu jakožto celku.

Pokud společnost vymezíme jako určitý strukturovaný (řád) pro toky informací, zdrojů a statků, pak jejím základním problémem se stane určitá úroveň vlastnických práv ve vztahu k transakčním nákladům (spravedlnost), který dává určitou sumu příležitostí pro konání jednotlivců, tedy svobodu (viz graf č.3).²¹⁸

Každá vláda zná z tohoto hlediska nejlépe, v čem a jak stát zaostává za jinými státy, co je v daném momentu pro něj nejdůležitějším úkolem, jakým způsobem odpovídajícím jeho vnitřní struktuře (a možností její modifikace) se s touto výzvou lze vyrovnat. K tomu stát nepotřebuje znát všechny informace, které souhrnně jsou k dispozici všem jednotlivcům, firmám apod., pouze takové, které mu umožňují jeho efektivní fungování. Naopak všechny informace, které nejsou smysluplně interpretovatelné z hlediska bezpečnosti a spravedlnosti, se nacházejí pod prahem rozlišovací úrovně vnímání této instituce.

²¹⁸ Porovnáme-li tento graf s grafem č. 1 v (Řezník, 2002), lze zjistit, že jednotlivé názorové proudy řeší odlišné úkoly, dirigismus problém regionálního selhání trhu, tedy omezené mezní míry mobility zdrojů, liberalismus problém rozpočtového selhání, tedy tvrdosti či měkkosti rozpočtového omezení.

Graf č. 3: Vztah jednatlivce a společnosti

Chování vlád v podmínkách konkurence států

Konkurence jiných států bude vládu tlačit k zásahům do jednotlivých oblastí, jimiž by předešla oslabování svého postavení v mezinárodním srovnání, též k institucionálnímu napodobování. Zásahy do ekonomiky vyvolá například nezbytnost jak plnění závazků vyplývajících z mezinárodních smluv (ekologické limity), tak budování komunikačních systémů s ohledem na potřeby státní správy a obrany.

Vůči svým obyvatelům vystupuje stát v pozici poptávkového a nabídkového monopolu s jemu vlastními sociálními náklady ve vybraných oblastech (cla a daňová soustava, soustava veřejných rozpočtů a měna). Uplatňuje se zde vztah koncentrované poptávky a nabídky vlády vůči rozptýlené poptávce a nabídce obyvatelstva. Má-li vláda na určitém území pro své obyvatele (navenek mimo hranice pro své občany) produkovat takové kolektivní statky, jakými jsou bezpečnost a spravedlnost, musí mít zajištěné určité místo v mezinárodním společenství. Na jaké minimální úrovni lze tento produkt nabízet? Za jakou minimální cenu může vláda obyvatelstvu své služby nabídnout? A jakou kompenzací bude vláda požadovat za změnu úrovně této své nabídky a její ceny? K jakému typu vlády vede konkurence států?

Poměrně stejnorodý produkt, který vláda v určité podobě monopolně nabízí, je zvláštní povahy, tj. není dělitelný a žádný obyvatel nesmí být vyloučen z jeho spotřeby. Zásada nevyloučení ze spotřeby platí bez ohledu na to, zda-li ten či onen konkrétní obyvatel plní své závazky vůči vládě nebo nikoliv, ale při existenci určitých sankcí. Toto pravidlo má výjimky: vyhoštění nežádoucích cizinců, zbavení občana občanství a občanských práv v konkrétních případech. Pokud vláda začne zbavovat občany natrvalo jejich práv a vypovídat je za hranice území státu, přestává být vládou, neboť přestává poskytovat kolektivní statek pro toho či onoho obyvatele daného území. Tato formulace ale umožňuje, aby stát poskytoval ochranu například úzké skupině pěstitelů chmele, neboť kterýkoliv jeho občan se může ocitnout kdykoliv a kdekoliv na jeho území v situaci producentů této jistě užitečné plodiny pro všechny jeho obyvatele. Proto vláda může poskytovat příspěvky rodinám s dětmi, neboť kterýkoliv obyvatel může se stát rodičem.

Poskytování tohoto produktu z hlediska jednotlivce je časově neomezeno a prostorově lokalizováno, může se měnit jeho struktura a úroveň. Lze říci, že jde o závazek státu na dobu neurčitou bez možnosti jeho vypovězení pod hrozbou likvidace sebe sama jakožto instituce (své suverenity). Nižší úroveň jeho poskytování může být kompenzována jeho širší interpretací. Mezi bezpečností a spravedlností se samozřejmě též odehrávají neustále vzájemné výměny v určitém rámci. Chce-li vláda poskytovat svým občanům spravedlnost a bezpečnost jakožto instituce, musí umět občas ve vlastní režii zorganizovat nejenom výběr daní, povinnou vojenskou službu a projekt Manhattan, ale též povinnou školní docházku a projekt Apollo. Aby jejich produkce mohla být vůbec organizována vládními úřady, musejí obyvatele tohoto státu snášet mnohá omezení v historicky proměnlivé podobě (rekvizice soukromého majetku, školní docházka, registrace, hraniční a celní kontrola, státní monopol, placení daní a dodržování zákonů).

Úspěšnost vlády při poskytování tohoto produktu se projeví ve snížení míry nejistoty v rozhodování jednotlivců v budoucnosti, a tím i v jejich vyšší preferenci budoucí spotřeby před současnou, což se projeví ve vyšší míře úspor. Obdobně takto působí na časové preference jednotlivců a rodin zaměstnanost, sociální síť, zdraví a vybudovaný systém sociální regulace (pravidla, normy, kulturní vzory, vzory chování) spolu s akumulacním režimem (tj. se stabilitou vztahů mezi produkcí, spotřebou a zahraničním obchodem na makroekonomické úrovni). Proto v těchto oblastech lze očekávat zvýšenou angažovanost vlád ve snaze získat institucionální konkurenční výhodu.²¹⁹

Efektivnost působení vlády je dána oproti jiným subjektům vyšší mírou objektivity, vyplývající z toho, že zástupci státu musejí konat v rámci pravidel definovaných nějakým způsobem zprostředkovaně určenou většinou (voličů apod.) na celém území synchronizovaně takovým způsobem, aby přinejmenším nepoškodili konkurenceschopnost státu, a mohou tak mít ve svém rozhodování na zřeteli relativně širokou škálu pozitivních externalit, vyskytujících se ve výše uvedených a jiných oblastech. Připustí-li vláda, aby výše uvedený produkt poskytoval někdo jiný jako klubový statek jen pro některé občany, může to být chápáno jako oslabování jejího postavení ve

²¹⁹ To, že si politikové jsou vědomi významu těchto aktivit z hlediska postavení státu, dosvědčuje následující citát z rozhovoru kanadské ministryně pro multikulturalismus H. Fryové pro deník Právo: "Čím více lidí se může podílet na ekonomickém, společenském, kulturním a politickém životě, tím je Kanada vůči světu konkurenceschopnější" (Kumermann, 1999, s. 6, stylisticky upraveno).

vztahu ke všem obyvatelům státu. Vyloučí-li vláda jediného obyvatele daného území z poskytování spravedlnosti a bezpečnosti, přestává být stát státem, z něhož mají nějaký užitek všichni obyvatelé daného území. Pokud stát nefunguje efektivně, nejen jeho zástupci, politici a byrokraté, ale i jeho občané nesou riziko vysokých utopených nákladů (ztracené investice do kariéry, důvěryhodnosti, bydlení, vzdělání apod.), což by objasňovalo vyšší míru účasti občanů ve veřejném životě, než je predikováno ekonomickou teorií.

Vládám se nejedná ani o sociální rovnost, ani o rovnost příležitostí či šancí pro všechny, ale spíše jim jde o stabilitu časových preferencí jednotlivců, firem a nevládních organizací alespoň na takové úrovni, která je nutná pro udržení již jednou dosažené úrovně ekonomiky, tj. její schopnosti vytvářet produkt (lépe příležitosti) v určité kvalitě a kvantitě. Pokud tato stabilita a její posuny jsou dosahovány prostřednictvím závazků státu vůči jednotlivci v jeho některé sociální roli (rodič, producent), představující zátěž pro veřejné rozpočty v budoucím období, stávají se významnou součástí vnitřního společenského dluhu, rozšiřujícího budoucí spotřebu na úkor budoucích investic (viz Kornai, 1997).

K efektivní produkci jakéhokoliv statku (tedy i výše uvedených faktorů samotných) je zapotřebí kombinace všech zdrojů v určité kvantitativní i kvalitativní proporcii, a proto vláda bude mít sklon kultivovat (i implantováním a imitováním) chybějící zdroje (pokud je nebude moci koupit) jakožto veřejné statky (vzdělání, technický rozvoj apod.) ve své vlastní péči při absenci nedostatečné úrovně motivace jiných ekonomických subjektů, působících na daném území, s použitím metod, které mu dovolují co nejvyšší úsporu jeho vlastních komunikačních (transakčních a přepravních) nákladů. Tato úspora může znamenat zvýšení a zamlžení těchto nákladů pro jiné subjekty jakožto vlastníky těch či oněch zdrojů, tj. i tímto způsobem se bude dále snižovat úroveň jejich aktivit v těchto oblastech. Z hlediska vnitrostátních územních jednotek a hospodářství mají tyto zdroje vyšší mezní míru mobility s výjimkou jediného, tj. politickoekonomického systému, což umožňuje utváření vnitrostátního (národního) trhu v jeho rámci.

Emancipace trhů prostřednictvím omezování určitých forem etatismu a jeho nahrazování jinými formami je vyjádřením sociálního poznání neefektivnosti hospodaření státu v té či oné oblasti prostřednictvím soupeření politických elit o vládu a jejich úspěšnosti (z hlediska postavení státu v mezinárodní soutěži). Toto postavení zase výrazně závisí (souvisí) na(s) chování(m) samotného soukromého sektoru. Státy tuto sféru zapojují do svého vzájemného soupeření. Přitom pojetí spravedlnosti a bezpečnosti musí být rozšířeno o neomezování, respektive formulování pravidel přístupů jednotlivců na trh, ochranu jejich vlastnických práv a ochranu trhu jako takového (antimonopolní úřad). Musí být chráněno nejenom určité území, ale i životy a majetky jeho obyvatel. Omezení etatismu v jednom směru je doprovázeno jeho rozšířením v jiném směru. Tyto procesy nalézají své vyjádření v ústavě jakožto předpisu, jimž se řídí dělba a omezení výkonu funkcí vlády.

Není důvodu, proč by měla vláda na sebe brát rizika individuálních akcí, jestliže to neohrožuje bezpečnost, poskytovanou všem obyvatelům státu. Zvýšení míry jistění rizika této akce pro jednoho obyvatele může znamenat snížení míry tohoto jistění pro jiného obyvatele. Není důvodu, proč by stát musel mít k výkonu této funkce informace, nacházející se pod prahem jeho rozlišovacích schopností. Vláda nepotřebuje ty informace, které nemají souvislost s mezinárodním postavením státu. Postačují

jí zcela informace signalizující poruchy v poskytování bezpečnosti a spravedlnosti, tj. například informace obsažené v poruchách oběhu peněz jakožto měny daného státu, tj. zlehčování (inlace), padělání měny apod. Z hlediska inflace lze za dostačující považovat kontrolu základních makroekonomických veličin prostřednictvím regulace emise peněz. Na straně vlády tento proces vede k osamostatňování centrální banky a soudů. Z hlediska padělání měny lze za postačující považovat sankce obsažené v trestním právu.

Ve společnosti soukromých vlastníků má smysl jen taková produkce veřejných statků, která povede k vyšší produkci soukromých statků, tj. situace, kdy dochází k posunu křivky produkčních možností současně směrem vzhůru a doprava, případně situace, kdy se vzrůstající produkcí veřejných statků dochází k poklesu mezních nákladů na jednotku této produkce získáním buď dodatečných efektů (včetně dosažení rovných podmínek konkurence), nebo úspor z rozsahu, a tím též uvolnění zdrojů pro růst soukromého sektoru. Výdaje na národní obranu mají smysl jen tehdy, bude-li je doprovázet větší výstavba rodinných domků.

Pouze ve statické analýze vystupují do popředí takové jevy, jakými jsou vězňovo dilema, pravidla pro hlasování apod. Z hlediska dynamické analýzy výsledek hlasování je jednomyslný, pokud se chování menšiny přizpůsobí po provedeném hlasování většinovému chování. Vždy je nutné brát do úvahy procesy učení, adaptace a změn preferencí.

Neschopnost vlády efektivně poskytovat všechny statky jako veřejné a kolektivní statky prostřednictvím veřejného sektoru (vládní selhání) vede k otevření prostoru pro působení tržních sil. Až druhotně jiná tržní selhání dávají nové možnosti pro působení veřejného sektoru, například je nutné zajistit (veřejnou) ochranu soukromého vlastnictví, což je předpokladem pro fungování tržního mechanismu. Rozpor mezi efektivností a spravedlností má pouze velmi omezenou platnost. Ekonomický systém je tím efektivnější, čím více dokáže učinit relativně vzácné statky, zdroje a služby v té či oné podobě a kvalitě dosažitelnými za úhradu pro všechny jednotlivce ve vztahu k jejich kupní síle. Jestliže by například byly dostupné právní služby jen pro někoho, efektivnost transakcí a interakcí by byla velmi deformována v důsledku asymetrických informací, kterými disponuje daný subjekt. Z hlediska rozlišení státu na stát ochranný a produkující (Buchanan, 1996) není v konkrétní rovině takřka žádná pozornost věnována ochraně vlastnických práv jednotlivců státem a dodržování smluv mezi jednotlivci (fungování policie, soudů a státní správy vůbec), i když tato rovina fungování státu je považována za součást veřejného sektoru.

Samotné donucování má smluvní charakter v tom smyslu, že někdo se musí nechat k něčemu přinutit. Krádež je také jednostrannou směnou statků (Aristoteles). Je otázkou, do jaké míry lze hovořit o souhlasu zainteresovaných stran s touto transakcí. Při přechodu od analýzy soukromých statků k analýze veřejných statků je třeba diskutovat problém externalit a význam úrovně tvorby veřejných statků pro úroveň tvorby soukromého bohatství.

Znečišťování přírodního prostředí jednotlivci jakožto negativní externalita může vést k jeho chápání jakožto veřejného statku, ke snaze omezit svobodu jednotlivců v tomto směru zákonem jakožto veřejným statkem *sui generis*. Analýzu veřejných statků nelze redukovat na analýzu problematiky černého pasažéra. Analýza zákona jakožto veřejného statku přitom zřetelně naznačuje

potřebu jemnějšího rozčlenění statků dle jejich charakteristik (částečné respektování práv jednotlivce ke statku, slabá rivalita a slabá proveditelnost vyloučení ze spotřeby).

Produkční funkce státu a její vývoj

Rozbor vztahů naznačených v grafu 1 tak ukazuje, že jakožto účastník trhu stát na rozdíl od jiných subjektů vědomě ovlivňuje utváření dvou zdrojů, z nichž ten první je téměř zcela imobilní (určité území, o které lze přijít prakticky toliko ve válečném konfliktu s jinými státy) a druhý z nich specifickým způsobem omezeně mobilní jak z hlediska interního, tak i externího (obyvatelstvo tohoto území - většinou národ - jakožto určité společenství rodin). Výnos z užití těchto zdrojů, tj. vylepšení postavení státu se bude snažit uplatnit (vzhledem k jejich způsobu mobility) ve formě jejich přírůstků jak v kvantitativním, tak i kvalitativním smyslu jak bezprostředně, tak i zprostředkovaně ve směru přírůstku jejich vybavenosti jinými zdroji (vzdělání, infrastruktura), což lze zapsat jako:

$$/4.1/ C_s = f(P_o, R_e, \dots)$$

kde C_s značí kritérium konkurenční úspěšnosti, P_o obyvatelstvo, R_e území, tečky naznačují, že tyto zdroje lze využít jen při jejich kombinaci s dalšími zdroji. Tato kombinace umožňuje přeměnit zdroje na faktory produkční funkce. Kombinace těchto zdrojů je samotné dále strukturuje, území je například rozčleňováno podle svého využití, populace podle svého zaměstnání. Vláda s využitím donucovacího aparátu produkuje kolektivní statek, tj. spravedlnost a bezpečnost. Aby jej mohl produkovat v množství větším než nula (pro občany), případně různém od nuly (pro obyvatele +, pro neobyvatele -), musí s použitím tohoto aparátu zaangažovat další zdroje. Zisky a ztráty státu jsou vázány na velikost populace a území (životní prostor, který je jednak sociálně strukturovaný, jednak čtyřdimenzionální; musí se vzít do úvahy jeho délka, šířka, výška i hloubka, dále pak i velikost celkové ekologické zátěže, tzv. ekologickou stopu). Zároveň platí, že státní aparát jakožto organizační faktor produkce (O_r) není vhodné použít v množství větším než malém, ne však velmi malém, neboť jinak účinnost nasazení všech jiných faktorů se rychle snižuje (Buchanan, 1996).

$$/4.2/ C_s = f(P_o, R_e, \dots (O_r))$$

Faktorem (O_r) vláda disponuje v hojném množství, tj. v rámci určitých pravidel zadarmo, tj. není sankcionována krátkodobě za jeho (nadměrné) užití, respektive plýtvání. Specifická míra a způsob jeho využití jakožto "ústřední vůle, která svrchovaně pořádá obyvatelstvo na státním území" (Engliš, 1929, s. 59) jsou dány účastí tohoto zdroje na produkci kolektivního statku. Fungování produkční funkce /3.2/ vyžaduje fungování sociálních transakcí (reprodukcí rodin) a (obzvláště v případě sofistikovanějšího zaměření výše uvedené produkční funkce) distribučního mechanismu (daně), nikoliv však fungování tržních mechanismů v užším slova smyslu. Jako takovéto kritérium je kritériem úspěšnosti distribuční (direktivní, centrálně plánované) ekonomiky. V případě tržní ekonomiky bude tato alokace zdrojů nabývat formy skrytých i deklarovaných veřejných výdajů. Na této úrovni dochází k modifikování produkční funkce, kdy na straně zdrojů vystupují v kvantifikovatelné poloze práce (L_b), půda (L_a) a kapitál (K) se svými vztahy substituce ve vztahu k výsledné úrovni produktu, respektive produkci příležitostí (Q).

$$/4.3/ C_s = f(Po(Lb), Re(La), K(...(Or))) = Q$$

V této konkrétněji uchopitelné poloze zdroje získávají vyšší mezní míru mobility a stávají se faktory některé ze sumy produkčních funkcí jednotlivých hospodářství, soutěžících vzájemně o zdroje při respektování svých vlastnických práv, jež jsou pod mezinárodně respektovanou ochranou státu. Ve svém výsledku postavení státu závisí na velikosti celkového produktu, tedy i toho, který vytvářejí domácnosti a firmy, respektive soukromí vlastníci vůbec.

Nic lépe nemůže objasnit úroveň veřejných služeb (a jejich význam) než fakt, pokud stát, co se týče úrovně HDP, bude například na 35 místě, kdežto ve vztahu k indexu lidského rozvoje bude například na dvaadvacátém místě. Stejně tak o úrovni veřejných služeb lze na učebnicové úrovni uvažovat v rámci údajů o prodlužování průměrného věku a proti úrovni vnímání korupce lze postavit údaj o přílivu zahraničního kapitálu. Stejně tak o úrovni zdravotního pojištění vypovídá ten fakt, že zahrnuje všechny občany ČR na rozdíl od USA, kde asi jedna čtvrtina obyvatelstva je z tohoto pojištění vyloučena. Naše zdravotní pojištění je efektivnější než čistě komerční, protože umožňuje využívat úspor z rozsahu.

Bude-li souviset poskytování bezpečnosti a spravedlnosti s produkcí celkového produktu, bude-li jeho součástí, může být v zájmu státu podporovat jeho růst i prostřednictvím širší interpretace bezpečnosti a spravedlnosti (státní zajištění sociálních transférů). S cílem zajistit bezpečnost občanů ve vztahu k praktikám firem stát jakožto poptávkový monopol bude se snažit předpisovat podmínky fungování produktů (minimální záruční doba, hygienické a požární normy).

Konkurenční trhy a s nimi konzistentní redistribuční toky umožňují státu přesněji určit kritérium efektivnosti produkce bezpečnosti a spravedlnosti jakožto kritérium své konkurenční úspěšnosti. Jestliže produkce kolektivních statků v tomto případě má být efektivní, musí vést ke zvýšení celkové produkce soukromých statků, tj. musí se projevit ve velikosti celkového produktu například v podobě hrubého domácího produktu (HDP) na jednoho obyvatele (s přihlédnutím k míře zalidněnosti území státu). Z hlediska subjektů soukromého sektoru představují příjmy (Inc) a výdaje (Exc) státu (vztahené na jednoho obyvatele) obětované příležitosti, které nemohou vynaložit pro své vlastní účely, tj. jde o náklady produkce bezpečnosti a spravedlnosti, případně též i dalších zdrojů v režii státu (GC). Lze psát, že

$$/4.4/ C_s = \frac{HDP}{GC} = \frac{HDP}{Inc + Exc}$$

I nyní se uplatňují jako významné parametry velikost území a počet obyvatelstva, mající v této produkční funkci své místo. Stát poskytuje na té či oné úrovni bezpečnost a spravedlnost obyvatelům určitého území. Z hlediska rozhodování státu vystupují vůči všem ostatním zdrojům výše uvedené parametry jako jeho základní zdroje, jako geneticky zakódovaný důvod jeho existence. Budou-li tyto veličiny stabilní, zlepšování poměru velikosti národního produktu k velikosti státní redistribuci se stává pro stát daleko přitažlivější cestou, jak si zlepšit své mezinárodní postavení. "Bezpečnost" soukromých (zahraničních) investic ovlivňují též tempa ekonomického růstu země.

$$\text{HDP} \\ /4.5/ C_s = f(\text{-----}, Po, Re, \dots(Or)) \\ \text{Inc} + \text{Exc}$$

Kritérium úspěšnosti /3.5/ je vhodné pro státy s tržní ekonomikou, s odděleným veřejným a soukromým sektorem. Toto kritérium se rozvolňuje, začne-li být uvažován čas (t) ve vztahu k výchozímu bodu na pomyslné časové ose (n), kdy v minulosti učiněná kolektivní rozhodnutí a s nimi spjaté státní redistribuce s určitým časovým posunem se stávají jedním z momentů úspěšnosti či neúspěšnosti soukromých iniciativ v jejich souhrnu. Navíc přechod od jednoho stavu k jinému má pro počátek za následek nižší (celkovou) produktivitu faktorů.

$$\text{HDP}^{(n+t)} \\ /4.6/ C_s = f(\text{-----}, Po, Re, \dots(Or)) \\ (\text{Inc} + \text{Exc})^{(n-t)}$$

Lze vést spory o to, zda plošně rozptýlené snížení daní a veřejných výdajů úspěšněji povzbudí (budoucí) tvorbu produktu než koncentrovaná a selektivní podpora bank a velkých firem. Dojde-li vláda k (možná mylnému) závěru, že konkurenceschopnost ekonomiky ovlivní (rozpočtové) výdaje na vzdělání, bude mít tendenci zvyšovat angažovanost v této oblasti i v době ekonomického poklesu. Konkurenceschopnost (konkurenční odolnost) státu dovoluje hovořit o konkurenceschopnosti (konkurenční odolnosti) ekonomiky jako celku, vyjádřené například ve vzdělanosti obyvatelstva a v síle měny státu. Konkurenceschopnost státu je jedním z činitelů konkurenceschopnosti ekonomiky, ale platí i opačná závislost. V odlišném případě by šlo hovořit toliko o konkurenceschopnosti jednotlivců, firem apod. Konkurence států se samozřejmě odehrává v širším rámci konkurence různých sociálně ekonomických systémů.

Směnné relace (Terms of Trade) a měnové kurzy (Exchange Rate) lze považovat za relativní míru konkurenceschopnosti dané ekonomiky. V tomto světle fungování státu představuje pouze jeden z mnoha jejich činitelů. Jako pomocné kritérium lze použít hodnocení vyhlášené různými ratingovými agenturami (viz Žák, 1998).

Konkurence států na mezinárodních trzích

Výše uvedené okolnosti stojí v pozadí toho, co zapříčiňuje ekonomický etatismus a intervencionismus, tj. zasahování vlády do ekonomického vývoje a jeho odůvodnění v sociální ekonomii a makroekonomii. Existence tržního prostředí a s tímto faktem propojené jevy (uznání práv jednotlivce na život, majetek apod.) modifikují snahy vlády o vylepšování svého mezinárodního postavení. Stát, zosobněný centrální vládou a centrální bankou, se stává nejen strážcem (ochráncem) fungování trhu, ale též aktivním účastníkem (manažerem) ekonomických procesů. Z těchto důvodů je kladen důraz na sledování a ovlivňování makroekonomických veličin. Soutěží nejenom státy, ale i jejich měny. Měna je jedním z nástrojů konkurence států. Měnová politika každého státu je spoluurčena pozicí dané země ve vztahu ke světovým finančním trhům (Ruloff, 1997).

Úkolem (i regionální i lokální) vlády (státu) v tomto (poněkud pokřiveném) konkurenčním prostředí, respektive jednotlivců v roli politiků, soudců, expertů, diplomatů, úředníků, vojáků, učitelů apod. v rámci této instituce, podřizující v těchto sociálních rolích vlastní soustavu hodnot a svých znalostí soustavě hodnot společnosti, jemuž za odměnu slouží (viz Tinbergen, 1980), se stává kromě zajišťování kolektivních statků (dobro) též odstraňování vnitřního dluhu (kolektivních zel) i v podobě plnění mezinárodních smluv zajišťováním veřejných statků v té či oné oblasti, regulace, urychlování inovací apod. Tento dluh vystupuje jako (možná) konkurenční nevýhoda (v předvídatelné budoucnosti) té či oné vlády (navenek státu) vůči postavení jiných vlád (států). Izolacionismus, paternalismus a protekcionismus (včetně odtržení vnitřního a mezinárodního cenového mechanismu, technického pokroku apod.) představují možnou odpověď na tento stav, tj. snahu o bezprostřední snižování závislosti na vnějších zdrojích a zvyšování využití vnitřních zdrojů. Tyto jevy nebudou dominovat ve všech oblastech vnější angažovanosti státu, budou téměř vždy doplňovány snahou o narušení vlastnických práv jiných států, tj. vojenskou či ideologickou expanzí. Druhou možnou odpovědí je snaha po změně (reformismus). Záleží na formě vlády a na poměru sil jak uvnitř státu, tak v mezinárodním měřítku, jak v daném momentu, tak i v tendenci. Řetězové reakce v přijímání ochranných, odvetných a jiných opatření jednotlivými státy dosvědčují existenci jevu konkurence států.

Pro technologicky zaostalejší státy s relativně vysokou mírou otevřenosti ekonomiky platí, že pro ně existuje problém možného deficitu obchodního a následně i běžného účtu platební bilance, který v případě nižší úrovně směnného kursu měny vůči paritě kupní síly bude doprovázen určitým přílivem kapitálu, což zvyšuje inflační tlaky na měnu státu. Zadlužení země u zahraničních investorů i prostřednictvím zahraničního zadlužení soukromých bank zvyšuje význam úsilí vlády o zachování stability měnového kursu i bankovního systému samotného. S tím spojené zvyšování úrokových měr zesiluje v přísunu kapitálu jeho spekulativní složku. Potřeba omezit toto nebezpečí a změnit strukturu tohoto kapitálu při vyrovnávání směnného kursu s paritou kupní síly povede ke snaze přilákat zahraniční investice trvalejšího charakteru od (nadanárodních) soukromých společností, což může motivovat vládu poptávající země k vylepšování institucionálních podmínek a k přesnějšímu definování právního rámce, především ochrany vlastnických práv.

Hawrylyshyn (1981) chápe efektivnost vlády (E_{go}) jako stupeň její akceptace (A_c) obyvatelstvem. Tím se v pozměněné podobě lze vrátit ke kritériu /3.1/

$$/5.1/ E_{go} = f(A_c)$$

Podle jeho - toliko normativní - definice systém vykonávání vlády lze považovat za efektivní, "jestliže garantuje své přežití, ulehčuje hospodářský a technický pokrok a jestliže uspokojuje potřeby většiny společnosti." (Tamtéž, s. 185) Z hlediska této stati lze toto kritérium definovat odlišně. Vláda je efektivně vykonávána tehdy, jestliže stupeň její akceptace obyvatelstvem je srovnatelný se stupněm jeho akceptace jiných vlád (v jiných státech), pokud změna orientace této akceptace není spojena s dodatečnými náklady pro jednotlivého obyvatele tohoto státu.

$$/5.2/ E_{go} = f(C_s)$$

Vláda státu přestává být přitažlivá pro jeho jednotlivého obyvatele tehdy, jestliže (daňové) břemeno (T_a) tohoto (posledního) obyvatele a (prvního) emigranta spojené s mírou poskytovaného prospěchu z fungování vlády pro něj samotného převažuje nad jeho náklady (na převrat, revoluci, volby, migraci) spojené s výměnou této vlády za jinou (v jiném státu). Ztráta jednoho obyvatele (voliče) vyvolaná zvýšením daně o jednu korunu, která není rekompensována očekávaným zvýšením jeho očekávaného (diskontovaného!) příjmu o jednu korunu, bude cenou za sníženou atraktivitu vlády v dalším období (srovnej Kociánová, 1993).

$$/5.3/ E_{go} = f(C_s) = f\left(\frac{HDP^{(n+t)}}{Ta^{(n-t)}}, Po, Re, \dots(Or)\right)$$

Porovnáním rovnosti /5.3/ s rovností /4.6/ lze zjistit, že z hlediska jednotlivého obyvatele bere na sebe přitažlivost státu poněkud odlišnou podobu, protože tento jednatel bere do úvahy vztah svého očekávaného prospěchu se současným, respektive již v minulosti pocítěným daňovým břemenem, samozřejmě se zřetelem k možným sociálním interakcím s jinými obyvateli na daném území, tj. posouzení skutečné konkurenceschopnosti státu v oblasti bezpečnosti a spravedlnosti spolu s hodnocením efektivnosti vynaložených nákladů na bezpečnost a spravedlnost se ocitá pod prahem jeho vnímání.

I když vzájemná konkurence vede státy k tomu, aby pro vnější hodnocení své úspěšnosti používaly kritéria 4.1-4.6, tak skutečná jejich konkurenceschopnost souvisí se spokojeností jejich obyvatel, v míře jejich ztotožnění se svým státem. Efektivnost těchto výdajů jednatel může posoudit až podle jejich dopadů na svou situaci, na multiplikační efekt provázání veřejných výdajů a jeho soukromých příjmů. V závislosti na tomto generování soukromých příjmů se diferencuje podpora státu jednotlivými vrstvami obyvatelstva.

Obyvatelé státu nemusejí vnímat jako ztrátu všechny ty příležitosti, které jim unikají v souvislosti se samotnou existencí veřejného sektoru a vládní spotřeby vůbec. Tento jev může zesilovat snahu vlád o regulaci ekonomiky, přičemž jediným omezujícím kritériem pro stát(!) je zde jen podmínka, aby veřejné výdaje na tuto regulaci například v podobě dotací nepřesáhly předpokládaný daňový výnos. Negativně vzato, je nutné kalkulovat, jak vysoké by byly ztracené příjmy ve formě neodvedených daní a kolik musí vyplatit stát na sociálních výdajích v případě krachu firem. Použití tohoto kritéria v podmínkách vnitřního a vnějšího soupeření vlád (států) o míru zvýšení jejich současné akceptace obyvatelstvem prostřednictvím preferování spotřeby před akumulací v sobě skrývá možnost oslabení mezigeneračních preferencí a vytváření skrytého vnitřního společenského dluhu, který bude muset být dříve či později splacen (viz Kornai, 1997). Poskytování bezpečnosti a spravedlnosti jednotlivcům není výlučnou záležitostí státu, pouze ten je však nabízí v podobě kolektivního statku s jemu vlastními rysy a tím spojenou výší a strukturou nákladů.

Stát své pojetí úrovně tohoto kolektivního statku může nabízet i jiným státům při respektování jejich vlastnických práv, ale nic jiného jim nemůže poskytnout než kooperaci v této oblasti, kterou ale lze patřičně nafouknout. Vzhledem k specifickým rysům produktu, jenž stát nabízí svým obyvatelům,

a okolnostem jeho získávání (specifický tvar produkční funkce, jejich vstupů a výstupů), je pro něj typická poptávka po vnějších zdrojích, brzděná toliko existencí a poptávkou jiných států. Proto státy budou mít tendenci chránit své zástupce (diplomaty a hlavy státu) a v určité míře všechny své občany i mimo svá území, což jim umožňuje (podobně jako postavení státu v mezinárodním měřítku) tyto zdroje efektivněji získávat.

V rámci globalizace začíná nabývat konkurence států podoby konkurence regionů (i pod tlakem nadnárodních korporací a mezinárodních finančních toků). Vždy některé zdroje budou mobilnější než zdroje jiné. Platí-li výše uvedená teze o komplexnosti faktorů produkční funkce nutných pro produkci jakéhokoliv statku, pak nutně budou mobilnější zdroje soustřeďovat se kolem zdrojů imobilnějších do regionálních center, aby mohly fungovat jako faktory produkce. Lze předpokládat, že v konečném důsledku ve velmi dlouhém období konkurence států vede k jejich postupné koncentraci, respektive integraci. Zároveň bude probíhat autonomizace regionů a s nimi spjatá decentralizace kolektivního rozhodování, na něž se bude přesouvat též v určité rovině a míře zajišťování bezpečnosti a spravedlnosti jakožto kolektivního statku pro své obyvatele. Osamostatňování regionů se dostává do střetu s dosavadním způsobem fungování států.

Funkce státu jako strážce (ochránce) trhu vede k tomu, že specifickou a dominantní formou kooperace států se stává jejich spolupráce na režimech fungování mezistátních (mezinárodních) trhů například omezováním tzv. daňové konkurence. Příznivější ekonomickému růstu a stabilnější se může ukázat situace (*Pax Britannica*), kdy světový řád zajišťuje mocenská hegemonie jednoho státu.

Pokud by byla vzata do úvahy toliko ekonomická rovina konkurence států, stát *de facto* (odvozeně pak i státní podniky) nikdy nemůže zkrachovat (v případě nedotknutelnosti státních hranic), ale ani se též stát absolutním vítězem, může se však rozpadnout na jednotlivé části, nebo fúzovat s jinými státy, být pohlcen jiným státem. V této soutěži jde o utkávání v duchu *laissez faire*, které je založeno na dobrovolném dodržování pravidel a přijatých závazků. Na této úrovni žádné jejich vynucování vnější silou (kolektivní autoritou) neexistuje. Tento stav se odráží v metodách a úspěšnosti vymáhání pohledávek po lhůtě splatnosti věřitelským státem a jejich uznávání dlužnickým státem a metodách aktivit mezinárodních institucí vůči jednotlivým státům. Vzhledem k jednoznačné lokalizaci státu a s ním provázané jeho produkční funkci lze relativně často očekávat, že dva i více států budou mezi sebou soutěžit prostřednictvím upevňování svého vlivu v třetích zemích (poziční konfrontace).

Pro vládu (disponující donucovacím a potlačovacím aparátem) zůstane vždy dilematem, zda pozvednutí konkurenční schopnosti ekonomiky, a tím i postavení státu zajistí toliko orientace na spontánní působení tržních sil, nebo zda bude žádoucí rozvíjet sociální, vzdělávací a jiné infrastruktury (s použitím tohoto aparátu) jakožto rezervuáry lidského kapitálu pro lepší časy, a to i v mezinárodním měřítku. Leckterý stát (a v něm vládnoucí politické elity) zcela jistě a legitimně bude usilovat o získání krátkodobých výhod (i pro ty či ony politické koalice) prostřednictvím nepřilíš tržně konformních opatření (například investičních pobídek pro přilákání zahraničního kapitálu), které však mohou ve svém součtu vyústit v dlouhodobé zlepšení jeho postavení. Nevíme, kolik bylo na českém území založeno Lhot, ale lze spočítat, kolik jich přežilo a lze odhadnout, respektive domyslet a dokumentovat, jak jejich existence ovlivnila utváření tržních toků. I ve světě naprosto

volného pohybu práce a kapitálu (při vynaložení určitých komunikačních nákladů) může se stát (při vynaložení jiných komunikačních nákladů) pokusit o jejich přibrzdění a přilákání v určitém časoprostorovém bodu a získat alespoň krátkodobou konkurenční výhodu tím, že si pomůže například zavedením povinných počítačových kursů pro všechny své nebohé obyvatele. Ani mezinárodní dohody a instituce nemohou zabránit ve vytváření takto pojatých výhod, neboť nelze zamezit jejich vynalézání a přejímání zahraničních zkušeností, tj. hledání nových a nových kombinací prostředků a metod, jimiž mohou disponovat vlády. Je otázkou, zda by to bylo účelné. A co by nabízely politické strany svým voličům? Je možné takto omezovat jejich politickou a ekonomickou soutěž?

Závěr

V ekonomii se hovoří vesměs o konkurenci jednotlivců, skupin, regionů, zemí a národů, nikoliv však států, respektive vlád. Lze diskutovat, jakou roli v tomto klání hraje stát (vláda). Jinak vymezeno: integrace států a jejich konflikty jsou něčím jiným než integrace a konflikty národů a regionů, tyto procesy mají pouze své styčné body. Svého času byly tyto vztahy popsány jako inderpendence států, případně ukázána jejich tendence států k jejich unifikaci.

Vláda (navenek pak stát) bude mít tendenci, aby chování jeho sousedů, nebo všech dalších států bylo z jejího hlediska předvídatelné, tj. podporuje tu formu vlády (demokracii nebo despotii), která je jí blízká. Tato podobnost usnadňuje vzájemné ovlivňování (požadavek univerzality dodržování lidských práv) a utváření koalic (společenství) států (vůči jiným). Snaha nějakého státu o vstup do určité koalice jej nutí k přijetí pravidel chování, která jsou charakteristická pro její členy. Války představují nejviditelnější projev soupeření států o lepší místo na slunci a přístup k vnějším zdrojům. Jinými takovými projevy vzájemné rivality je jejich ideologická expanzivnost a ekonomická konkurence. Představuje-li ekonomická konkurence států v ochraně území a jeho obyvatel pojistku efektivnosti jejich fungování, zůstává otázkou, jakou pojistku efektivnosti svého konání má mezinárodní společenství (světový stát), byť v podobě společenství států s funkcionální suverenitou, organizovaných ve federaci mezinárodních organizací (decentralizovaných na operativní úrovni a centralizovaných na úrovni vypracování politiky), směřujících k decentralizované planetární suverenitě a síti silných mezinárodních institucí, které ji budou uskutečňovat. Lze světové trhy efektivně opouzdřit, nikoliv masivně o(vy)kleštit?

Ve svém konání se státy a jejich vlády vždy ohlížejí na to, co udělaly, udělají a budou dělat jiné státy a jejich vlády. Konkurence států, pokud jsou respektována jejich vlastnická práva v podobě práv na ochranu území a jeho obyvatel, vede k tomu, že

- jsou zeslabovány partikulární tendence uvnitř státního celku; je z vnitřního hlediska posilována jeho integrita,

- zájem celku objektivně (již geopoliticky) existuje a je uvědomován v podobě egoismu státu (Ruloff, 1988),

- vláda si je nucena klást určité cíle, - má v jistém ohledu lepší informace z hlediska produkce bezpečnosti a spravedlnosti jako kolektivního statku než kterýkoliv jiný subjekt, protože je na jeho získávání a využívání zainteresovaná.

Aplikace teorie veřejné volby nepřinesla posun v analýze struktury veřejného sektoru (Jakson, Brown, 2003). Podle zjednodušeného pojetí (Ochrana, 2001) vznik veřejného sektoru je důsledkem přirozené absence trhu v některých sférách ekonomického života. Autor vyšel z definice veřejného sektoru jako té části ekonomiky, která se nenachází v soukromém vlastnictví (Pearce, 1993), avšak v souladu s volnější, byť někdy ne zcela přesnou interpretací Stiglitze (1997) zahrnul do svého výkladu například poněkud konfúzně též některé oblasti vládní regulaci soukromého sektoru. Tento přístup autora vedl k tomu, že pojmová analýza rozhodování ve veřejném sektoru je prováděna jen jako načrtávání několika více či méně závažných témat, nikoliv jako synteticky promyšlený celek, v němž by výsledky výkladu jedné otázky byly postupně využívány k výkladu dalších tematických okruhů, například k postižení souvislostí mezi rozhodováním na politickém trhu a výběrem investičních akcí ve veřejném sektoru. Pak by Ochrana nemusel operovat s poněkud matoucími pojmy “ušlechtilé míněné sociální cíle”(s.49), “politicky ušlechtilé cíle”(s.68), “nadindividuální zájem” (s.206) (lépe interpersonální zájem, sám autor hovoří o společném průniku individuálních zájmů, o sdílení hodnot), čímž fakticky popřel jím použitý způsob racionální analýzy politického trhu v jedné z kapitol, a nemusel se omezit na výzvu k dosažení konsensu politických stran v otázce reformy veřejné správy (s.220).

Samotný Stiglitz na rozdíl od (Musgrave, Musgrave, 1994), kteří zdůvodnili existenci veřejného sektoru existencí externalit, své pojetí veřejné ekonomie spojil s teorií tržních selhání. Autor pouze na okraj zaznamenal pozoruhodný jev: zemědělství jako jediné odvětví se nestalo v žádném jim uváděném státě součástí veřejného sektoru (s. 50). Právě v tomto odvětví se lze střetnout s působením silných regulačních tendencí. To naznačuje, že problematiku utváření a fungování veřejného sektoru je nutno zkoumat ve více rovinách, tj. jak z hlediska nabývání, tak z hlediska produkce, tak i z hlediska vlastnictví statků, zdrojů a služeb, tedy takového rozlišení, které už požadovala brněnská škola.

Skutečnost je z hlediska teoretického výkladu trochu komplikovanější, než se domnívá Ochrana a další zde jmenovaní autoři: 1) Neschopnost vlády efektivně poskytovat všechny statky jako veřejné a kolektivní statky prostřednictvím veřejného sektoru (vládní selhání) vede k otevření prostoru pro působení tržních sil. Až druhotně jiná tržní selhání dávají nové možnosti pro působení veřejného sektoru, například je nutné zajistit (veřejnou) ochranu soukromého vlastnictví, což je předpokladem pro fungování tržního mechanismu. Rozpor mezi efektivností a spravedlností má pouze velmi omezenou platnost. Ekonomický systém je tím efektivnější, čím více dokáže učinit relativně vzácné statky, zdroje a služby v té či oné podobě a kvalitě dosažitelnými za úhradu pro všechny jednotlivce ve vztahu k jejich kupní síle. Jestliže by například byly dostupné právní služby jen pro někoho, efektivnost transakcí a interakcí by byla velmi deformována v důsledku asymetrických informací, kterými disponuje daný subjekt. Z hlediska rozlišení státu na stát ochranný a produkující (Buchanan, 1996) není v konkrétní rovině takřka žádná pozornost věnována ochraně vlastnických práv jednotlivců státem a dodržování smluv mezi jednotlivci (fungování policie, soudů a státní správy vůbec), i když tato rovina fungování státu je považována za součást veřejného sektoru. Buchananovo rozlišení ochranného a produkujícího státu, případně konstituční a postkonstituční smlouvy by možná ekonomům brněnské školy bylo docela blízké.

Buchanan (1996) nedocenil tu skutečnost, že i donucování má smluvní charakter v tom smyslu, že někdo se musí nechat k něčemu přinutit. Krádež je také jednostrannou směnou statků (Aristoteles). Je otázkou, do jaké míry lze hovořit o souhlasu zainteresovaných stran s touto transakcí. Při přechodu od analýzy soukromých statků k analýze veřejných statků Buchanan v dostatečné míře nediskutoval problém externalit a nedocenil zcela v této své práci význam úrovně tvorby veřejných statků pro úroveň tvorby soukromého bohatství. Znečišťování přírodního prostředí jednotlivci jakožto negativní externalita může vést k jeho chápání jakožto veřejného statku, ke snaze omezit svobodu jednotlivců v tomto směru zákonem jakožto veřejným statkem *sui generis*. Od analýzy veřejných statků příliš rychle přešel k problematice černého pasažéra. Buchanan přitom sám poukázal na nedostatečně subtilní přístupy jiných ekonomů (s. 43). Jeho myšlení se pohybuje v polárních protikladech (jednotlivec buď respektuje práva jiných, nebo nerespektuje práva jiných). Analýza zákona jakožto veřejného statku přitom zřetelně naznačila, že autorovi chybí jemnější rozčlenění statků dle jejich charakteristik (částečné respektování práv jednotlivce ke statku, slabá rivalita a slabá proveditelnost vyloučení ze spotřeby). Toto zjemnění, jež bylo použito pouze ve speciální analýze trestání porušení zákona (tvrdé - mírné - žádné), by umožnilo dynamizovat celou analýzu, tj. zřetelněji např. objasnit pravidla konstituční změny a změny probíhající v čase (viz Řezník, 1997).

Souhrnně lze říci, že státy nabízejí svým obyvatelům (občanům) vnitřní a vnější mír, tj. předcházení vnitřních a vnějších konfliktů. Od struktury této placené služby je odvozena struktura veřejného sektoru v každém státě. Pokud občanům tato nabídka nevyhovuje, pokud nezvyšuje jejich soukromý blahobyt, buď se snaží prostřednictvím různých zájmových skupin (politických stran) o změnu této nabídky, nebo se stěhují jinam. Vše je pro ně spojeno s určitými náklady; podle toho se pak rozhodují. Občané (voliči) nabízejí své hlasy, peníze, majetky, intelekt a životy, které poptávají politické strany, za což platí nutností zajišťovat pro ně veřejné, respektive smíšené (klubové a poziční) statky v té či oné určité struktuře. O míře nabídky veřejných statků, respektive o rozsahu a struktuře veřejného sektoru nerozhoduje ani tak vnitřní politický trh (konkurence politických stran), ale světový politický trh, tj. konkurence států (Řezník, 2002).

Ve společnosti soukromých vlastníků má smysl jen taková produkce veřejných statků, která povede k vyšší produkci soukromých statků, tj. situace, kdy dochází k posunu křivky produkčních možností současně směrem vzhůru a doprava, případně situace, kdy se vzrůstající produkcí veřejných statků dochází k poklesu mezních nákladů na jednotku této produkce získáním buď dodatečných efektů (včetně dosažení rovných podmínek konkurence), nebo úspor z rozsahu, a tím též uvolnění zdrojů pro růst soukromého sektoru. Výdaje na národní obranu mají smysl jen tehdy, bude-li je doprovázet větší výstavba rodinných domků. Pouze ve statické analýze vystupují do popředí takové jevy, jakými jsou věžňovo dilema, pravidla pro hlasování apod. Z hlediska dynamické analýzy výsledek hlasování je jednomyslný, pokud se chování menšiny přizpůsobí po provedeném hlasování většinovému chování. Vždy je nutné brát do úvahy procesy učení, adaptace a změn preferencí.

Literatura

- BLACKWELLOVA encyklopedie politického myšlení. Brno: CDK, PROGLAS/JOTA, 1995, 580 s. ISBN 80-85617-47-1.
- BUCHANAN, J. A. *Hranice slobody: medzi anarchiou a Leviatanom*. 1. vydání. Bratislava: Archa, 1996, 236 s. ISBN 807115072X.
- COPELAND, D. C. *Economic Interdependence and War: A Theory of Trade Expectations*. International Security, Vol. 20, no. 4 (Spring 1996) (Dostupné z WWW: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/copeland.htm>)
- DALTON, H. *Základy veřejných financí*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěcený), 1930, 361 s.
- DEUTCH, K. W. *Nervy vlády: Modely politické komunikace a řízení*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1971, 410 s.
- DREZE, J. H. *Forty Years of Public Economics: A Personal Perspective* Dostupný z WWW: <http://www.adb.org/Economics/speakers_program/Dreze.pdf/>
- ENGLIŠ, K. *Finanční věda. Nástin theorie hospodářství veřejných svazků*. Brno: Fr. Borový, 1929, 406 s.
- ETZIONI, A. *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995, 243 s. ISBN: 80-85865
- FRANZESE, R. J. – HAYS, J. C. *Empirical Models of Spatial Interdependence* (Dostupný z WWW: https://netfiles.uiuc.edu/jchays/www/FranzeseHays_OxfordHandbook.pdf)
- HAWRYLYSHYN, B. *Road Maps to the Future. Towards More Effective Societies. A Raport to the Club of Rome*. Oxford: Pergamon Press, 1981, 193 s. ISBN 0080261140
- HAYEK, F. A. von. *Osudná domýšlivost. Omyly socialismu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, 200 s. ISBN: 80-85850-05-2.
- HOLMAN, R. *Mikroekonomie. Středně pokročilý kurs*. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2002, 591 s. ISBN: 80-7179-737-5.
- ISSING, O. *Minderheiten im Spannungsfeld von Markt und Regulierung. Marginalien aus theoretischer und historischer Sicht*. Mainz-Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1991, 26 s. ISBN: 3-515-05993
- JACKSON, Peter McLeod – BROWN, Charles Victor. *Ekonomie veřejného sektoru*. 1. vydání. Praha : Eurolex Bohemia, 2003, 733 s. ISBN 80-86432-09-2.
- JIRÁNKOVÁ, M. *Národní státy v globálních ekonomických procesech*. 1. vydání. Praha: PROFESSIONAL PUBLISHING, 2010, 124 s. ISBN 978-80-7431-025-6.

- KINKOR, J. *Trh a stát: k čemu potřebujeme filozofii*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1996, 173 s. ISBN: 80-205-0522-9.
- KORNAI, J. *Placení účtů za gulášový komunismus I*. Politická ekonomie, 1997, č. 2, s. 153–170. ISSN 0032-3233.
- KORNAI, J. *Placení účtů za gulášový komunismus II*. Politická ekonomie, 1997, č. 3, s. 351–373. ISSN 0032-3233.
- KUMERMANN, D. *Kanadská ministryně pro multikulturalismus Hedy Fryová řekla Právu: Stát není pouze pro to, aby stanovoval zákony*. Právo 11.2. 1999, s. 1, 6.
- JONÁŠ, J. *Důsledky finanční krize v Asii pro liberalizaci pohybu kapitálu*. Politická ekonomie, 1999, č. 2, s. 225–236. ISSN 0032-3233.
- LAKE, D. A. (ed.). *The International Political Economy of Trade (Volumes I and II)*. Aldershot, Edward Elger Publishing Company, 1993. ISBN 1-85278-583-7
- LEA, S. E. G. – TARPY, R. M. – WEBLEY, P. *Psychologie ekonomického chování*. Praha: Grada, 1994, 820 s. ISBN: 80-85623-93-5.
- LEM, S. *Summa technologiae*. Praha: Magnet-Press, 1995. 328 s. ISBN: 80-85847-47-7.
- LOCKE, J. *Druhé pojednání o vládě*. 2. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 184 s. ISBN: 80-205-0222-X.
- MUSGRAVE, R. A. – MUSGRAVE, P. B. *Veřejné finance v teorii a praxi*. 1. vydání. Praha: Management Press, 1994, 14, 581 s. ISBN 80-85603-76-4.
- OCHRANA, F. *Veřejný sektor a efektivní rozhodování*. 1. vydání. Praha: Management Press, 2001, 246 s. ISBN 80-7261-018-X.
- PEARCE, D. W. *Macmillanův slovník moderní ekonomie*. Praha: Victoria Publishing, [1993], 549 s. ISBN: 80-85605-42-2.
- PERNICA, B. *Vojenská politika, vojenské výdaje a porcování medvěda – případ České republiky*. In: *Teoretické a praktické aspekty veřejných financí: XIV. ročník mezinárodní odborné konference: 3. - 4. dubna 2009*. 1. vydání. Praha: Oeconomica, 2009, CD-ROM. ISBN 978-80-245-1513-7. Dostupné na http://www.onwar.eu/wp-soubory/1239810102_sb_ Pernica.pdf
- PORKET, J.L. *Je stát na ústupu?* Politická ekonomie, 1998, č. 6, s. 805–814. ISSN 0032-3233
- REKTOŘÍK, J. *Ekonomika a řízení odvětví veřejného sektoru*. 1. vydání. Praha: Ekopress, 2002, 264 s. ISBN: 80-86119-60-2.
- REVES, E. *Anatomie míru*. 1. vyd. Praha: Fr. Borový, 1947, 367 s.
- ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. 2. rozšířené vydání. Praha, 1989, 288 s.

- RULOFF, D. *Weltstaat oder Staatenwelt? Über die Chancen globaler Zusammenarbeit*. München: C.H. Beck, 1988, 237 s. ISBN: 3-406-33127-0.
- ŘEZNÍK, J. *Ekonomická a prostorová analýza: procesy a struktury*, Marathon, č. 41 (5), s.13–22. (<http://marathon.webnode.cz/archiv/>)
- ŘEZNÍK, J. *Ekonomická analýza konkurence států*. Politická ekonomie, roč. 47, č. 5, (1999), s. 669–681. ISSN 0032-3233.
- ŘEZNÍK, J. *Ekonomická analýza příležitostí: časový a prostorový aspekt. Prolegomena k teoretickému zkoumání*. Ostrava: Montanex 1997, 196 s. ISBN 80-85780-87-9.
- ŘEZNÍK, J. *Několik poznámek k ekonomické teorii (konkurujícího) státu*. Marathon, 6/2001, č. 35, s. 19–25. (<http://marathon.webnode.cz/archiv/>)
- ŘEZNÍK, J. *Příčiny, charakter a důsledky ekonomické (ne)rovnováhy v podmínkách omezené mobility zdrojů*. Marathon, č. 43/2002 (zvláštní číslo), s. 6–11. (<http://marathon.webnode.cz/archiv/>)
- ŘEZNÍK, J. *Rozdílnost a spojitost prostorové a ekonomické analýzy*. Marathon, č. 35 (2), s. 6–11. (<http://misc.eunet.cz/marathon/02/mar0202.htm>)
- SINN, H. W. *Konkurence mezi národními státy: východiska*. Finance a úvěr, 42, 1992, č. 8, s. 353–363. ISSN 00151920.
- SOMMERS, F. *Úloha vlády v různých evropských ekonomikách*. Politická ekonomie, 1996, č. 1, s. 82–94. ISSN 0032-3233
- STIGLITZ, J. E. *Ekonomie veřejného sektoru*. 1. vydání. Praha: Grada, 1997, 661 s. ISBN 80-7169-454-1.
- STRECKOVÁ, Y. aj. *Veřejná ekonomie pro školu i praxi*. Praha: Computer Press, 1998, 214 s. ISBN 80-7226-112-6.
- TINBERGEN, J. *Peresmotr meždunarodnogo porjadka* Moskva: Progress, 1980, 330 s. (překlad Reshaping the International Order. New York, E.P. Dulton 1976).
- VICKERS, J. *Concepts of competition. An Inaugural Lecture the University of Oxford on 2 November 1993*. Oxford: Clarendon Press, 1994, 20 s ISBN: 0-19-952263-4.
- ŽÁK, M. *O hodnocení transformace trochu jinak*. Ekonomická revue, 1998, č. 1, s. 55–65.
- ŽÁK, M. *Institucionální kvalita a konkurenceschopnost (postavení ČR v EU)*. Working Paper CES VŠEM 13/2005 (Dostupné na http://www.vsem.cz/data/docs/gf_WPNo13.pdf úplná verze)

Theory of Pulic Economy from the Viewpoint of Competition of States

Annotation:

The Article deals with the effects of competition of states on the size and structure of the public sector. States were and are competing in supply of security and justice and other public services for inhabitants on their own territory. These public goods are produced separate branches of public sector (in the framework of by means of administrative and repressive apparatus) whose activity is financed through taxes. This competition is supporting the state integrity. The state interest is given as a matter-of-fact (already geopolitically). If the Czech state wanted to, and wants to succeed in the competition of other countries it had to, and has to exercise certain public policy, to set goals and to choose a certain structure of the public sector.

Key words: *theory of public economy, competition of states*

EKONOMICKÉ POHLEDY GENERACE Y ANEB „CHTĚLI SI TO VYZKOUŠET...“

Pavla Slavičková

Katedra aplikované ekonomie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci nabízí možnost prezentace výzkumných závěrů svých studentů na odborném fóru již několik let, v letošním roce pro tento nápad získala účelovou podporu na specifický vysokoškolský výzkum udělený Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (grant FF_2010_007). Díky tomu se mohla 25. listopadu 2010 uskutečnit studentská vědecká konference a také vyjít sborník s konferenčními příspěvky pod příhodně zvoleným názvem *Ekonomické pohledy Generace Y*. Že ne vždy zástupci první globalizované generace, která nezná svět bez internetu, nahlíží na problémy z oblasti ekonomie stejně jako generace jí předcházející, bylo jasné hned, jak začaly chodit první příspěvky.

Ačkoliv se původně s koncem léta začala místa ve Stagu, kde byla studentská vědecká soutěž vypsaná, nadějně plnit, s blížícím se semestrem se mnoha z nich opět uvolňovala a několik dní před uzávěrkou zůstalo jen 14 zapsaných statečných. Pravidla, za kterých bylo možné kredity získat, byla od začátku jasně dána: 1. zaslat do uvedeného termínu odborný článek splňující formální i obsahová kritéria pro recenzní řízení, 2. vyhotovit písemný posudek na dva texty svých kolegů, 3. prezentovat formou 10-ti minutového referátu svůj výzkum během zmíněné konference, 4. ohodnotit v předem připraveném formuláři ústní prezentaci svých kolegů. Jak studenti sami v evaluacích, které byly na závěr všech aktivit provedeny, uvádějí, jako největší problém se ukázalo napsání odborného článku. Důvody měli různé, některé trápil problém, jak obsáhnout téma bakalářské práce, která bylo pro drtivou většinu studentů výchozím zdrojem, ve zkrácené formě, tedy jak z několika desítek stran extrahovat nejzávažnější pasáže tak, aby vytvořily smysluplný text. Jiní se potýkali s nedostatkem času nebo s absencí jakýchkoliv předchozích zkušeností s tímto typem práce. Ať už bylo příčinou cokoli, po prvním kole se počet účastníků znovu zmenšil. Do dalšího kola jich postoupilo už jen 11.

Překvapivě nejhojněji byli mezi účastníky zastoupeni studenti oboru Odborná francouzština pro hospodářskou praxi (celkem 6), ostatní obory realizované na Katedře aplikované ekonomie se vyskytovaly mnohem méně. Naopak spektrum témat příspěvků bylo velmi široké. Veronika Čerbáková předložila článek s názvem *Evropa a islám - problematika členství Turecka v Evropské unii*, který se zabýval otázkou budoucího přistoupení Turecka do Evropské unie a problémy s tím spojenými, zejména legislativou, lidskými právy, postojem představitelů členských států EU k dění v Turecku a v neposlední řadě pro pochopení širšího kontextu dosavadním historickým vývojem. Denisa Formanová řešila v příspěvku *Euro jako společná měna* problematiku této společné evropské měny, seznámila posluchače se základními fakty a poté analyzovala situaci v České republice. Vzhledem k tomu, že její sociologický průzkum postoje obyvatel ČR k euru proběhl ještě před tím, než se několik států EU ocitlo na pokraji bankrotu, otázky z pléna směřovaly většinou právě k tomuto rozporu.

Význam time managementu v dnešní společnosti si jako své téma zvolila Lenka Hornychová. Ve svém konferenčním příspěvku se zaměřila na vymezení základ metod time managementu a na historický vývoj tohoto ekonomického odvětví. Všechny zaskočil svým referátem s názvem *Hodnocení základních antropometrických charakteristik mladých fotbalistů SK Sigma Olomouc* student FTK a KAE Jakub Klement. Pomocí powerpointové prezentace názorně shrnul antropometrické vyšetření, které v rámci svého výzkumu provedl na skupině třiceti osmi dětských fotbalistů SK Sigmy Olomouc. Petr Machač sobě i plénu položil otázku *Jsou dluhy českých rodin hrozbou?* a v rámci své odpovědi shrnul příčiny zadlužení obyvatel České republiky a vliv tohoto fenoménu na fungování státu. Atraktivní téma *Franchising – moderní způsob podnikání* si zvolila Hana Machalová, která se ve svém výzkumu zaměřila na franchisingové principy ve firmě McDonald's. Na konkrétním příkladu přiblížila podstatu a obsah, klady a zápory tohoto typu podnikání, shrnula jeho historii a nastínila možný vývoj v budoucnu. *Co přinesla reforma zákona o daních z příjmů fyzických osob* explicitně vysvětlila Eva Marinčáková, popsala systém před rokem 2008 a upozornila na změny, které reforma zákona pro obyvatele České republiky znamenala. Dana Pleskotová se ve svém referátu *Regionální ekonomika a její výuka v letech 1930–1960* zaměřila na historický vývoj této problematiky a představení hlavních proudů a reprezentantů tohoto ekonomického proudu. Diskuzi rozvířil příspěvek Evy Sadilové *Umění výroby vína ve Francii se zaměřením na oblast Bordeaux*, který se zaměřil na výrobu a druhy vína, historii vinné révy a ekonomické dopady vinařského podnikání ve Francii. Orientace na Francii se odrazila také v příspěvku Sabiny Štěpánkové s názvem *Analýza trhu potravinových doplňků ve Francii a její následné užití ve firmě Dacom Pharma, s. r. o.*, který vycházel z výzkumu, na kterém studentka pracuje na základě poptávky konkrétní firmy z jejího bydliště. Otázku jak efektivní je interní komunikace v jedné ze základních škol Moravskoslezského kraje řešila Marie Uhrová v příspěvku nazvaném *Zmapování spokojenosti zaměstnanců s efektivitou komunikace v organizaci*.

Přednesení referátu před publikem složeným ze studentů a pedagogů katedry studenti uvedli jako druhý největší problém, se kterým se museli vypořádat. Svoji roli sehrála nervozita, opět malé zkušenosti a také časový limit, do kterého se museli se svým přednesem vejít. Nutno říci, přestože to sami v evaluaci uvádí, nemuseli předsedající během celého konferenčního dne nikoho napomínat, všichni studenti předepsaný limit dodrželi. Naopak za jako relativně nenáročný úkol studenti označili vyhotovení posudků, ať už na odborný článek nebo ústní prezentaci tématu. Pouze někteří zvažovali morální hledisko relativní spravedlnosti vzhledem k tomu, že mnohá témata si byla velmi vzdálená, postavená na odlišné metodologii a tudíž těžko porovnatelná.

Za nejvíce přínosné pro svou osobu většina studentů v evaluacích uvedla překonání strachu z prezentace vlastního výzkumu, možnost prakticky si vyzkoušet mluvený projev před publikem, nechat se ohodnotit kolegy a získat okamžitou zpětnou vazbu, poslechnout nebo přečíst si příspěvky svých spolužáků a v neposlední řadě zkusit si napsat odborný text „na ostro“, tedy za účely publikace. Publikovaný výstup a pochopitelně kredity byly tou nejcennější odměnou, kterou si z celé aktivity odnesli. Kredity byly také tou hlavní motivací, podle které se studenti na začátku rozhodovali. Vedle nich se ale s výjimečnou pravidelností v evaluacích objevuje na otázku *Proč jste se přihlásil/a do soutěže?* ještě jedna reakce: „*Chtěl/a jsem si vyzkoušet, jaké to je..*“.

Nebylo by spravedlivé, kdyby na závěr tohoto sumarizujícího příspěvku nezaznělo ještě několik jmen studentů Katedry aplikované ekonomie FF UP, kteří stáli v pozadí celé akce, vymysleli pravidla soutěže, zrealizovali celý její průběh a v neposlední řadě technicky zpracovali odevzdané příspěvky tak, aby bylo možné je publikovat v podobě společného sborníku. Janě Pullerové, Lucii Tomášové, Veronice Uvírové a Tomáši Krátkému za to patří dík a uznání.

Informace o autorech

PhDr. Mária Agafonová, Ph.D.

Katedra spoločenských vied
Technická univerzita v Košiciach
Vysokoškolská 4
040 01 Košice, SR
maria.agafonova@tuke.sk

PhDr. Klára Bendová

Katedra aplikované ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
klara.bendova@upol.cz

Doc. PhDr. Olga Březinová, CSc.

Katedra aplikované ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
olga.brezinova@upol.cz

Ing. Martin Drastich MBA, Ph.D.

Katedra aplikované ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
martin.drastich@upol.cz

JUDr. Irena Dvořáková, Ph.D.

Katedra trestního práva
Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Třída 17. listopadu 8, 771 11 Olomouc
dvorirena@seznam.cz

Ing. Jana Fabianová, PhD.

Ústav ekonomickej a logistickej bezpečnosti
Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach
Kukučínova 17, 040 01 Košice, SR
jana.fabianova@vsbm.sk

Lubica Fedáková

Ústav ošetrovateľstva
Lekárska fakulta UPJŠ
Trieda SNP 1, 04011 Košice, SR
lubica.fedakova@upjs.sk

Ingrid Fröhlichová, Ing.

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Šafárikovo nám 78/6, 811 02 Bratislava, SR
ingrid.frohlichova@flaw.sk

JUDr. Ján Florián Gajniak

Katedra humanitných vied
Stavebná fakulta STU v Bratislave
Radlinského 11, 813 68 Bratislava, SR
jan.gajniak@stuba.sk

Prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc.

Katedra aplikovanej ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
jana.gerslova@upol.cz

Ing. Katarína Heretiková, PhD.

Katedra humanitných vied
Stavebná fakulta STU Bratislava
Radlinského 11, 813 68 Bratislava, SR
katarina.heretikova@stuba.sk

Doc. PhDr. Theodor Hudeček, Ph.D.

Prešovská univerzita v Prešove
17. Novembra 1, 080 01 Prešov, SR

PhDr. Václav Hudeček, doktorand

Prešovská univerzita v Prešove
17. Novembra 1, 080 01 Prešov, SR
hudecek@post.sk

PhDr. Štefan Huszár, PhD.

Katedra humanitných vied
Stavebnej fakulty STU v Bratislave
Radlinského 11, 813 68 Bratislava, SR
stefan.huszar@stuba.sk

Ing. Jaroslava Janeková, Ph.D.

Katedra manažmentu a ekonomiky
Strojnícka fakulta Technickej univerzity v Košiciach
Letná 9, 040 01 Košice, SR
jaroslava.janekova@tuke.sk

Doc. Ing. Jana Kajanová, Ph.D.

Ústav manažmentu
Slovenská technická univerzita v Bratislave
Vazovova 5, 812 43 Bratislava, SR
jana.kajanova@stuba.sk

Katarína Kočišová

Sociálna poisťovňa
Masarykova 1, 080 01 Prešov, SR

Ing. Eva Kovářová

Ekonomická fakulta
VŠB – TU Ostrava
Sokolská 33, 701 21 Ostrava 1
eva.kovarova@vsb.cz

Mgr. Gabriela Kravčáková, Ph.D.

Fakulta verejnej správy
Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach
Popradská 66, 041 32 Košice, SR
gabriela.kravcakova@unipo.sk

Doc. Ing. Jaroslava Kubátová, Ph.D.

Katedra aplikované ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
jaroslava.kubatova@upol.cz

Iveta Kufelová, Ing.

EU v Bratislave, FPM, KPH
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, SR
kufelova@euba.sk

Doc. JUDr. Ludmila Lochmanová, Ph.D.

Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Třída 17. listopadu 8, 771 11 Olomouc
ludmila.lochmanova@upol.cz

PhDr. Helena Melkusová, Ph.D.

Katedra výchovy k občianstvu, Inštitút politológie
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
17. novembra 1, 080 01 Prešov, SR
melkus@unipo.sk

Bc. Dana Pleskotová

Katedra aplikovanej ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
pleskotovadana@seznam.cz

Ing. Zdeněk Puchinger

Katedra aplikovanej ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
zdenek.puchinger@upol.cz

PhDr. Jiří Řezník, Ph.D.

Katedra aplikovanej ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
jirireznic@tiscali.cz
jiri.reznik@upol.cz

Mgr. Pavla Slavičková, Ph.D.

Katedra aplikovanej ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
pavla.slavickova@upol.cz

Doc. PhDr. Dušan Špirko, Ph.D.

Oddelenie manažmentu chemických a potravinárskych technológií
Ústav manažmentu STU
Vazovova 5, 812 43 Bratislava, SR
dusan.spirko@stuba.sk

AKADEMICKÉ POHLEDY DO ZNALOSTNÍ EKONOMIKY

Sborník Katedry aplikované ekonomie
Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Editor: Mgr. Pavla Slavičková, Ph.D.

Technická spolupráce: Mgr. Lucie Laníková

Design a sazba: Bc. Vojtěch Duda

Vydala: Societas Scientiarum Olomucensis II

První vydání

Olomouc 2011

ISBN: 978-80-904477-8-3